

تصویر ابو عبد الرحمن الکردی

کوردو باکوری کوردستان له سهرهتای میژووهوه ههتا شهری دووهمی جیهان

محهمهد رهسول هاور

وہزارہتی روشنیبری
بہترین بہترین چاپ و بلاؤنگرنہوی سلیمانی
(زنجیرہ ۰۱۰)

کورد و باکوری کوردستان

لہ سہرہتایی میژوہوہ

ہہتا شہری دوهہمی جیہان

بہرگی سیہہم

نووسینی
محہمد رہسول ہاوار

چاپی دووہم

کوردو باکوری کوردستان

له سهرهتایی میژوهوه ههتا شهري دوهمی جیهان

نوسینی: محمد رسول هاور
نهخسهسازی کۆمپوتەر: مههدی نهحمهه
نهخسهسازی بهرگ: دپاری جهمال
سهرهوشتپاری چاپ: کهنعان خهلیل
چاپی بهکهم ناوهندی چاپمههنی و ڤاگهپاندنی خاک
چاپ: چاپخانهی کارۆ - سلیمانی ۲۰۰۷
تیراژ: (۱۰۰۰) ۵انه
ژمارهی سپاردنی (۵۷۹) ی سالی ۲۰۰۷ ی وهزارهتی رۆشنبیری پێدراوه

ناونیشان

بهزێوهبهزیتینی چاپ و باکوکردنهوهی سلیمانی
سلیمانی- گردی نهندا زیاران: ۱۰۵ کۆلانی: ۲۴ ژمارهی خانوو: ۱۰
ژمارهی تهلهفۆن: ۳۸۰۹۹۴

ئاۋەزۈكى بەرگى سىھەم

- پىشەكى..... ۵
- بەشى يەكەم: شۆرشى ئارارات (ئاگرىداغ)..... ۸
- باسى يەكەم: ھەلۋىست لەباكورى كوردستان بەشىۋەيەكى گىشتى
- لەناۋچەى ئاراراتدا بەشىۋەيەكى تايبەتى ۱۰
- باسى دوھەم: ھۆى ھەلۋاردنى ناۋچەى ئارارات بۆ شۆرش ۱۸
- باسى سىيەم: خۇيىون: ۲۲
- ۱-ھۆى دروستىۋونى ۋ چۆنىتى دروستىۋونى ۲۲
- ۲-چالاكىيە سىياسىيە كانى خۇيىون ۋ نەندامە چالاكە كانى ۳۲
- باسى چۈرەم: پەيۋەندى ھاۋكارىيە كوردى كوردو نەرمەنى لەخۇيىوندا ۴۲
- باسى پىنچەم: پىرۋگرام پىرەۋى خۇيىون بلاۋكراۋە چاپەمەنىيە كانى ۵۳
- باسى شەشەم: خۇ نامادە كورد بۆ پىرۋىرۋىۋىۋە ۷۶
- باسى ھەۋتەم: تەقەلاى تورك بەدرۋ بۆ گىفتوگۇكردن لەگەل شۆرشىگىپان... ۹۲
- باسى ھەشتەم: پىرۋ بىرۋىۋە شەپە گىرنگە كانى شۆرشى ئاگرىداغ .. ۱۰۲
- باسى نۆھەم: دوا ھىرش ۋ شكاندى شۆرش ۱۶۹
- باسى دەھەم: سزادان ۋ كاولكردن ۋ ئاۋارە كورد ۱۸۱
- باسى يازدەھەم: ھەلۋىستى دەۋلەتان بەرامبەر كورد لەشۆرشى ئاراراتدا... ۱۸۵
- باسى دوازدەھەم: ھەلسەنگاندنى شۆرش ۋ كەم ۋ كورپىيە كانى ۋ نەۋ پەخنانەى
- لەشۆرش گىراۋە ۱۹۴
- باسى سىيازدەھەم: بارودۇخ لەدۋاى شكانى شۆرشى ئاگرىداغ ۲۰۶

- بەشى دووھەم: شۆرشى درسىم ۱۹۳۶ - ۱۹۳۸ ..... ۲۳۱
- باسى يەكەمى شۆرشى درسىم: ھەلۋىست لەباكورى كوردستان بەشئوھىيەكى
- گشتى و لەناوچەى درسىمدا بەتايىبەتى بەر لە دەسپىتكردنى شۆرش ۲۳۳
- باسى دووھەم: ھۆى دەسپىتكردنى شۆرش و بەشداربوانى شۆرش و سەر كرده كانى
- شۆرش ۲۷۰
- باسى سى ھەم: سەرەتاي دەسپىتكردنى شۆرش و ڤوو بەڤوو بوونەو ۲۸۱
- باسى چوارەم: شكاندننى شۆرش و سەرەنجامەكەى سزادان و ناوارە كردنى
- دانىشتوان ۳۰۳
- باسى پىنچەم: ھەلەسەنگاندنى شۆرش و كەم و كووپىيە كانى ۳۱۶

- بەشى سى ھەم ۳۲۲
- باسى يەكەم: ئەو پەخانەى لەشۆرشە كانى كورد گىراو بەشئوھىيەكى
- گشتى و لەشۆرشە كانى باكورى كوردستان بەتايىبەتى ۳۲۳
- باسى دووھەم: ئەو دەرس و پەندانەى پىويستە كورد لەشۆرشە كانى كورد بەشئوھىيەكى
- گشتى و لەشۆرشە كانى باكوورى كوردستان بەتايىبەتى وەربىگرت ۳۴۰
- باسى سى ھەم: ھەلۋىستى حكو مەتى تورك بەرامبەر كورد و ئەو ياساو
- بىرارانەى دژى كورد و مافى كورد دەرى كردبوو ۳۶۴

پېښه‌کې

له‌گه‌ل نه‌وېشدا له‌هه‌ردوو به‌رگه‌که‌ی پېښوودا بۇ هه‌ريه‌که‌يان پېښه‌که‌يم کم پېښکه‌شکردوو به‌خوېنه‌رانی به‌رېز، به‌لام به‌پېوېستم زانی له‌م به‌رگه‌ی دواپېښدا پېښه‌کې يه‌ک بخه‌مه به‌رچاو.

له‌هه‌رسې به‌رگه‌که‌دا باسې زنجيره‌يه‌ک شۇرېش وړووداوو به‌سه‌ره‌اتو راپه‌رېن کړاوه که به‌داخه‌وه نه‌و شۇرېش وړاپه‌رېنه يه‌ک به‌دواي يه‌کانه هه‌موويان کېو خامۇش کړاون و هه‌موو جارېک کورد له‌نه‌نجاميا تووشې زيانېکې زۇرى مالى و گيانې و مال کاوې بووه له‌هېچيانا سوود له‌ړووداوه‌کانې به‌رله‌خۇي و مرنه‌گړاوه. مامۇستاي ميژوونووسې گه‌وره‌ی کورد نه‌مين زه‌کې به‌گ له‌هه‌موو که‌س زۇرت‌ر هه‌ستې به‌وه کردوو که کورد دمرس و پهندي له‌ړووداوو به‌سه‌ره‌اته‌کان و مرنه‌گرتوووه له‌لاپه‌ره (٢٤٤)ي کتېبه به‌نرخه‌که‌يدا (ميژووي کوردو کوردستان)، هه‌روه‌کو له‌باسې دووه‌ه‌مې به‌شې سې‌هه‌مې نه‌م به‌رگه‌دا ئاماژه‌مان بۇ کردوو به‌دورودرېز باسې هۇي سه‌رنه‌که‌وتنې شۇرېشه‌کانې کردوو به‌شېويه‌کې گشتې و هې شۇرېشه‌کانې باکووري کوردستان به‌تايبه‌تې و منيش پوخته‌ی بۇچوونه‌کانې نه‌وم له‌ومرگړاوه عمره‌يه‌که‌ی نه‌و کتېبه‌وه کردوه به‌گوردې و نه‌مين زه‌کې به‌گ داخ و خه‌فه‌تې خۇي هه‌لېشتوو به‌رامبه‌ر به‌و که‌م و کووپيانه‌ی له‌شۇرېشه‌کانې کوردا به‌دې کړابون و هه‌روه‌کو ميژوونوسو و زانايه‌کې دووربين نه‌وه‌ی خستۇته به‌رچاو که کليلى سه‌رکه‌وتنې بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وايه‌تې کورد بریتييه له

سەرکەوتنى خەبات و شۆرشى كورد لەباكورى كوردستانداو بۆ بەدپهينانى ئەو مەبەستە پىرۆزە پىيوستە لەسەر كورد ئەو راستىيە نبخاتە پيش چاو.

كاربەدەستانى رۆژمى تورك ھەر لەدواى تەواوبوونى شەرى جىھانى كە زۆربەى مىللەتان مافى پەواى خۇيان دەسگىر بوو، ئەوانەى لەژىر باالى عوسمانىدا بوون يەك لەدواى يەك لەتوركيا جىابوونەومو تەنھا ماپەو ھە سەر كورد كە بەداخەو نەخۆى بەشپۆمەيەكى راست و دروست كەوتە خۆى بۆ دەسگىر بوونى مافەپەواكانىو نەبارودۆخى ناوچەكەو نە ھەلۆپۆستى دەرلەتەن لەومدا بوو ببیت بەلەپەنگرى كورد وەكو لەبەرگى دوھەم و سىھەمدا دیتە بەرچاوو حكومەتى تورك لەنەنجامى ئەمەدا نەخشەى تەوانەومو لەناوېردنى كوردى كیشاو تەوانى گەلێك ياساى ناپەروا دەرېكات دۆى كوردو بۆ قەدەمەكردنى زمانى كوردى رېنگەگرتن لەبلاوبوونەومو پەرمپیدانى رۆشنیرى لەناوچە كوردنشینەكاناو شان بەشانی ئەمە ئەوپەرى جەووروستەمى بەكارھینا بۆ سەرگرتنى نەخشەكانىو بۆ ماوەى (۷۰-۶۰) سال ھەرچى لەتەوانايدا بوو دۆى كورد كردىو بەھەزارانى لەسیدارمداو سەدان ھەزار خیزانى لەخاكى نیشتمانى خۆى دوورخستەومو پەرمەوازى كردن و ھەرچى بۆنى ناوى كوردو كوردایەتى ئى بەتایە بەوپەرى دېندەمەتەو لەناوى دەرېد، بەلام لەگەل ئەو ھەموو تەقەلاو ئەو ھەموو نەخشەنى بۆ لەناوېردنى كوردو تەوانەوى كورد كیشابووى بەھاوکارىيى ئەو دەرلەتە سەرمایەدارو ئیمپریالیزمانەى حكومەتى تورکیان كەردبوو بەكوتەكى دەستى خۇيان بۆ بەكارھینانى لەناوچەكەدا، ئەو ھەموو تەقەلاپانە ھەمووى بى سوود بوومو كورد لەباكورى كوردستانا كۆلى نەداو نامادە بوو جار لەدواى جار تاقمێك لەتیکۆشەران و خەباتكەرانى پووبەپووى ئەو رۆژمە فاشستە بوونەتەومو نامادەمە تا بەمافى خۆى نەگات كۆلنەدات.

لەپراستیدا رژیمی تورک لەکۆنەوه تەنها بەو وازی نەهێناوە مافی کورد
لەباکووری کوردستانا پێشیل بکات و ووشەی کوردو کوردستان لەهیچ
چاپەمەنییەکی ناو ولایتا ڕێگەی پێ نەدریت ناویان بهێنریت، بەلکو هەولێکی
هەمیشەیی داوە کورد لەبەشەکانی تری کوردستاندا بەمافی نەتەوایەتی خۆی
نەگات کە نموونەی ئەمە لەشۆرشەکانی شیخ مەحمودی قارەمان و سەمکۆی
شکاک و کۆماری کوردستان لەمهاباد بەسەرۆکایەتی قازی محمدی شەهیددا
دەردەمکەوێت، بۆیە لەم سەدەی بیست و یەکەمدا پێویستە کورد هەنگاوێکی تازه
بنیت بۆ پووچەلکردنی نەخشەکانی رژیمی فاشست و بۆ گەشتنی بەو قۆناغە
پێرۆزە لام وایە ئیتر کاتی ئەوە هاتوو بەشیۆمیەکی زانیاریانە نەخشە
چۆنیەتی گەشتن بەمافە ڕەواکانی بکێشێت و میلەتانی تری وەک کورد لەژێر
چەپۆکی داگیرکەرانی ڕزگاریان بوو هەر هەمان ڕێبازیان گرتۆتەبەر و هەولێکی
زۆریان داوە کۆنگرەمیەکی نیشتمانی پێک بێنن و کوردیش هەروەکو ئەو میلەتە
رزگاربوانە نیمەرۆ لەهەموو کاتێک زۆرتر پێویستی بەپێکھێنانی کۆنگرە
کوردستانی هەیە کە بتوانێت نوێنەرانێ هەموو بەشەکانی کوردستانی تیا
بەشداری ببن و یەکێک لەئەرکە گرنگ و سەرەکییەکانی ئەو کۆنگرەمیەش بریتییە
لەدەسێشانکردنی ستراتیژییەکی زانیاریانە بۆ خەباتی هەموو بەشەکانی
کوردستان و لاشم وایە دوژمنانی کورد لەبەرئەو میە خۆیان و نۆکەر و
وابەستەکانیان کە هەندێکیان لەژێر بەردە کوردایەتیدا دژی پێکھێنانی ئەو
کۆنگرە کوردستانیە دەوستن، بەلام خەباتی دوژمن خواوە کورد واز لەمافە
ڕەواکانی خۆی ناھێنێت تانەگات بەنامانج.

لەندەن — ھاوار

بەشى يەكەم

شۆرشى ئارارات (ئاگریداغ)

پېشەكى:

لەدواي شكانى شۆرشى پىران و ئەو كارەساتەي بەسەر كوردا ھات،
حكومەتى توركى فاشستى لەدېندەيەتتى خۇي نەكەوت و لەجاران زۆرتر
كەوتە سەر سەوداي لەناوبردىنى كورد بۇ ئىجگارى و دەستىكرد
بەبەجىيەننى ئەو نەخشەيەي لەمىژبوو ئامادەي كوردبوو بەنيازى ئەوەي
جاريكى تر كورد لەباكوورى كوردستانا لەتوانايدا نەبى ھىچ جۆرە
بزوتنەو ھو جم و جولىك بكات بۇ داواكردىنى مافى كوردو بۇ ئەو مەبەستە
و ھكو لەدوا باسى شۆرشى پىراندا باسكراو دەستىكرد بەلەسىدارەدان و
زىندانكردن و كاۋلكردىنى مال و دىھاتى كوردو گواستىنەو ھى بەكۆمەل بۇ
شويىنە دوورەكانى دوورلەكوردستان بۇ تۈانەو ھىان لەبۆتەي نەتەو ھى
توركدا.

بەرامبەر بەو ھەلۋىستەي حكومەتى توركىيا تىكۆشەران و
سىياسەتمەداران و پۇشنىيرانى كورد كەوتنە خۇيان و بىريارىندا دەست
بەشۆرشىكى جەماو ھى بكن بۇ بەرەنگارىونەو ھى ئەو نەخشەيەي بۇ
لەناوبردىنى كورد كىشرايوو، لەھاوينەھەوارى (بىحمدون) يەكەم كۆبونەو ھە
بەسرا كە لەو كۆبونەو ھەدا بىرياردرا رىكخراو و كۆمەلەكانى كورد كە
ھەبوون ھەمويان ھەلۋەشنىرىتەو ھە لەھەمويان كۆمەللىكى يەكگرتوو پىك

بېت بەناوى (خويبون) ھەو كۆمەلى خويبون بېيارىدا يەككىك لەناوچەكانى
 كورد ھەلبىزىرىت كە بىكرىت بەبىنگەى ئەو شۆپشەو بۇ ئەو مەبەستە ناوچەى
 ئارات (ئاگرىداغ) ھەلبىزىراو (احسان نورى پاشا) كرا بەسەركردەى ئەو
 ھىزانەى لەئاگرىداغدا بېياردا دەست بەشۆپش بىكرىت تىاياو
 بەرمەزامەندىتى (خويبون)، احسان نورى پاشا دەستىكرد بەھەلبىزاردنى
 كارىدەستانى ناوچەى شۆپش و دانانى سەركردەكانى ھىزەكان و بۇ ئەو
 مەبەستە (ئىبراھىم پاشاى ھىكى) كە ھەندى لەسەزچاۋەكان بە ۰ برۇ) يا بە
 ۰ ئىبراھىم ھىكى تىللى) ناويان بردوۋە كرا بەلپىرسراوى بەرپوۋەبردنى
 كاروبارى پۇزانەى ناوچەكانى شۆپش، كە ئەو ئىبراھىم پاشايە تا دوا
 ھەناسەى ۋەك شۆپشگىرېكى دلىرى كۆلنەدەر لەپىناوى ئەم شۆپشەدا
 خەباتى كرد.

لەباسەكانى شۆپشى ئاگرىداغدا كە كراۋە بە ۱۲) باس بەپىنى ئەو
 سەرچاۋانەى دەستگىرمان بوۋە لەشۆپشەكە دواۋن ھەولئەدەين تا كۆتايى
 ھىنان بەشۆپشەكە ھەموى بخەينە پىش چاۋى خويندەوارانى بەرپىزو
 لەناۋەپۇكى ئەم بەرگەدا (فەرست) ئەو سىازدە باسە دەبىفرىت.

ھەلۋىست لەباگورى كوردستان بەشپەيەكى گىشتى و لەناوچەي
ئارا(ادا بەشپەيەكى ئايەتى

لەبەرگى دوھەمدا لەكۆتايى باسى شۆپشى پىراندا باسى تاوانى
توركەكان كرا دژى دانىشتوانى ناوچەكانى شۆپش و كار بەو شەو
نەو سقا بەلكو توركە دپندەكان دەستيانكرد بەكوشتن و سزادان و
ئاوارەكردن و پاگويزانى كورد بەكۆمەل بۆ ناوچە تورك نشينەكان بەنيازى
توانەو ەيان لەپۆتەي توركدان ژمارەيەكى زۆرى پۆشنپىرانى كورد لەوانەش
كە بەشدارىيان لەشۆپشى پىراندا نەكردبوو لەلايەن كار بەدەستانى
حكومەتەو ە پاونران و ناچاركران ولات بەجى بيلن و پووبكەنە ولاتانى
بيگانە بۆ ئەو ەي لەويو ە نەخشەي پاپەرين و شۆپشيك ئامادەبكەن دژى ئەو
حكومەتە دپندەيەي بەشيكي زۆرى لەناوچەكانى كورد كاواكردبوو،
و ەلەجياتى ئەو كوردانەي بەكۆمەل گويزابوونەو ە بۆ شوينە دورەكان ئەو
توركانەي لەناوچەي (كوسوفو)دا بون پەلكيش كران و لەخاكي كورددا
نيشتەجى كران.

بەداخەۋە ھەرۋەكۈ لەزۇر شوپىنى تىرىشدا بەرلەمە باسما نكردۈۋە، كورد
 لەدۋاي تەۋابوۋنى شەپى جىھانى بەدۋاۋە گەلىك پاپەرىن و شوپىشى
 بچىچىرى كوردۈۋە ئەگەر لەشۋىنىكىدا شوپىش بەرپا كرايىت كوردى
 ناۋچەكانى تىرلىنى بىدەنگ بون و بەيرىانا نەھاتىبوۋ كە دۋاي سەركەۋتى
 ھكۈمەت بەسەرشۋىشى ئەۋ ناۋچەيەدا نۆرەش دىقە سەر ناۋچەكانى تر، كە
 ئەم پراستىيە لەبىدەنگ بوۋنى كوردى ناۋچەكانى ئاراراتدا زۆرباش بەدى
 دەكرىت كەچۈن ساتىك شوپىشى پىران دەستى پىكرىد لەناۋچەكانى ئاراراتدا
 ھىچ جۆرە جەم و جۈۋلىكى كورد پىرانى نەدا بۇ ئەۋەى بارى شوپىشگىپرانى
 پىران سوۋك بىكرىت، بەلكۈ شوپىشى ئاگرى داغ كاتىك پىۋىدا كە ھكۈمەتى
 تۈرك دەستى خۇى لەشۋىشگىپرانى پىران ۋەشانىبوۋ، خۇى بەھىز كىردىبوۋ،
 كارىكى واشى كىردىبوۋ لەۋ شوپىشەدا ھەلۋىستىكى ۋاي ھىناۋە پىشەۋە
 كورد لەناۋ خۇيدا دوۋبەرەكىيەكى ناخۇش و خراپى تىيادا پەيدا بوۋىو كە
 بىرىتى بوۋ لەكولاندەۋەى كۈنە بىرىنەكانى ناكۈكى نىۋان سۈنى و علۋى
 كەكاتى خۇى بەھۋى سۈۋەى ھىمىدىيەۋە پەيدا بوۋىو، ساتىكىش كورد
 لەدەرەۋەى ۋلات بىرى لەپىكەپىنانى شوپىشكى تر كىردەۋە بۇ پارىزگار كىردىن
 لەخۇى و لەخاكى نىشتىمانى خۇى، بارودۇخى ئەۋ پۇزانەۋ ھەلۋىستى
 دەۋلەتان گەيشتىبوۋە قۇناغىك كە كورد بەئاسانى نەيدەتۋانى شوپىشكى ۋا
 بەرپا بىكات كە بتۋانىت دۈژمن ناچار بىكات ۋان لەۋ نەخشە جەھەنەمىيەى
 خۇى بىنىت كە بۇ نەمان و لەناۋ بىردىنى كورد دەمىك بوۋ نەخشەى كىشاپوۋ
 بەلام لەگەل ئەۋەشدا ھەر كۈلى نەداۋ شوپىشى ئاگرىداغ ھەلگىرسا ئەگەرچى
 بەداخەۋە سەرەنجامى ئەمىش ۋەكۈ ھى شوپىشەكانى تر ۋابوۋ، باشتىرىن
 سەرچاۋەيەك كەباسى رەفتارۋ دېندەيەتى تۈرك ۋە ھەلۋىستى كاربەدەستانى

تورکی کردییّت بەرامبەر بەکورد بریتییه لەسەرنجی چەند نووسەریکی
 بیگانه که (سریا بدرخان) لەپاشکۆی کتێبه‌که‌یدا سەرچاوه/ ٧٩ ئەو
 سەرنجەنەیی بۆلۆکردۆتەوه‌و ئێمەش لێرەدا سەرنجی ئەو نووسەرە
 وەرەگێڕین بۆ کوردی بۆئەوه‌ی خوێنەری بەرێز باشتەر ئاگاداری دەرندەیه‌تی
 تورکه‌ کمالیه‌کان ییّت و باشتەر لەهه‌له‌ زله‌کانی میلیه‌ته‌که‌ی خۆی تی‌ بگات.
 له‌لایه‌ره‌ (٦٩)ی کتێبه‌که‌ی سوره‌ یابدرخاندا سەرچاوه/ ٧٩ ئەو باسه‌ی
 بۆلۆکردۆتەوه‌ که‌ له‌لایه‌ن (Harry.a.frank) له‌ ٢ی نوهمبه‌ری ١٩٢٧دا بۆلۆی
 کردۆتەوه‌ دەرباره‌ی سیاسه‌تی حکومه‌تی تورکیا بەرامبەر به‌ کورد که‌
 وتویه‌تی:

((لەم پۆژانەدا لەو گەشتە‌ی بۆ تورکیام کردبوو گه‌رامه‌وه‌، به‌لام به‌داخه‌وه‌
 گەشتە‌که‌م ته‌واو نه‌کردبوو چونکه‌ کاربه‌ده‌ستانی تورک ڕینگه‌ی ئەوه‌یان
 لێگرتم بچم بۆ (ئەرزروم).))

له‌کاتی‌که‌دا به‌ر له‌نیسته‌ به‌ناو (٦٠) وڵاتدا گه‌رابوو له‌هیچ لایه‌کیان
 ڕینگه‌ی هات وچۆم ئی نه‌گه‌رابوو ساتنیک هۆی ئەو ڕینگرتنه‌م له‌کاربه‌ده‌ستانی
 تورک پرسى هۆی چیه‌ ڕینگه‌ به‌بیگانه‌ نادریت بچیته‌ ئەو ناوچانه‌ له‌وهرامدا
 به‌ناشکرا پی‌یان ووتم نه‌ک هه‌ر له‌تۆ به‌ئکو ڕینگه‌ به‌هیچ بیگانه‌یه‌کی تریش
 نادریت بچیته‌ ئەو ناوچانه‌.

ساتنیک ویستم بچم بۆ (خربوط) و (دیاربکر) و (قارص) بۆ ئەو شوێنانه‌ش
 هه‌مان وهرامیان دامه‌وه‌ چونکه‌ ئەو ناوچانه‌ له‌لایه‌ن حکومه‌تی تورکیاوه‌
 به‌ناوچه‌ داخراوه‌کانی وڵات ده‌ژمی‌سری‌ن و نابێ بیگانه‌ بۆیان بچیت و
 له‌داییدا ئەو ئەمریکاییانه‌ی ماوه‌یه‌کی زۆره‌ له‌تورکیادا ده‌ژین و قسه‌کانیان
 جیگه‌ی بره‌وايه‌ هۆی ئەو ڕینگرتنه‌یان بۆ پوون کردمه‌وه‌. سه‌یر ئەوه‌یه‌،

لەگەرمەى شەپرى جیھانیدا، لەولأتانی پۇژئاوادا مەگەر تەنھا شوینی کۆپى
شەپهەکان پێگەى ھاتوچۆیان بگىرایە، بەلام والێرە لەتورکيا کوردەکان
تووشى کارەسات دەبن کەچى پێگەى بێگانە لەھات وچۆکەرەن دەگىریت...

تورکەکان بەوھ ناسراون زۆر درندەن و پێویستیان بەوھ ھەيە يەکیک
جەلەیان بگىریتە دەست و پێگەى ئەو درندەيەتيەیان ئى بگىریت.

بێجگە لەکورد، گەلێک یۆنانى و ئەرمنى و کرىستیانەکانى تر لەتورکيادا
تووشى کارەسات و ئەشکەنجەو لەناوچوون ھاتوون تەنھا لەبەرئەوھى
باوھريان بەئاینەکەى خۆیان ھەبوو، بەلام والەدواى ئەو کرىستیانانە
نۆرەش ھاتۆتە سەر کوردەکان کە بەزۆرى وایان ئى دەکەن کلاوى نیشتمانى
خۆیان داکەنن و بەزۆرەملى کلاوى ئەوروپىيان پى لەسەر دەکەن.

ھەندى جار تەنھا ھەر لەبەرئەوھى پارێزگارى ھىشتن و مانەوھى ھەندى لە
کەلەپوورى باووباپىرانى خۆیان دەگرن ئەم پارێزگارىکردنەیان تووشى
ئەشکەنجەو کوشتن و ئاوارەکردن دەبن و ھەموو مال و مولکيان ئى زەوت
دەکرىت سەيریش ئەوھى ئەگەر کورد پارێزگارى لەو مافە پەوايەى خۆى
بکات ئەمەى بەياخى بون و دژايەتيکردنى حکومەتى کمالىيان لەسەر حساب
دەکەن.

ئیمە زۆرجار لەدەرەوھى تورکيادا ھەوالى کوشتارى یۆنانیەکان و
ئەرمنیەکانمان دەبىستەوھ و ھەوالەکانیان دەگەيشتە دەرەوھ چونکە
دۆستى وایان ھەبوو ئەو پووداوو کارەساتانەیان دەگەياند بەولأتانى
دەرەوھ و ھەندى جار لەئەنجاميا پروپاگەندەيەکى زۆرىش دژى تورک
دەکرا بەلام کورد ئەو جۆرە دۆستانەى نەبوو و نەيەتى کە دەنگو ھاواریان

بگه نیتته دهره وه بۆیه هه میشه دهنگ و هاواری کورده کان به ئاسانی له لایه ن
تورکه کانه وه کپ و خامۆش دهکراو کهس پێی نه ده زانی.

زۆربه ی ئهرمه نی خاکی ولاتی خۆیان به جی هیشته وه له ناو تورکیادا و
ئهو مسینیره که مانه ش که ماونه ته وه ته نها پێگه ی ئه وه یان هه یه
له قوتابخانه کاندایه هه ئهو دهرسانه بلینه وه که له قوتابخانه تورکیه کانا
دهوتریتته وه و بۆ و تنه وه ی هه دهرسیکی تریش پێویسته حکومه ت پێشه کی
ئهو دهرسانه په سه ند بکات و پێگه ش به هیه چ تورکیک نادریت فیتری
دهرسه کانی ئهو مسینیرانه ببیت.

حکومه تی تورکیا فه رمانی دهرکردوه که پێویسته منداله
ئه مریکاییه کان له ناوچه کی وه کو (طوروس) دا پێویسته له سه ریان پۆزانی
یه کشه ممه ش هه ر ده بی دهوامی قوتابخانه بکه ن و له جیاتی انجیل ده بوایه
قورئانی شیان فیتریکرایه (ئه وسا هیشته تورکیا وه کو ئه مپۆ پۆژی یه کشه موو
نه کرابوو به پۆژی پشوودان له جیاتی پۆژی هه یینی و ئیمپۆ خویندنی
قورئانیش له قوتابخانه کانا قه دهغه کراوه).

نووسه ر ئه لی: له راستیدا ئه م هه لویسته ی تورک ته نها له بهر دلسۆزی
نه به وه بۆ ئایینی ئیسلام به لکو بۆ ئه وه بووه ئهو مندالانه ناچار بکری ن زمانی
تورکی فیترین.

ئهو خهسته خانانه ی مسینیره کان به پێوه یان ده بردن جاری هیشته ماون
به لام ده بی هه موویان به فه رمانی کاربه ده ستانی تورک بپۆن به پێوه و
مووچه ی کارگوزاره کانی ئهو خهسته خانانه ش ده بوایه هه ر له لایه ن
کاربه ده ستانی تورکه وه ده ستنیشان بکرایه.

له (نانا دۆل)دا تاقە دەزگایەکی میسینری ئافەرەتانی تێدایەو ساتیک
 ھەولندرا ئەندامیکى تازه بخزیتە سەر دەستەى بەرپۆەبەرى ئەو دەزگایە
 حکومەت بەھیچ جوړیک پښگەى ئەوہى نەداو ساتیک ھەر یەکیک لەو
 میسینرانە بیویستایە بچیتە دەرەوہ دەبوايە ھەرچى مال و مولکى ھەبوو
 دەسکاری نەکردایەو بەجیبى بەنشتایە کە ئەمەش بۆ ئەوہ بوو ئەوانە نەچنە
 دەرەوہ نەوہکو ھەوال و دەنگوباسى ناوچەکەیان بگەيەنن بەدەرەوہو
 بەفەرمانى مستەفا کەمال پاشا خەستەخانەى ئەمریکایەکان لە
 (Marsivam) داخرا چونکە سیخوپړىکى تورک راپوړتییكى دەربارەى قسەییەکی
 بەرپۆەبەرى خەستەخانەکەى بەحکومەت گەیانەدبوو کە وتبووى
 دیموکراتیەت بەھەلواسینى خەلک و بەدککاتۆریەت سەرناگریت.

پەنجە پروفیسۆرى ئەمریکى لەقوتابخانەى میسینرەکانا ھەلواسران
 چونکە ھەندە فۆتوگراف لەقوتابخانەکەدا بینرابوو کە تاقمیک
 فەتبولیانکردبوو، کراسەکانیان شین و سپى بوو کە ئەو دوو پەنگە پەنگى
 ئالای یۆنان بوو لەکاتیئکدا ئالای تورکیش بەسەریانەوہ ھەر ھەلواسرابوو.

نوسەر لەسەر باسەکەى دەرواو دەلیت:

وہکو چۆن میسینرەکان ناچارەدەکران تورکیا بەجى بیلن، بەو شیوہیە
 بازەرگانەکانیش نەیان دەتوانى بەپێى پێرەو و بێرەرەکانى حکومەت
 کاروبارى خوڤان ببەن بەرپۆەو ژيانى خوڤان مسوگەر بکەن بۆیە ئەوانیش
 ناچارەدەبوون تورکیا بەجى بیلن.

یەکیک لەکۆمپانیا گەورەکانیان کەھى توتنە سى جار کەل وپەلى خوڤان
 پێچایەوہ بۆ ئەوہى لە ئەستەمبولەوہ بگويژنەوہ بۆ یۆنان بەلام ھەموو

جاریک پینگه یان ئی دهگیراو بۆ دواچار که لئیرسراوی کۆمپانیا کهم بینى
هیشتا هەر به ئومیدی ئه وه بوو پینگه ی پۆیشتنو دهریازبوونی پی بدریت.
نووسهری ئه وه باسه به دوورو دریشی باسی ئه وه ی کردوه که مسته فا
که مال به ناوی پیشکه وتنخوازیه وه ههرچیه کی کردبوو بۆ دانیشتنو
هه مووی بی سوود بوو، هه موو چالاکی یه کانی کاریه دهستانی حکومت
بریتی بوو له پروپاگانده کردن بۆ (غازی مسته فا که مال) و بیریان له خه لکی
برسی و دواکه وتووی ولات نه ده کرده وه...

سریا بدرخان له کتیبه کهیدا له لاپه ره (۷۳)یدا چهند برگه یه کی له و کتیبه
بلاو کردۆته وه که له لایه ن (G.Bie Rovmdal) له سالی ۱۹۲۶دا له لایه ن
قونسولی ته ی ئه مریکا وه له ئهسته مبول چاپکرا وه له وه دا دهریاره ی تورکیا
وترا وه:

۱- ژماره ی تورکیا ئیمپرو له (۷،۵) ملیون تپه پرناکات که سالانه
(۹۰) ملیون دۆلار بۆ ئه و ژماره یه ته رخان ده کريت.

۲- ئه و قه رزانه ی له سه ر تورکیا کۆیۆته وه بریتییه
له (۷۹۱،۹۸۵،۸۷۷) دۆلار حکومتی تورکیا پیشنیازی کرد وه بایی
(۵۸۶) ملیون مولکی حکومت بفرو شیریت بۆ ئه وه ی به شیکي ئه و قه رزه ی
پی بداته وه.

۳- له کاتی خویدا ئه وانه ی له بازرگانیدا کاریان ده کرد و خه ریکی
هینان و بردنی که ل و په لی بازرگانی بوون له (۶۶٪) یان یونانی و ئه رمه نی
بوون، که زوربه ی ئه وانه دهرکران باری ئابووری ولات ته و او شلوق بوو
خویشان نه یان ده زانی چون چاره سه ری ئه و کیشیه به کن.

لیرەدا ئالەم بارودۆخەى ئەو پۇژانەى تورکیادا لەجیاتى ئەوہى
 کەمالیەکان کاروبارى ولات چارەسەر بکەن، ھەرچى لەتوانایاندا بوو
 تەرخانىانکردبوو بۇ کړینی چەك و زۆرکردنى ژمارەى سەربازو جندرمەو
 پاش شۆرشەکەى پیران کوردیان ناچارکرد دوو شۆرشى تریش بەرپا بکات
 دژى حکومەت بۇ ئەوہى واز لەو پەفتارە دپندەییەى خۆى بێنیت و
 دەسبەردارى ئەو نەخشەىە بێت کە بۇ لەناوبردنى کوردو کاولکردنى
 کوردستانى ئامادەکردبوو.

دواى ئەو چەند یاداشتە، سورەیا بذرخان لەلاپەرە (۷۵) ى کتیبەکەیدا
 کورتە باسیکی گەشتیکی گەریدەییەکی ئاوستریاسى کردووہ کە لە ۲۸ ى
 دىسمبرى ۱۹۲۸دا چووہ بۇ تورکیا و لەو یاداشتەیدا بەدووہو درێژ باسى
 دواکەوتنى بارى ئابوریى تورکیای کردووہ کە بێگومان چ کوشتارى
 ئەرمەنى و چ دەرکردنى یونانى چ ئەو زنجیرە شۆرشانەى کورد کە بەناچارى
 دژى تورکی کەمالى کردبووى ھەموویان ھۆى سەرەکی بوون بۇ ئەوہو
 نووسەر لەکۆتایى گەشتەکەیدا وتوویەتى:

(کەمالیستەکان بەھیواى ئەوہن لەماوہى (۲۵) سالدای بارى ولات بەتەواوى
 بگۆپن کە دلنایام ئەو بۆچوونەیان شتیکی زۆر دوورە بەم عەقلىتەى ھەیانە
 بەو ئاواتەى خویمان ناگەن..

خەلک لەوپەرپى برسیتى و کەساسیدایە، کاروبارى بازرگانى پراوەستاوہ،
 پیشەسازى لەپلەییەکی زۆر نزمدايە.. خەلک بى پەرہو پوولەو حکومەتیش
 موڤلیسەو ئەوروپاییەکان ھەرەکو جارەن قەرزیان نادەنى).

هۆی هه‌ڵبژاردنی ناوه‌ی ئارارات بۆ شۆرشێکی تازه..

له‌به‌رگی یه‌که‌مدا له‌به‌شی جوگرافیای باکوری کوردستاندا باسی چیاى ئارارات کراوه که به‌چیاى (ئاگرى) به‌ناوبانگه‌و به‌رزترین چیايه له‌باکوری کوردستانداو لای ئهرمه‌نيه‌کان به‌شوینێکی زۆر پێرۆز ده‌ژمێرێت که پێی ده‌لێن (ماسیس).

چیاى ئارارات ده‌کرێت به‌دوو به‌شه‌وه، ئاراراتی گه‌وره‌و ئاراراتی بچووک و به‌پێی بۆچوونی دکتۆر (ولید الأعظمي) سه‌رچاوه (٢٣) به‌رزترین لووتکه‌ی چیاى ئاراراتی گه‌وره‌ بریتییه له‌ (٥١٦٨) مه‌ترو به‌رزترین لووتکه‌ی ئاراراتی بچووک (٣٩١٤) مه‌تره به‌لام دکتۆر عبدالرحمن قاسملو له‌کتیبه‌که‌یدا سه‌رچاوه (١٦) به‌رزترین لووتکه‌ی چیاى ئاراراتی به‌ (٥٢٢٦) مه‌ترو کریس کوچرا له‌کتیبه‌که‌یدا سه‌رچاوه (٤١) به‌رزترین لووتکه‌ی ئاراراتی گه‌وره‌ی به‌ (٥١٧٥) و ه‌ی ئاراراتی بچووکى به‌ (٣٩٩٦) مه‌تر داناوه به‌لام (منذر الموصلي) له‌کتیبه‌که‌یدا سه‌رچاوه (٢٥) به‌رزترین لووتکه‌ی ئاراراتی گه‌وره‌و بچووکى هه‌روه‌ک و نه‌وه‌ی (ولید الأعظمي) داناوه که دیاره سه‌رچاوه‌ی هه‌ردوکیان هه‌ر یه‌که‌که‌.

احسان نوری که سهرکردهی شوپشی نارارات بووه لهکتیبهکهیدا
سهرچاوه(٦١) لهباسی ناوچهی ناراراتدا وتوویهتی:

((لای کریستانهکان وایه کهشتی نوح لهسهر چپای نارارات
گیرساوتهوه و ناشوریهکان به(ئورارتو)و عبرییهکان به (نارارات)و
(هیردوت)ی یونانی به(ئالارد) ناویان بردووه ههروهکو وتمان
ئهرمهنیهکان بهناراراتیان وتووه (مارسیس)و وهکو احسان نوری باسی
کردووه بۆ یهکهه جار ناوی: (ئورارتو) لهسهر تاشهبردیك نوسراوه که
لهلایهه (شلما نصر)ی پاشای ناشورییهکان لهسالی ١٢٦٠ی پیش زاین
نوسراوه میژوونووسی بهناوبانگ (مورگان) وتوویهتی دهولهتی
نارارات دوو ههزار سال پیش زاین ههبووه بهپیی کتیبهکهی (مورگان)
ئهو دهولهتهی پنی ووتراوه (کاردوکیا) وهیا (توسباس) که پایتهختی
دهولهتی ئورارتوی کورد بوه.

لهسالانی (٨٢٥-٨٠٠)ی پیش زایندا پادشای ئاگری ناوی
(منقاش)بووه که بریتییه لههممان ئهه (مناش چغا)یهی که لهئاویستادا
ناوی هاتووه لهشانهامهی فردوسیدا به (منوچک) ناوی هاتوه.

(هیردوت)ی میژوناسی یونانی لهکتیبهکهیدا باسی عهشیرهتی
(ئالاروت)ی کردووه که عهشیرهتیکی بت پههست بون لهناوچهی (ناین)دا
که دهسهلاتی ئهه عهشیرهته گهیشتهبووه روباری (ئاراس) که ئهه ناوچهیه
بهشوینی طائفهی (ئاریزانت)ی (میدی)ش بووه وادیاره ووشهی نارارات
لهناوی ئهه طائفهیهوه هاتووه.

منذر الموصلي لهکتیبهکهیدا سهرچاوه (٢٥) وتوویهتی: چپای
نارارات سنوریکي خوڤسکی نیوان تورکیاو ئیرانهو لهخاکی پوسیاشیان

جيا دەكاتهوۋە بەشى ژوروى ئەم چىايە بەسەر دەشتى(ئاراس)دا دەروانىت ۋە بەفرەي لەم چىايە دەتويتهوۋە بەو دەشتانەدا دەروات و كاتى خۇي ئەم شاخانە پەرلەدارستانى چەرپەر بوە بەلام نىستە ھەموۋى پۈوتە جگە لەناۋچەكانى ناۋەرەستى كە ھاوين بەھۇي تۈنەھۇي بەفر گزۈگياۋ بىچكى ئى سەوز دەبىت و باشتىن لەمەرگا پىك دەھىنىت بۇ مەرۋ مالات و ئازەل.

صادق شىرفىكەندى لەلاپەرە(۱۴۸)ى كىتەبەكەيدا سەرچاۋە(۷۱) ھۇي ھەلبىزاردنى چىاي ئارارات بۇ بەرپاكردى شۆرش تىايا بۇچوونى خۇي بەم شىۋەيە دەرىپرۈۋە:

((ھەلبىزاردنى چىاي ئارارات بۇ شۆرش لەبەر ئەۋە بوۋە لەپۈي جوگرافىيە شۈيىنىكى ئىچكار باش و لەبار بوۋە بۇ شۆرش و دراوسىنى ئەرەنستانىش بوۋە كە بەر لەمە لەسالى ۱۹۲۰دا ئەرەننەكان لەلەين تۈركەكانەۋە لەشۈيىنى خۇيان ھەلكەنرابوون، بەلام ھەمىشە ئەۋ شۈيىنى لىنى دەركرابوون لەدل و مىشكىيانا ھەرمابوۋ، لەولاشەۋە ئەم ناۋچەيە كەۋتۈۋە سەر سنوورى ئىران كە بەشىك لەئاراراتى بچوۋك دەچىتە ناۋ خاكى ئىرانەۋە.

ئەۋ پۇژانەي كە كورد بىريارى شۆرشى دابوۋ لەئارارات، شارى (تەۋرىن) مەلبەندىكى سەرەكى ((داشناق) ھە ئەرەنەكان بوۋ، لەۋىۋە بەئاسانى دەتۈنرا چەك و تەقەمەنى بگەيەنریتە شۆرشگىزەرەكان و، ئىنگلىزەكانىش لەۋ پۇژانەدا يارمەتى پەزا شايان دابوۋ بۆيە ھەتا پادەيەك ھەلۋىستى شاي ئىران بەرامبەر داشناقەكان خراب نەبوۋ، ھەر لەبەر ھەمان ھۇش بوۋ كە پەزا

شا پەيوەندى بەكوردەكانىشەو ھەبوو، بۆيە چ پاستەوخۇچ لەپىگەى
داشناقەكانەو ھەلئىنى يارمەتى بەبزوتنەو ھەكەى (ئارارات) دابوو).
لەباسەكانى داھاتوودا پروون دەبىتەو ھەكەپشت بەستى بەبىگانەيەك
كەخۆى دوژمنى كوردى پۇژھەلات بوويىت شتىكى زۆر كورت بىنانە بوو
دەردەكەوى چۆن لەكاتى شوپشەكەدا ھىزەكانى پەزا شا دژى كورد
و ھەستان و بون بەلايەنگرى توركەكان.

خۇيبون

۱- ھۆى دروستبۇنى خۇيبون ۋە چۇنىتى دروستبۇنى

۲- ئەندامە چالاكىكانى خۇيبون ۋە چالاكىسياسيەكانى خۇيبون

يەكەم: ھۆى دروستبۇنى خۇيبون ۋە چۇنىتى دروستبۇنى:
لەدواى شۇرۇشى پىران ۋە گرتن ۋە لەسىدارەدانى زۇرىيە شۇرۇشگىران ۋە
ئەندامانى (ئازادى) پۇشنىيرانى كورد لەوانەش كە بەشدارىيان نەكردبوو
لەشۇرۇشى پىراندا بۇ ئەۋەى لەجەورو ستمى تورك دورىكەونەۋە بەشىكى
زۇريان پويانكرده دەرەۋەى ۋلات ۋە ھەندىكىيان بۇ ئەۋروپا ۋە ئەمريكا ۋە
ھەندىكىشيان پويانكرده سوريا كە لەو پۇژانەدا لەژىر سايەى فرىسيەكاندا
بوو، لەسەرەتادا فرىسيەكان بۇ ماۋەيەك رىگەيان لە چالاكىسياسيەكانى
ئەۋانەيان نەگرتبوو كە پويانكردبوو سوريا ۋە لوبنان ۋە لەۋى ۋەكو لەدوايدا
باسى دىكەين توانىبويان لەھاۋىنە ھەۋارى (محمدون) يەكەم كۆبۇنەۋەى
(خويبون) بكن.

دەريارەي چۆنيتى دروستبۈنە(خويبۇن)و ھۆي دروستبۈنۈي و
كۆبۈنەوكانى ھەندى سەرچاۋە لىي دواون و ھەولئەدەين كورتيەكى ئەو
سەرچاۋانە باس بگەين.

قدري جميل بەگ (زنار سلۈپى) لەلاپەرە (۱۲۱)ى كتيبەكەيدا سەرچاۋە
(۵۷) لەباسى چۈنيتى پىكھاتنى خويبۇن و ھۆي پىكھاتنى وتويەتى:

((دواي شۆرشى پيران و ئەو جەورو ستەمە زۆرەي توركەكان بەرامبەر
كورد دەيان نواند كوردى ناچارکرد بير لەپىكھىنانى پىكخراۋىكى گشتى
سياسى كورد بكاتەوہو بۆ ئەو مەبەستە پىكخراۋى (كورد تەشكىلاتى
اجتماعيە جمعيتى) دوا كۆبۈنەوہي خۆي لەخانويەكدا كەناۋى ((ئەحوالى
مەدەنى عوسمانى)بوو بەست و لەو كۆبۈنەوہيەدا بىراردرا ئەو ئەندامانەي
لەئەستەمبولدا بون ئەوي بەجى بىلن چونكە لەئەستەمبول ماوہي ھىچ
جۆرە چالاكيەكان نەبوو. پىگەي ئەوہيان نەبوو ھىچ جۆرە جموجوول و
چالاكيەك بگەن. بەلام ھەندى لەئەندامانى ئەو پىكخراۋە لەبەر ھەندى ھۆي
تايبەتى خويان نەيانتوانى ئەستەمبول بەجى بىلن.

ھەر لەو سەردەمەدا حزبى (كورد ميللەت فرقىسى) كە ھاۋكار بوو لەگەل
ئەو كۆمەلەدا لەگەل پىكخراۋەكانى تردا نزيك بووہو كۆمەلى (بوورائەوہي
كوردستان-كە لەوەرگىرانى كتيبەكەي (زنار سلۈپى)دا بۆ عەرەبى بە (بعث
كردستان)ناۋى بردوہو ئەم كۆمەلە كە ماوہيەك بوو چالاكيەكانى خۆي
وہستاندبوو. بەلام لەگەل ئەوانەي تردا ھەمويان بىرارياندا ھەموو
پىكخراۋەكان خويان ھەلوەشىننەوہو حزبىكى تازەي يەكگرتوو لەھەمووان
پىك بەئىنرەت.

ئەسكەندەر بەگ كە كاتى خۇي ئەندام نوينەرى حىزى (شەبى كوردى) بوو پاش دامركانەۋەى شۆرشى پىران چاۋى بە (محمەد شوكرى سەگقان) و (احسان نورى) و ھەندى لەھاورپىكانى تىرى كەوت وەكو ملازمى يەكەم (راسم بەگى خەلكى وان) و ملازمى يەكەم (خورشيد خەلكى خرطوتە) لەگەل ھەندىك لەكوردەكانى تىرى باشوورى كوردستان و ھەموويان لەسەر ئەۋە پىككەۋتن كە پىۋىستە بايەخ بىرىت بە دۆزىنەۋەى چارەسەرىك بۇ ئەۋ بارودۇخە سەختەى ئەۋ پۇژانەى كورد، بەلام لەسەرەتادا نەگەيشتنە ئەۋەى لە چ پىگەيەكەۋە بچن بۇ ئەۋ مەبەستە، پاش ئەمە ئەسكەندەر بەگ پەيوەندىيەكى بەھىزى لەگەل (ەلى رضا ئەفەندى كوپى شىخ سەئىدى پىران) پەيدا كىردو بۇى دەرگەوت ئەمىش لايەنگرى پىكەينانى كۆنگرەيەكى گشتى نەتەۋايەتى بوو، شەرىف پاشاى خەندانىش كە لەپارىس بوو ئاگاداركارا لەنيازى پىكەينانى ئەۋ كۆنگرەيە بۇ ئەۋەى كوردەكانى ئەۋروپا بەھەموويان چالاكىيەكى سىياسى دەست پى بكن.

دواى ئەۋەى ئەسكەندەر بەگ بۇى پوون بوۋە زۆربەى كوردەكان بەپەرۋىش بۇ پىكەينانى ئەۋ كۆنگرەيە ئىتەر كەۋتنە سەر بىركردنەۋە لەچۇنىتى بەستنى ئەۋ كۆنگرەيەۋ دەستنىشانكردنى شوينىك بۇ بەستنى كۆنگرەكەۋ ھەموويان بۇيان دەرگەۋتبوو ئەگەر بەدەست و بىردى شتىك نەكرىت ئەۋا توركەكان زۆرى پى ناچىت كوردىش بەدەردى ئەرمەنەكان دەبەن و نوينەرى ئەرمەنىش لەگەل بىروبۇچونى كوردەكانا لەسەر ئەۋە پىككەۋتن كە ئىتەر پىۋىستە ئەرمەنىەكانىش پىروپاگەندەكانى خۇيان دژى كورد واز ئى بىنن و لەكۆبونەۋەيەكدا بىرىاردرا پىۋىستە ئەرمەنەكان ھاۋكارولايەنگرى ھەموو جۇرە چالاكى و

بزوتنه وهیهکی کورد بن چ له ئه وروپاو چ له ئه مریکا شداو له و
 کوبونه وهیهدا ئه رمه نیه کان به لینی ئه وه شیان دا جوړه په یوه نندیه ک
 ساز بکه نه گهل کورده ئاوازه بوو کانی دهره وهی وولات و واز له و
 داخوازییه سه رنه گرتووهی جارانیس بینن که داوای دروستکردنی
 ئه رمه نیای گه وریان ده کرد (له باسی کیشهی سیقه ردا به دوو دریژی
 باسی نه وه مان کردووه چون به پیی ماده کانی سیقه ر هندی له ناوچه
 کورد نشینه کان خرابوونه ناو چوارچیوه و سنووری نه و ئه رمه نیایه ی
 نیاز بوو به پیی سیقه ر پیک بهیتریت که نه مه هویه کی زور گرنگ بوو
 تورکه کان کردیان به بیانو، توانیان ژماره یه ک له کورده کان بکه نه
 به لایه نگری خویان دژی نه و بریاره که کورد له مه دا زیانیکی زوری پی
 گه یشت).

به پیی کتیه که ی زنا ر سلوپی بریار درا له مانگی تشرینی یه که می سالی
 ۱۹۲۷ دا به سه ر کردایه تی محمد شوکری صگبان له دوا ییدا له ترسی
 تورکه کان رای کردو و خوی گه یانده عیراق به لام زوری پی نه چوو له وی وری
 به ردا و له و کوردا یه تیه خه ستو توند و تیژییه وه ده ستیکرد به لا و کردنه وهی
 گه لیک قسه ی بی سه ر و به ر دژی بزوتنه وه کانی کورد به ئومیدی نه وهی
 تورکه کان وازی ئی دینن و لیی خوش دهن و ریگه ی پی نه دهن بگه ریته وه بو
 تورکیا.

له نامیلکه یه کیدا که له پاریس به زمانی فهره نسی له سالی ۱۹۳۳ دا به ناوی
 (کورد مسئله سی) یه وه بلاوی کرد بووه وه هیزشیکی زوریشی کرد بووه سه ر
 شوپشه کانی کورد و صلاح الدینی نه یو بیشی به ره گه ز برد بووه وه سه ر

طورانیه‌کان و به‌پیچ و دوره له‌نامیلکه‌که‌یدا داوای له‌کورد کردبو و از له‌کوردایه‌تی به‌ئیت و خۆی له‌بۆته‌ی تورکدا بتوینیتته‌وه.

دەربارە‌ی ئەو هە‌لۆیستە ناپیرۆزانە‌ی محمد شوکری صە‌گبان، مامۆستا رفیق حە‌لمی بۆ پەرچە‌دانە‌وه‌ی درۆو دە‌له‌سه‌کانی و بۆ پرسی‌واکردنی، له‌پۆژنامە‌ی (الایام)‌ی عە‌ربیدا له‌سالی ۱۹۵۴ به‌چە‌ند زنجیره‌یه‌ک وه‌رامی محمد شوکری صە‌گبانی داوه‌ته‌وه‌و له‌داویدا ئە‌و زنجیرانه‌ی له‌(الایام)‌دا بلاوی کردبووه‌وه کردبووی به‌نامیلکه‌یه‌ک له‌ژێر ناوی (مقالات)‌و له‌و نامیلکه‌یه‌دا به‌تایبه‌تی له‌لاپه‌ره (۲۴)‌یدا شوکری صە‌گبانی کردووه به‌ دوو شوکری صە‌گبان، یه‌که‌میان بریتی بووه له‌و کورده‌ی وه‌کو شوپ‌ش‌گێڕێکی سه‌رگه‌رم کوردایه‌تی کردووه‌و ئە‌وه‌ی دوه‌میان ئە‌و شوکری صە‌گبانه‌یه‌ که وه‌ی به‌رداوه‌و کورد ووته‌نی وه‌کو پێوی له‌کونه‌که‌ی خۆی هه‌لگه‌رابوووه‌).

دەربارە‌ی ئە‌وانە‌ی که به‌شدارییان کردبوو له‌(خۆیبون)‌دا، سە‌ریا بدرخان له‌کتیبه‌که‌یدا که له‌فە‌لادلیفا به‌ ئینگلیزی بلاوی کردۆته‌وه، سه‌رچاوه‌(۷۹) له‌وه‌دا پێشه‌کیه‌کی تیا‌دایه به‌ پینوسی (Perlinde) له‌مه‌دا ناوی هه‌ندی ئە‌ندامانی دامه‌زێنه‌ری خۆیبونی باسکردووه وه‌کو: ممدوح سلیم، محمد شوکری صە‌گبان (که له‌هه‌ندی سه‌رچاوه‌دا به‌ صە‌گفان ناوی هاتوه‌)، مولان زاده رفعت، احسان نوری پاشا، ئە‌وانی تریش بریتی بوون له‌ بنه‌ماله‌ی بدرخان وه‌کو سە‌ریا بدرخان، خلیل رامز (نوسه‌ر وتوویه‌تی مامی سە‌ریا بوه- به‌پێی ئە‌مه‌ بۆ بۆی ئە‌مین عالی بدرخان بووه‌) له‌گه‌ل براکانی تری سە‌ریا که بریتی بوون له‌ جلا‌دت و کامه‌ران.

له‌کتیبه‌که‌ی ئە‌مین زه‌کی به‌گدا سه‌رچاوه (۳۲) نجم الدین کوری محمد علی عونی وه‌کو له‌پێشه‌کیه‌که‌یدا ئاماژه‌ی بۆ کردووه وتوویه‌تی (محمد علی

بەيىتى بۇچونى سەرچاۋە (۴۰) جلادت بىدرخان سەرۋكى ئەم كۆمەلە
بۈە (جلادت بىدرخان لەكتىبەكەيدا سەرچاۋە (۶۰) باسى ئەۋەى
نەكردۈۋە كەخۇى سەركردهى خۇيبون بوۋىت).

(لەباسى يەكەمى بەشى سىھەمى بەرگى دۈهەمدا لەباسى بىنەمالە
ناسراۋە چالاكەكانى باكورى كوردستانا باسى چالاكىى جلادت
بىدرخانمان كردۈۋە بۇيە پىۋىست ناكات لىرەدا دۈوبارەى بكەينەۋە.

دوكتور كەمال مەزەر لەگۇڧارى پۇشنىبرى نۆىدا ژمارە ۱۴۱ى
سالى ۱۹۹۸ لەلەپەرە ۴ى دا باسى خۇيبون و چەند ئەندامىكى ئەو
حزبەى بەم جۇرەى خوارەۋە كردۈۋە:

((دوكمىمىنتەكانى وەزارەتى فېرۇكەۋانى حكومەتى بەرىتانيا پەنجا
جار ناۋى (حاجو ئاغاي ھىركى)يان ھىناۋە كە سەردارىكى ھۇزى
ھىركى بوۋە كە ھۇزىك بوۋە لەناۋچەى (طور عابدين) لەكوردستانى
توركىادا.

ۋەكۈلەۋ باسەى دوكتور كەمالدا دەرەكەۋىت توركمانەكان
فشارىكى زۇريان خىستۈتە سەرى و ناچارىان كردۈۋە پەنا بباتە بەر
سورىاۋ لەناۋچەى (قبور البىض تورپاسى)ى سەر بە (قامشلى)
نىشتەجى بوۋەۋ يەكك بوۋە لە دامەزىنەرانى خۇيبون كە حاجۇ ئاغا
سىھەمىن ناۋى ئەو ھەشت رابەرەنى خۇيبون بوۋ كە لەگەل (ھاڧان پاپا
زىان)ى نوينەرى بەناۋبانگى داشناق پىككەۋتن و بەھەموۋيان
نامەيەكىان مۇركرد كە ناۋى ئەو ھەشت رابەرە ئەمانەى خوارەۋە بوون:

۱- شىخ على رضا ئەفەندى (مەبەستى على رضاى كورپى شىخ
سەيدى پىرانە كە لەباسى شۇرپى پىراندا ناۋى ھاتوۋە).

۲-مصطفی شاهین بەگى بەرازى (لەباسى سىھەمى بەشى شەشەمدا
وینەيەكى بلاوکراوەتەو).

۳-حاجو ئاغای ھەڤىرىكى

۴-ئەمین ئاغای سەرۆكى ھۆزى (رامان)

۵-كريم روستەمى خەلكى سەلىمانى

۶-ممدوح سلیم

۷-جلادت عالی بدرخان

۸-دوكتۆر شوكرى صىگقان

حاجو ئاغای ھەموو مال و سامانى خۆى بۆ ئەو شوپشە تەرخانکردبوو
بەپىنى ئەو دوکیومىنتانەى وەزارەتى فېرۇگەوانىتى حکومەتى بەرىتانيا
باسى دوو نامەى حاجو ئاغای تىادا کراوە کە ناردویەتى بۆ شیخ
احمد. (لام وایە مەبەستى شیخ احمدى بارزانى بیئت) وە بۆ ئاغاکانى
(مدیات) لەباکورى کوردستان (سەرچاوەى دوکتۆر کەمال بۆ ئەم باسە
بریتىیە لە دوکیومىنتى ژمارە (ibid.i.m.13a) لەپۆژانى (۸ و ۲۴/
۱۹۳۰/۸). ھەرۆکولەو باسەدا و تراوە, ساتیک تورکەکان فشاریان
خستۆتە سەر حاجو ئاغای ناچاریانکردبوو پروبکاتە سوریا تەنھا تاقە
کوپىکى مابووە کە ناوی (نايف) بوە تورکەکان دەيگرن و لەدیاربەکر
لەسىدارەى دەدەن.

ئەندامانى خۇيىون لەكۆبونەۋەي (بەمەدون) دا

دوکتور که مال مزه‌هر له باسیکی تریدا له‌گۆفاری ٠ په‌نگین) ی بغدادی ژماره ٠٨٧) ی سالی ١٩٩٦ د له‌لایه‌په‌ری شه‌شدا باسی دوکیومینتیکی کردوو که له‌به‌ششی شه‌شهمی فایلێ ژماره (٢٣-١٤١٦) ی وه‌زاره‌تی فڕۆکه‌وانیته‌ی به‌ریتانیا دا پاپۆرتیکی تیا دایه که له‌پۆژی (٢٦/٢/١٩٣٠) د له‌ (موصل) وه‌ نیراوه که له‌وه‌دا وتراوه.

(نیشانه به/ ئای م/ ٤٢ب: بۆ

ئهرکانی هیزی ئاسمانی (استخبارات) بنکه‌ی هیزی ئاسمانی، سه‌رکرده‌یه‌تی عیراق بنکه‌ی (هنیدی) وه‌ وینه‌یه‌کی ئهو پاپۆرتشه‌ش نیراوه بۆ سه‌ره‌شتیکه‌ری پۆلیسی موصل و بۆ سه‌ره‌پۆلی ژماره (٣٠) ی فڕۆکه‌ بۆمباهاوێژه‌کانی سه‌ره‌یه‌یه‌زی ئاسمانی ملکی به‌ریقانی له‌موصل:

بابه‌ت: ده‌رباره‌ی بزوتنه‌وه‌ی کورده‌یه‌تی کۆمه‌له‌ی (خۆیبه‌ون) :

ئه‌مه‌ی خواره‌وه‌ بریتییه‌ له‌نمونه‌ی ئهو سویند. خواردنه‌ی ده‌بوایه ئه‌ندامانی ئهو کۆمه‌له‌یه‌ بیخۆن:

(به‌شه‌ره‌ف و به‌ئایم سویند ده‌خۆم له‌پۆژی مۆکردنی ئهم به‌لینه‌وه‌ هه‌تا ماوه‌ی دوو سال چه‌ك دژی هیچ کوردیک به‌کارناهیمن مه‌گه‌ر ئهو کورده‌ خۆی هه‌رش به‌یینه‌ته‌ سه‌ر ژیان و نامووسم وه‌یا بۆ سه‌ر ژیان و نامووسی ئه‌وانه‌ی به‌پێی ئیلتیزاماتی خه‌یزانی یا نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌وه‌ من لیان به‌رپرسیارم.

هه‌روه‌ها له‌ماوه‌ی ئهو دوو ساله‌دا ده‌ست له‌هه‌موو تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌یه‌کی خۆین و هه‌موو جوړه‌ دوو به‌ره‌کییه‌کی تر هه‌لده‌گرم و گشت توانای خۆم بۆ به‌ره‌ستکردنی خۆین رشتن ته‌رخان ده‌که‌م که له‌نیوان هه‌ر دوو کوردیکدا له‌سه‌ر ناکۆکی تایبه‌تی خۆیان پووبدات و هه‌ر کوردیک به‌په‌چه‌وانه‌ی ئهم

بەئىنە پەفتار بىكات بەخائىنى نەتەو دائەنزىت و كوشتنى ھەموو خائىنىكىش كاريكى پيويستە).

دوھەم: چالاكىەسياسىيەكانى خويبون و ئەندامەكانى خويبون:

لەدواى ئەوھى كۆمەلى، يا حزبى (خويبون) پىكھات ئەندامە چالاكەكانى ھەريەكەيان بەپيى تواناو ليھاتوويى خوى دەستى كرد بەچالاكى كە بەرلەدەستپىكردنى شوپش نواندى چالاكى سياسى يەكيك بوو لەكاروبارە گرنگەكانى شوپش كە سەركردايەتى خويبون بايەخى پىدابوو كە سريا بدرخان يەكيك بوو لەو ئەندامە چالاكانەى بەپيى برىارى خويبون بوى دانرابوو بچىتە ئەو شوپنەنەى كە پيويستە دانىشتوانى ئەو ولاتانە لەكىشەى كوردو لەتاوانبارىتى تورك بەرامبەر بەكورد ئاگادارىكرىن.

لەپىشەكەيەكى كىتبەكەى سريا بدرخاند، سەرچاوە (۷۹) بەپىنوسى (perlinde) باسكى تىايە دەربارەى ئەو چالاكىە سياسىيەى سريا بدرخان كە وتوويەتى:

((ھەرچەند خويبون لەلايەن كوردەكانەو پىكھاتبوو بەلام يارمەتيدانى ئەرمەنيەكانىش بۆ ھاوکاریكردن لەگەل كوردا لەچالاكىيەكانى خويبوندا كاريكى زۆر گرنگو بەسوود بوو، وەرۆليكى زۆر باشى ھەبوو بۆ ئەوھى خويبون بتوانىت پەيوەندى بەزۆر شوپنى جیھانەو بىكات بەتايبەتى لەگەل كوردە ئاوارەكانى ئەمريكا و فەرەنسەدا. توانرا ئەو كوردانەش لە(ئەنطاكيە)دا بون كە لەو پۆژانەدا لەژێر سايەو دەسەلاتى فەرەنسەدا بون لەگەل شوپشدا لەيەكتر نزيك بكرىنەو بەھوى تەقەلاى (سريا بدرخان) و (مولان زادە) خويبون توانى پەيوەنديەكى بەھيژ لەگەل ئەرمەنيەكانا سازىكات و پيوەنديش بەشريف پاشاى خندانىشەو كرا كە لەپارىس بوو

بۇ ئەۋەدى ئەۋىش چالاكى خۇي بنوئىت و لەپراستىشدا توانى يىروبوچوونى ئەرمەنىەكان بەرامبەر كورد بگۇپىت و لەئەمرىكا دا دەستىكرد بەنوسىن و بلاؤكردنەۋەى مقالات و چاپكردنى نامىلكە و كتىب لە (فلادلفيا) و لەو كتىبەيدا كە بلاؤى كـردەۋە لەسالى ۱۹۲۸ دا بەناۋى (the case of kurdistan Against turkey) لەۋەدا بەدورودرىژ باسى دپندەيتى و پەفتارى توركەكانى پوونكردنەۋە بەرامبەر بە كوردو يونان و سىياسەتى پەگەزپەرستانەى توركى خستۆتەبەرچاۋ.

دەربارەى ئەو چوونەى سىريا بدرخان كە (perlinde) ئاماژەى بۇ كـردوۋە لەدوكمىونتىكى ناو ئەرشىفى وزارتى دەرەۋەى برىتانىادا ژمارە (fo.371- 13826) پۇژى (۱۹۲۹/۴/۱۸) نامەيەكى قونسولى برىتانىاي تىيادايە ژمارە (no.21) كە لە (دترونيەۋە) ئاردوئەتى دەربارەى چالاكى سىريا بدرخان كە ئەمە كورتەكەيتى دەربارەى ئەۋەى پەيوەندى بەكوردەۋە ھەبەۋ:

((لەگەل ئەو ھەموو ھەرەشەو گورەشانەى توركەكان دەيكەن، بەلام پووشنىيرانى كورد لەدەرەۋەى ولاتەكەيان لەچالاكى خۇيان نەكەوتون كە يەككە لەو پووشنىيرانە (سىريا بدرخان) ە كە زەعيمىكى كوردى خەلكى ئاۋچەى بۇتانه (جزيرة ابن عمر) و لەئەمريكا چالاككەيەكى زور دەنوئىت و بۇ باسى كوردو پونكردنەۋەى كىشەى كورد ھەول و كۆشش دەكات و جەورو ستم و تاوانەكانى كورد ئاشكرا دەكاۋ پوونيان دەكاتەۋە. دوكيومنتەكە لەسەرى ئەرۋاۋ دەئىت:

لەپۇژى ۱۹۲۹/۴/۱۸ دا سىريا ھاتە (دترويت) و لەۋئە چوۋ بۇ فەرەنسا كە ھاۋپىيەكى ئەرمەنىشى لەگەلدا بوۋ ناۋى (گريگور وارتانىان -

قارتانيان)بوو كە نوينەرى وەفدى ئەرەمىيەكان بوو خەلكى شارى
(يەريقان)۵.

لەدوترويت نزيكى (۱۰ تا ۱۲ ھەزار) كوردى ئايەو لەوانە پارە كۆكرايەو
ئەرەمىيەكانىش كە ئىستە لايەنگرى كوردن ئەوانىش پارەيان بۇ كۆكردەو
نزيكى (۵۰ تا ۶۰ ھەزار) دۆلارېك كۆكرايەو (نەوتراو ئەو ژمارەيە چۆن و
كەي گەيشتونەتە ئەمريكا) بەرلەوئى ئەمريكا بەجىيىلئىت و پوبكاتە
فەرەنسە نامەيەكى بىلۆكردەو بۇ پەئى گشتى لەئەمريكا دا دەربارەي
تاوانەكانى تورك.

سريا كە لەئەوروپا وە ھاتبوو بۇ ئەمريكا لەلايەن (موسوليني)يەو
دەعوەت كرابوو، پازدە پۇژ لاي ئەو مابوو وە بەئومئىدى ئەوئى موسولونى
يارمەتى كورد بدات و لەگەرەنەوئىدا لەئەمريكا وە بۇ ئەوروپا وەزىرى
دەرەوئى يۆنانىش (۰ قنرېلوس) سرياي دەعوەت كردبوو بۇ (ئەئىنە) بەلام
كاربەدەستانى بەريتانىا لەموصل پىگەيان بە سريا نەدا، لىقىكى خويبون
لەوئى بكاتەو، بەلكو فەرەنسەيەكان لە(حلب) پىگەيان پىدا (بىكەيەك-
مكتىبىك) بكاتەو.

رووسە سوقيەتەكان زۆر مەبەستيان بوو پىوئەندى بەخويبونەو بگەن و بۇ
ئەو مەبەستە نوينەرى سوقيەت لەويلايەتى متحەدە داواي لەسريا كردبوو
بەرلەوئى ئەمريكا بەجى بىلئىت سەرىك لەويش بدات.
دوكيومنتىكە لەسەرى ئەروا و دەلئىت:

((سريا لەگەشتەكەي ئەوروپايدا واى رادەگەياند كە كورد لەتوانايدا
(۱۵) ھەزار چەكدار ئامادەبكات لەژىر سەركردايەتى ئەفسەرە كوردە
خانەنشىنەكانا كە پەلەي ھەندىك لەو ئەفسەرەنە لەسوپادا گەيشتبوو رادەي

جنرال و بلاوی دہکړدووه کورد ته‌نہا پټیوستی به‌چک و جبه‌خانه ه‌یہ و سریا له‌زور شویندا نه‌و نام‌و به‌لگ‌و دوکیومینیتان‌ہی پیشانی خه‌لک نه‌دا که ه‌موویان نیشانه‌ی نه‌وہ بوون تورکه‌کان خو‌یان نام‌اده‌کړدبوو بؤ له‌ناوبردن‌ی کورد بؤیہ داوای له‌لندنه‌و پاریس دہکړد فریای کورد بکه‌ون)).

د‌ہرباره‌ی نه‌و باسه‌ی له‌و دوکیومینیت‌ہا بلاوکراوہ‌ت‌ہوہ، دوکتور که‌مال مزہر له‌گوټاری پؤشنبیری نوی‌دا، ژماره‌(۱۴۱)ی سالی ۱۹۹۸ ناماژ‌ہی بؤ راپ‌سؤرتیکی تر‌کړدووه که فایلی ژماره (۲۳-۴۱۵-۸۸۰×۴۵۸۳)دا پاریزراوہ د‌ہرباره‌ی بزوتنه‌و‌ہی کورد له‌نیوان ۱۸/۴/۱۹۲۹ ه‌تا کانونی یه‌که‌می ۱۹۲۹ (لام وایه م‌ہب‌ست نه‌و ماو‌ہیہ بوہ که سریا بدرخان له‌چالاکی‌دا بووہ له‌ نه‌وروپا و نه‌مریکا)، به‌پټی نه‌و دوکیومینیت‌ہی دوکتور که‌مال ناماژ‌ہی بؤ کړدووه، کاربه‌ده‌ستانی ئینگلیز که‌وت‌بوونہ سوراخی نه‌و زانیاریه‌ گرنگانه‌ی (جون کامیرون)ی قونسولی به‌ریتانیا له (دترویت) بؤ (چمبرلن)ی و‌ہزیری د‌ہرو‌ہی به‌ریتانیای نار‌دووه‌و نه‌م کاربه‌ده‌سته‌ی ئینگلیز په‌ریشانی نه‌وہ بووہ بزانیټ هؤی بایه‌خدانی سوټیټ به‌ خو‌یبون چی بووہو ده‌ستیان‌کړد به‌و‌ہی بزائن ټاخؤ نه‌و (فارتانیا)‌ہی له‌دوکیومینتی قونسولی بریتانیا‌دا له (دترویت) باسکراوہ کی بووہو چی کړدووه (به‌ر له‌مه ناماژ‌ہ‌مان بؤ ناو‌ہ‌پؤکی نه‌و دوکیومینیت‌ہی قونسولی بریتانیا کړدوہ له دترویت).

زوری پی ناچیت ئینگلیزه‌کان له‌فایله‌کانی خو‌یاندا له بغداد زانیاریه‌کی به‌نرخ د‌ہرباره‌ی فارتانیا د‌ہوژنه‌و‌ہو یه‌کسر سکرټیری بالیوزخانه‌ی به‌ریتانیا له‌بغداد که کابتن (فیضان هولت) بووہ هیزی

ئاسمانى بەرىتانيا لە بغداد ئاگادار دەكات و پىنى دەلەت ئەو ناوى (قارتانيان)ە ناويكى نەهينىيەو بەپىنى زانيارىيەكانى ناو فايلىهكان كاتى خۆى لە شوباتى سالى ١٩٩٢دا ملحقى سەربازى بەرىتانيا لە تاران پىنى راگەيانەندوبىن (مەبەست لەباليوزخانەى بەرىتانيا لە بەغداد) كە وەزىرى مەفەوزى ئەوساى يەككىتى سۆفیهت لەئىران وەكىلىكى ئەرمەنى بەناوى (وايز مبيگوف)ەو ناردبوو بۆ بەغداد كە ناوہ راستىهكەى (قارتانيان يا قارتانوڤ) بوە، بەسەروسىماو بەقسەكردنیا لەتورك دەچىت و تەنھا ھەر ئەو زانيارىەمان لایە كە لەدەوروپەرى سالى ١٩٢٢دا كاری بۆ (روتشین) دەكرد كە ئەمە راست لەگەل راپۆرتەكەى دترویدا دەگونجىت.

(إمزا - هولت)

دوكتور كەمال لەباسەكەیدا وتوویەتى: كار ھەر تەنھا بەوھوہ نەوہستا بەلكو بەدواى ئەمەدا (سیر گلبەرت كلايتون)ى مەندوبى سامى وەلامنامەيەكى تىپروتەسەل دەنیرىت بۆ وەزىرى مستعمرات لەلەندەن و جگە لەباسى قارتانيان باسى پەيوەندى سۆفیهت و خۆيبون دەكات و بى پىنج و پەنا سەغلەت بوونى بەرزترین دەزگا و كاربەدەستى ئىنگلیز دەخاتە پىش چاو، لەنامەكەیدا وتوویەتى:

((لەبارەى نوینەرى بالاوہ - بغداد پۆزى ١٩٢٩/٦/٧

١- شەرەفمەند دەبم بۆ نامەى نەهینى پۆزى ١٩٢٩/٥/٦ تان كە راپۆرتى قونسولخانەى بەرىتانيا لە دترویت دەربارەى چالاكیەكانى سىریا بدرخان و قارتانيانى لەولائە يەكگرتووہكانى پى راگەيانەندوبىن.

٢- لەدواى ناردنى تلگرافى ژمارە (٢١٣) كە پۆزى ١٩٢٩/٥/٧ ناردبووم، لەدواى پشكینى فايلىهكانى ئەرشیفى بارەگا(مەبەستى

دائیره‌ی مەندوبی سامی‌یه) ئەوەمان بۆ ساغ بوەتەو لەسالی ۱۹۲۲دا (قارتانیان) وەکیلی (م. روتشین)ی وەزیری مەهەزی ئەوسای یەکییتی سۆڤیت بوە لەتاران و ئەمە بۆمان ئاشکرا دەکات بەئشەویکان لەنزیکەو پێوەندییان بەکۆمەڵی خۆییونەو هەیه‌و لەوانەیه‌ سۆڤیتەکان بزوتنەوێ ئەتەوێی کورد بۆ مەبەستی خۆیان بەکاربهێنن.

۳- بەپێویستم زانی دەزگای تحقیقاتی جنائی (کە ئینگلیزه‌کان لەو پۆژانەدا هەر خۆیان دەیانبرد بەرپۆه) ئاگاداربکەم لەناوەڕۆکی ئەو نامەو راپۆرتە‌ی ناردبووتان و ئەوا منیش لەو پۆه‌و هەر زانیاریه‌کمان دەسکەوێت یەکسەر ئاگادارتان دەکەم.

۴- دائیره‌ی تحقیقاتی جنائی داوای وێنه‌یه‌کی سربا‌بدرخان و قارتانیان دەکەن بۆ ئەوێ وێنه‌که‌یان یارمەتی‌مان بدەن بۆ دۆزینه‌وه‌یان. دەرپارە‌ی ئەم باسە، هەروەکو دوکتور کەمال ئامازە‌ی بۆ کردووه‌، لەدوکیومینتیکی تردا ژماره‌ (No:g.o.960) پۆژی ۱۹۲۹/۹/۱۱ باسی ئەوه‌ کراوه‌ کە دەزگا‌کانی بە‌ریتانیا لەلەندەن بە‌وه‌یان زانیوه‌ کە سربا‌بدرخان و قارتانیان دەیانە‌وێ بچن بۆ عێراق بۆ ئەوێ لەوێه‌و بچن بۆ ئێران و ه‌ندستان و بە‌رامبەر بە‌وه‌زیری مستعمرات پۆژی ۱۹۲۹/۵/۶ (گلبەرت)ی مەندوبی سامی ئاگادار دەکات و ئەویش لە ۱۹۲۹/۵/۲۱ داوا لە‌وه‌زیری مستعمرات دەکات بە‌هێچ شێوه‌یه‌ک لە‌هێچ بالیوزخانە‌و کونسولخانە‌یه‌کی بریتانیا‌دا لە‌هێچ شوێنێک فیزە‌ی هاتن بە‌ سربا‌بدرخان و قارتانیان نە‌درێت بێن بۆ عێراق وە‌فەرمانێکی تایبە‌تیش دەرچێت بۆ ئەوێ ئاگاداری سنوورین ئەوه‌کو بە‌قا‌چاخ و بە‌بی قیزه‌ خۆیان بکەن بە‌ناو خاکی عێراقدا.

دوکیومینته که دهچینه سهر باسی جموجولی سریابدرخان که چوڼ چوبوو بو بیروت و لهوی پوژی ۱۹۲۹/۷/۸ داوای قیزه دهکات له قونسولخانهی بریتانیا که ناوی ئه و قونسولهی بیروت (ه.ساتو) بوو قونسولیش نامهیه که دهنیڤت بو مندوبی سامی له بهریقانیا له بغدادو بو دهنوسیټ: ئیمپرو سهرله بهیانی سریابدرخان هاته لام و پیی و تم ئه و له میصره وه له کاتی شه‌ری جیهانیدا تو دهناسیټ و نامهیه کی به فهره‌نسیش بوخوت نویسه وه سی لا په‌ری گهرده که پوژی ۳۰/حزیران نویسیه تی و ا بو خوتانی دهنیڤم.

وه‌کو له دوکیومینته که دا باسکراوه سریا بدرخان له و نامهیه ی بو مندوبی سامی ناردبوو پوخته ی مه‌سه‌له ی کوردو میژووی کوردی هیئاوه‌ته وه یادی داوای یارمه‌تیدانی حکومه‌تی به‌ریقانیا ی کردووه بو کورد بو ئه‌وه ی کوردیش وه‌کو میلله‌تانی تری ناوچه‌که بتوانیټ له‌جه‌وو سته‌می تورک پزگاری بیټ (دیاره نامه‌که ی سریا بدرخان فهره‌نسی بووه بویه دوکتور که مال مه‌زه‌ر له‌په‌راویزی لا په‌ره (۹) ی گوفا ره‌که دا وتوویه تی (سینه‌م خانم) ی برازای سریا بدرخان (مه‌به‌ستی سینه‌م خانم) کچی جلادت بدرخانه) ئه و نامهیه ی بو وه‌رگێڤرام.

سریابدرخان له و نامهیه دا باسی دامه‌زاندنی (خوبیون) و ئامانجه‌کانی و شیوازی کارکردنی بو مندوبی سامی باسکردووه داوای لی‌کردووه ږی‌گه ی بدریټی بچیت بو عیراق.

له‌وه‌رامی ئه‌مه‌دا مندوبی سامی (گیلبه‌رت کلایتون) پوژی ۱۹۲۹/۷/۱۷ له‌نامه‌که‌یدا به‌ناشکرا په‌رده له‌سهر پووی راستی سیاستی حکومه‌تی

بهریتانیا لاندو به نامه یهك ژماره س.و. ۱۴۲۷ پوژی ۱۷/۷/۱۹۲۹ بو
(ساتو) قونسولی بهریتانیا له بیروت دهنوسیت و پیتی دهلیت:

نیشان به تهله گرافی ژماره (۷۵/س) پوژی ۱۷/۷/۱۹۲۹ دیننه ی نهو
نامه یهت بو دهنیرم كه باسی چالاکیه كانی نهو دواییه سیریا بدرخان
دهكات كه به ناشكرا دهرده كه وی چون هاتنی نهو پیاوه بو عیراق کاریکی
زور نابهجی یه به حال دیته وه بیرم من نهو کابرایم له کاتی جهنگدا دیوه كه
نه میش یه کیك بووه لهو بالنده شوومه بی شومارانه كه له کاتی خویدا
دهزگای نیستخبارات پیوهندی پیوه دهکردن، به لام لهو بارودوخه ی
نیستهداو له بهر خاتری نامانچ پلانه ناشكراکانی نهو (مه به ست سیریا
بدرخان) نامه وی هیچی تر دهر باره ی کاره تایبه تیه کانی وهر بگرم كه تا
پاده یهك پیاو بیزار دهكن.

هروه كو دوكتور كمال باسیكردوه، مندوبی سامی نهو بالنده شوومه ی
به (Stormy Petral) ناو بردوه، له راستیدا اینگلیز مكان نهو میان هر به سیریا
بدرخان نهو تووه، به لكو هروه كو له لاپه ره کانی (۱۷ و ۲۱) ی گو قاری
پوشنبیری نوی ژماره (۱۳۶) ی سالی ۱۹۹۵ هه مان شتیان به شیخ احمدی
بارزانیش وتوه.

نامه كه ی مندوبی سامی بو قونسولی بریتانیا له بیروت له سه ری
پویشته وه وتوویه تی:

(نازانم نهو ی سیریا بدرخان باسیان دهكات دهر باره ی پاده ی
خو نامه ده کردنی كورد هه تا چ پاده یهك راسته وه له گهل راستیدا دهگونجین كه
لام وایه زیاده پویان تیادا به دی دهكریت و نهو ی نهو دهیه وی قه ناعه تمان
پی بكات توركه كان زور لهو زالتن به سه ر بارودوخه كه داو هیوادارم واییت

(مه‌به‌ست نه‌وه‌یه بلی هیواداره زالی بوونی تورکه‌کان پاست تر بیئت)، چونکه
 هرچونیک بیئت هرچوره پاپه‌رینیک نه‌و پاپه‌رینه‌ی به‌و شیوازه‌ی نه‌و بۆی
 ده‌چه‌پیئت ته‌نها ده‌بیته‌ مایه‌ی کاره‌سات و گو‌به‌ند له‌گشت لایه‌ک بۆیه
 پیویسته به‌ری لی بگیریئت (یه‌عنی رینگه به‌بزوتنه‌وه‌ی کورد نه‌دریئت).
 إمزا / کلاتیوف

ده‌بارهی ئەم هه‌لویسته‌ی مندوبی سامی بریتانیا که کار به‌ده‌ستیکی
 گه‌وره‌ی ناوچه‌ی پۆژمه‌لاتی ناوه‌پاست بووه، ئەمه‌یه‌که‌م هه‌لویستی
 ناشکرای به‌ریتانیا نییه به‌رامبه‌ر به‌کورد، به‌لکو وه‌کو چون هه‌لویستی
 به‌ریتانیا مان له‌شۆرشی پیراندا به‌رامبه‌ر کورد شیکرده‌وه، له‌باسی
 هه‌لویستی ده‌وله‌تاندا به‌رامبه‌ر به‌شۆرشی ئاگریداغ ده‌چنه‌ سه‌ر باسی
 هه‌لویسته‌کانی تری به‌ریتانیا به‌رامبه‌ر به‌کورد.

سوره یا بدرخان

پېۋەندى ۋ ھاۋكارلىرىنى كۆردۈ ئەرمەنى لەفۇيېۋندا

لەدۋاي ئەۋ تەقەلا سەرنەگرتوۋى كۆمەلى ئازادى كە نىيازۋابوۋە
سەركردايەتى شۆپشى، پىران بىكات ۋەكو لەباسى شۆپشى پىراندا پوون
بۆتەۋە پاش گرتنى خالدا بەگ جىبران ۋ يوسىف ضىياء بەگ، ئەۋ شۆپشەى
نەخشەى بۇ كىشىراۋو لەنەۋرۇزى سالى ۱۹۲۵، ئىتر سەركردايەتى ۋ
پېبەرايەتى ئەۋ شۆپشە كەۋتە دەست شىنخ ۋ ئاغاۋ دەرەبەگەكان ۋ لەگەل
ئەۋەشدا زۆربەيان بەۋپەپرى پاكى ۋ دىسۆزىيەۋە خۇيان بەختىرد لەپىناۋى
كوردو كوردستاندا ۋ ھەتا دۋا ھەناسەيان نە لەبەردەمى داداگاكانى تورىداۋ
نە لەبەردەمى پەتى قەنارەدا لەدەپرىنى ھەستى پاكى خۇيان بەۋلاۋە مىلىان
بۇ كاربەدەستانى تورى كەچ نەكردوۋ لەۋ خەباتىردن ۋ خۇبەكوشتىدانەى
پىرايىان لەسەرداۋو پەشىمان نەۋنەۋە، بەلام بەداخەۋە نەشارەزاىيان
لەكاروبارى شۆپشگىپرى ۋ لەشكركىشىداۋ نەۋوونى نەخشەيەكى پىك ۋ پىك
بۇ شۆپش كارىكى ۋايانىرد شۆپشەكە لەماۋەيەكى كەمدا تىكىشكىنرىت،
لەبەرنەمە ئەۋ تاقىكىردنەۋەيەى شۆپشى پىران ئەۋەندە تال ۋ سەخت بوو
كوردى ناچارىرد بىر لەپىكەيىنانى حىيىكى يەكگرتوۋى پىك ۋ پىك

بكاتەو و نەخشەى ئەو ەى كىشا سەركردايەتییەكى تاییبەتى بۇ كاروبارى شۆرش پىك بىت لەگەل سەركردايەتییەكى ترى تاییبەت بەكاروبارى بەجى ەینانى ئەو نەخشەییەى كە بریاردارا بەینرىتە دى ، بەو جۆرە (خۆیبون) پىكەینىراو لەرىكخراوى ئەم جارەدا حساییكى وردتر بۇ بەرپاكردنى شۆرشىكى تازە كرا ئەگەرچى بەداخەو ەنجامى ئەمىش لەكۆتاییدا ەروەكو ئەو ەى شۆرشى پىرانى بەسەرھات لەبەر ئەو ەیانەى لەكۆتایی باسى ئەم شۆرشەدا دەىخەینە پىش چاۋ.

شۆرشگىپرانى ئاگریداغ بۇ ئەو ەى دەرس لە كەم و كوپىيەكانى شۆرش و راپەرىنەكانى پىشور وەرېگرن ەولنى دوو شتىان دا، يەكەم تەقەلایەكى زۆریاندا شۆرشەكە بكن بە شۆرشىكى جەماوەرى بەرلانو نەك شۆرشىكى ناوچەى وەكو ئەوانەى (ملاطیە و كوچىگرى و درسیم و پىران)، و ەولیشیاندا يارمەتى و ھاوكارىيان لەلایەن ئەوانەو دەستگىر بىت كە ئەوانىش وەكو كورد گىرۇدەى جەورو ستم و درندەىەتى توركەكان بوبوون كە باشتىن نمونەيان برىتى بوون لە ئەرمەنىەكان كە جارەھا لەلایەن چ توركى عوسمانى و چ لەلایەن كمالیەكانەو كوشتارىيان ئى كرابوو، كە لەراستیدا دەبوايە لەمىژ بوايە ەردو مىللەتى كوردو ئەرمەنى ھاوكارى يەكتر بوونايە بەتاییبەتى لەو پۆژانەى كە ەردوكان ھاودەرد بوون و دەبوايە ئەو تەبايى و ھاوكارىكردنەى ەردوولا لەكاتى داپشتنى پەيمانى سىقەردا بىرى ئى بكرايەتەو و ئەرمەنىەكان خویان نەخستايە گىژاوى ئەو خەيال پلاو ەى دەيان وىست ئەرمەنىای گەورە پىك بىنن بەجۆرىك كە بەشىكى زۆرى ناوچە كورد نشینەكانى باكورى كوردستان بخەنە ناو چوارچىو ەى ئەو سنوورەى بریاردەرەكانى سىقەر لەژور ەموویانەو

بهریتانیا نه خشه ی ئه و باره ناریکه یان نه کیشایه که نه کوردو نه ئهرمه نی
 هیچیان سوودیان له سیقهر وهر نه گرتوو، تورک له ههر دوکیان زۆر تر
 ده سکه وتی ئی ده ستگیر بوو ههرچۆنیک بوو ییت تازه کار له کار تراز ابوو،
 تورکه کان ئهرمه نیه کان یان قه لاجۆ کردبوو ئه وی پزگاریشی بوو و ئاواره و
 دهر به دهر کرابوو، کارگه یشتبوو و پاده یه که وه ختیک داواکرا شوینیک
 ته رخان بکریت بۆ ئهرمه نیه کان له ناو خاکی تورکیادا، نوینه ری ئینگلیز
 له وهرامی ئه و داخوازیه دا بی پیچ و په نا وتبوی: کوا ئهرمه نی له تورکیادا
 ماوه هه تا شوینیکیان بۆ ته رخان بکریت؟!

چ کوردو چ ئهرمه نی، له کاتی ته قه لادانی دروستبوونی خۆی بوندا،
 ههر دوکیان تازه بیریان له وه کرده وه که پیکه وه هاوکاری بکه ن دوا ی
 ئه وه ی ئهرمه نیه کان مایه پووچ دهرچوو بوون له ته قه لاکانی پیشویانا و
 حکومه ته بیگانه کانی ش ده ستیان بری بوون و به هیچ شیوه یه که لایان ئی
 نه ده کرد نه وه و کارگه یشتبوو به وه ی ئهرمه نیه کان سۆقیتیش وایان ئی
 هاتبوو ته قه لاکانی ئهرمه نیه کان به سه رکردایه تی ئهرمه نیه قه ومیه کان که
 (داشناق) یون به بزوتنه وه یه کی کۆنه په رستانه ی سه ر به ئیمپریا لزمیان
 له قه لاه ده دان له کاتی که دا ئه و ئیمپریا لزمه ی ئه وان باسیان ده کرد که
 له بهریتانیا دا پوون ده بوو وه، کاروباری بهرژه وه ندیه کانی خۆی له گه ل
 تورکه کانا مسۆگهر کردبوو، و له لایه که وه تورکه کانیان له دۆستایه تی
 سۆقیه ت دورخستبوو وه و له لایه کی تریشه وه پاش مۆرکردنی په یمانی
 لۆزان تورکیا یان ناچار کردبوو ئیتر بیر له داوا کردنه وه ی ویلایه تی موصل
 نه کاته وه ..

ئا لەم بارودۇخە تازەدا كوردو ئەرمەنى ناچار بوون ئاكوڭكە كۆنەكانى خويان بخەنە لاوهو ئەوهى نەيانتوانىبوو لەو پىككەوتنەى شريف پاشا نو بار بوغوص پاشادا بيهىننەدى بىريارناندا لەكۆمەلى خويبوندا لەسەر بناغەيەكى تازە لاپەرەيەكى دۇستايەتى و هاوكارى بكەنەوه دەربارەى تەقلادان و چۆنىتى دەستپىكردى هاوكارى كوردو ئەرمەن لەخويبوندا سىريا بدرخان لەلاپەرە/ ۵۰ى كتيبەكەيدا سەرچاوه/ ۷۹ وتوويهتى:

((يەكەم كارى خويبون ئەوه بوو تەقلەيەكى بى وچان بدات بو پىكهنانى دۇستايەتى و هاوكارىكردى كورد لەگەل ئەرمەنيەكاندا.

من(مەبەست سىريا بدرخان)ە كه لەم كتيبەدا (مەبەست سەرچاوه ۷۹) دەربارەى پەيوەندىي كوردو ئەرمەنى دەدويم، لەلايەكەوه هەست بە خەم و خەفت دەكەم و لەلايەكى تريشەوه هەست بەوه دەكەم كه هەنديك ئيشى چاك كراوه.

ساتىك توركەكان دەستيان بەئەشكەنجەو سزادان و كوشتارى ئەرمەنيەكان كردو بەوپەرى دپندەيەتى و بى بەزەييانە پەفتاريان لەگەلدا دەكردن ئەوه ئەوپەرى خەم و پەژارەى ئيمەى تياوو، بەلام دواى ئەوهى لەگەل ئەرمەنيەكانا لەپرووداوو بەسەرھاتەكانمان لەيەكتر خوشبووين ئيتەر ئەمە نيشانەى ئەوپەرى خوشى و شادمانيمان بوو بو سارپىزكردى زامە كۆنەكانمان.

لەماوهى سى ھزار سالدا كوردو ئەرمەنى هاوسىي يەكتر بوون و لەو ھەموو ماوه دورو درىژەدا ھەتاكو ناوەرپاستى سەدەى نۆزدەھەم، ھەردولايان پەيوەندييان باشبوو لەگەل يەكترداو پىزيان لەيەكتر دەگرت و فولكلورەكانى كوردى پىرن لەدەربىرىنى ھەستى دلسۆزى و

خۆشەويىستى بەرامبەر بەدراوسىيىكانى لەكاتىڭدا ئەو فولكلورانە پىرەن لەگلەيى و ناپەزايى و دەرپىنى يىزارى بەرامبەر بە توركەكان و لەگەل عەرەب و فارسەكانىشدا ئەگەر پەيوەندىيەك ھەبوو يىت ئەگە يىشتبوو ەرادەي ئەو دۆستايەتيەي لەنيوان كوردو ئەرمەنىدا ھەبوو ە ناوي ئەرمەنى لەلای كورد بەھيچ شيوہيەك بەخراپە ناوئەبراوہ.

بەداخوہ ئەوہي لەنيوان كوردو ئەرمەنىدا پوویدا لەپەيمانى (پارىس)ى سالى (١٨٦٥) ەوہ دەستى پىڭرەد كە توركەكان (مەبەستى عوسمانىيە) دەستى كەردبوو بەھاندانى كوردو چركس دژى ئەرمەنى بۆ ئەوہي ئاگرى دۆژمنايەتي نيوانيان خۆش بكت (سريا بدرخان) لەباسى چركسيەكانا وتوويەتي:

ئەمانە بەرەگەز ئاريزو شوينى ھەرە كوڤيان لەنيوان ژوروي سنوري جورجياو روسيادا بوہ لەپاش شەرى (قەرم) سالى ١٨٦٥ ژمارەيەكي زۆريان ئاوارەكران بۆ توركييا و ھاتنە سەر ئاينى ئيسلام و بەناو ولاتى عوسمانيدا بلۆبوونەوہ كە ژمارەيان (١٥٠) ھەزار كەسيك دەبوو، ھەموويان مەرقى ئازاو پەوشت بەرزن.

(لەپاستيدا ئەوہي كە سريا بدرخان باسيكردوہ كە گوايا ناكۆكى كوردو ئەرمەنى بەھۆى توركەوہ بوہ، برىتييە لەنيوہي پاستى باسەكە، نيوہكەي ترى برىتييە لەپۆلى ميسنرەكان كە ولاتانى پۆژئاوا بەناوي پاريزگاركرەن لەئائىنى كرىستيانەكانەوہ دەيان ناردن بۆ ناوچە كوردنشينەكان و كرىستيان نشينەكان و ھەتا ھاتنى ئەوان دەستى پىنەكەردبوو كورد لەگەل كرىستيانەكانى ھاوسىيدا تووشى ھيچ گىرەو كىشەو ناكۆكيەك نەبوو بوو بەلام لەدوايدا ھەردوو ھۆكە يەكيان گرت و بوون

بە بەلا بەسەر كوردو كرىستيانەكانىشەو ھەرۈەكو لەبەرگى يەكەمدا لەزۆر شوپىندا ئەم پراستىيە پروون بۆتەو بەتايىبەتى لەباسى دەولەتەكەى بدرخان پاشادا).

سرىا بدرخان دەربارەى پۇلى توركەكان بۆ تىكەدانى نىوان كوردو ئەرمەنى وتوويەتى:

(كورد ھىچ سودىكى لەدوژمنايە تىكردنى ئەرمەنى دەستگىر نەبوو، توركەكان بەو تىكەدانەى نىوان ھەردوولا لەلایەكەو ۋىستىيان ئەرمەنىەكان لاواز بكنەو لەلایەكى تىرشەو ۋىستىيان ناوى كورد لای دەولەتە ئوروپايىيەكان بىزىنن، بۆيە ساتىك بىر لەپىكەينانى خۆيىون كرايەو دەرسىيان لەبەسەرھاتەكانى پىشوو ۋەرگرتو ھەردوولا لايان دانيان بەھەلەكانى خۆيانا ناو كوردو ئەرمەنى لەسەر ئەو پىكەوتن كە دوژمنى سەرەكى ھەردوولا تەنھا برىتتىيە لە پزىمى توركو لاپەرەيەكى تازەى مېژوييان كەدەو بۆ قۇناغەكانى داھاتوو).

دەربارەى ھاوكارىكردنى كوردو ئەرمەنى لەسەردەمى خۆيىووندا، زىنار سلوپى لەلایەپرە (۱۶۱۰)ى كىتەبەكەيدا سەرچاۋە (۵۷) باسى ئەوەى كەردوۋە كە كورد لەو پۇژانەدا پىۋىستىيەكى زۆرى بەدۇستايەتىو ھاوكارىكردنى ئەرمەنى ھەبوو، چونكە كورد ۋەكو ئەرمەنىەكان ئەو توانايەى نەبوو دەنگى بىزارى خۆىو باسى ھۆى شۆرشەكەى خۆيىون بگەيەنىت بەولاقان ۋە لەلایەكى تىرشەو ھەولدىرا پىگە نەدرىت جارىكى تر كىشەيەكى ترى لەو جۆرە پەيدا بىيىتەو لەنىوان ھەردوولايانا كە لەكاتى پەيمانى سىقەردا پروويدابوو.

لەلایەپرە (٢٢٢) هەتا (٢٢٧)ی بەرگی یەكەمی كتیبهكەى شىنخ مەحمودى قارەمان و دەولەتەكەى خواری كوردستان، سەرچاوە (٨٠) كورتە باسیكى پەيوەندى كورد و ئەرمانىم باسكردووە، لیژەدا بەپێویستى زانى ئەوەى پەيوەندى بەم باسەو هەیهو بۆ پونكردنەوێ بارو هەلۆیستى كورد و ئەرمانى پێویست بێت لیژەدا دوبارەى بكەمەو:

(كورد لەكۆنەو پەيوەندى بەدەولەتى ئەرمانىهەو هەبوو ئەگەرچى لەكوردستانى تورکیا و ئێراندا عوسمانیهكان و شاكانى ئێران هەمیشە هەلێانداو هەستى ئاینى ئیسلام لەناو كوردا دژى ئەرمانیه كریستیانەكان بۆخوێان بەكاربێن و پووسى قەیسەرىش سەلهەى سەل هەولێ ئەوەیان داو هەستى ئاینى كریستیان لەناو ئەرمانیهكانا دژى كورد بەكاربێن.

كورد لەناو دەولەتى عوسمانیدا كە وەكو سەرباز لەكاتى شەڕەكانى توركددا دژى ولاتان و میللهتانی نهیارى عوسمانى بەزۆرە ملی و بەناوى غەزاو بەناوى پارێزگاریكردن لەئاینى ئیسلام پەلكێش كرابوون بۆ كۆپى شەڕەكان و بەهەزارانیان بەخۆپایى و تەنها لەپێناوى توركددا كۆژرابوون كە بەشێك لەو شەڕانە ئەوانە بوو كە توركهكان چ لەزەمانى عوسمانیداو چ لەزەمانى كەمالیهكانا كوردیان كردووە بەگژ ئەرمانیهكانیداو بەخۆپایى ئەو باریهەتى و دۆستایهەتى و دراوسێتیە میژوییە سەلهەى سەلى نیوانیان تیكچوووە كەلە پەقەكانى هەردولایان حسابى ئەوەیان نەكردووە ئەوەى لەو ناكۆکیانەیا سوود بەخش بوو تەنها بریتى بوو لەكاربەدەستانى توركى دۆژمن و خوێنەخوێى هەردولایان، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا وەنەبێ لەناو هەردولادا هێ و نەبووبێ هەستى بەو هەلە زەلى هەردولا نەكردبێت و

بارەھا لەناو پۆشنبیرانی ئەرمنیدا زۆریی واھەبووھ راستیەکان پوون بکاتەوھو بۆ میللەتی ئەرمنی ئاشکرا بکەن کە تاوانی ئەو کوشتارانەیی لەئەرمنی کرابوو ئەکەوێتە ئەستۆی کاربەدەستانی تورک و ئەو چەند ناغاو دەرەبەگەیی کورد کە تەنھا بۆ سوودی تایبەتی خۆیان بوون بەبەشیکی لەدەزگا شەپکەرەکانی حکومەتەکانی تورک بەبۆ ئەوھیی هیچ سودیکی تایبەتی بۆ میللەتی کورد.

دەربارەیی ییروپوچوونی ھەندی لەپۆشنبیرانی ئەرمنی بەرامبەر بەکورد لەلاپەرە (٢٢٤)ی بەرگی دووھەمی ئەو کتیبەدا کورتە باسیکی ئەو نامیلکەییەم بلۆکردۆتەوھ کە لەلایەن (روبین پاشا)ی ئەرمنیەوھ لەسائی ١٩٢٥دا لەپۆژنامەیی (تروشاکی) ئەرمنی ژمارە (٢٤٣) کە لەشاری (جنوا)ی ئیتالی بلۆکراوھتەوھ باسی ئەو نامیلکەییە کاتی خۆی لەگۆقاری (کاروان)ی ژمارە (٦٨)ی ئەیلوولی ١٩٨٨ لە بەغداد بەپینوسی ئەحمەد ئیسماعیل بەرزنجی بلۆکراوھتەوھ کە نامیلکەکە بەقەوارەیی (١٥)لاپەرە بووھ لەژێر ناوی (کورد لەکەییەوھ خەریکە) بلۆکراوھتەوھ دوکتور کەمال مەزھەریش لەکتیبەکەیدا (کوردستان لەسائەکانی شەپری جیھانیدا) باسی ئەو پۆژنامە ئەرمنیەیی کردوھ کە ئۆرگانی (تاشناق)ەکان بوھ.

بەپێی ئەو نامیلکەییە تاشناقەکان لەسائانی نەوھدی سەدەیی نۆزدەھەمدا لەگەڵ عەبدولرەحمان بەدرخان لەجەنیف کۆبۆتەوھ بەنیازی یەکگرتن و ھاوکاریکردنی کوردو ئەرمنی و ھەرۆکو دەرەکەوێت ئیسماعیل حەقی شاوھیس نیشتمانپەروریش بۆ بەھیزکردنی دۆستایەتی و بەھیزکردنی پەییوھندی کوردو ئەرمنی چەند باسیکی لەپۆژنامەیی (تروشاکی)دا بلۆکردۆتەوھ ئەو نامیلکەییە (روبین پاشا) کە لەسائی ١٩٢٥دا بلۆی

کردۆتەوه له سالی ۱۹۲۷دا له لایه ن (علی عرفان)هوه که وهکو علی عرفان خۆی وتوویه تی نامیلکه که ی روین پاشا له لایه ن دۆستی که وه له ئهرمه نیا وه کردبووی به تورکی و ئه ویش کردویه تی به کوردی و له سالی ۱۹۲۷دا بلاوی کردوه ته وه و له پیشه که که یدا علی عرفان وتوویه تی: ((هر به ئیملاکه ی خۆی بلاوی ده که مه وه)).

((رجا نه که م هه موو لاوان و میللەت پهروه رانی کورد به دیقه ت ته ماشای ئه م سی چوار په ره قسانه بکه ن، بزانی پیاویکی ئه جنه بی (مه به سستی روین پاشا)یه چۆن مه سائیلیکی کوردایه تی ئه زانی و له جیگایه کی دووره وه نه شری ئه کات. مع ما فیه ئیمه طبیعی له وان زیاتر ئه بی هه موو مه سائیلیکی وه ته نه که مان بزانی بۆخاتری ئه وه ی له فکر نه چیته وه)).

کورتە باسه که ی روین پاشا که علی عرفان وه ری گیرا وه بۆ کوردی ده ئیت:

((ئیسنا ئه وی زیه نی تورکه کان ئیشغال بکات مه سه له ی کورده کا نه چونکه کورده کان خه باتی رزگاری و سه ره خۆیی ده که ن و ئه و تۆمه تانه ش ره ت ده کاته وه که گوایه حوولانه وه که یان به هاندانی بیگانه کا نه. من وا ئه زانم ئه مه شتیکی ئه سلی نییه چونکه میللەتانی تر له ژیر زولم و ئیستبدادی تورک نه جاتیان بوو، کورده کانیش ئه یانه وی خۆیان رزگار بکه ن، سیاسه تی تورکه کان له گه ل کورده کا نا وه یا به رامبه ر به وان هه ر ئه وه بوو که به رامبه ر نه ته وه کا نی تر به کاریان ده هی نا و زیاد له مه ش میللەت و عه نه نات ی خۆیان له بیر بیه نه وه و له گه ل تورکه کا نی وه سه طی ئاسیادا ئیرتباط په یدا بکه ن و ببن به یه ک و ئه و میللەتانه ی له به ینیاندان مه حویان بکه نه وه، به رامبه ر به مه کورده کان که و تنه خۆیان تا نه تویت رینه وه،

سیاسه‌تی تورکیا له‌وه‌دا بوو چونکه ئه‌و دوو نه‌ته‌وه‌یه (کورډو ئه‌رمه‌ن) خاکه‌که‌یان له‌پال یه‌ک‌دا بوو بۆیه به‌یه‌ک‌جار نه‌یان‌توانی په‌لاماری هه‌ردوکیان بده‌ن و به‌ته‌واوه‌تی ژێرده‌سته‌یان بکه‌ن، له‌به‌ر ئه‌وه به‌واسیته‌ی مه‌عنه‌ویاته‌وه دوزمنایه‌تی خستبوه به‌ینیانه‌وه، ده‌وله‌تی عوسمانی هه‌ر به‌وه‌شه‌وه نه‌وه‌ستا به‌لکو هه‌تا له‌به‌ینی کورده‌کانیشدا دیسانه‌وه به‌واسطه‌ی ته‌فره‌قه‌ی مه‌زاهیبه‌وه (مه‌به‌ستی سونی و علوی) یه‌، عه‌داوه‌تیکی گه‌وره‌ی خستبوه به‌ینیانه‌وه.

بدرخانیه‌کان زۆر ته‌ره‌قیانکردبوو له‌ناو کورده‌کانداو خانه‌واده‌یه‌کی موقه‌ده‌س بون و له‌هه‌موو کورډیک زۆرت‌ر بۆ جیا‌بوونه‌وه له‌تورک و بۆ ئیستقلال سه‌عیان ده‌کردو تورکه‌کان فه‌رقیان به‌مه‌ کردو ده‌سه‌بجی سیاسه‌تیکی زۆر به‌شیده‌تیان له‌علیه‌ان تعقیب کردو ئه‌م سیاسه‌ته له‌سالی ۱۸۴۵-۱۸۶۵ ده‌وامی کرد، نتیجه‌ی قسیمیکی زۆر له‌عائله‌ گه‌وره‌کانی کورد هیج‌ره‌تیان پێ‌کرا بۆ قفقاس و تورکه‌کان حکومه‌ته‌کانی ئه‌وروپایان واتی‌گه‌یان‌دبوو که کورده‌کان زۆر ئه‌زیه‌تی ئه‌رمه‌نی ئه‌ده‌ن بۆیه نه‌فیان ده‌کات، که ئه‌رمه‌نیه‌کان بۆ تāmینی ئیستقلال نمایشیانکرد تورکه‌کان هه‌ست به‌م جم‌وجوله‌ ده‌که‌ن و سیاسه‌تیان وه‌رگه‌یرا به‌سه‌ر عه‌له‌یه‌ی ئه‌رمه‌نیه‌کان و کورده‌کانیان کرد به‌ئاله‌ت و هۆزه‌کانی چه‌ک‌دارکرد که‌زولم له ئه‌رمه‌نیه‌کان بکه‌ن و ئه‌م سیاسه‌ته هه‌تا سالی ۱۸۸۰ ده‌وامی کرد وه‌نه‌تیجه‌ی تورکه‌کان ئه‌رمه‌نیه‌کانیان به‌کورد زه‌عیف و بێ‌قوه‌ت کرد.

له‌دوای محاره‌به‌ی روس له‌ معاهه‌ده‌ی (برلین) دا موافقی (۶۱) له‌خصوص ئه‌م مسئه‌له‌یه‌وه کورده‌کان مسئول کران و تورکه‌کانیان سه‌ریه‌ست کرد که ته‌جزیه‌ی کورده‌کان بکاو ئینتیقامی ئه‌رمه‌نیان ئی بسینیت، به‌و جو‌ره

ئىمجارە تاي تەرازوۋى كورد لەسياسەتى عوسمانى دا سەرى كورد سووك
بوو)).

روپىن پاشا لەباسەكەيدا بەم جوۆرە رەخنەى لەكورد گرتووه كە
وتوویەتى:

((عوسمانلى يەكان لەناو كوردەكانا سوارەى حمىدىيان داناو
گەورەكانیان كردن بە سەركرده و ئىتر بەمە لەخۆيان بايى بوون و لەناو
مىللەتەكەى خۆيانا دەستیان كرد بە دەسدریژی و مسائلى مىللى خۆيان
لەبیر چوووه وە كە ئەمە زەرەرىكى زۆرى بەخشى بەكوردو بەئەرمەنى.

كە شەپى جیهانى دەستى پىكرد توركەكان برىارى لەناو بردنى
ئەرمەنىەكانیانداو زیانیكى زۆریان بە ئەرمەنىەكان گەيانو لەو كوشتارانەى
كە پوویدا كوردەكانیشى گرتەوه. لەگەڵ ئەوەشدا لەپەیمانى سیقەردا بەلێن
درابوو كە سەر بەخۆیى بدرى بەكوردو ئەرمەن بەلام سەرى نەگرت و دوبارە
كورد كەوتە هەلەیهكى ترەوه كە بەهاندانى توركەكان دیسانەوه نیوانى
كوردو ئەرمەنى و ئاسوورى تىكچوو)).

روپىن پاشا لەباسەكەيدا سەرسورمانى خۆى بەرامبەر هەلوێستى
دەولەتێكى ئەوروپایى بەم شیۆهیه دەرپریوه كە وتویەتى:

((نازانم لە بى طالعى كوردەكان بوو یاخود لەبەر سیاسەتى تر بوو كە
ئومید نەدەكرا فرەنسیەكان لەجیاتى ئەوەى یارمەتى كورد بدەن كە چى
بەپێچەوانەوه یارمەتى تورکیان دا (مەبەستى ئەو پێگەدانەى حكومەتى
فرەنسى بوە بەبەكارهێنانى شەمەندوفەرى رێى حلب لەلایەن توركەكانەوه دژى
شۆڤرشگێرەكانى شۆڤرشى پىران وەكو لەباسى ئەو شۆڤرشەدا
پوونكراوەتەوه). جگە لەفەرنسە دەولەتە ئەوروپاییەكانیش هیچیان نەكرد
بەرامبەر بە تاوانەكانى تورك)).

پرۇگرام، پىرەۋى فۇيىئون، بلاۋگراۋە ۋە چاپەمەنىيەكانى

دامەزىنەرانى خۇيىبون، ۋەكو چۇن دوو سەركردايەتيان بۇ كۆمەلەكەيان ۋە بۇ ۋە شۆپشەي بىريارى لەسەر درابوو پىكەينابوو كە ۋەكو وتەمان سەركردايەتى يەكەميان بىرىتى بوو ۋە پىكخراۋە سىياسىيەى نەخشەى كاروبارى خۇى كىشابوو بۇ بەرپۆۋەبردن ۋە بەجىيەننى تەكتىك ۋە سىتراتىجى شۆپشەكەيان ۋە سەركردايەتى دوۋەميان بىرىتى بوو لەسەركردايەتى شۆپش بەرپۆۋەرايەتى (احسان نورى پاشا) ۋەكو لەدواييدا بەدوورودىژى باسى دەكەين ۋە خۇيىبون يەكەم پىكخراۋى كورد بوو كە بەر لەدەستپىكىردنى شۆپش پىرۇگرام ۋە پىرەۋىكى بۇخۇى دەستنىشانكردبوو بۇ ۋەۋى بىيىت بە رىبازىك لەسەرى بىرۇن ۋە پىرەۋى بىكەن.

پىرۇگرام ۋە پىرەۋى خۇيىبون لەلايەن دەستەى بەرپۆۋەبەرى خۇيىبوننەۋە ئامادە كراۋە لەژىر ناۋى (نظامنا مرى عمومى ۋە پىيمان مىللى) كە لە (۱۱) لاپەرەى گەۋرەدا لەسالى ۱۹۲۸دا بەزمانى توركى بلاۋيانكردوتەۋە كە ناۋەپۆۋەكەى بىرىتى بوو لە (۳۰) مادە كە ھەروەكو لەپاشكۇى سەرچاۋە (۴۰)دا لەلاپەرە (۲۹۷)دا بلاۋكراۋەتەۋە، بەلام بەداخەۋە چ ئەم

بلاؤکراوهی ناو سەرچاوه (٤٠) و چ ئەو فوتوکۆپیەیی مامۆستا ئەنوەر
سولتانی بوی ناردوم کە وتوویەتی ئەو پروگرامە لەفایلی ژمارە (Ari.23-
415) ی سالی ١٩٢٨ لەناو دوکیومینتەکانی هیژی هەوایی بریتانیا
هەردوکیان زۆر لیژن و ناخوینرینەووە بو ئەوە ناشین فوتوکۆپیەکانی
بلاؤبکریڤەو تەنھا فوتوکۆپیی بەرگەکی بلاؤدەکەنەو.

خویون
بحقانا ولائی کورزا

نظامنامه عمومی
وپیمان ملی

سرنویدک

۱۹۷۸

فوتوکوبی بهرگی نظامنامه که

نظامنامه که کراون بهم به‌شانه‌ی خواره‌وه، هه‌روه‌کو خۆیان چۆن
نوسراون به‌و شیوه‌یه‌ی بلادی ده‌که‌ینه‌وه:

۱- سه‌ره‌تا (که به‌مقصد ناوی هیئراوه)

۲- شرائط دخول

۳- تشکیلات

۴- تشکیلات عسکر و جبهه‌لر

۵- پروپاگاندا

۶- مرکز عمومی

۷- قونگره (کۆنگره)

۸- مواد شتی

۹- پهیمان میلی

۱۰- قونگره قراری صورته‌تی

(به‌ر له‌مه له‌باسی سی‌هه‌مدا چۆنیتی سویندخواردنی ئەندامه‌کان
بلاوکراوه‌ته‌وه)

ده‌رباره‌ی بریاره‌کانی خۆیبون، جلادت بدرخان له‌لاپه‌ره (۱۰۸) ی
کتیبه‌که‌یدا سه‌رچاوه (۶۰) باسی ئه‌وه‌ی کردووه چۆن سه‌رۆك عه‌شیره‌ت و
پیاوه ناودارو ناسراوه‌کانی کورد بریارى به‌ستنی موئته‌مه‌ریکیان دابوو که
کۆبونه‌وه‌کانی نزیکى مانگ و نیویکی خایاندبوو، له‌و کۆبونه‌وانه‌دا بریار
له‌سه‌رگه‌لیك شت درا له‌وانه:

۱- ھەلۋەشانەۋەى ھەموو كۆمەل و پىڭخراۋە كوردىيەكان بۇئەۋەى
لەھەموويان كۆمەلىكى گەۋرەى يەكگرتوۋى كورد پىك بەئىنرىت كە ئەندامە
كۆنەكانى ئەو كۆمەلەنەۋ ئەندامانى تازە ھەموويان تىايا بەشدارىن.

۲- درىژەپىدان بەخەبات و شۆرش دژى حكومەتى تورك ھەتا ئەو كاتەى
دوا سەربازيان لەخاكى كوردستان دەردەكرىن و نىشتىمانى كوردىيان ئى پاك
دەكرىتەۋە.

۳- بەر لەدەستپىكردى شۆرش پىۋىستە ئەمانەى لاي خوارەۋە بخرىنە
بەرچاۋ:

۱- دانانى سەركردەيەكى گشتى بۇ ھەموو ھىزە نىشتىمانىەكان.

ب- رىڭخستنى ھىزەكان بەشىۋەيەكى سەربازىي رىڭك و پىك و
دابىنكردى تازەترىن چەك و جەبەخانە بۇيان.

ج- دامەززاندى بىكەيەكى گشتى بۇ بەرپۆۋەبردنى كاروبارو بۇ
سەركردايەتى بالاي كورد لەيەكىك لەچياكان.

۴- سازكردى پەيوەندىيەكى دۇستانە لەگەل حكومەتى ئىران و شەعبى
فارسى برامان.

۵- دامەززاندى پەيوەندىيەكى دۇستانەى ھەمىشەيى لەگەل ھەردو
حكومەتى عىراق و سوريا ۋەتەنەا داۋاي ئەۋەيان لىكرىت بىرلەرەكانى
ئىنتىداب چ جۆرە چارەنوۋسىكى تىادا دەستنىشانكراۋە بۇ كورد بەجى
بەئىنرىت و لەمە زىاتر داۋاي ھىچى ترىان ئى نەكرىت.

جلادت بدرخان لە لا پەرە (۱۰۹) ی کتێبه کەیدا باسی پەرە سەندنی
خۆیبوونی کردوووە کە لە ماوەیەکی کەمدا توانرا گەلیک لقی لە ناو
کوردستان و دەرەویدا پیکبەینریت و دەستە ی بەرپۆه بەر پارییدا (احسان
نوری پاشا) بکریت بە لیپرسراو دامەزێنەری هیزی سووپای کورد لە
(ئاگری داغ) و ئەویش کاروبارەکانی بە باشی بە جێهێناو ناوچە یەکی
سوپایی لە چیا سەخت و گەردن گەشەکی کوردستان کە ئاگری داغ بوو
دامەزاند).

دەربارە ی ئەو بریارانە ی جلادت بدرخان باسی کردوو، دکتۆر عزیز
شمزینی لە لا پەرە (۸۷) ی کتێبه کەیدا سەرچاوە (۴۲) ئاماژە ی بۆ کتێبه کە ی
(رامبو) کردوو- چاپی پاریس ۱۹۴۷ (کریس کوچرا لە کتێبه کە ییدا
سەرچاوە (۴۱) ناوی کتێبه کە ی رامبو ی بە- پدر چنگل ناو بردوو)،
لە کتێبه کە ییدا رامبو باسی بریارەکانی خۆیبوونی بەم شیوە یی خواروو
کردوو.

۱- دامەزاندنی سەرکردایە تیەکی گشتی بۆ پێشمەرگە و خۆ ئامادە کردن
بۆ سپیکردنی شوێشکی چە کدارانە و دانانی کۆمیتە یەکی ناوەندی،
دایینکردنی ئازووقە، پەیداکردنی چەک و کەرەسە ی پێویست بۆ شوێش.

۲- دەستنیشانکردنی شوێنیک کە بکریت بە بنکە ی سەرکردایە تی
شوێش و بۆ چالاکیەکانی پێشمەرگە.

۳- بریاری پە یوەندی کردن لە گەل عێراق و ئێران و سوریا.

۴- احسان نوری پاشا کرا بە لیپرسراوی بەرپۆه بردنی کاروباری ئیداری
(مەبەست ئیبراھیم پاشای هسکی یە کە زۆرجار بە (برو)ش ناوی هاوو.

زناړ سلوپی له لاپهړه (۱۳۵) ی کتیبه کېدا سرچاوه (۵۷) وټوویه تی
احسان نوری پاشا ته ھا هر کاروباری شوې شگړی سوپای نه ده برد به پړوه
به لکو لهو چیا سه خته دا نه خشه ی دامه زړاندنی حکومه ټیکیشی کیشابوو
به سه روکایه تی (نیراهیم هسکی - هسکی)، که احسان نوری
له یاداشته کانی به (نیراهیم هسکی تیللی) ناوی بردووه که یه کیک بووه
له سه روکه کانی عه شیره تی جلالی له بنه مالی (هه سووری).

دهرباره ی بلاو کراوه و چاپه مهنیه کانی خوښون، احسان نوری پاشا
له لاپهړه (۷۵) ی یاداشته کانی سرچاوه (۶۱) باسی نه وه ی کردووه ساتیک
چوته نارارات بو ده سترګدن به دامه زړاندنی بنګو به پړوه بردنی کاروباری
شوېش، لهو ی ده سترګد به دهره ټانی پوژنامه یه ک به ناوی (ناګری) به لام
له بهر نه وه ی لهو ی به ناسانی کاغزی ده ست نه ده که وت بو چاپګردنی
پوژنامه که بویه له دهرکردنی چمن دانه یه ک بو هر ژماره یه ک به ولاره توانای
چاپګردنی زوړتریان نه بوو، هه روکو خو ی باسیګردووه و
وټوویه تی له بهر نه وه ی چاپخانه شیان نه بووه بویه ناچار بووین به ده ست
ژماره کانمان کوپی ده کردو هه ندیکي ترمان له سه ر (جلاتین) دهنوسیوه و
که نه و جه لاتینه شمان به شیوه یه ک به کار ده ټنا له پیشدا جه لاتینه که مان
ده کولاندو ساردمان ده کردووه نه وسا له سه رمان دهنوسی و به کارمان
ده ټنا.

دهرباره ی نه و پوژنامه یه ی احسان نوری پاشا له یاداشته کانی
باسیګردووه، زناړ سلوپی له لاپهړه (۱۳۵) ی کتیبه کېدا باسی سرودیکي
پیشمه رګایه تی کردووه که له لاپهړه (۱۳۶-۱۳۷) دا بلاوی کردو ته وه و
هرګیړی کتیبه کېه ی زناړ سلوپی بو عره بی (ر. علی) وټوویه تی نه و سرووده

له لایه ن (مصطفی جمعه) و پیاچوونه وهی (محمد علی شمس الدین) کراوه
به عه ره بی، که وهرگی پراوه عه ره بیه که ی له لاپه پره گانی (۱۳۸-۱۴۰) ی
کتیبه که ی زنار سلو پیدایا بلاو کراوه ته وه که نه مه ی خواره وه فوتوکوپی
سروده که یه به شیوه که ی خو ی و به پیتی لاتین.

AGRI

Kom bûn êdi ser te civat
 Hêlbe agri Hêlbe agri
 Şerq û Gerb basik girtiye
 Ser singa xue lav girtiye
 Kûrmancara sitar bûye
 Hêlbe agri Hêlbe qgri
 Newalên te tiji xûn bûn
 Xilxil tiji cendekbûn
 Raste berê agir tu bû
 Îro agir lawê,te bû
 Hêlbe agri Hêlbe agri
 Roja azadi ser te hilat
 Ronika te da besra reşat
 nav milleta azadi çand
 Hêlbe agri Hêlbe agri
 Ser singa te si girtiye
 Ala kûrd pêl didîy-
 Kurdanre tu kawê bûye
 Hêlbe agri Hêlbe agri
 Hêlbe agri Hêlbe agri
 Ji sawa te tirk digiri
 te dit çawa rom revî
 Hêlbe Agri Hêlbe Agri

Agri Agri tu agir bû
 Nav dunyayê ser bilind bû
 Li kûrdistan tu çira bû
 Hêlbe agri Hêlbe agri
 Ronayî direşand her deran
 Agir di rijand ser seran
 erd dihejand car caran
 Hêlbe agri Hêlbe agri
 Ji hirsate lav revî bû
 Her kevirê te çûn agir bû
 Wê çagê te dizanî bû
 Turan neyarê ari bû
 Hêlbe Agri hêlbe Agri
 Bê şek disa hirsî te hat
 Ew agirî bûne kelat

۱۳۶

۱۳۷

لەبەرە ۱۳۶-۱۳۷ ی کتێبه‌که‌ی زناڕ سلوویی

به پيويستم زانی به پيی توانا وه به شیوه یه کی نزیك به وه رگی پرانه
عه ره بیه که که له لاپه ره کانی (۱۳۸-۱۴۰) ی کتیبه که ی زنا ر سلو پيدا
بلا و کرا وه ته وه ئه و سروده بکه م به شیوه ی کرمانجی خواروو:

ئاگری....ئاگری... تۆ بلیسه ی ئاگر بووی

تۆ سه ره ب ز بویت له جیهاندا

مه شخه لێك بوویت له کوردستاندا

تیشکی تۆ هه موو شوینیکی پۆشنکردۆته وه

پشکۆی ئاگره که ت به سه ره هه موو لایه کدا ده باری

بی پشوو دان، جار له دوا ی جار زه وی دینیته له رزه

راپه ره ئاگری..... راپه ره ئاگری

ئه و پشکۆی ئاگران هه مووی ده ربړینی قینه

به رده کانیش ت وه کو پشکۆکان جۆشیان سه ندوه

ئه و ئیتر بۆت پوون بۆته وه (طورانی) یه کان دژی (ئاری) یه کانن

راپه ره ئاگری..... راپه ره ئاگری

گه ی ئاگره که ت بوه به دروشم و ناو نیشان

ئه و له پیناوی تۆدا کۆبونه وه ساز ده که ن

راپه ره ئاگری..... راپه ره ئاگری

وا پۆژه له لات و پۆژ ئاوا بالیان کردۆته وه

هه موویان هه ره مه راقی تۆیا نه

هه موویان بوون به لایه نگری کورد

راپه ره ئاگری..... راپه ره ئاگری

خوینا و ناو هه موو دۆله کانتی پرکردۆته وه

دەشت و دەر پېرە لەلاشە
 راستە تۆ قىبىلەى ئاگر بوويت
 بەلام ئيمىرۆ والاوه کانت هەموو بوون بە ئاگر
 پاپەرە ئاگرى..... پاپەرە ئاگرى
 ئەوا پۆزى سەربەستىت لەکەل هەلات
 پووناکی دەسکەوتى زۆرە
 تۆ بووى تۆوى سەربەستىت لەناو مىللەتا چاند
 پاپەرە ئاگرى..... پاپەرە ئاگرى
 واسىبەر بالى يەسەر سنگتا کىشاوه
 ئالای کورد بەبەرزىيەوه دەشەکىتەوه
 تۆ بووى بە(کاوه)ى کورد
 پاپەرە ئاگرى..... پاپەرە ئاگرى
 لەترسى تۆيه والا تورکەکان دەگرين
 بەچاوى خۆمان بينيمان چۆن (پۆم)ەکان پايانکرد
 پاپەرە ئاگرى..... پاپەرە ئاگرى

احسان نوری پاشا لەیادداشتەکانیا سەرچاوه(٦١). لەباسى گەرمەى
 شەپەرەکەدا چەند دىژىکى ئەو سرودەى تۆمارکردوووە کە واديارە بریتىيە
 لەهەمان ئەو سرودەى زنار سلویى بلأوى کردۆتەوه لەگەڵ بوونی چەند
 جیاوازییەکدا کە بەهۆى وەرگێڕانەکەى هەردوو سەرچاوهکەوه پەيدا
 بووه. لەدوايدا لەباسى دەسپیکردنى شوێنەکاندا ئەو دىژرەنى احسان
 نوریش بلأودەکەینەوه کە لەیادداشتەکانیا تۆمارى کردوو.

ئەى ھاو ولاتىانى بەرئز

سەرەنجامى چارەنوووسى پەر لەئىش و ژان، ئەوا سەدان سالا ئەو
كوردانەى كەوتونەتە ژئەر دەسەلاتى توركەو، ھەر لەسەرەتاو ھەتا ئىستە
ھەمىشە ھەر جارەى بەشئوھەك تەقەلاى لەناو بىردىيان دراو.

ئەو كوردانەى لەناو حكومەتى عوسمانىدا بوون، والەماو ەى بىست و
پىنچ سالد لەلەن كار بەدەستانى توركەو كەوتونەتە ژئەر بارى گرانى
تواندەو داپاچىن و لەناو بىردىيان مەكىنەى سىياسەتى توركدە !!.

باو باپىرانى ئىمە لەبەر گەلەك ھۆ ھەمىشە بۆ سوودى تورك كارىيان
كردو و لەئەنجامى ئەو دە سەدان ھەزار كورد لەپىناوى گەورەى توركدە
خۆيان بەختكردو و ئەگەر دەور بەرى شورەى شارى (فينا) ھەنگەنرى
ئىسك و پروسكى كورد گەورە پىاوانى كورد لەو مىر شەركەرانەى خۆيان
لەپىناوى سەركەوتنى توركدە بەختكردبو و لەناو خاكدا دەدۆزىنەو.

كار بەدەستانى تورك لەسەدەكانى پىشوو وە كوردىيان بۆ سوود و
بەرژو وەندى خۆيان بەكار ھىناو و بەو شەو نەو ستاون و دەيانەوى كورد
بەجارىك لەناو ببەن و بەتەماى ئەو ن ئىمپراتورىەتى طورانى پىكبىنن و بۆ
گەشتن بەو مەبەستە لەسالى ۱۹۱۴دا كوشتارىكى زۆرىيان لە ئەرمەنىەكان
كردو و داى ئەوانىش دەستىيان كردو و بەكوشتارى كورد كە تا ئىستە
ملىونىك كوردى بى تاوان بەخۆپاى لەسەھۆلبەندانى چلەى زستاندا
دورخراونەتەو بۆ شوینە دورەكان بەبى ئەو ەى ھۆ گواستەو ەيان بۆ
دابىن بكرىت و بەرسىتى و تىنوىتى پەرەوازيان كردوون و لەشوینە
جىاوازەكاندا لەيەكەيان دابرىون و نىشتەجىيان كردوون كە بەھۆى ئەم
پاگويزانەو پەر لە (۷۰۰) ھەزارىيان مردوون.

له‌دواى ئه‌وه‌ى ده‌وله‌تى عوسمانى شه‌پرى يه‌كه‌مى جيهانى دۇپان، بۇ ماوه‌يه‌كى كاتى نه‌خشه‌ى كوشتارو له‌ناوبردى كورد وه‌ستينرا، به‌لام مۆركردنى په‌يمانى لوزان له‌جياتى په‌يمانى سيفهر، توركه‌كان بارودۇخى تازه‌يان به‌هل زانى و ده‌ستيانكرد به‌كوشتارى كوردو ئه‌مه‌ ماوه‌ى چوارساله‌ شه‌وو پۇژ قه‌سابخانه‌يه‌كيان بۇ كوشتنى دايك و باوك و براو خوشك و مزالانى ئيمه‌ خستۆته‌كار به‌نيازى له‌ناوبردى كوردو به‌رامبه‌ر به‌م هه‌لۆيست و تاوانانه‌ى له‌كورد كرا سه‌رۆكه‌كانيان له‌مانگى تشرينى يه‌كه‌مى سالى ۱۹۲۷دا كۆبونمه‌وو بېياري دامه‌زراندنى كۆمه‌لى (خۆييون)ياندا بۇ پزگارکردنى كوردو كوردستان و بۇگه‌يشتن به‌م مه‌به‌سته‌ خۆييون هه‌موو كوردى له‌ژيئر بالى خۆيدا گرد كردۆته‌وه‌ چونكه‌ مانه‌وه‌ى له‌ژيئر ده‌سه‌لات و جه‌ورو سته‌مى توركدا ماناي له‌ناوبردى كوردو كوردستانه‌.

مىلله‌تانى جيهان بيجگه‌ له‌كورد هه‌موو مافى خۆيان ده‌ستگير بووه‌ به‌لام كورد هيشتا هه‌ر له‌ژيئر به‌ندايه‌تى توركدايه‌و به‌زوره‌ مىلى وايان له‌كورد كردوو به‌زمانى دوژمن بنوسيت و بخوينيتوه‌.

ئيتىر كاتى خۆپزگارکردن هاتوو و پيويسته‌ كورديش وه‌كو مىلله‌تانى‌تر نازاد بىت و حكومه‌تى تاييه‌تى خۆى هه‌بيت بۇ ئه‌وه‌ى له‌سايه‌ى ياساى ئه‌و حكومه‌ته‌يانا به‌باشى بژين و بگه‌ن به‌ شادى و به‌خته‌وه‌رى و ئه‌وه‌ى زۆر گرنگه‌ ئه‌وه‌يه‌ پيويسته‌ كورد له‌هه‌يزو تواناي خۆى بگات و به‌باشى هه‌لئيسه‌نگينيت و باوه‌پى به‌وه‌ش هه‌بيت كه‌ كورد هيجى كه‌متر نى‌يه‌ له‌تورك و ئيمه‌ى كورد كه‌ كه‌وتوينه‌ ژيئر ده‌سه‌لاتيانه‌وه‌ خۆمان له‌وان به‌كه‌متر نازانين و به‌پيچه‌وانه‌وه‌ له‌زۆر پوووه‌ له‌وان باشتريين و باره‌ها كورد خاكى ولاتى توركى پاراستبوو، فرياي كه‌وتبوو، ده‌بى هيج گومانمان له‌وه‌دا نه‌بى

بەيەكيتى و تەبايى دەتوانىن ولاتەكەمان و ميللەتەكەمان لەم زۆردارە
 ستەمكارو درندەيە پزگار بگەين و بەهاوکارىکردنى ھەموو کوردىك بەو
 ئامانجە دەگەين كە ئەمەش پىيوستى بەلەخۆبوردن ھەيە لەگەل
 پىشكەشکردنى سەرو مال و لەم پىگەيەو ھاواتەکانمان دیتەدى و شتىكى
 ئاشکراشە ئەو کوردانەى لەئەمريکادا دەژين ولاتەكەى خۆيان لەبىر
 نەچۆتەو پىيوستە ھەموو کوردىك خەباتکردن لەپىناوى ولات و ميللەتدا
 بەئەركى سەرشانى خۆى بزانیئت و دەستى يارمەتى درىژىكات بۆ خۆببون
 بۆ سەرکەوتن و پزگارکردنى کوردستان و پىيوستە يارمەتيداننان بۆ
 خۆببون تەنھا ھەر برىتى نەبیئت لەيارمەتيدان بەپارە، بەلکو ئەو کوردەى
 لەئەمريکاي ولاتى زانست و خوورەوشتى باشدا دەژى پىيوستە لەخەلک
 بگەيەنيت كە کورد كۆمەلێكى ھەيە بەناوى (خۆببون) ھووە كەبۆ
 سەرەخۆيى و پزگارکردنى کوردستانى ژێردەستى تورک خەبات دەكات كە
 ئىمپرو ئەو تورکە بەو پەرى درندەيەتيەو کورد دەکوژى، پىيوستە ھىچ
 کوردىك دەقیقەيسەك لەكاتى خۆى لەكىس نەدات و ھەميشە ئەوەى
 لەبەرچاوبیئت دەيان ھەزار کورد ئىمپرو لەچياکانى کوردستانا بۆ پاراستنى
 ەرزو ناموسى خۆيان خەبات دەکەن و لەپىناوى پاراستنى ئەو ھەموو ژن و
 منالانەى لافاوى خوينيان ھەستاو تىدەکوشتى و ئەركى سەرشانى ئەو
 کوردانەيە كە لەئەمريکادان چەند لقىكى خۆببون لەناو خۆياندا پىك بىزن و
 پىيوستە لەسەر خوشك و برا ھاوولاتیە خۆشەويستەکان ھەميشە ئەوەيان
 لەبىر نەچيئت كىشەى ميللەتەكەمان لەسەر بناغەى پاراستنى شەرەف و
 ناموس و بۆ رىزگرتنە لەمیللەتەكەمان و ئەوەى بەتەنگ ميللەتەكەى خۆيەو

نەيە ئەمە ماناي ئەمەيە بەتەنگ ویزدان و نامووسی خۆيەمە نەمە هیچ
کورديکیش نییە کە نەمەوی پاریزگاری لەوانە بکات.

ئەي کورده بەشەرەفەکان: پێویستە بەوپەری توانا و دەسەلاتەمە هەستی
نەتەوايەتی بمانجولینیت و بەمەموو شیوەیەك و بەمەموو پینگەيەك خەبات
بکەین بۆ پزگاربوونی نیشتمانەکەمان چونکە ئیمپرو کاتی بزوتنەمە و
چالاکییە ئەمەش تەنها بەتەبایی و یەگرتنی ناوخوامان پێك دیت. با هەموو
جیهان لەمە ئاگاداربکەین کورد ئەگەرچی لەولاتەکەي خوشی
دورکەوتبیتەمە بەلام هەر کورده و هەر نیشتمانەکەي خۆي خوش دەوینت و
بەهەول و تیکۆشانی هەموو لایەك پوژی خوشی و شادی و پزگاربوون
لەناسۆي نیشتمانەکەمانا هەلدي، ئەو ولاتە ئیمپرو والەژیر جەورو ستمی
تورکدا کاو لکراوه پزگاری دەبیت.

بژی کوردستان... بژی خەباتکەران و تیکۆشەرە قارەمانەکانی کورد،
بژی میللەتی کورد

مرکزی عمومی خۆیبون

١٩٢٨/٦/٢٠

حسن عرفه له کتیبه کیدا سرچاوه (۵۲) باسی به یانیکى کردووه که وتوویه تی له لایهن سهرکرده کانی گورده وه به نهینی له ته و او خاکی کوردستانی عیراق و توزکیادا بلۆکرابوو وه و پونوو سیکیشی نیژرابوو بۆ کومیسىونى مافى نه ته وه یه گگرتوووه کان له پاريس و بیروت به پیى کتیبه که ی حسن عرفه به یانه که بهم جوړه بوو:

((برایانى کورد، ئیوه که شایسته ی نه وهن که نه ته وه یه کی گه ورتان لى دروست ببیت چون ږنگه به وه ددهن بى دهنگ ده بن که به کویله یه تی له ژیر چنگی تورکدا بن، ولاته نه ورو پاییه کان به لینی دهوله تیکی گه وریان به نیمه دا له ئیران و عیراق بۆ نه وه ی یه کبگرن و خه بات بکه ن هتا براکانمان له ژیر چه پۆکی تورکه کان ږنگار بکه ین ولاته که مان سهر به ست بیت که له چه رخانه کانی کوڼه وه ولاتی خوځانه)).

دهرباره ی نه به یانه ی حسن عرفه باسی کردووه دوور نییه کورته یه کی له ی به یانه وه وهرگیرا بیت که له لایهن دوکتور عبدالستاره وه له تورکیه وه کراوه به کوردی وه کو باسمان کردو نه و به لینه ش که وتویه تی ولاته کانی نه وروپا به کوردیان دابوو بۆ پیکهینانی دهوله تیکی گه وریه مه به ستی پهیمانی (سیقه ره) به لام له م پهیمانه دا ته نها باسی کوردستانی باکوورو باشووری تیادا کراوه و کوردستانی ئیران به شیک نه بووه له دهوله تی عوسمانی بویه پهیمانی سیقه ره کوردستانی ئیرانی نه گرتو ته وه و نازانم حسن عرفه له چ سرچاوه یه که وه وهریگرتوووه.

دوکتور عبدالستار طاهر شریف له لاپه ره (۷۶) ی کتیبه کیدا سرچاوه (۴۰) باسی به یانیکى تری کوځه لى خوځبوونی کردووه بۆ وهرامى نه و بریارى لیخوځه بوونه ی حکومه تی تورک له (۲۹/ ی نوکتوبرى/ ۱۹۳۳) دا

بلاوى كردۆتەو بەبۆنەى تىپەپېوونى (۱۰) سال بەسەر دامەزاندنى
 حكومهتى جمهورى توركيادا، بەيانەكەى خۆيبون دووبارە بەزمانى توركى
 بلاوكراوەتەو لەپىزى ژمارە (۸)ى زنجىرەى بلاوكراوەكانى خۆيبون كە
 نوسەرى سەرچاوە (۴۰) لەلاپەرە (۳۳۱)يدا فوتوكوپى ئەو بەيانەى
 خۆيبونى بلاوكردۆتەو وەلەلاپەرە (۷۶)دا هەمان بەيانى لەتوركيەو
 كردووە بەعەرەبى كە وەرگێرانەكەى بۆ كوردى بەم جۆرەيە:

((بەلى توركيە هەركاتى بىەوى و چۆنى بوى دەتوانىت بەيانى
 ليخۆشبوون دەريكات بۆ سياسيه داماوەكانى تورك بۆ ئەوێ سوود لەو
 بىارى ليخۆشبوونە وەرگرن و بەدلىيەو بەگەپنەو بۆ ولاتى خۆيان،
 بەلام ئەو بەيانە نيشتمانپەروران و خەباتكەرانى كورد ئەو ليخۆشبوونە
 نايانگريتەو چونكە هۆى بناغەى ناكۆكى و دوژمنايەتى كورد بەرامبەر
 بەجمهوريهتى تورك لەبەر دواكەوتنى سياسى و بى ميشكى كورد نيه كە
 نەيتوانىيەت لەچۆنيتى پىيازى بەرپەوهربردنى كاروبارى حكومهتى تىبگات
 هەتا پياو بىر لەو بكتەو لەوانەيە بەپىي گۆپىنى هەلوست و بارودۆخى
 پۆزانە گۆپانكارى لەو پىيازەدا بەدى بكات كە بەرەو باشى دەروات بۆ
 كوردو نيشتمانپەروران و خەباتكەرانى كورد بەكۆمەلى خۆيبونيشەو
 تەنها بۆ ئەو تىدەكۆشن و خۆيان بۆ ئەو تەرخانكردووە نامانجە
 پىرۆزەكانى مىللەتەكەيان بەننە دى.

نیشتمانپەرورانى كورد لەو دلىان ئەگەر خاياربى پۆژىك دىت
 بەگەپنەو بۆ خاكى خۆيان بەلام بۆ توركيە نا بەلكو بۆ نيشتمانى
 خۆشەويست كە برىتييه لەكوردستان، بۆ ئەو ولاتە كاولكراوەى
 دانىشتووەكانى لەبچوكترين مافى خۆيان بى بەش كراون كە برىتييه

له ئازادىي گەت وگۇ كۆرگەن بەزىمانى كۆردى لەگەل فېرېوون و نوسىن بەزىمانى كۆردى.

بۇ ئەوئەي راي گەشتى دىنيى شارستانىتى بارودۇخى كوردستانىيان بۇ پوون بېتەوئە ئاگادارى كېشەي ئىمېرۇي كورد بىن بۇيە كۆمەلى نىشتەمانى كورد (مەبەستى كۆمەلى خۇيىبون خۇيەتى) بېريارىدا ئەم رايگەياندەنە بلاوبىكاتەوئە جارېكى تەرئەوئە بىسەلمىنىت كە تىكۆشەرانى كوردلەم رېبازە پىرۆزە لاندەن كە دەيان سالتە مىللەتى كورد لەپىناوى دەستگىرېوونى مافەكانىا سەر مالى خۇي بەخت كوردوئە, ئەم خۇبەختكردەنەي بەمى ئەو ھەستى نىشتەمانىيەوئە كە لەدىرەمانەوئە لەمىشك و دلى كوردا چەسپاوەئە ئەم كۆمەلە سوورە لەسەر پېرەوكرەنى ئەو رېبازەي ئاوات و ھىواي مىللەتى كوردى پى دىتەدى كە ئەو ھىواو ئاواتە برىتى نىيە لەھىواو ئاواتى تاقە كەسك بەلكو ھى ھەموو مىللەتى كوردە, تاكەكەس دەروات بەلام مىللەت ھەر دەمىنىت و لەئاوناچىت و ئەوانەي لايان وايە كورد واز لەم رېبازە دەمىنىت زۆر بەھەلەدا چوون چونكە ئەوانەي ئاگادارو شارەزاي ئەو بەسەرھات و كارەساتانە نىن كەبەسەر ولاتەكەيانا ھاتوئە دىت و لايان وايە كۆمەلەكەيان بەرلەوئەي بگات بەو ئاواتەي خۇيان بۇ بەختكردوئە كۆل دەدەن و كۆمەلەكەيان ھەلدەوئە شىتەوئە مل كەچ دەكات بۇ جەھورىتى توركييا, ئەو جەھورىيەتەي ھەموو پۇژىك بەجۇرىك سزاي كورد ئەدەن و بەرپەرى دلپەقى و بى بەزەيانەوئە رەفتار لەگەل ئەو كوردەدا بىكەن كە دەيەوئە بائاشتى لەئاو خاكى خۇيانا بژىن و گوزەران بىكەن.

لەسالى (۱۹۲۵) ھەو ھەموو دەزگاكانى تورك بەجندرمەكان و بەدادگاكانى استىقلالىيانەوئە ھەرچى نەشى بەكوردىيان كوردوئە سەدان گوندو شارۇچكەي

کوردیان سوتاندووو کاولیان کردووو دانیشتووو کانیان لهناو بردووو
 هزاران هاوولاتی کوردیان بهگولله کوشتووو لهسیدارهیان داو و هه موو
 جوژه پهفتاریکی کاوکارانهیان گرتۆته بهرو دهیان هزار کوردیان به پی
 خاوسی و بهروتی بهسهماو سۆلهو سههۆلبه ندانی زستان ئاواره کردووو
 لهولاتی خۆیان دوریان خستونه تهوه، بهلام لهگه له مه شدا بانگه وازی
 پیروزی نیشتمان هه تا بیته بهرزتر ده بیته وه کوئنادات و حکومه تی تورکی
 به خوین تینوو به هه موو توانای خۆیه وه نهیتوانیوه دهنگی شوپشگیرانی
 کورد کپ بکات و له خه باتکردن وازی نههیناوه و ئازایانه بوو به پروی
 هیزه کانی تورک ده بیته وه هه تا تورک درێژه بدات به لهناو بردنی کوردی بی
 تاوان، چیاکانی کوردستان بیدهنگی به خۆیا نه وه نابین و زنجیره ی خه بات و
 تیکۆشانی کورد کوئایی نایهت.

ئهو تورکه ی که تا نیسته نهیتوانیوه به هه موو هیزو توانای خۆیه وه
 خه باتی کورد لهناو بیات په نای بردۆته بهر درۆو ده له سهو خه له تاندن و
 به لینی پر له درۆو ده سترپین و باره ها تا نیسته بریاری لیخۆشبو نیان
 ده رکردوه که نه مه ی دوا ییان سی هه م جاره و لایان وایه کورد گه مژوه نه زانه و
 له درۆو ده له سهو نه خشه کانیان نه گه یشتووو به ناسانی ده سته مۆی نه کات و
 تو بلیی نه وه ی ئهو بریاری لیخۆشبو نه ده خوینیته وه لای واییت نه وه
 بریاری ده زگایه کی بهویردانی شارستانی تی دۆسته و ده توانیت به پیی ئهو
 بریاری لیخۆشبو نه ده رفه تی نه وه ی هه بیته بهوپه ری سه ره به ستیه وه له ناو
 خاکی ولاتی خۆیدا بژی و مافی هات وچۆکردن و قسه کردنی هه بیته؟! نه خیر
 چونکه ئهو لیخۆشبو نه نه ی هه تا نیسته به ناو بو کورد ده رچوو هه مووی
 بریتی بووه له ته له و داو و ده سترپین و نه وانه ی به و لیخۆشبو وانه

خه له تینرابوون و له خشته بزابوون که هاتبوونهوه ژیر سایه ی حکومت
نهوی له مردنیش پرزگاری بوو بیت نیسته له ناو زیندانان و چاوهروانی سه ره
هرگی خوینان.

لیخو شبوونی تورک له کورد درویه کی ناشکرایه و خه له تاندنه و پیوست
به به لکه ناکات چونکه ئایا حکومتی تورک ده توانیت دانی پیا دا بنیت و
بلاوی بکاته وه چند کهس له ناوارانه ی له ئیران و سوریا و عیراقه وه
که رابوونه وه بۆ تورکیا و نهوانه ی له چیاکانی کوردستانه وه هاتبوون و خوین
دابوو به دهسته وه ناخو ئیمپرو چند کهس لهوانه له ژیا نا ماون؟ ئایا له
(۸۵٪) ی نهوانه ی نه گهر نه شوتریت (۹۵٪) لهوانه ی به سویندی شهره فی
تورک هه له خه تابهوون دهیان درو ده له سهیان بۆ هه لئه به سراوه و
به شیوه یه کی ناجوامیرانه و ناپیاوا نه نه کوژاون و له سیداره نه دراون؟؟ که
نهم راستیا نه ده ری ده خه هه موو به لینهکانی تورک وه کو صفری لای چه پ
وان و هیچ بایه خیکیان نییه!! به لام له گه ل نهو هه موو درو خیانه تانه ی له و
کوردانه ی بهر له پینچ سال له مهو بهر کرا (مه بهستی نهوانه ی شوپشی
پیرانه) ئایا به هیچ شیوه یه که توانیویانه ههستی کوردا یه تیان له میشکیانا
نه هیلن؟ نه له لیبورده نه ی نه مجاره شیان هه به و ناواتانه یان ناگه یه نیت بۆ
له ناو بردنی کورد.

ئیمپرو نهو کورده ی دووره وولاته هیچی نهو له هه موو مافیکی ئاسایی
خوی بی به شهو ریگه ی نهوه ی لیگراوه به زمانی خوی بدوی و بنوسیت و
له ناو ولات ریگه ی نهوه ی پینادریت مه راسیمه ئاینیهکان به جی بینیت و
له هه موو مافیکی سیاسی بی به شهو هه مووی ئی قه دهغه کراوه به لام له گه ل
نه ره شدا هیشتا هه به ئیمانیکی نیشتمانی به هیزه وه بۆ مه بهستیکی

شەرىف و خاۋىن تىدەكۈشنىت كە برىتتىيە لەرېبازى ھەموو مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى خاۋەن شەرىف. نەمۇنەسى ئۇ كۆلەنداشە بۇ گەيشتىن بەئامانجە پىرۋەزەكان لەدوۋ قارەمانى كۆلەندەردا دەردەكەۋىت كە برىتتىن لە (احسان نۇرى) و (فەرزەندە) كە ھەردوكان لەدنەيان گەياند نىشتەمانپەرۋەرلىتى كوردو باۋەركەردن بەنەتەۋايەتى كورد شىتەك نىيە بەھىچ جەۋرە سىتەمەك كۆل بەدات و ۋازى ئى ناھىيەت.

بەلى ئىمىرۇ توركەكان دەيانەۋى خۇيان لەشتىكى تەردا تاقىبەكەنەۋە بەئومىدى ئەۋەى كورد لەناۋ دەبەن يا ھىچ نەبى لاۋازى دەكەن و بۇ گەيشتىن بەۋ مەبەستەيان ئەگەرچى نەيانتەۋانەۋە ۋەرى كورد بەربەدەن، دەيانەۋى پىگەى فېل و تەلەكەبازى بگرنەبەرو سوۋد لەدلىپاكى كورد ۋەربگرن بەلام كورد ھەتتا بىت ۋەرى بەرزتەر دەيىتەۋە بەرەنگارى ھەموو تەقەلاكانى تورك دەيىتەۋە.

توركەكان ھەمىشە بىزەتەۋەكانى كورد بەبىزەتەۋەيەكى كۆنەپەرستانەۋە بەرېبازىكى چەتەگەرى ياخۇۋد بەۋابەستەى بىگەنەى لەقەلەم دەدەن، كوردىش بەرامبەر بەۋ تەقەلايانەى تورك بۇ پۇرەلەت و پۇرەلەۋى پۈۋەن دەكاتەۋە كە ئەگەر تىكۈشان و خەباتى كورد برىتتى بوۋىت لەجەردەيى و چەتەيى، بەرگەى ئەۋەى نەدەگرت كە لەماۋەى دە سالىدا كۆلەندەت و دىرۋە بەۋ خەبات و تىكۈشانەى خۇى بەدات.

ئاي ئىمىرۇ لەسەر پۈۋى جىھاندا لەھكۈمەتى تورك بەۋلاۋە ھكۈمەتىكى تىرى ۋاھىيە ھەموو دەسەلەت و تەۋەلى خۇى بۇ ئەۋە تەرخان بىكات نەتەۋەيەكى تەلەۋبەرىت و ھەموو تەۋەلى دەسەلەتى خۇى بۇ ئەۋە تەرخان بىكات ھەموو جۈرە ئازادى و سەرىيەستىيەك لەۋ مىللەتە قەدەغە بىكات.

میلله تی کورد که بازووی خۆی ئی هه لکردوووه و خهبات دهکات له کۆپی
 تیکۆشانو هه مان پێبازی ئه و میلله تانه ی تری گرتۆته بهر که بهر له خۆی
 گرتویانه بهر بۆ مسۆگهرکردن و دهستگیربوونی مافی په وای خۆیان و
 هیواداره بۆ گه یشتن به و مه بهسته ی دهستی پیاوه تی و یارمه تی ئه ده بی بۆ
 درێژبکری ت، به لām به داخه وه له جیاتی ئه و یارمه تیدانه حکومه ته کان
 به پیچه وانه وه نه ک هه ر یارمه تی ناده ن به لکو کۆسپ و بهر مه لستیش ئه خه نه
 بهرده می و کار به وه شه وه نه وه ستا وه به لکو بوون به لایه نگری تورک بۆ
 سه ر نه که وتنی کورد له بزوتنه وه پیروژه که یدا.

هه موو مرۆفیککی ژیری خاوه ن و یژدان ئه بی دان به وه دا بنی ت ئه م
 راپه ڕین و شو ڕشه نه ته وه ییه ی کورد زانه ی هه ست و هو شی چه ند ملیۆنیکه
 که ئیمپرو پوو به پرو ی به سه رهاتی ترسناک بو ته وه، به لām له گه ل ئه وه شدا
 کۆلنادات له تیکۆشان و خهبات له پیناوی ئازادی و ژیا نیکی خو شبه ختا نه و
 میلله تیکیش ئاماده بی ت گیانی خۆی پێشکهش بکات له پیناوی ئه م
 مه بهسته پیروژه دا هیز نییه کۆلی پی بدات و له ناوی ببات)).

فۇئادەگەردىن بۇ (۱۹۹۹-۱۹۹۸) يۈزە

لەباسى چۈنئىتى پىكھاتنى كۆمەلى خۇيىبۇندا باسى ئەو كرا چۈن دەستەي بەرپۇەبەرى خۇيىبۇن بىرارىدا احسان نورى پاشا بىيىت بەلپىرسراوى سەركردەي ھىزەكانى شۇپش لەچىاي ئاراراتداو ئەويش كە چوۋە ئارات و دەستىكرد بەرپىكخستنى كاروبارى شۇپش و پۇژنامەيەكىشى دەركد بۇ ئەوۋى بىيىت بە ئۆرگانى كۆمەلى خۇيىبۇن و شۇپشى ئارارات و بەرلەمە لەباسى شۇپشى پىراندا لەباسى پىكھاتنى كۆمەلى ئازادىدا باسى ئەو كرا چۈن توركەكان بۇ زىراندنى ناۋى احسان نورى پاشا گەلىك درۋو دەلەسەيان دەربارەي ھەلبەست بۇ ئەوۋى لاي شۇپشگىپانى كورد ناۋى بىزىنن و دلى ئىنگلىزەكانىشى ئى كرمى بكن، بەلام ئەو درۋو دەلەسانە نەيانتوانى ناۋى احسان نورى لكەداربكن ھەروەكو روبرت ئولسون لەكتىبەكەيدا سەرچاۋە (۸۴) پوونى كردۇتەوۋو ئەو دوكمىمىنتەي دەربارەي ئەو تەقەلا سەرنەگرتوۋەي توركى باسكردوۋە كە ژمارەي دوكمىمىنتەكە (23-43 Air) پۇژى ۱۹۲۵/۲/۲۷ ئەوۋەندەي تر درۋو

دەلەسەكانى حەكمەتى كەمالىيەكانى پوچەل كىردۈتسەۋە ئىم
ھەلبىزاردنەشى بۇ سەركىرايەتى ھىزەكانى شۆپش نىشانەيەكى ترە
بۇنىشتەمان پەرۋەرئىتى بۇ دەم كۆتكىرىنى تۈرك بەرامبەرى.

ۋەكۆلەبەسەرھات و پوداۋەكانى شۆپشى ئاگرىداغدا پوون دەبىتسەۋە
احسان نورى پاشاى شانازە بەكاروبارى سوپاۋ شۆپشگىپى برىتى بوە
لەئەندازىارو نەخشەكىشى كاروبارى شۆپشكە بەلام بەداخەۋە ئەۋكەم و
كۆپىيەنەى لەشۆپشكەدا پوويىدا لەگەل بارى نالەبارو ھەلوئىستى دەۋلەتان
بەرامبەر بە شۆپشكە بەھەموويان پىگەى سەركەۋتەنيان لەشۆپشكە گىرت
ۋەكۆلەشۈيىنى خۇيدا بەدوورو درىژ باس دەكرىت.

احسان نورى لەدۋاى شكانى شۆپشكەۋ ناچاربوونى كە پەنا بباتە بەر
ئىران ۋەكۆلەپەناھەندەيەكى سىياسى لەۋى دەستىكىرە بەتۋماركىرىنى
ياداشتەكانى دەربارەى شۆپشى ئارارات، بەلام بەداخەۋە چۈنكە بىرەۋەرى
ياداشتەكانى لەكاتى خۇيدا تۋمارنەكىردوۋە ھىشتۋويەتسەۋە بۇ سەردەمى
ئاۋارەبوونى بۇيە ياداشتەكان لەزنجىرەى پوداۋەكانا ھەست بەۋە دەكرىت
لەسەر يەك زىنجىرەۋ بەپىيى بەسەرھات و پوداۋەكان تۋمارنەكراۋن.

احسان نورى بىچگە لەۋ ياداشتەى كىتەبىكى تىرىشى بەناۋى (ژيانم) ۋە
بەزمانى كوردى نوسىۋەۋ بەزمانى فارسىش لەسالى (۱۹۵۵) دا لەتاران
كىتەبىكى بەناۋى (تارىخ رىش ئى نژاد كورد) چاپكىردوۋە كە برىتەيە
لە (۱۶۶) لاپەرەۋ مامۇستا صلاح برۋارى لەتەموۋمى ۱۹۹۰ دا ئەۋ ياداشتەى
احسان نورى كىردە بەعەرەبىۋ لەبەيروت يەكەم چاپى بلاۋكراۋەتەۋە
ھەرۋەكۆلەۋ بەرۋارى باسىكىردوۋە (انسىتتۋى پارسى) لەسالى
۱۹۸۶ دا ئەۋ ياداشتەانەى بلاۋكراۋەتەۋە لەژىر ناۋى (La Reolte de

Lagridagh-ARARAT) بەزمانى فەرەنسى لە (جنىف) چاپكراوە و ھەرەكەت
صلاح بەروارى لە لاڤەرە (۱۰) ى پېشەكەكى يادداشتەكەدا باسى كردووە
ئەو يادداشتە بەزنجىرە بەزمانى ھەرەبىش لەگۆڤارى (ھىڤى - ھىوا)دا
بلاوكراوەتەو لەلایەن انستىتوى كوردەو لە پارىس.

صلاح بەروارى لە لاڤەرە (۶) ى پېشەكەكى ئەو يادداشتانەدا وتوویەتى:
(سەرکردەكانى ئەو ھىزە لەژێر سەرکردایەتى احسان نورىدا بوو
زۆربەیان بریتى بوون لە ھەرەبەگ و سەرۆك ھەشیرەت و پیاوھ ئاینەكان كە
لەناو ئەوانەدا دوو سەرکردەى زۆر ئازاد دێڤان تیا بوو كە بریتى بوون لە
(بروھسكى) و (فرزەندە بەگ), ھۆى سەرەكى سەرئەكەوتنى ئەو شۆڤشە
بەھۆى ئەو ئاكۆكەوھ پەيدا بوو كە لەنێوان (محمد بەگ) و سید رسول)دا
پەيدا بوو كە توركەكان بەھۆى ئەو ئاكۆكەوھ خراپترین و خۆڤنرێژترین
كوشتاریان لەكورد كرد لە (زىلان)دا (لەشوینى خۆیدا بەپێى يادداشتەكەى
احسان نورى ئەچىنە سەر باسى ئەو رەخنەى ھى احسان نورى
لەھەردوكیانى گرتبوو).

صلاح بەروارىش ھەر لای وایە كە احسان نورى لەدوا سالانى ژيانیا كە
تەمەنى چوبووە سالەو ئەو يادداشتانەى تۆماركردووە كە لەماوەى پىنج
سالى بەرلەكۆچى دوايدا كە لەسالى (۱۹۷۵)بوو ئەو يادداشتانەى
نوسىووەتەو, بەلگەش بۆ ئەمە ئەو ھى لەيادداشتەكانیا ئامارەى بۆ باسىكى
ناو پۆژنامەى ھى توركى كردووە كە لەسالى ۱۹۶۹دا باسى ئەو يادداشتەى
بلاوكردۆتەو.

دەربارەى ژيانى احسان نورى پاشا بەپێى پېشەكەكى صلاح بەروارى
, احسان نورى لەسالى ۱۸۹۲دا لەشارى (بدلىس) لەگەرەكى (ئالى كولى)

له‌دايك بووهو له‌وێ گه‌وره بووهو (ئه‌كادیمی حری) له‌ئه‌سته‌مبول ته‌واو كردووهو هه‌روه‌كو ئه‌فسه‌ره‌كاني تری كورد له‌دواي ته‌واوبوني شه‌پری جیهانی له‌شه‌پری پزگاریبوني تورکیادا بۆ دابینکردنی سه‌ربه‌خۆیی تورکیا و پزگاریکردنی له‌ده‌وله‌ته‌ داگیرکه‌ره‌كان به‌شداری کردووهو له‌شه‌په‌رکانا نازایه‌تیه‌کی زۆری نواندووه (روبرت ئولسون له‌کتیبه‌که‌یدا سه‌رچاوه (٨٤) و‌توویه‌تی: کاتی خۆی احسان نوری سه‌رکرده‌ی سوپای شه‌شه‌می ده‌وله‌تی عوسمانی بووهو له‌دواي ته‌واوبوني شه‌پری جیهانی یه‌کیك بووه له‌ نوێنه‌رانی ده‌وله‌تی عوسمانی له‌مۆرکردنی په‌یمانی (مودراس- په‌یمانی وه‌ستاندن) شه‌پرو له‌کاتی کۆبوونه‌وه‌كاني مودراسدا دژی هه‌لۆیستی ئینگلیزه‌كان بووه به‌تایبه‌تی له‌ سیاسه‌تیانا به‌رامبه‌ر به‌ عێراق).

هه‌روه‌كو روبرت ئولسون له‌لایه‌ره (١٩٤)دا ئاماژه‌ی بۆ دوکیومینتی ژماره‌(Air23-43) کردووه که له‌لایه‌ره (٤٦)یدا و‌تراوه احسان نوری پاشا له‌سالی ١٩١٩دا له‌کاتی شه‌پری (غالیبول)دا دژی ئه‌فسه‌ره‌كاني تورک یاخی بووه، چهند ئه‌فسه‌ریکی تورکی ده‌ستگیرکردو بۆ ماوه‌ی دوو مانگ خۆی کرد به‌سه‌رکرده‌ی ئه‌و هیزه‌ی ده‌ستی به‌سه‌ردا گرتبوو، له‌ئه‌نجامی ئه‌مه‌دا دادگا کرا و‌دوورخراوه‌ بۆ بدلیس و‌هه‌ر که گه‌یشته‌ بدلیس په‌یوه‌ندی به‌ جمعیتی راپه‌ڕینی کورده‌وه کرد (Society For the Rise of Kurdistan) و‌به‌پێی بریاری ئه‌و جمعیته‌ راپه‌ڕینی (بیت الشباب) جی‌ به‌جی‌کرا (له‌به‌رگی دوهمه‌دا باسی راپه‌ڕینه‌که‌ی بیت الشباب کراوه)، به‌لام هه‌روه‌كو روبرت ئولسونیش باسیکردووه بێجگه‌ له‌ دوکیومینته‌ له‌هیچ سه‌رچاوه‌یه‌کی تردا باسی ئه‌و راپه‌ڕینه‌ی احسان نوری نه‌کراوه له‌شاری غالیبولیدا.

أحسان نوری پاشا

احسان نوری له سه ره تا دا که هیشتا دهستی کمالیه کان نه که وتبووه
 پوو بهرام بهر به کورد، وه کو هه ندی له کورده کانی تر بویوو به نه ندای
 کۆنگره ی (سیواس) که له بهرگی دووه مه دا باسی ئهو کۆنگره یه کراوه،
 به لام دوا ی ئه وه ی تور که کمالیه کان له به لینه کانیا ن پاشگه ز بوونه وه که
 دا بویان به کورد له سالی ۱۹۲۴ دا ئیتر خو ی پی نه گیراو پوو ی کورده
 بهر زاییه کان و ههروه کو له بهرگی دووه مه دا له باسی پوو داوی (بیست
 الشباب) دا با سمان کردوو احسان نوری له نه نجامی ئهو تلگرافه ی یوسف
 ضیاء به گ نارد بووی بۆ برا که ی که ئه میش ئه فسه ریک بووه له ناو ئهو
 هیزه ی احسان نوری پاشا سه ر کرده ی بووه، احسان نوری له گه ل
 ئه فسه رو سه ربازه کورده کانا که روبرت ئولوف ژماره ی ئه وانیه ی به
 (۵۰۰) که س دا ناوه پوو یان کرد بووه چیا کان و له حکومه ت یاخی بوو.

احسان نوری له دوا ی شکانی شو پشه که ی ناگری داغ خو ی نه دا
 به ده ست تور که کانه وه ههروه کو له دوا ییدا پوونده بیته وه به لکو په نا
 ده با ته بهر حکومه تی ئیران و له وی ده مینیت ه وه هه تا سالی ۱۹۷۵ دا
 مو تور سايکلیک ده ی کات به ژیره وه گیانی دهر ده چیت له کاتی
 په پینه وهیدا له سه رجاده یه کی تاران و له و پۆژانه دا وابلوو بووه وه له مه دا
 سافاکی ئیرانی دهستی تیا دا بووه و بۆ ئه وه ی احسان نوری به شداری
 نه کات له شو پشی سالی ۱۹۷۴-۱۹۷۵ دا له باشووری کوردستان
 کرابوو، له ته مه نی (۸۳) سالی دا له گو پستانی (بهشت زهراء) له باشووری
 تاران دا نیژ راوه.

احسان نوری پاشا له یاد داشته کانی بهر له وه ی بچیت ه سه ر باسی
 شو پشی ئارات، باسی ئه وانیه ی کردوو که هاوکارو لایه نگری شو پش

بوون و لیږدهدا ئیمهش ناوی نهوانه دهخینه پیش چاو که
له یاداشته کانا ناوی هیڼاون که وتوویه تی:

((عربسی که سهرؤکی عهشیره تی (مکتوری) بوو له ناوچه ی (نهگدر)
له باکوری ناگریدا دهژیا، له لاپاله که ی تری ناگریدا (علوی بکر) و (عبدالله
خلف) ی سهرؤکی عهشیره تی (قزلباش ئوغلی) که یهکیک بوو له لاره کورده
نازاو نازادیخوازانه ی بهر له چهند سالتیک خویو عهشیره ته که ی له کوردستانی
ئیرانه وه هاتبوونه کوردستانی تورکیا و له پوژمه لاتی ناگریدا نیشته جی
بوو، ههروه ها (نهوهر مزراق) که له بنه ماله ی سهرکرده کانی عهشیره تی
(زیلان) بوو نهو بنه ماله یه هه موویان به شدار بوون له هیزه کانی ناگریدا
هه رچهنده هه ندی لهو عهشیره تانه ی له ژوور چیا که دا بوون هیشتا وازیان
له لایه نگریتی حکومت نه هیڼا بوو، به لام نالای کورد به سهر هه موو چیا که دا
ده شه کایه موو هیچ کار به ده سستیکی حکومتی تورک نهیده ویرا پووبکاته نهو
ناوچه یه.

ئالای کوردو دوو پیشمەرگه که بنکەئ سەرکردایەتیان لە ئاگریدا دەپاراست (لەلایەرە ١٣٩)ی
یاداشەگەئ احسان نوری) وه لەلایەرە (٣٠٤)ی کتێبه‌گەئ زناڕ سلوپی

وئەي حاجو ئاغاي سەرۆكى غەشیرەتى ھەفركى و بەرپۆەبەرى کاروبارى ناوچەکانى مریات،
میردین، شرناخ لەشۆرشی ئاگریدا

له ناو پاستی هاوینی سالی ۱۹۲۹ (مه‌مۆ) و (نادر) هەردوو کۆپە ئازاگانى حسين پاشای سەرۆك عەشیرەتى (حیدرى) لەگەڵ دووبرای تریان و ئامۆزایەکیان لەسوریه‌وه هاتنەوه و خۆیان گەیاندەوه ناو خاکی کوردستان و لەکاتی تیپەپوونیان بەناوچەکانی (مدیات، بەشیری، کرزان، هەتاوی هەتاكو دواى موش) و لەویدا پەلاماردان و سیانیان ئی شەهید بوو بەلام (مه‌مۆ) و (نادر) خۆیان دەربازکردو گەیشتنە لای ئییمه).

احسان نوری لەلاپەرە (٦٩) ی یاداشتەکانیا دەربارەى (کور حسین پاشا) و (حاجی موسی بەگ) و توویەتى ((هەرچەند کور حسین پاشا لەشۆرشى پیراندا لایەنگرى حکومەت بوو، بەلام کە شۆپکەى پیران تەواو بوو تورکەکان وازیان لەویش نەهینا و لەگەڵ حاجی موسی بەگدا هەردوکیان ئاوارەکران بۆ پۆژئاواى ئەنادۆل، بەلام هەردوکیان بېاریاندا خۆیان لەشوینی ئاوارەبوونەکیان پزگار بکەن، حسین پاشا دەولەمەندو پارەدار بوو، ئالتونیکی زۆرى هەبوو، توانی هەندى و لاخ و تفەنگ بکڕیت و بیدات بەوانەى توانای چەکەلگرتنیان هەبوو، ژن و منداڵەکانیان لای دوو کۆپى خۆیان بەجى هینشت و پویانکردە سوریا و لەوى بوون بەمیوانى (حاجو ناغا) کە یەکیك بوو لەسەرکردە ناسراوەکانى عەشیرەتى (هەفرکی) و لەوى بوون بە ئەندامى خۆیبون.

ساتیک ئەوانە گەیشتبونە سوریا بەپۆستەى پێکخراوى خۆیبوندا نامەیهکی ئەوانم پێگەیششت و منیش داوام لەخۆیبون کرد بیان نێرن بۆ ئاگرى و ساتیک کەوتنە پێ بۆ ئەوهى بگەنە لای ئییمه لەپێگەى عێراق و ئێرانەوه ئینگلیزه‌کان لەموصل گرتنیان و ناردنیانەوه بۆ سوریا و لەوى حاجی موسی بەگ نەخۆشکەوت و لەسوریا کوچی دواى کرد، بەلام بەپێى

بەريارى خۆيبون چوار كۆرۈ كۆرۈ زايەكى حسين پاشا كە لەكوردستانى
توركيدا بوون لەگەل حسين پاشا خۆى (ئەدۆ) و خوشكە زايەكى و
كۆرۈ زايەكى كە لەكوردستانى عىراق بوون ھەموويان پويانكرده ئاگرى و
لەريگايانا توركەكان ريگەيان پينگرتن و سيانيان ئى كۆژا (بەر لەمەش باسى
ھەمان شتى كردووھ).

احسان نورى لەباسى چۆنىتى چوونى كور حسين پاشا بۆ ئاگریداغ
وتويەتى كە سوريای بەجى مېشت پويكرده عىراق و لەوى بوو بەميوانى
شيخ ئەحمەدى بارزانى كە لەوى (مدنى) كۆپى حاجى موسى بەگيشى ئى
بوو، ساتىك ويستيان لاى شيخ ئەحمەد بەجى بيلن (نۆھ بەگ) بەكور حسين
پاشا دەلى (مدنى) برازام ھەزەكات ئەويش بچيت بۆ ئاگرى خۆزگە لەگەل
خۆتانا بيبەن بۆ ئەوى . حسين پاشا (مدنى) لەگەل خۆيدا دەيبات و لەگەل
چەند سوارىكدا دەكەونە پى و لەريگادا لەچيايەكدا (مدنى) پلانكى زۆر
ناجواميرانە و ترسنۆكانە بۆ كور حسين پاشا پىك دەخا و حسين پاشا و
ھاوپىكەى كە لەشيرين خەودا دەبن ھەردوكيان دەكوژيت و پاش ئەو
كوشتەى حسين پاشا (مدنى) خۆى ئەدا بەدەست توركەكانەوھ.

احسان نورى لەيادااشتەكەيدا لەسەرى ئەپوات و ئەليت:

((لەدواى ليكۆلینەوھو چوونە بنج و بناوانى ئەو كوشتە، بۆ شيخ
ئەحمەدى بارزانى دەردەكەوى (نۆھ بەگ)ى براى موسى بەگ دەورىكى
سەرەكى و گلاوى ھەبوو بۆيە ئەو خيانەتە گەورەيەى كردبوو لەسەر ئەوھ
بەريارى كوشتنى دەداو نايليت (نۆھ بەگ) سوود لەو ليخۆشبوونەى تورك
و ھەريگرت كە دەريانكردبوو)).

بېجگه له ودهی احسان نوری له یاداشته کانیاه دهرباره ی شیخ نه حمده دی
 بارزانی ده ری کردبوو بهرام بهر (نوه به گ) (حسین عرفه) ش له کتیبه که یدا
 سه رچاوه (۵۲) باسی به شداریوونی شیخ نه حمده و هاوکاری کردنی کردووه
 له گهل شوږشگپرانداو له و پووه و و توویه تی:

((شیخ نه حمده دی بارزانی هیژکی (۵۰۰) سواری به سه روکایه تی
 (فهرزندی کوری حسین کوږ) نارد بو په لاماردانی هیژکی تورک که
 له (نورامان) بوو، به لام نه و هیژه له دواي شهریکی دورودریژ کشایه دواوه و
 فهرزنده کوژا (له راستیدا نه م فهرزنده یی حسین عرفه لیږده باسی
 کردووه نه و فهرزنده یی نییه که له گهل احسان نوری پاشادا له نارارات بووه و
 له گهل احسان نوری پاشادا به شداری کردووه له و گفت و گو یی له گهل
 کار به ده ستانی تورکدا کرابوو وه کو له دوايدا له باسی حوته مدا پرون
 ده بیته وه).

احسان نوری له یاداشته که یدا ده لیت: به و جوړه (کور حسین پاشا) که
 کاتی خوی بووو به لایه نگری حکومت، ساتیک له هاوینه هوار ی (نالاداخ)
 ده گه پیته وه له ریگایا له چپای (تندوک) هیژکی تورک به رهنگاری ده بیته وه و
 نه وانه ی له گهل یا بون به شیک ی زوری که ل و پهل و مهر و مالاته کانی خو یان
 به جی هیشت و شیخ صالحی کوپی شیخ عبدالقادر و شیخ یاسینی ناموزای
 کوژان و نه وانه ی تر به شهره شق خو یان پزگار کردو و شیخ عبدالقادریش
 هیچ چاری نه ما نه ویش په نای برده بهر شوږشگپران ی ناگری.

(سیر نه ویه نه م شیخ عبدالقادره به و پیری بی نابرویی وه، له دوايدا که
 شوږشی ناگری داغ گهرم بوو له نیوان شوږشگپران و حکومتدا جاریکی تر

پەنای بىردەۋەبەر ھۆكۈمەت ۋەكىلىدەۋايدا لەباسى دەستېنىكىردىنى شۇپۇشدا
دەردەكەۋىت).

احسان نورى لەلاپەرە (۷۹)ى يادداشتە چاپكاراۋەكەيدا باسى ئەۋ شىخ
عبدالقادىرى بەم جۆرە كىردۈۋە:

((لەبەھارى ۱۹۳۰دا گۈندەكەى شىخ عبدالقادىر لەلايەن ھىزى ھۆكۈمەت و
چەند كىرگىرتەيەكى عەشىرەتى (كسكوى) بەسەر كىردايەتى مىر ئالاي
(فەرھاد بەگ) دەۋرەدراۋ ئەۋانەى لەۋ گۈندەدا بوۋن ۋەكى (تەرشىلى،
ئوس، قىتو، چىركو، شىخ تاهىر شىخ رەسولى كوپى شىخ عبدالقادىر، علوى،
ئىزىدى نامۇزاي) لەگەل چەند چەكدارىكى تىردا بەجلى شەۋەۋە لەنوستىندا
دەستىيان دايە چەكەكانىيان ۋ پۈۋبەپۈۋى دۈژمن بوۋنەۋەۋ (۲۰) سەربازىيان
بەدىل گىرت ۋ چەند مەترەلىۋىزىكى بچۈكىشىيان دەستگىر بوۋ.

احسان نورى دەلى: لەكاتى ئەم شەپەدا مىن ۋ (بىرۋ) كە مەبەست
بروھىسكى) يە لەگەل شىخ عبدالقادىر كەساتىك باسى ئەم شەپەمان دەكىرد،
كوردىكى سەر بەھۆكۈمەت لە(ئاگرى) يەۋە ھات بەخۋى ۋ ئىستىرەكەيەۋە دوو
لاشەى كوزراۋى لەسەر بوۋ يەكىكىيان لاشەى ئەفسەرىكى تورك بوۋ ئەۋى
تىريان لاشەى (تەم كسكوى) بوۋ كە لەعەشىرەتى كسكوى كورد بوۋ، كاتى
خۋى تەم ۋ تېۋۋى: مىن تورك ۋ كوپى تورك... بۆ ۋەرامى ئەۋ قسەيە
(بروھىسكى) پىنى ۋ تېۋۋ، ھىۋادىم پۇژىك لەپۇژان لەگەل برايەكى توركىتا
بەجۈۋتە پىكەۋە لەيەك گۇپدا بىئىژىن..

احسان نورى دەلى: كە ئەۋەم ھاتەۋە بىر ھەۋەكۈ بروھىسكى بۆى
گىپراۋمەۋە ھەردۈكىيانمان لەگۈپىكىدا ناشىن ۋ ئەۋ دىلانەش كە ئىرراۋون بۆ
بىكەى ئىمە، لەۋىۋە بەچەند پىشمەرگەيەكىدا درانە دەست ھۆكۈمەتى ئىران

بۇ ئەمەلىي لەپىڭگەي ئەوانەمە بىرىنەمە بە ھۆكۈمەت (لام ۋايە ئەگەر تۈرك دىلى ۋاي دەست بىگەتايە ھەر لەشۈيىنى خۇيدا دەيانكۈشتىن).

احسان نورى لەلاپەرە (۲۹)ى ياداشتەكەيدا باسى چەند نىشتەمان پەرۋەرىكى كىردۈۋە كە چۈۋۈنە پال شۇپش و وتويەتى: ((ساتىك لەئاگرى خەرىكى پىڭخستنى كاروبارى شۇپش بوۋىن شۇپشگىپرانى كورد پۇل پۇل پويانكردە چىيى ئاگرى.. (فرزەدەبەگ) كە لەعەشىرەتى (ھىسنى) بوو خۇي و كاظم بەگى براى و ئامۇزايەكى و چەند شۇپشگىپرىكى تىرى ئەو عەشىرەتە كەشتەنە ئاگرى و بىجگە لەمانە، چەند سەر كىردەيەكى تىرى كورد وەكو خالص بەگ كوپى عبدالمجيد بەگى سەيكى، تاج الدين لەسەر كىردەكانى عەشىرەتى (زىكى)، ئەدو عزيز حيدىرى، ئەحمەد حاجى برۇ لەگەل ھەندى لە براكانى، سىيد عبدالوھاب ئەفەندى وەسىيد رسول بەرزنجى ئامۇزاي كە ئەمانە ھەموو ئاۋارە كرابوون بۇ (ازمىر) يەك لەدۋاي يەك خۇيان گەياندە ئاگرى و (ھىكى) كرا بەۋالى ئاگرى و (تەرمشكى) كرا بەسەر كىردەي دەرەك لەئاگرى.

بەو بۈنەمە شۇپشگىپەر نىشتەمان پەرۋەرەكان سىرۋدى ئاگرىيان ووت، احسان نورى لەياداشتەكەيدا ئەم چەند دىپەرى لەو سىرۋدە تۇمار كىردۈە كە لەعەرەبىيەكەۋە كراۋەتەۋە بەكوردى.

ئەۋا ئىمىرۇ دووبارە جۇشت سەندۇتەۋە
كلىپەو گېرى ئاگرەكەت وەكو لووتكەي قەلاكان بەرزو بلىندە
لەسەر لووتكەكانت كۆبۈۋنەۋەكان دەستى پىكرد
دە ئاگرى كلىپە بىيىنە.. كلىپە بىيىنە ئاگرى

يېڭىگە لەوانەى احسان نورى باسيكردون كە چوبونە پال شوپش، حسن عرفەش لەكتىبەكەيدا سەرچاۋە (۵۲) ناۋى چەند كەسىكى تىرى ھىناۋە ۋەكو (حسین كەوسەر، میرا، میرى عبدالقادر ئابدال.

زىنار سلۋپى لەلاپەرە (۱۴۵)ى كىتبەكەيدا سەرچاۋە (۵۷) ناۋى چەند كەسىكى ھىناۋە كە لەشۋرېشدا كرابوون بە كاربەدەست ۋەكو:

(تەيمور ئاغا - كە احسان نورى لەياداشتەكانيا بەتەرشمكى ناۋى ھىناۋە - كراۋە بەسەرۋكى دەرەك، ملا حسين ئەفەندى كرا بە قائىمقامى كورخان، ئىبراھىم نانى - كرا بەمىرى ناحىيەى (بوطى)، حسن ئەفەندى - مىرى ناحىيەى (ئورتى)، موسى ئاغا بركى بۇ ناحىيەى (كورى) ۋە عمرىن ئاغا كرا بە قائىمقامى (كو ئاخان) كە ئەمانە ھەمويان بەرەزەماندىى كۆمەلى خۇيبون ھەلبىزىررابوون ۋە ھەموشيان بەوپەرى پاكى ۋە دىلسۆزىيە ۋە كاروبارى شوپشيان دەبرد بەرپۆۋە.

زىنار سلۋپى (قدرى جەمىل بەگى دياربەكرى) لەلاپەرە (۱۴۴)ى كىتبەكەيدا باسى ئەۋەى كردۋە چۆن خۇي ۋە ھاورىكانى پىۋەندىان بەشۋپشگىپرانى ئاراراتەۋە بۇ بەستنى پەيۋەندىيەكى ھەمىشەيى چۆن بېرىارىئادابو (z) بەگ ديارە نەيويستۋە ناۋە راستەيەكەى باس بىكات) بىئىرن بۆلەى شوپشگىپران لەئارارات بەلام ئەۋ نوپنەرەيان لەسەر شاخى (تالورى) لەۋلاخەكەى دەكەۋىتە خوارەۋە قاچى دەشكى ۋە پەكى دەكەۋىت ۋە ناتوانىت بىگاتە شوپشنى مەبەست ۋە لەجىياتى ئەۋ (جرجىس زادە.م. ئەفەندى) دەنپىرن ۋە دەكەۋىتەۋەنەخشەۋ پلانەكانى شوپش لەگەل خۇيا دەھىنىت، اكرمى جەمىل بەگ (برای قدرى بوە) لەزىندانى دياربىكر بەربوبو بۆيە ھەمومان لەژىر چاۋدىرى كاربەدەستانى حكومەتدا بوين

بۆيە بېرىلغاندا ھەموو مال و مولكمان بەجى بىلەن و لەتوركييا دورېكەوينەو ھەم چووينە پال كۆمەلى خۇيېون و كۆمەلىش بەدلىكى فراوانەو سىنگى بۇ كردينەو ھەم من و اكرمى بىرام كراين بەئەندامى لىژنەى مەركەزى.

دەريارەى ھەلۋىستى ھۆكۈمەت بەرامبەر ھەم چالاكى جەم و جوولانەى شۇرېشگىران، دوكتور عزيز شەمىزىنى لەكتىبەكەيدا سەرچاۋە (۴۲) ۋەتوۋىيەتى بۇ بەرەنگار بوونەو ھەم شۇرېشگىران ھۆكۈمەتى تۈرك لەسالى ۱۹۲۸دا نەخشەيەكى تازەى كىشا، بەپىئى ئەم نەخشە تازەيە ۋلات كرا بەچار ناۋچەى سوپايى كە بەھرىەكەيان دەوترا (مفتشەىتى گشتى) ۋ ھەر ناۋچەيە ئەم دەسلەتەى خوارەو ھەم پىدرا بوو.

۱- ناۋچەى يەكەم (مفتشەىتى گشتى يەكەم) بىرىتى بوە لەمەلبەندى دىيارىكر كە ھەموو ناۋچە كوردنشەينەكانى (دىيارىكرو بدلىس و وان، ھەكارى، موش، ماردىن، ئورفە، سەرت) ى دەگرتەو ھەم بۇ بەرپوۋەبىردنى ئەو ناۋچەيە(ئىبراھىم تالى) كە يەكەك بوو لەدۈستە نەزىكەكانى مصطفى كمال و لەگەلىا ۋەبى (ۋالى سىۋاس) و (ئابدىن ئوزمان) و (عونى دوغمان) كران بەكار بەدەست و بەرپوۋەبەرانى ناۋچەكە.

۲- مفتەشەىتەى گشتى دوھەم - مەركەزەكى (تراكيا) بوو.

۳- مفتەشەىتەى گشتى سى ھەم - مەركەزەكى (ئەرزروم) بوو.

۴- مفتەشەىتەى گشتى چوارەم - مەركەزەكى (ئەلازىك) بوو كە ھەموو

ناۋچەكانى (ئەلازىك، دىرسىم، نېگول) ى دەگرتەو.

تەقەلای درۆى تورى بۇ گەتوگۆردىن لەگەل شۆپشگىپران

ساتىك توركەكان ھەستىيان بەو جموجولەى كورد كردو ھەوالى چالاكەكانى خۆيبون و دامەزراندنى دەزگاو كاروبارەكانى شۆپشگىپرەكانيان پى گەيشت كە بەسەرکردايەتى احسان نورى لەئاراراتدا كرابوو، بەنيازى ساردكردنەوھى شۆپشگىپران و بۇ تىكدانى پىزەكانيان و بۇ لەخشتەبردنيان بەدرۆ جوړە ليخوشبونىكيان دەرکردو تەقەلايان دا بۇ كات بردنەسەرو بۇ خەلەتاندنى كورد جوړە ليخوشبونىكيان بلاوكردەوھو داواى گەتوگۆردنيان كرد لەگەل شۆپشگىپرەكاندا (ئەوھى شايانى باسە بەر لەمە لەباسى پىنچەمدا بەيانىكى خۆيبونمان بلاوكردەوھو كە لەسەرچاوە (٤٠) دا كراوھ بەعەرەبى و لەو بەيانەى خۆيبوندا بەدووردريژ باسى دووپوويى و فروفيئەكانى توركى تيادا كراوھ).

كريس كوچرا لەلاپەرە (٤٦٣) ى كتيبەكەيدا سەرچاوە (٤١) دەربارەى فروفيئل و درۆو دەلەسەكانى كاربەدەستانى تورك و دەستپىنى كورد وتوويەتى:

((تورکەکان لە ساڵی ۱۹۲۸دا بۆ ئەو دەگەران لە هەل و مەرجێکی باش و
 لەباردا کوردەکان بخەڵەتێن بەگفت و گوکردن بە نیازی لیخۆشبوونی کوردو
 لە پێشدا خۆیان وانیشان ئەدا کە نیازیان وایە یاسایەکی دەرکەن بۆ
 هەلۆه شاندنەوێ بڕیاری اعدامکردن و دەشیانەوێ یاسای لیخۆشبوونیکی
 گشتی بۆ کورد دەرکەن و پێگەبدرێت لە ماوەی سێ مانگدا ئاوارەبووەکان
 بگەڕێنەوێ شوێن و ناوچەکانی خۆیان و بۆ ئەو مەبەستە والی (بایزید) یان
 پاسپارد لە گەڵ سەرکردهکانی کوردا دەست بکات بەگفت و گوکردن و والیش
 نامەیهکی نارد بۆ (هسکی تیللو) وەتینی گەیاندا ئەو پاپەرین و جم و جولە
 ئەوان دەستیان پێکردووە شتیکی بێ هۆدەو کاریکی سەرنەکەوتوووە
 پەفتاریکی ژیرانە نییەو خۆیندەوارەکانتان زۆر باش شارەزای ئەوەن
 حکومەتی تورک ماوەی (۶۰۰) ساڵە هەیهو هەر دەمینیت و بەئێوە
 لەناو ناچیت و بۆیە لێتان دەپرسم: ئایا ئەو هەزاران کەسە تانیستا
 بەکوشت درابوون چ ئەنجامیکی هەبووە ئایا هیچ سەرکەوتنیکتان لێی
 دەستگیر بووە؟

حکومەت دەیهوێ فەرمانی لیخۆشبوون دەرکات و پێویستە لەسەر
 ئێوەش بەباشی بەپێر ئەو لیخۆشبوونەو بچن و من گەیهیهکی زۆرم لە
 احسان نوری هەیه کە چۆن ئەفسەریکی وەکۆ ئەو لەو پلەو پایەدا ئەبێ
 هەلۆیستی واییت؟

کرێس کوچرا لەوهرامی ئەو نامەیهی والی بایزیددا ئاماژە بۆ ئەو
 نامەیه کردووە کە (هسکی تیللی) لەنامەکهیدا زۆر جوامێرانەو پشت
 ئەستورانه بوو بەیرو باوەری شوێشگیران و پێی وتوو:

((ئەگەر حکومەت نیازی پاکەو بەراستی دەیهوێ فەرمانی
 لیخۆشبوون دەرکات پێویستە بەر لەهەموو شتیکی فەرمانیکی گشتی

دەربەكات بە مەرجێك سەرانسەری كوردستان بگرتەوه كه لەگەڵ
 پێداویستییەكان و بارودۆخی ئەم پۆژانەدا بگونجێت و ئەگەر
 فەرمانەكەتان بەشیوەیەك بێت كه بڵێن فەرمانەكەتان بۆ لیخۆشبوونی
 چەند كەسیكی كۆیی و وحشی دەردەچێت، لام وایە دەرنەچونەكە
 باشتربێت و هیچ كەسیكیش بەو جۆرە لیخۆشبوونە قایل نابێت و وا
 لەكورد دەگەیهێنێت مەبەست لەدەرچونی تەنها بریتییە لەفریودان و
 دەستپێن.

كورد شارەزاییەکی باشی هەیە دەربارەی نیازو مەبەستەكانتان و باش
 لەدەمارتان گەیەوه و كەسیش خۆی بەكۆی نەزان نازمیزێت، بەلام بەداخەوه
 هەتا ئێستە كار بە دەستانێ ئێوه لەو راستییە نەگەیشتون!!

ئەگەر نیازتان باشەو دەتانهوێ فەرمانی لیخۆشبوونی وا دەربەكەن ئایا
 هۆی چی بووه هەتا ئێستە ئەو هەموو خاوەن و خێزان و مەل و مندالانە
 دوورتان خستونەتەوه پێگەی گەڕانەوه یان ئان نەداوه؟! ئایا تەوانی ئەو
 دوورخراوانە چی بووه كه ئەمە دوو سائە ئاواوه و سەرگەردان كراون؟

(دەربارەی ئەو لیخۆشبوونە لیڤەدا باسكراوه لەباسی پێنجەمدا -
 لەباسی چاپەمەنیەكانی خۆیبوویدا - بەیانێکی خۆیبوونمان بەكوردی
 بلاو كردۆتەوه كه لەسەرچاوه (٤٠) دا بەعەرەبی بلاو كرابوووه لەوهدا باسی
 درۆ و دەلەسە و تورك و فروفیلەكانی كراوه و پێویست ناكات لیڤەدا
 دووبارە بکەینهوه).

كریس كوچرا لەكتێبەكەیدا باسی هەول و تەقەلادانی تورکی كردووه بۆ
 گفتوگۆ كردن لەگەڵ شوێنگیراندا و بۆ ئەو مەبەستە وەفدیكی ناردبوو كه
 لەنۆینەریكی ئەنقەرە و حاكمی (قرەكلیسا) كه فەرماندە و هیزی (٢٩) ش بوو
 لەگەڵ قایمقامی ناوچە (دیاردین و بایزید) و لەگەڵ ئیجسان نورییدا

له (شیخلی کوپرو) که (۳۰) کیلۆمەتر دور بوو له بایهزید له پۆژمه لاتى ئاراراتدا کۆبوونهوه لهناوهراستى مانگی سبتمبرى ساله ۱۹۲۸دا، ئیحسان نوری (۶۰) سواری لهگهڵ خۆیدا بردبوو، هەر لهو کۆبوونهوهیهدا فەرمان بۆ ئیحسان نوری و هاوڕێکانی دەرچوو، وهفدهکه به ئیحسان نوریان راگهیاند که حکومهت ئامادهیه بیکات به ملحقى سوپایى لهیهکیک لهولاتهکانى نهووپادا کهخۆی شوینکه ههلبژیریت.

وهکو کرىس کوچرا باسیکردوه ئههناجى ئهو گفتوگۆ کردنه بى ئههناجام بووه چونکه کوردهکان بهقسهکانى ئههنامهکانى حکومهت قایل نهبوون و لى دنیا نهبوون.

دهربارهى ئهو گفتوگۆکردنهى کرىس کوچرا لى دوواوه، دوکتۆر عزیز شمزینی له لاپهه (۸۹) ی کتێبهکهیدا سهراچاوه (۴۲) باسى ئهوهى کردوه که حکومهتى تورکیا لهسهرهتادا بۆی دهرکهوتبوو بهئاسانى بهشهر پهلamarدان شۆپشهکهى کوردی پى لهناو نابریت بۆیه دهستیکرد بهفروفلکردن و داواى له ئیحسان نوری کرد که لهمانگی ئهیلولى (۱۹۲۸)دا له (شکلى کوپرو - وهکو بهرلهمه باسى ئهو شوینه کراوه کرىس کوچرا به شیخلى کوپرو ناوی بردوه) و ساتیک ئیحسان نوری لهگهڵ ئهو وهفده تورکیهى نیررابوو دهستى کردبوو به گفتوگۆ کردن بهناشکرا بۆی دهرکهوتبوو تورکهکان نهیان وىستبوو باسى چۆلێتى چارهسهرکردنى کیشهى کوردو داخوازیهکانى میللەتى کورد بکهو و بهلینهکانیان بۆ کورد بریتى بووه له لیخۆشبوونیکی گشتى و بهجیهینانى داخوازیهکانى تایبەت ئیحسان نوری و بههیچ شێوهیهک بهلاى چارهسهرکردنیکی بنهڕەتى تهواوی میللەتى کوردیان نهکردبوو بۆیه ئهو چوون و گفتوگۆ کردنه هیچ سودیکی نهبوو، دواى ئهوه حکومهت دهستى کردوه بهههمان پهفتارى جارانى.

بەلام قەدرى جەمىل بەگ لەلاپەرە (١٤٧)ى كەتەبەكەيدا سەرچاوە (٥٧) كە
 ۋەكو بەرلەمە باسكراۋە ئەندامى لىژنەى ناۋەندى خۆبەيون بوۋە، دەربارەى
 ئەو تەقەلادانەى تۈرك بۇ ساردكردنەۋەى كورد لەو نىيازەى بېرىيان
 لەسەردابوۋە وتوۋىيەتى: ئىحسان نورى لەگفتوگۆكردنەكەيدا ۋىستى پراستى
 نىيازى تۈركەكان تاقى بەكاتەۋە بۆيە چوۋە ئەو شوۋىنەى بۇ گفتوگۆكردن
 دەستنىشان كرابوۋە ۋەلە (پەردى شىخلى) چاۋى بەنوۋىنەرى حەكمەت
 كەوتوۋەمەۋلى دا بزانىت ئاىا تۈركەكان بەپراستى بېرىارى گەپرانەۋەى
 ئاۋارەكان دەدەن ۋە ئەو مال ۋە مۆلكەى لىيان زەۋت كرابوۋە مەمويان پى
 ئەدرىتەۋە يانا؟ بەلام دەرگەۋت نىازيان پاك نەبوۋە، ئەۋەش كە عىصمەت
 ئىنونو لەۋتارىكىدا پرايگەياندىبوۋە كە پىۋىستە بەيانى لىخۆشەيون
 دەرچىت ۋە سەربىگىت بۇ ئەۋەى كىشەى ۋىلايەتەكانى پۆژمەلات
 چارەسەربىگىت ھەرشىۋەيەك بوۋ لەزنجىرەى قەتوفىلى تۈركەكان.

لەۋاى بۇچوۋى نوسەرانى ئەو سەرچاۋانەى باسماڭكرد، بابزانىن
 ئىحسان نورى پاشاى سەركردەى ھىزەكانى شۆپشى ئارارات خۆى
 لەياداشتەكانىا دەربارەى ئەو گفتوگۆكردنە چى وتوۋە لەلاپەرە (٣٩)
 ياداشتەكەيدا وتوۋىيەتى:

(كە لەھاۋىنەھەۋارى (زوزان) بوۋىن، سەركردەى ھىزى جەندرمەى تۈرك
 (عارف حەكمەت) داۋاى لىكردىن چاۋمان بەيەكتى بەكەۋىت ۋە ساتىك
 يەكتەمان بىنى ۋىنەى (ياشارخانم)ى خىزانمى بۇ ھىنام كە ئەو ۋىنەيە
 كاتى خۆى لە (بايزىد) گىرابوۋە.

نُحسان نوری و خیرانه‌کهی

عارف حكمت پېښى وتم تاقمېك له نهقمرهوه دېنو و حهزنهكهن چاويان
 پيټ بكهوټ و پوژى دوايى سهعات (۸) لهگهليا لهو شوينهى
 دهستنيشانكرايوو يهكترمان بيښى و وهفدهكهى نيمه بريتى بوو لهخوم و
 چهنده سهرؤكيكى كورد لهگهل (۲۰) سوارى نازاو دليرى شارهزاو دنياديدو
 توركهكانيش به دوو نؤتؤمبيل هاتنو ده سهربازيان لهگهل بوو، لهناو
 تاقمهكهى توركددا دوو نوينهرى نهجومهنى ميللى توركى تياوو كه
 يهكيان نوينهرى نهستهمبول بوو نهوى تريان نوينهرى شارى (بايزيد)
 بوو لهگهل سهركردهى هيزى (قهرهكوسه) و چهنده نهفسهرو جهندرمهيهكيش.
 پيشنيازهكانى كورددهكان لهگفتوگوگردندا بريتى بوون له:

۱- گهپانهوهى هيمنى و ناسايش بؤ ناوچهى ئاگرى.

۲- وازهينان لهپريگا گرتنو و كاو لكردن.

۳- گهپانهوهى مهرومالآتى بازركاندهكان (جهلهبچى) بؤ خاوهنهكانيان.

۴- ئيحسان نورى ئاگرى بهجى بيليت و بههر شيوهيهك خوى بهباشى
 بزانيت بكرت به ملحقى سوپايى.

بهرامبهر بهمانهش بريارى ليخوشبوون دهردهچيت بؤ نهو ههموو
 كاو لكاريانهم لهئاراراتيهكان كراوه و حكومت ههموو جوړه يارمهت يهكيان
 دهوات بؤ نهو مهبستهو دلنيايان دهكات لهبهجى هينانى نهو بهليندها.

ئيحسان نورى لهياداشتهكانيا دهليت:

منيش نهمانهم هيچى قبول نهكردو بؤ وهرامى نهو قبول نهكردنه
 پييان وتم: بگهپزروه بؤ ولاتهكهت و حكومت نامادهيه هرچيت پيويست

يېت بۇ دابىنىڭ ئاسودىي خۇت ھەمويىت بۇ جى بەجى
دەكات...

لەمەرامى ئەمەدا پىم ووتن: من ئىستە لەۋلاتى خۇمدام و پىويستىشم
بەھىچ شتىكى تايىبەتى نىيە بۇ خۇم چونكە لەراستىدا باۋەرم بەھىچ
بەلئىنىكى دەۋلەتەكەتان نىە..

دووبارە پىيان وتمەۋە تۇچ دەۋلەتلىك ھەلدەبىزىت بۇ ئەۋەى تىايا
بىزىت ئامادەين لەۋ ۋلاتەدا كارىكت پى بسپىرىن و موۋچەشت بۇ
دەپىنەۋە..

دووبارە لەمەرامدا پىم ووتن: نامەۋى ناوم لەپال ناۋى دەۋلەتەكەتاندا
يېت...

وتيان ئامادەين پەساپۇرتىكى وات بۇ سازىكەين بۇ ئەۋەى بەۋ
پەساپۇرتە بچىتە ھەر شوئىنىك كە بەدلىت يېت و قونسولەكەمان لەتەۋرىز
رادەسپىرىن ئەۋ جۈرە پەساپۇرتەتان بۇ ئامادەبكات.

لەمەرامى ئەۋ پىشنىيازەيانا پىم ووتن: بەخۇپاىي خۇتان لەگەل مندا
ماندوۋ مەكەن چونكە ناچم بۇ ھىچ شوئىنىك و من نۇكەرى مىللەتى كوردىم و
تەنھا ھەر ئەۋان دەسەلاتى ئەۋەيان ھەيە ھەرچىم پى پاسبىرىن بەجىي
بەينىم و بەپىي برىارى ئەۋان دەپۇم بەپۇۋە ئەگەر ئىۋە راست ئەكەن وەرامى
ئەۋ ئالايەى كورد بدەنەۋە كە بەسەر لوتكەى چىاي ئاگرىدا دەشەكىتەۋەۋ
حكومت بەچاۋى خۇى دەيىنىت.

دەربارەى ئەۋ مەرومالاتانەش كە لەبازرگانەكان سىئىرابوون، باسى ئەۋە
لەگەل (فرزەندە بەگ) و (خالص بەگ) دا بکەن و لەۋان پىرسن.

ساتیک یهکیک له نوینه رانی وه فده که ی تورک پرویکرده فرزند به گ و پیی
ووت: هتا ئه و مه پرو مالآتانه نه دریتته وه دهست خاوه نه کانیان حکومت له تو
خوش نابیت و فرزندش پیی ووت: ئیمهش داوای لیخوشبوونمان
له حکومت نه کردوو و پئوستیشمان به لیخوشبوونی ئیوه نیه.

ئیحسان نوری له یاداشته کهیدا له سهری شهروات و دهلیت:
بئگومان تورکه کان له مه بهستی ئیمه باش تیگه یشتبوون که بریتی
بوو له دوو وشه:

(سهربهستی بۆ کوردستان) که هه لکردنی ئالای سی پهنگی کورد
نیشانه ی ئه و داخوازییه ی میلله ت بوو.

ئه وه ی هه ردوولامان له سهری پێککه وتین ته نها بریتی بوو له وه ی
هیزه کانیان له ئاگری وازیئن له هیرش بردن بۆسه ر (بایزید) و به رامبه ر
به حکومتیش هیزی خوی نه نیریت بۆسه ر ئاگری.

ئه فسه ریکی تورکی وه فده که پیی وتم: چ پاسپارده یه کت هه یه بو
جی به جی بکه یین؟ له وه رامدا پیم ووت: پێگه به خیزانه که م بدهن بچیت بۆ
حلب.

ئیحسان نوزی لیزه دا له یاداشته کانیان ده چیتته وه سه ر باسی ئه و شیخ
عبدالقادره ی له باسی شه شه مدا و ترابوو شیخ عبدولقادر کاتی خوی
ناچار کرابوو له لایه ن تورکه کانه وه که په نا به ریتته لای شوپشگیپران و
ئه وانیش به سنگیکی فراوانه وه قبولیان کردبوو گرتبویانه خو یان، به لام
ئاله م کاته دا دووباره بایدایه وه و چووه وه ژیر سایه ی حکومت و
به مه شه وه نه وه ستا به لکو چه کداره کانی خوی نارد بۆ به ره نگار بوونی
هیزه که ی (علوبشو)، به لام ئیمه فریای علو بشو که وتین و چه کداره کانی
شیخ عبدالقادرمان ناچار کرد پاشه کشه بکات.

دانیشتونانی گوندی (کانی کورک) که گونده‌کیان و یرانکرابوو داوایان له حکومت کرد گونده‌کیان بۆ ئاوه‌دان بکریته‌وهو پاش ئاوه‌دانکردنه‌وهی چهند کۆبوننه‌وهیه‌کی دۆستانه‌ی تیا‌دا کرا له‌نیوان سه‌رکرده‌کانی کوردو نه‌فسه‌ره‌کانی تورک له‌بایزیدو (حمید ئیسماعیل) که گه‌وره‌ پیاوی گونده‌که‌ بوو میوانداریتی ئه‌و نه‌فسه‌رانه‌ی کرد.

دوای ماوه‌یه‌ک له‌ریگه‌ی والیی بایزیده‌وه ئاگادارکرام خیزانه‌که‌م که‌یشتبووه سوریا. له‌سه‌ر داخوای تورک چهند لیپرسراویکی حکومت له‌بایزید کۆبوننه‌وه‌یه‌کیان له‌گه‌ل سه‌رکرده‌کانی کوردا کرد له‌ گوندی (کانی کورک) و له‌م کۆبوننه‌وه‌یه‌دا تورکه‌کان هه‌ندی له‌و سه‌رۆکه‌ کوردانه‌شیان هینابوو له‌گه‌ل خۆیانا که‌ سه‌ربه‌حکومت بوون، یه‌کیک له‌وانه (ته‌یمور کسکوی) بوو که‌ سه‌رۆک عه‌شیره‌تی کسکوی بوو که‌ کاتی خۆی وتبووی من تورکم که‌ به‌و قسانه‌ی ده‌یویست مه‌راییی بۆ تورکه‌کان بکات.

(له‌باسی شه‌شه‌مدا باسی چۆنیته‌ی کوشته‌نی ئه‌م ته‌یموره‌ کراوه‌ که‌ چۆن له‌گه‌ل تورکی‌دا نێژرابوو له‌سه‌ر داخوای (بروه‌سکی - هسکی تیللی) که‌ دیاره‌ ئه‌و کوشته‌نه‌ی له‌و به‌شی شه‌شه‌مه‌دا کراوه‌ دوای ئه‌م کۆبوننه‌وه‌یه‌ بووه‌ که‌ ئیحسان نوری له‌یاداشته‌کانیا باسیکردوه).

له‌دوای ئه‌و گفتوگۆ سه‌رنه‌که‌وتوانه‌، زۆری پێ نه‌چوو پوداویک هاته‌ کایه‌وه‌ که‌ به‌ته‌واوه‌تی ده‌ستی تورکه‌کانی خسته‌ پوو، وه‌ ئاشکرای کرد چۆن هه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه‌ نیازیان پاک نه‌بووه‌و ئیحسان نوری له‌لاپه‌ره (٤٣)ی یاداشته‌کانیا باسی نه‌خشه‌ی تورکه‌کانی کردوه‌و له‌و شه‌ه‌رده‌دا که‌ له‌ (کانی کورک) پوویداوه‌، که‌ له‌باسی داها‌توودا به‌دووردریژ باسی ئه‌و شه‌ه‌ره‌ی کانی کورک ده‌کریته‌.

پوپىيەپوپىيەپوپىيە شەپە گىنگەكانى شۆپشى ئاگرىداغ

لەدواى سەرنەگرتنى ئەو گىفتوگۆيانەى لەنيوان كاربەدەستتانى
حكومت و سەركردايەتى ھىزەكانى ئاگرىداغدا، حكومت بەر لەو
گىفتوگۆگردانە نەخشەى خۆى كىشاپو بۆ لىدانى ھىزەكانى كورد
لەئارات و سەركردايەتى شۆپشى كورد لەنيازى حكومتى تورك
گەيشتبو دەيزانى بەلەناوبردى كورد نەبىت وازناھىننەت لەبەرئەو بىيارى
شۆپش بۆ پوپىيەپوپىيەپوپىيە ھىزەكانى حكومت و پارىزگاردن لەخۆ شتەك نەبوو
حسابى بۆ نەكرابىت، بۆيە زۆرى پسى نەچوو لەنيوان ھەردوولادا
شەپوپىيەكاندان دەستى پىكرد.

ئەو سەرچاوانەى دەربارەى شۆپشكە دواون زوربەيان باسى چمكىكى
شۆپشەكەيان كردووە جگە لە ئىحسان نورى پاشاى سەركردەى ھىزەكانى
ئاگرى كە لەياداشتەكانيا بەدووردريژ باسى شەپەكانى كردووە ئەگەرچى
ئىحسان نورى و چ نووسەرى سەرچاوەكان باسى پوداوەكانيان بەشيوەيەكى
بچرپچرو بەزنجيرەيەكى يەك لەدواى يەك تۆمارنەكردووە ئىحسان نورى

خۇي لەدوايدا كە پەناھەندە بوو لەتاران دەستىكردوو بەتۆمارکردنى
 پووداوو بەسەرھاتەكان وەكو لەبىرى مابىت بۆيە نەيتوانىو لەو درەنگ
 وەختەدا باسى پووداوەكان بەپىي كاتيان تۆمارىكات ھەروەكو
 لەياداشتەكانيا پوون دەبىتەو، بىجگە لەئىحسان نورى ئەو كوردانەى
 تىرىش كەخۇيان ئەندامى خۇيبون بوون و ھەندىكيان لەكۆپى شەرەكاندا
 ئاگادارى پووداوەكان بوون وەكو سريا بدرخان و جلادت بدرخان و قدرى
 جمىل بەگ (زنار سلوپى) ئەوانىش باسەكانيان بەشىوہيەكى بچرەچرو لىك
 دابراو تۆماركردوو لەكتىبەكانيانا بلأويانكردۆتەو لەبەرئەو ناچارىن
 كورتەو پوختەى ئەو سەرچاوانە كە نوسەرەكانيان چۆنيان باسكردوو
 بىانخەينە پىش چاوى خوينەوارانى بەرپۆز.

كريس كوچرا لەكتىبەكەيدا سەرچاوە (٤١) ھەستى بەم كەم وكوپىيە
 كرددوو پەخنەى لەبەشداربووانى شۆپشى ئاگرەو ئەوانەى ئاگادارى ئەو
 شۆپشە بوون گرتوو كە ھىچ بايەخيان نەداو بەتۆماركردنى ئەم شۆپشە
 مەزنەى كورد بەپىي زنجيرەى پووداوو بەسەرھاتەكان كەوا ديارە ئەمىش
 وەكو ئەم باسەى من تووشى ئەو پاستىيە بوو بۆيە ناچاربوو باسەكەى
 لەژىر تىشكى ئەو سەرچاوانەدا بنوسىت كە بەشىوہيەكى بچرەچرو لىك
 دابراو باسەكانيان تۆماركردوو لەدوايدا لەكتىبەكانيانا بلأويان
 كرددۆتەو.

لەباسى چۆنئىتى پووبەرپو بوونەوہى ھىزەكانى كورد لەگەل ھىزەكانى
 سوپاي توركدە ھەول ئەدەين كورتەيەكى سەرچاوەكان باس بكەين و
 بەياداشتە دووردىزەكەى ئىحسان نورى پاشا كۆتايى پى بەينىن كەچۆن

ئەنجامى شوپشەكە بەۋە گەيشت ۋەكو شوپشەكانى تىرى بەرلەخۇى لەلايەن
حكومەتى توركەۋە لەناۋبىرئيت.

دوكتور عزيز شىمىزىنى لەكتىبەكەيدا سەرچاۋە (۴۲) لەلاپەرە (۹۱)يدا
ۋتوۋىيەتى:

((لەدۋاى سەرنەگرتنى گفتوگۇكانى نىۋان كاربەدەستىنى تورك و
سەرکردايەتى ھىزەكانى كورد لەئاگرىداغ، سوپاى تورك ھىرشى كىردە سەر
ھىزەكانى پىشمەرگە كە بەسەرکردايەتى ئىحسان نورى ۋ فرزندو چەند
دلىرىكى تر بون و لەگەل ئەۋەشدا لەو پووبەروو بوونەۋەيەدا ھەرۋەكو
(رامبۇ) لەكتىبەكەيدا (كوردو ياسا) چاپى پارىس سالى (۱۹۴۷)دا باسى
كىردۈۋە، ھەرچەند ھىزەكان و سوپاى تورك بالا دەست بوون بەلام
پىشمەرگەكان (۱۷۰۰) سەربازيان بەدىل گرت لەگەل (۶۰)تفەنگو (۲۴)
ھاۋنو (۱۲)فروكەى توركىش خرايە خوارەۋە.

بەداخەۋە دوكتور شىمىزىنى باسى شوينى ئەو شوپشەى نەكىردۈۋە كە
ئەو ژمارانەى بۇياسكىردۈۋە بۇ ئەۋەى بەراۋرديان بىكەم لەگەل
سەرچاۋەكانى تردا، بەلام ئەگەر ئەم شەپە ئەۋە بىت كە جلاىت بدرخان و
زنار سلوپى و سىريا بدرخان باسىانكىردۈۋە كە باسى ھەرسىكيان دەكەين
ئەو ژمارانەى (رامبۇ) باسى كىردۈۋە دوكتور شىمىزىنى ئامازەى بۇ كىردۈۋە
لەگەل ئەۋەى ئەمان باسىانكىردۈۋە يەك ناگىرتەۋە، بىجگە لەمە لەۋەى
دوكتور شىمىزىنىدا و تراۋە شوپشەگىرانى كورد (۱۷۰۰)توركىيان بەدىل
گرتۈۋە كەچى لەباسى چەكەكانىانا باسى (۸۴)چەكى كىردۈۋە... تۇ بلىنى
چەكى ئەۋانى تر دەست كورد نەكەۋتبىت؟

جلادت بدرخان له لاپهړه (۱۱۱) ی کتیبه کیدا سرچاوه (۶۰) باسی
 شه پړنکی کردووه که له مانگی نیسانی (۱۹۳۰) دا تورکه کان هه تا (۵) ی
 یونیوی هه مان سال یه که له دواي یه که په لاماری هیزه کانی کوردیانداو
 هه ولیکی زوریاندا به زوترین کات کوتایی بهو شهره بهینریت بو نه وهی
 بلاونه بیتوه له شوینه کانی ترداو هه رچی جم وجدولی هیزه کانی سوپایان
 بوو هه موویان له خه لک شاردبووه وو باسیان نه ده کرد. تاله (۱۱/
 یونیو/ ۱۹۳۰) دا په لاماری ناگریداغیانداو گیشته شوینه سه خته کان و بو
 ماوهی سی پوژ له ناو دارستانه چرکه کانا خویمان هه شاردا، به لام کاتیک
 به خویمان زانی له (نیغدیو) و (تندرک) هوه نابلقه درابون و پړنگه ی (نهرجیش،
 وان، بدلیس و چپای سبجان) یان لیگیرابوو توانای نه وه یان نه بوو بهرو
 پیشه وه بچن و ناچار بوون ته نها هه بهرگری له خویمان بکه ن و شهر له نیوانی
 هه ردوولادا له (۱۳/ یونیو/ هه تا ۱۳/ یولیو) دریزه ی کیشاو له م شهره دا چهند
 هزاریک کوژاوو بریندار هه بوو له گه ل خستنه خواره وهی (۱۲) فرۆکه و گرتنی
 (۶۰) توپ و (۵۰) مه تره لیوژو (۶۰) هزار فیشه که و (۱۵۰) چادرو (۳) هزار
 تفهنگ له گه ل (۴۰) بار جبه خانو و پتر له هزار سهربازی تورک کوپی شهریان
 به جیهیشت و رایانکردو ته نها فه یله قی حوته م و هه شته م مانه وه له گه ل
 په راگنده ی چهند فه یله قی کی تر.

له نه نجامی نم شکانه دا حکومت دهستی کرد به گرتنی موالییدی (۱۹۰۱)
 هه تا (۱۹۰۵) و هیژشه که یان وهستان و دوايان خست بو سهره تای مانگی
 (دیسمری / ۱۹۳۰).

له پاش نهو هه موو پووداوو کوشتارانه ئیتر حکومت نه یقوانی تاسه ر
 دهنگ و یاس و هه وائی شهره کان بشاریتوه چونکه خه لک بویمان ده رکه و تېوو

گرتنى ئەو ھەموو مواليدانە بەسەرباز شتېكى خۇپايى نەبوو، بەتايىبەتى
گرتن و ناردنى سەرباز بۇ بىنكەكانى سوپايى ھكومت پارەيەكى زۆرى
دەويست لەكاتىكدا بارى ئابوورى ولأت لەوپەپرى پلەى نزميدا بوو.

ھكومت بۇ ھيوركردنەوى ئەو نارەزايىبەى لەگرتنى ئەو مواليدانەو
پەيدا بوو بوو كەزۆر بەيان ناچار دەكران خاوو خىزانىان بەجى بىلن بەيانىكى
دەركرد بۇ كەمكردنەو قەوارەى كىشى ئەو ھىزى پىشمەرگانەى كورد كە
بەچەتەو پىگر ناوى بردبوون و تېبووى ئەوانە لەئىرانەو بۇ
دەستدريژىكردن و پاووپووت ھاتبوون.

پاش ئەو ھى شەپكە تەواو گەرم بوو ھكومت بەيانىكى تىرى
بلاو كردهو ئەم جارە و تېبووى: ھەندى مرقى نەزان و خەلە تىنراو،
بەھاندانى ئەوانەى دژى جەھورىەتن و دژى ھەموو جۆرە گۇپانكارىيەكن كە
ولأت بەرەو پىشكەوتنى شارستانى دەبات جم و جولىكى كۆنەپەرستانەيان
دەستپىكردو و ھكومت بىريارى داو لەناويان ببات. پاش ئەم بەيانەش،
ساتىك ھەوالى ئەو ھەموو زيانانەى لەھكومت كەوتبوو بلاو بوو و ناچار
ھكومت دانى بەو دا نا كە ياخى بوو كانى كورد لەو شەپەيانا دژى
ھكومت دەيكەن ھەموو جۆرە چەكىيان ھەيەو بەكاريان دەھىنن لەژىر
سەركردايەتى (خويبون) داو ئىنگلىزو فەرنسىيەكان بەو تاوانبار كردبوو كە
ھانى كورد ئەدەن يارمەتى ئەو جم و جولىكى باكور بەدەن.

دەربارەى ئەو پوداوانەى جلادت بىدرخان باسىكردو و، سىريا
بىدرخانیش لەلاپەرە (۵۰) ى كىتبەكەيدا سەرچاوە (۷۹) تەنھا باسى
سەرەتاي شەپەكانى كردو و لەسالانى (۱۹۲۷ و ۱۹۲۸) داو وتوويەتى:

((لهو شه پرهی له نیوان شوپشگی پانی کوردو هیزه کانی حکومه تی تورکدا پرویدا پینشمه رگه کانی ناگریداغ توانیبویان (۱۵) کهس له سهرکرده کانی سوپای حکومت و (۸۰۰) سهرباز به دیل بگرن و (۲۰۰) تفهنگ و (۳۰۰) گولله تویان دهستگیر بوو.

له شه پرنکی تریشدا که له (دیسمبر/ ۱۹۲۷) دا پرویدا له فیه و جیکی فرقه ی نودا که له سنووری قه فقا سه وه هیترابوو چوار نه فسه ری تورک کوژراو چهند سهربازیکیش به دیل گیران و (۲) توپ و (۱۵) ره شاش و گه لیک جبه خانه دهست شوپش کهوت (باسی زیانی شوپشگی پانی نه کردوه).

دوا به دوا ی نه مه له (۱۹۲۸/۱/۳۱) دا هیزی پینشمه رگه پینگه ی (موتکی - بدلیس) ی گرت وه له گه ل چهند به تالیونیک ی تورکدا که له (موش) و (karo killse) و (وان) دا بوون به رهنکاری یه کتر بوونه وه له شه پرنکی سی پوژیدا که له (dell-tash) دا له گه روی بدلیس پرویدا کورده کان سهرکه وتن و هیزی تورک کشایه دوا وه پاش نه وه ی (۴۰۰) کوژراو برینداریان هه بوو که له ناویانا (۱۵) نه فسه ر بوو جگه له توپ و ره شاش و چه کی سوک و جبه خانه که دهستگیری شوپشگی پان بوو.

له (۱۹۲۸/۲/۲۴) دا سربیکی فرۆکه ی تورک هه ولیدا بۆردومانی بنکه ی شوپشگی پان بکات له ناگریداو دوو فرۆکه یان لی خرایه خواره وه له (۱۹۲۸/۳/۲۴) دا هیزیکی کورد به رهنکاری فوجی ژماره (۹) ی تورک بووه وه له ناوچه ی (بایزید) دا له نیوان (تاپانلی و kaya burun) و له دوا ی شه پرنکی سهختی دوورۆژه تورکه کان هیزه که ی خویان کیشایه دوا وه بۆ (zangzon زهنگ زوون) که پازده کیلومه تر له بایزیده وه دور بوو.

لە (٣/ سېپتەمبەر/ ١٩٢٨) دا لە شەپرێکی تری درێژخایەندا کورد توانی
فەوجیکی جندەرمەیی تورک لە ناوچەی (جولەمیرگ) دا لە ناو ببات و والیی
بایزید لە ناو گیراوەکاندا بوو ئێعدام کرا.

سریا بدرخان لە تەواوکردنی باسی شەپەرەکاندا وتویەتی:

((تورکەکان لە پەرقی ئەو شکاندن و زیانانەی لەو شەپەرەدا لێیان کەوت
پەلاماری دانیشتوانی بێ تاوانی بێ چەکیان داو هەرچی پەکیان دەست
بکەوتایە لە ژن و منال و پیر بێ بەزەییانە دەیان کوشتن و هەروەکو چۆن کاتی
خۆی کوشتاریان لە ئەرمەنیەکان کردبوو بەو شیوەش بەربوونە گیانی
میللەتی کورد و نزیکەی ملیونیکیان کوشت و بەو زستانە سەختەی ئەو سالا،
لە ژێر کێشەکان بە فەرباراناو بە سەر سەھۆلبەنداندا ئەو خێزانە کوردانە
گرتبویان هەموو پیش خۆیان دان و بەسەدان کچی کوردیان
لە کەس و کاریان جیادەکردەو دەیان ناردن بۆ ئەفسەرەکانی بنکە
سوپاییەکان و هەندیکیشیان نێران بۆ ئەنقەرە بۆ ئەو بێ بە نوکەر
بەردەستەیی کە مەلایەکان و گوندە چۆلکراوەکانیشیان هەموو سوتاند.

لە ئەنجامی ئەو دڕەندەییەتیە تورک، جمعیتی خۆیبون بە ناوی حکومەتی
کوردەو لە ئاگریداغ داوای لە حکومەتەکانی بریتانیا و ئەمریکا و فرەنسە
ئیتالیای حکومەتانی تر کرد لێژنەیەکی دوو بێنێر بۆ کوردستان بۆ
لێکۆڵینەوە و ئاگاداربوون لەو هەموو تاوانانەی تورکەکان لە سالی
(١٩٢٥) دە بەرامبەر بە کورد کردبوویان)).

بەلام قدری جەمیل بەگ زناڕ سلوپی لە کتێبە کەیدا سەرچاوە (٥٧) باسی
شەپەرەکانی داوی کردووە کە لە سالی (١٩٣٠) دا لە ئاگریداغ پوویدا بوو بە بێ

ئەمەلىي باسسى شۆپشەكانى بەر لەم سالاھىيەت كە جالادت و سىريا
باسىيانكردبوو.

سەرچاوه (۵۷) لەلاپەرە (۱۴۸) یدا باسى شۆپشەكانى سالى (۱۹۳۰) بەم
جۆرە كردووه:

((تورکەكان بۆ لىدانى شۆپشەگىران بەسەرکردايەتى (صالح پاشا)
هينزىكى (۴۰) ھەزار پىادەو (۱۰) ٲوپى بٲارىيەو (۵۵۰) ٲرەشاش و
(۵۰) فرۆكەى شەركەريان ئامادەكردو لە (۱۹۳۰/۶/۱۱) دا ٲەلامارى
هينزەكانى شۆپشياندا.

بۆ بەربەستکردنى ئەو ٲەلاماردانە، هينزى شۆپش بەسەرکردايەتى
ئىحسان نورى پاشا ٲريارىدا ناوچەى دەسلەٲيان ٲارىزن و ئەو هينزەى
لەرۆژھەلاتى ئاراراتدا ھەيان بوو ٲەلامارى بەشى دواوہى سوٲاکەى
تورکىدا لەناوچەكانى (ضياءالدين، قندروک، باتنوس، ئالاداغ، سىيان،
زىلان) و توانى هينزەکەى تورک بووہستينيت و نەيھيتشت بەرہو ٲيشەوہ
ٲرۆن و لەو ٲووبەٲوو بوونەوہدا کە ھەتا (۱۹۳۰/۶/۲۰) ى خاياند حکومەت
ھىچ جۆرە دەسکەوتىکى دەستگىر نەبوو، کوردەكان توانىبويان ٲتر
لە (۳۰) ٲرەشاش و (۶۰) بارى حوشتر چەک و (۵۰۰) چادريان دەست بکەويت و
تورکەکانيش بەرامبەر بەمە دەستيانکرد بەسوتاندنى گوندەكانى ئارارات و
لەم شەٲەدا ژمارەيەکى زۆريش لەشۆپشەگىران شەھيد بوون و ھەندىکيشيان
ئى بەدیل گىراو (۵) فرۆکەيش خرايە خواریوہ.

ئەم شەٲە لەنيوانى (۱۹۳۰/۶/۲۰) ھەتا (۱۹۳۰/۷/۲۷) دا کە لەناوچەى
(زىلان) دا ٲوویدا لەمەموو شەٲەكانى تر گەرمترو قورستىر بوو.

پۇرژنامەى (تایمىس)ى لىندى لەژمارەى پۇژى (۱۹۳۰/۷/۲۴)دا ئاماژەى بۇ پۇرژنامەكانى تورك كوردوۋە كە لەو پۇژانەدا وتبويان ھىزى حكومت پتر لە (۶۰) ھەزار چەكدار بوۋە ھەروەكو تايمىس باسكىردوۋە حكومت لەو شەپەدا سەرەپاى ئەۋەى (۸۰۰)كوژراۋ (۲۰۰۰) بىرىندارو (۷۰۰)كەسىيان ئى بەدىل گىرابوو ھىچ دەسكەوتىكى وایان نەبوو، بەپىچەوانەۋە كوردەكان چەك و جەخانەىەكى زۇریان لەھىزەكەى حكومت دەستگىربوۋو.

توركەكان بۇ تۆلەسەندەۋەى ئەو زىانانەى ئىيان كەوتبوو دەستىان كرد بەسوتاندنى گوندەكانى كوردو (۱۳۰)گوندىيان كاولكردو سوتاند لەناۋچەى ئاراراتداۋ (۲۰۰)گوندىشىيان لەناۋچەى (زىلان)دا سوتاندو پتر لە (۱۰،۰۰۰)دەھەزار كوردى بى چەك و بى تاوانىان كوشت.

بەرامبەر بەو دېندەىەتەى تورك كوردەكان پەلامارى ھىزەكانى توركىاندا لەناۋچەكانى (بۇرسو) ھەتا (بايزىد)و زىيانىكى زۇریان پى گەياندنو دوو ئالىەى قورس بەچەك و جەخانەكانىانەۋە لەگەل (۲۴)پەشاش لەجۇرى (دىكرن) و (۲۰)رەشاشى تر لەجۇرى (ھوجىگن) و (۶۰۰)تفەنگ و ژمارەىەكى زۇر چەك و چەند جىھازىكى تەلفونىان دەسگىربوۋو، بەرەشاشەكانىان توانىبويان ھەشت فەرۇكە بخەنە خوارەۋە.

شەپ لەھەموو جەبەكاندا ھەتا (۱۹۳۰/۸/۲۰) درىژەى كىشاۋ كوردەكان توانىبويان شاخى (غدىر) بگرن و لەۋىش ھەندىك چەك و جەخانەىان دەستگىربوۋو، پاش ئەمە دەستىان بەسەر دوو دەرەندى گىنگدا گىرت كە برىتى بوون لە(زور) و (درون) كە لەناۋ ئەو چىايانەدا بوون دۆلى ئاراراتىيان لەدەشتەكانى (بايزىد)و ئەشكرى جىا دەكردەۋە. لەلەىەكى ترەۋە ئەو ھىزەى لەژىر سەركرىدەىەتى (سەيد ئاغا خان)ى سەركرىدەى عەشىرەتى (سەيدان)

دابوو به هاوکاری (علی جان ناغا)ی سەرۆکی عه‌شیره‌تی (برازان) که هه‌ردوکیان پێوه‌ندییه‌کی به‌هه‌زیان هه‌بوو له‌گه‌ڵ خۆیبوندا له‌دواوه له‌هه‌یزه‌که‌ی تورکیانداو له‌(موش)و (ملازکرد) شه‌ڕێکی قورس پویداو کۆرده‌کان هه‌ولێ ئه‌وه‌یاندا ڕێگه‌ له‌هه‌یزه‌که‌ی تورک بگه‌رن بۆ ئه‌وه‌ی نه‌گاته ئارارات و له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا حکومه‌ت له‌ماوه‌ی سێ مانگا به‌بێ وچان ته‌قه‌لای گرتنی ئاراراتی دا به‌لام نه‌یتوانی به‌شیکیشی بگه‌رن و ناوچه‌کانی ئاراراتی گه‌وره‌و بچووک وه‌کو (توبراغ، قلعه، کارده‌ک، تندرۆک، ئالاداغ، میلیج کیریک، ئیرحیش، زیلان، ناغایا، بارگری، ضیاء‌الدین له‌ژێر ده‌سه‌لاتی شو‌ڕشگێڕاندا مانه‌وه‌و وهره‌ی تورک له‌نزمیدا بوو)).

زنارسلوپی له‌و باسه‌یدا ناوی سهرکۆرده‌کانی هه‌تاوه له‌وانه‌ی له‌م شه‌هره‌دا به‌شداربوون که بریتی بوون له‌: فرزند به‌گ، خالد به‌گ له‌(جسنان)، سید رسول، حسین ناغا که هه‌موویان له‌ژێر سهرکۆردایه‌تی ئیحسان نوری پاشاو ئیبراهیم حسکی پاشادابوو (مه‌به‌ستی برۆه‌سکی تیلویه).

زنار سلوپی له‌لاپه‌ره (١٥١)ی کتێبه‌که‌یدا باسی هه‌لوێستی کردوه له‌ گه‌رمه‌ی ئه‌و شه‌هره‌داو تورکه‌کان به‌بیانوی چاره‌سه‌رکردنی کێشه‌ی سهرسنوور له‌گه‌ڵ ئێرانیه‌کانا ئه‌وه‌یان کرد به‌بیانوو، هه‌ندی زه‌وی وزاری ناو خاکی تورکیایان وازلێهێنا بۆ ئێرانیه‌کان به‌مه‌رجێک ئه‌وانیش دژی شو‌ڕشه‌که‌ی کورد بوه‌ستن و پاش ئه‌و ڕێکه‌وتنه‌ شو‌ڕشی کورد که‌وته نه‌یتوانی دوو ئاگره‌وه‌و باری شو‌ڕشه‌که‌یان زۆر قورس و گران و ئالۆز بوو ڕێگرتنی ئێران له‌گه‌یشته‌نی خواره‌مه‌نی و یارمه‌تی ترکاریکی وایکرد برسه‌یتی زه‌یف له‌شو‌ڕشگێڕان بنه‌یت و چاریان نه‌ما ده‌پوايه ئارارات به‌جێ بێلن و هه‌یج نه‌بێ بۆ پاراستنی مال و منداله‌کانیان خۆیان بگه‌یه‌ننه ناو

خاکی ئىران و بەرامبەر بەم ھەلۆیستە تازەيە ئىحسان نوری نامەيەکی نارد
 بۇ خۆیبوون و داوای یارمەتی لیکردوو لیژنەي ناوەندی خۆیبوون بەرامبەر
 بەم داخوایە بریاری ژمارە (۱۱۲) ی دەرکرد لە پۆژی (۱۰/۶/۱۹۳۰) دا کە
 بریتی بوو لە بریاری دەستپیکردنی شۆرش لەباشووردا دژی سوپای تورک
 بۇ ئەوەی باری شۆرشگێڕانی ئارارات سووک بکریت (لەداواییدا لەباسی
 شیکردنەوێ یادداشتەکانی ئىحسان نوریدا دەچینە سەر باسیکی ئەو
 بریاری خۆیبوون و سەرکردایەتی ھیزەکانی شۆرش لەئاراتدا).

زنار سلوپی لەلاپەرە (۱۵۲) ی کتیبەکەیدا باسی راپۆرتیکی ئىحسان
 پاشای کردوو کە تیایا وتراو:

((سوپای تورک لە (۱۱/۶/۱۹۳۰) دا ھێرشیکی بەرفراوانیان کردۆتە
 سەر ناوچەکانی ئارارات، لەبەرئەو دەستکرا بەلیکۆلینەو دەریارەي
 ھەلۆیستی ناوچەکەو ھەروەکو لەپۆژنامەکانیشدا بلاوکراوەتەو (دیارە
 پۆژنامە تورکیەکان بوو) وادەگەيەنیت تورکەکان لەم ھێرشە گەورەيەي
 ئەم جارەيانا مەبەستیان لەناوبردنی کوردە لەناوچەکانی (ئاگری، وان،
 بدلیس، ئەرزروم) و ھیزەکانیان لەرێگەيانا ھەر گوندیکیان ھاتیئە بەر
 کاو لیا نکر دوو دانیشتوانی بی چەکیشیان لەناوبردوو بەتەمای ئەو
 داوای سەرکەوتن بەسەر ئاراراتدا پەلاماری ناوچەکانی پۆژئاواو
 باشوری بەدەن بۇ ئەوەي ھیچ کوردیکی تیادا نەمینیت.

زنار سلوپی ئەلێ: ئەگەرچی لەتواناشدا نەبوو ئەو ھێرشە
 بەرفراوانەي تورک بەرەست بکریت بەلام لیژنەي ناوەندی خۆیبوون
 بریاریدا ھێرشیک لەباشوورەو بۇ باکور دەستپیکریت پێش ئەوەي رێگە
 لەپیشکەوتنی کوردەکان بگیری.

بۇ ئەمەلەستە پشت بەخوا بېرىدرا شەوى دوشەمەي رېكەوتى
(۱۹۳۰/۸ / ۴/۳) بەپىي ئەمەلەستەيەي ئامادەكرابوو ھىرش
دەستپېكرىت.

زئارسىلوى لەلاپەرە (۱۵۳) دا باسى بېرىكى تىر خۇبىوونى كىرەو
كە بەرلەمە داوا لە ئەندامانى خۇبىوون كرابوو لەوانەي لەناوچەكانى
باشوردا بوون دابەش بىن بە شەش تاقم و ھەر لەسنورى عىراقەو ھەتا
(جىرابلەس) بگىرەتەو مەن خۇم (زئارسىلوى - قەدرى جەمىل بەگ) لەناو ئەمەلە
ھىزە لەژىر سەركىرەدەيتى اكىرىمى جەمىل پاشادا بوو (كە براى خۇي بوو)،
ھىزەكە لەجەبەيەكدا كە پانايىيەكەي لەويلەيتى (ماردىن) ھەو گەيشتەبوو
ناوچەي (دىرىك).

بەرلەو ھىرش دەست پى بىكات ئەمەلەنگاوانەي پىويست بوون
ھەمووى خرايە بەرچا، پىوھەندى بەئەندامانى خۇبىوونەو كرا كە يەكەك
لەوانە (مەمود على شىر ئاغا) بوو كە خەلەكى (قەرى) بوو ئەوئىش بەنەپىنى
گەيشتە لامان (لەدوايىدا مەمود على شىر ئاغا گىراو لەلايەن
توركەكانەو ھەندام كرا) بىجگە لەمە (سەدون ھەمى قاسو ئاغا) خەلەكى
(مەكىنان) و (ئەلىاس ئەفەندى) كە لەبەنەمالەيەكى ناسراوى (دىرىك) بوو
لەگەل بەنەمالەي (ھاجى عوسمان رەشو ئاغا) دا ھەموويان بوون بە ھاوكارى
شۆرەش و ئامادەيى خۇيان پىشاندا بۇ بەشدارىكەردن، بەلام بەداخەو ئەمەلە
نەخشەيەي بۇ دەستپېكرەندى شۆرەش لەشەوى (۱۹۳۰/۸ / ۴/۳) دا دانرابوو
سەرى نەگرت چەنكە بېرىار وابوو، لەمە شەو ھەدا لە (دىارى بىندا) كۆبەنەو كە
شەش كىلومەتر دورور بوو لە (ماردىن) و ساتىك مەن گەيشتە ئەمەلە (مەمود
على شىرو) (سەدون ھەمى قاسو) لەجىياتى خۇيان ھەردو كىيان دەلەين خۇتان

(مه به ست قدری جمیل به گ و تاقمه که یه تی) بچن (ماردین) ئابلوقه بدهن
ئوسا ئه وانیش ئاماده ی پشتگیری کردن دهن که ئه مه له گه ل بریاری
پیشویانا یه کی نه ده گرتوه که بریار وابوو ئه وان ده وری ماردین بگرن و
هیلى ته له فون و ته له گراف بچن پیوه ندی ناوشار له گه ل ده ره وده نه هیلن.

به رامبه ر به م هه لویسته ناچار بووین واژ له په لاماردانی ماردین بینین و
له جیاتی ئه وه بریار درا به و هیزه که مه ی هه مان بوو پوبکهینه چیای
(مازی داغ) و خزمه کانی علی شیرو پیان راگه یان دین هیچ که س ناگاداری
نه خشه ی هیرش بردنی نه کردون و ئاماده ش نه بوون له و پا په رینه دا
هاوکاریمان بکه ن له گه ل ئه وه شدا که (سعدو حمی قاسو) خوی و ژماره یه ک
له چه کداره کانی ها تنه لامان به لام به شدارینه کردنی کورده کانی تر له (خورس)
ووره ی ئه ویشیان لاواز کرد ئه گهر چی هه ر به لایه نگری پا په رینه که مانه وه,
به لام تاقمه که ی ئه لیا س ئه فهن دی که چاویان به هه لویستی ئه وانی تر که وت
ئوانیش خاوبوونه وه هه رچه ند چه ند پوژیک له ناو چیاکان مانه وه به هیوای
ئه وه ی ئه و بزوتنه وه یه ده ست پی ده کات, ساتیک زانیان هیچ
جم و جولیکنه بوو ئه وانیش گه رانه وه بۆلای مرکزی خویبون.

له لایه کی تره وه, دوو سه رکرده ی تر که (حاجو ئاغا) و (جلادت بدرخان)
بوون, هه ردوکیان له گه ل هاوپیکانیاننا سه رکه وتن بۆ سه ر چیای (هفیرکا)
وساتیک (حسنانی) یه کان معاره زه یان کردو نه یان توانی هیچ پیشکه وتنیک
به دی بینن ئه وانیش گه رانه وه بۆ بنکه ی خویبون.

زنارسلوپی له باسه کهیدا له سه ری ئه رواو ده لیت:

له هه موو هه لویستیک خراپتر هه لویستی محمود به گی ئیبراهیم پاشای
مییلی بوو که سه رکرده ی ناوچه ی چواره م بوو له گه ل هه لویستی *بوزان

بەگى سەركردەى ناوچەى دووم كە ھەردوکیان كاتى خۆى بېریاریاندا بو
ھاوکاری بكن كەچى كە كاتى پئویست ھاتە پئشەو ھیچیان لەشویبئى
خۆیان نەبزوان و تەنھا ئەو ھیزەى بوزان بەگ ناردبوى پەلامارى بكنەىەكى
پۆلیسیاندا لەنزىك ناحیەى (سورج).

لەئەنجامى ئەم جمو جولانەدا حكومەتى ئىنتداب (مەبەست حكومەتى
فرنسەىە كە لەو پۆزانەدا سوریا لەژێر چاودیرى ئەودا بوو) ھەرچى
ئەندامانى خۆیبوون بوو ھەموویانى گواستەو بۆ ناو ولات و خۆیبوون
بەرامبەر بەم ھەلۆیستە بەیانئىكى بە عربى و فرنسى و ئینگلیزى بلأوكردەو
لەو بەیانەدا ھۆى پاپەرپنەكەى بلأوكردەو و پایگەیاندا مەبەست لەو
جموجوولە پارىزگارى كردن بوو لەمافى میللەتى كورد بەھیواى ئەو
لەرپنگەى ئەمەو رەئى گشتى جیھان بەكئش بكرئت بەئومئیدى دۆزىنەو
چارەسەرىك بۆى.

پروفیسور حسرتیان لەلاپەرە (۱۴۹) ى كئیبەكەیدا سەرچاوە (۴۹)
بەكورتى باسى شۆرشەكەى ئاراراتى كردووە و ئاماژەى بۆ پوداوەكانى
دواى كردووە لەسالى (۱۹۳۰) داو وتوویەتى:

((دواى سەرنەگرتنى گفتوگۆكانى كاربەدەستانى تورك لەگەل
كوردەكاندا، لەسەرەتای سالى (۱۹۳۰) دا كوردەكان لەچىای ئاراراتدا نزىكى
(۲ - ۳) ھەزار چەكداریان ھەبوو، حكومەتى توركئش بئجگە لەو ھیزانەى
لەو ناوچانەدا ھەیبوو ھیزى تریشیان بۆ نێردراو كەشەر دەستى پئكرد
لەسەرەتادا توركەكان توشى زيانئىكى زۆربوون و نزىكى دوو ھەزار سەربازى
تورك بەدیل گىرا لەگەل (۶۰) تەفەنگى پەشاش و (۲۴) ئۆتۆمبیلی عسكرى و
(۱۲) فرۆكە خرایە خوارەو، بەلام دواى ئەو ھیزىكى زۆریان بۆ ھات و

ژماره‌ی چه‌کداره‌کانی حکومت گه‌یشته چل هه‌زار ئیتیر به‌پالپشتی
 فوژکه‌کان شوپش‌گێره‌کانی کوردیان ناچارکرد پووبکه‌نه سهر سنووری
 ئێران و تورکیا و کورده‌کانی ئێران له‌ده‌ورو به‌ری (ماکو) یارمه‌تی کورده
 شوپش‌گێره‌کانیاندا و کورده‌کانی (وان) یش بوون به‌ هاوکاریان و ژماره‌ی
 چه‌کداره‌کانی کورد هه‌مووی گه‌یشته نزیکه‌ی (۱۰) هه‌زار چه‌کدار. به‌لام ئالو
 بارودوخه‌دا ئێرانیه‌کان پێگه‌یاندا به‌ هیزه‌کانی حکومتی تورک بچنه‌ ناو
 خاکی ئێرانه‌وه‌و به‌مه‌ تورکه‌کان بۆیان په‌خسا له‌پشته‌وه‌ له‌کورده‌کان بده‌ن و
 پێگه‌ی هاتوچو‌کردنیان ئی بێن)).

حسرتیان پاش نه‌و کورته‌ باسه‌ نه‌چیته‌ سهر باسی چۆنیتی شکاندنی
 شوپشی ئاگریداغ که‌ له‌دواییدا به‌دورودریژ باسی ده‌که‌ین.

به‌لام کریس کوچرا له‌لاپه‌ره‌ (۱۵۹) ی کتێبه‌که‌یدا باسیکی تایبه‌تی
 ته‌رخان کردووه‌ بۆ چۆنیتی ده‌ستپێکردنی شوپش له‌سالی (۱۹۲۷) داو
 ئاماژه‌ی بۆ راپۆرتی حکومتی فرنسا کردووه‌ ژماره‌ (۲۲-۳-۳۱۱) که‌
 له‌ته‌ورنزه‌وه‌ له‌سالی (۱۹۲۷) دا ئێردراوه‌ له‌و راپۆرته‌دا وتراوه‌:

((یه‌که‌م هیزشی تورکه‌کان بۆسهر کورده‌کان له‌مانگی سبته‌مبری ۱۹۲۷ دا
 له‌ناوچه‌ی (زیلان) دا توشی شکستیکی خراپ بوو. له‌م شه‌ره‌دا کورده‌کانی
 ئێران یارمه‌تی کورده‌کانی تورکیایاندا که‌ له‌و شه‌ره‌دا ژماره‌ی هیزه‌که‌ی
 تورک بریتی بوو له‌ (۸) هه‌زار سه‌ربازو کورده‌کان (۴) توپ و
 (۳۵) ره‌شاشیانگرت و چه‌ند نه‌فسه‌رو سه‌ربازیکیشیان ئی به‌دیل گیران یا
 کوژران.

حکومه‌تی تورک بۆی ده‌رکه‌وت عه‌شیره‌تی (ماکو) یارمه‌تی
 شوپش‌گێره‌کانیان دا‌بوو بۆیه‌ داوا‌ی له‌حکومه‌تی ئێران کرد سنووری خۆی

بیهستیت و پیگهی نهو جوړه یارمه‌تیدانه نه‌دریت و پیگهی هات وچوئی
کوردەکان بگریټ له‌سنووره‌کان.

کریس کوچرا له‌لاپه‌ره (۱۶۱) ی کتیبه‌که‌یدا چوټه سهریاسی سالی
۱۹۲۸/۱۹۲۹ و وتوویه‌تی:

((ساتیک به‌فری زستان توایه‌وه، له‌ناوه‌راستی سالی (۱۹۲۹) دا تورکه‌کان
نزیك له‌شاری (ئیک دیر) و (بایزید) نزیکی (۱۲ - ۱۵) هزار سهریازو
(۳۰) فروکه‌یان له‌ژیر سهرکردایه‌تی صالح پاشادا ئاماده‌کردو
کاربه‌ده‌ستانی تورک ده‌ستیانکرد به‌زیندانی کردنی کورده ناسراوه‌کان
له‌ئەرزروم و (۹۵۰) که‌سیان خسته زیندانه‌وه که یه‌کێک له‌وانه (صلاح الدینی
کوپری شیخ سعیدی پیران) بوو، دادگای تورک هه‌ندی له‌گیراوه‌کانی
هه‌ئواسی و هه‌ندیکیشی زیندانی کردن بۆ ماوه‌ی (۱۵۹) سال.

پاش نه‌وه حکومه‌تی تورک له‌ (۱۱/تەمموزی/۱۹۳۰) دا هیزیکێ گه‌وره‌ی
ناردو په‌لاماری کورده‌کانی دا له‌ ئارارات و شه‌رکه‌ چوار پوژی خایاندو
هیزه‌کانی کورد هه‌ولیاندا پیگهی هات وچوئی هیزه‌کانی تورک بپرن و
له‌ده‌شتی (زیلان) که ژووری (ئیرس) دا شه‌رکه‌ گه‌رم بوو، هیزه‌کانی تورک
به‌رامبه‌ر به‌مه‌ توانیبویان له‌ناوچه‌کانی ژووری (وان) دا چه‌کداره‌کانی کورد
له‌یه‌کتری داپرن و ناچاریانکردن پاشه‌کشه‌ بکه‌ن و هه‌ندیکیان چوونه‌ ناو
خاکی ئێرانه‌وه‌ و نه‌وانی تر گه‌رانه‌وه‌ بۆ چیا ی ئارارات و له‌م شه‌ره‌دا
کورده‌کان (۹۰۰) چه‌کداریان لیکوژاو (۲۴۰۰) یان لیبریندار بوو، نزیکی
(۳۶۰) که‌سیان ونبوون و بی سهروو شوین بوون.

به‌پیتی راپورته‌ فرنسیه‌که ژماره‌ی کوژراوه‌کانی تورک به‌ (۲۸۰۰) سهریازو
(۴۰۰۰) برینداریشیان هه‌بووه‌ و (۱۷۰) سهربازیشیان ئی به‌دیل گیرابوو

لەلایەن شۆپشگىرانی كوردەو ئەگەرچى وەكو كوردەكان خۆيان
باسيانكردووە ژمارەى زيانەكانى تورك لەمانەش پتر بوون.

بەپىئى ئەو پاپۆرتانە كوردەكان لەم شەپەدا (٢٤)تۆپ و (٦٠)رەشاش و
(٤٠)هەزار فیشەكیان دەستگىربوو (١٢)فرۆكەى توركىش خراپە خوارەو
هەرچەند پۇژنامەكانى تورك ئەم ژمارانەيان بەدرۆ خستبووەو.

كرىس كوچرا لەباسەكەيدا ئاماژەى بۆ دوكمىمىنتىكى حكومتى برىتانىا
كردووە ژمارە (14580-F 50371) پۆزى (١٩٣٠/٦/١٦) لەو پاپۆرتەدا باسى
پاپۆرتى ژنە ئىنگلىزىكى كردووە كە هەروەكو رىبورتاجىك ئامادەى
كردووە دەربارەى ئەو شەپە كە ژنە ئىنگلىزەكە ناوى (روزىتا
فوربس)بوو هەروەكو كرىس كوچرا لەپەراوىزى لاپەرە (١٦٧)دا
باسىكردووە ئەو ژنە بۆ ماوەىەك لەناوچەى ئاراتدا بوو و بىجگە
لەباسى شەپەكە وىستووێە لەرنگەى ئەو ئەرەمەنيانەو بەگاتە بدلىس
بەلام شەپەكەى تورك و كورد ئەوەندە قورس بوو ناچاربوو خۆى
بگەيەنێتە (ساسون) و لەوێو گەراوەتەو بۆ رواندون

لەپاپۆرتى ئەو ژنەدا وەكو وتوێەتى وێنەىەكى فېۆكەىەكى گرتوووە كە
خراپوووە خوارەو لەگەلّ باسى يەكێك لەو تۆپانەى كوردەكان گرتبويان
ئەگەرچى كوردەكان نەيان توانىبوو تۆپە گىراوەكان بەكارىبن و داويان
لە (ظفر الدولة)ى فەرماندەى هێزىكى ئێران كردبوو كە لەنازىبايجان بوو
يارمەتيان بدات بۆ چۆنێتى بەكارهێنانيان بەلام واديارە ئەويش حەزى
نەكردبوو كورد ببێت بەخاوەنى تۆپى خۆى بۆيە داخوازيەكەى
پشتگوى خستبوو.

ۋە كۈلەپ پۇرتى روزىتادا باسىكردوۋە، لەگەرمەي ئەو شەھەردا
ۋەتەننى كوردەكان لەگەلتەۋ گەپى خۇيان نەكەۋتەن ۋە باسى ژنانى
كوردى كوردوۋە ئەو شەھەردا مەندالەكانيان بەكۇلىانەۋە بوۋە
تەنگەكانىشيان بەدەستەۋە بوۋە بەكارىان ھىنان.

كەيس كۇچرا دۋاي ئەمە ئەچىتە سەر باسى (حاجو ئاغا) سەرۋكى
ھەركى كە لەپۇژى (۱۹۳۰/۸/۵) دا خۇي ۋە چەند چەكدارىك گوندىكى
بچوكيان لە مەلەبەندى (نەبىن) داگىر كەردىبو، بەيانىكيان چاپكەردىبو
دەربارەي سەرىپەخۇي كورد دۋاي لەكورد كەردىبو يارمەتى
شۇپشگىرانى ئارارات بەن، بەلام بزوتنەۋەكەي حاجو ئاغا كەم خايەن
بوو چۈنكە زۇرى پى نەچۈۋ ئەو بزوتنەۋەيە لە ئاۋچەيەدا خامۇشكرا.

كەيس كۇچرا لەكتىبەكەيدا ئامازەي بۇپاپەرىنىكى تەردوۋە كە
شانەشانى ئەو بزوتنەۋەيەي حاجى ئاغا بوۋە لەئاۋچەي (جولەمىرگ)
لەپۇژى (۱۹۳۰/۸/۷) داۋ بزوتنەۋەيەكى تەلە (۱۹۳۰/۸/۶) دا لەئاۋچەي
(سەرت) ۋە لەكۇتايى ئەو مانگەدا لە (لەيس) ۋە بەتايىبەتى لەدەۋرۋەيە
دىارىك لەپۇژى (۱۹۳۰/۹/۲) دا بزوتنەۋەيەكى تەرىش پويىداۋو.

دەربارەي شۇپشى ئارارات ۋەلىد ھەمدى لەكتىبەكەيدا سەرچاۋە (۲۳)
ئامازەي بۇ دوۋ دۇكىۋەمىنت كەردوۋە كە باسى ئەو شۇپشەيان كەردوۋە
يەكەمىيان (fo.371-14580) كە ۋەلىد ھەمدى لەلاپەرە (۳۷۰) كەكتىبەكەيدا
باسىكردوۋە ۋەتەننى دۋاي ئەۋەي تۈركەكان (سەداد پاشا) سەركەردەي
فەيلەقى يازدەھەمىيان لاۋرەدو لەشۋىنى ئەو (صالح پاشا) سەركەردەي
فەيلەقى ھەشتەمىيان كەرد بەلپىرسراۋ سەركەردەي ئەو ھىزانەي پوۋبەپروۋى
شۇپشگىرانى ئاگىرىداغ بوۋنەۋە دوۋ فەيلەقى شەرەزاۋ مەشقىپىكراۋيان

له ژيړ دهسه لاتی (حسین عمر خالص) دا خسته ژيړ سایه ی صالح پاشا و
به به ژماره ی چه کداره کانی صالح پاشا گه یشته (۱۵) هزار بېجگه له هیزی
احتیاط که له پوژئاوای نه نادولدا خرابووه ژيړ دهسه لاتی وه.

صالح پاشا بریاریدا له دوو قولوه په لاماری چیای نارارات بدات، نو
فهیله قه ی له باکوردا بوو په لاماری کورده کانیان دا به لام لهو هیرشه یانا
به نامانجی خویمان نه گه یشتن و نه یان توانی کورده کان نابلقه بدهن چونکه
کورده کان توانیبویان خویمان بگه یهنه ناو خاکی ئیرانه وهو لهو ی
کورده کانی ئیران یارمه تیان دان و توانرا له نزیك گوله کانی (سرجو)
پاشه کشه به هیزه که ی تورک بکن و لهو شهره دا (۵۰) سربازی تورک به دیل
گیراو کورد چوار په شاشی دهستگیر بوو، له هه مان کاتدا ئیبراهیم به گی
سرکرده ی دهره کی کورد مه بهستی (ئیبراهیم ناغای هسکی تیلویه - برو)
به پیی بریاری خو یبوون خو ی و نو چه کدارانه ی له گه لیا بوو
به خیزانه کانی شیان وه که ژماره یان سی هزار ده بوو بهرگریان کرد تا
له حزه ی رانی ۱۹۳۰ دا شوپش له ناوچه کانی (موش، وان، بدلیس) دا
بلا بوو وهو ژماره یه کی زوری چه کدارانی عه شایرو نیشته جی بوه کان
چوونه پال شوپشگیره کان و له مانگی ته مموزدا به سرکرده یه تی کورده کانی
(کور حسین) به رهو (نهرزیس) پویشتن که ده که ویته باکوری پوژمه لاتی گوئی
(وان) و ژماره یه ک له چه کداره کانی عه شیره تی (جلالی) یش چوونه پال
شوپشگیره کان.

ساتیک هیزه کانی کورد له (زیلان دیری) له نزیك چیای (سپیان داغ) دا
به رهو پوی تورکه کان بوونه وه له ژور گوئی (وان) دا شه پیکي چوار پوژی
به رپا بوو، تورکه کان له شهره دا جگه له فروکه، ره شاش و توپ و هیزی

سوارەشی بەکارهێناو چەند فڕۆکەیک خرایە خوارەو و فڕۆکەوانەکانیان بەدیل گیران (سەیر ئەوەیە نە لەم دوکیومینتەدا و نە لەسەرچاوەکانی تردا هیچیان باسی سەرەنجامی ئەو فڕۆکەوانانەیان نەکردووە بەزیندووی بووینت یا بەدیلى تۆ بۆ شۆرشگیران بیران لەوە نەکردبێتەو سوود لەو دیلانە وەرگیرن وەک لەهەموو شۆرشیکى تردا سوودیان ئی وەرەگیریت؟) دوکیومینتەکە لەسەری دەروا دەلێت: ((هەرچەند تورکەکان لەم شەڕەدا زیانیکی زۆریان لیکەوت بەلام لە ئەنجامدا توانیان هیزەکانی کورد بشکێنن و دواى ئەو شکاندنە دەستیانکرد بەکاولکردنی ناوچەکانی کورد)).

ولید حمدی دواى ئەو دوکیومینتەى ئەرشیفی حکومەتى بەریتانیا ئاماژەى بۆ سەرچاوەیەکی تر کردووە (Ibla) کە ئەمیش باسی شەڕەکەى بەو جۆرە کردووە کە حکومەت صالح پاشای کەردبوو بەسەرکردەى هەموو هیزەکان کە ئاراستەى ئارارات کرابون و لەمانگی (ئەیلوولی / ١٩٣٠) دا توانی دەرەندى گەروى (سردار بولاى) کە لەنیوانى هەردوو ئاراراتدا بوو بیگریت دواى ئەوەى زیانیکی زۆرى ئی کەوتبوو.

(لەو سەرچاوەیەدا باسی ئەوە کراوە کە حکومەتى بەریتانیا و عێراق هەردوکیان دژی هەموو جۆرە بزوتنەوێکەى جیاخواز وەستابون. لەپراستیدا ئەک تەنها هەر لەو دوکیومینتەدا، بەلکو لەگەڵیک دوکیومینت و سەرچاوەى تردا باسی حکومەتى بەریتانیا کراوە کە هەمیشە دژی هەموو بزوتنەوێکەى کورد بوو و لەو راپۆرتەى (hendersom) بو (mr.helow) ئارەببوى کە ئەم راپۆرتە لەدوکیومینتەى ژمارە (fo.371-14580) کە بەرلەمە ولید حمدی بەکورتى ئاماژەى بۆ کردووە. بەناشکرا دان بەوەدا نراوە چۆن

فېزىكىيەكانىيىنى ھۆكۈمەتنى بەررىتانيا لەھىزىزۇ چەكدارەكانىيىنى شىنخ ئەھمەدى بارزانىيانىيان دابو بۇ ئەۋەيى بىزۈتنەۋەكەيى كورد تەشەنە نەكات و ھەمان دوكيومىنت باسى ئەۋەيى كىردوۋە كە (توفىق روشدى) - كە مەبەستى توفىق روشدى ئاراسە) دانى بەۋەدا نابو ھۆكۈمەتنى عىراق خىزمەتلىكى زۆر گەۋەيى تورگىيەيى كىردىۋو، بەلام روشدى ئاراس ووتىۋى: مەترسى لەشۋىنلىكى تردا ھەيە - كە مەبەستى ئىران بوە -

ھەتا ئىرە برىتىيى بوو لەباسى ئەۋ دوكيومىنت و سەرچاۋانى ھەريەكەيان بەشۋەيەك باسى چەمكىيى شۆپشەكەيان كىردوۋە خوئىندەۋارى بەرپىز لەبەرۋىر كىردى ئەۋ سەرچاۋانەدا ھەندىك ژمارەيى لەيەك نەچۋىيى دىتە بەرچاۋ دەربارەيى ژمارەيى كۆزۋو دىل و ژمارەيى زىانۇ دەسكەۋتى چەك و جەبەخانەكان بۇيە ناچار بوۋىن كۆرتەيى ھەموۋىيان باسبەكەين و كۆتايى باسى چۆنىتى دەستپىكىردى شۆپش و پوداۋەكان و سەرەنجامەكانىيان دەھىلەنەۋە بۇ ئەۋ باسانەيى ئىحسان نورى پاشايى سەر كىردەيى ھىزەكانىيى شۆپشى ئاگرىداغ لەياداشتەكانىيا باسىكىردوۋە، ھەرچەند ۋەكو وتمان ئەۋىش ياداشتەكانىيى درەنگ تۆمار كىردوۋە ۋەۋانەشى تۆمار كىردوۋە كە لەبىرىا مابو، زۆر جارىش لەياداشتەكانىيا ۋەكو وتمان ھەست بەۋە دەكرىت كە پاش و پىشكىيى ئاشكرا ھەيە لەزنجىرەيى باسەكانىيا .

ئىحسان نورى بەرلەۋەيى بچىتە سەرياسى چۆنىتى پوۋبەرۋو بوۋنەۋەيى ھىزەكانىيى كورد لەگەل سۋپايى تور كىدا، لەلاپەرە (۱۱) يى ياداشتەكانىيا سەرچاۋە (۶۱) كۆرتە باسىكىيى مېژۋىيى ناۋچەكانىيى ئاگرى ياداشت كىردوۋە لەكاتى رېكەۋتنەكەيى نىۋان ئىدىرىسى بەدلىسى و سولتانى

عوسمانى كە بەپىي ئەو رېكەوتنە ئەمارەتەكانى كورد يەك لەدواى يەك چوونە ژىر بالى عوسمانى يەو و بوون بەبەشيك لەدەولەتى عوسمانى و بەزنجىرە باسى شۆپشەكەى مىر محمد پاشاى رواندز (پاشا كۆرە) و شۆپشى بدرخان پاشا و شىخ عبىدالله نەرى و شۆپشى شۆپشى (سىد على كوپى شىخ جلال الدين- لەناوچەى هيزان- بدلىس بەهاوكارى مەلا سلیم) و شۆپشى پىران و چۆنىتى پىكەاتنى ئازادى بەسەرۇكاىەتى خالد بەگ جبران و چۆنىتى ئىعدام كردنى ئەو يوسف ضياء بەگ و راپەرىنى ئىبراهيم ئاغا (بروھسكى تىللى) لە عەشیرەتى جەلالى لەسانى (۱۹۲۶) دا لەئاگرى و چۆنىتى ھەلبژاردنى خۆى لەلايەن خۆیبوونەو و بۆ سەرکردایەتى ھیزەكانى شۆپشى ئارارات.

لەلاپەرە (۲۰) ى ياداشتەكەيدا كورتە باسىكى ئىبراهيم ئاغا (بروھسكى تىللى) كەردوو كە لەشۆپشى ئاگریداغدا لەبەر ئازايەتى لەلايەن خۆیبوونەو لەقەبى پاشايەتى پىدراو.

سەیر ئەو یە ئەو ئىبراهيم ئاغا یە ھەروەكو ئىحسان نوری باسیكردوو، بەو ھەموو ئازايەتییەو كە لەشۆپشى ئاگریداغدا نواندبووی كەچى بەرلەو لەشۆپشى پىراندا بەسەرکردایەتى شىخ سەعیدى پىران لەم شۆپشەدا بى لایەن بوو و بەشداری نەكردوو تیايا، بەلام ئايا كە شۆپشى پىران كۆتایى پى ھینرا كار بەدەستانى تورك ھیچ حسابیكيان بۆ ئەو بى لایەنیەى ئەو كەردبوو؟؟ لەو ھەرامدا نەخیر... بەپىچەوانەو توركەكان لەویشیان ھەلبیچاو كیچەلیان پىكرد. دەر بارەى ھەلوئىستى حكومەتى تورك بەرامبەر (بروھسكى تىللى) ھەروەكو ئىحسان نوری لەیاداشتەكانیا باسى كەردوو و توویەتى:

لەدوای شۆڕشی پیران تورکەکان دەستیانکرد بەئاواریکردن و پاگوێزانی
 کورد بەکۆمەڵ و ھەروەکو ئیبراھیم ئاغا خۆی بۆ ئیحسان نوری گێڕاوەتەو
 دارووەستەو قەومەکی پێیان وتبوو بەلەوێ حکومەت دەستی بمانگاتی و
 دەرمان بکات با خۆمان دەرپاز بکەین و ئەویشتن لەوێرامدا پێیان دەلێت:
 مەن دۆستی حکومەت بووم و شتیکی وام نەکردوو و ئێران کە بێتە ھۆی
 ئەوێ لەشوێنەکی خۆم دەرم بکەن...

بەلام ھەروەکو خۆی بۆ ئیحسان نوری گێڕاوەتەو کە وتوویەتی:
 ((زۆری پێ نەچوو لەبەرەبەیانێ پۆزێکی کۆتایی سالی (۱۹۲۶) دا بیست
 سواری تورک بەسەرکردایەتی ئەفسەریک ھا تەبوون بۆ گوندیک و لەوێ ھەوایی
 مەیان پرسیبوو (ھێ ئیبراھیم ئاغا) کۆرەکە کە ئەم ھەوایی دەبیستیت خۆی
 گەیاندا بوو باوکی کە لە (بایزید) بووم بۆی گێرامەو بۆی گێرامەو کە
 بەدواما دەگەرین، مەیش پێم ووت پێیان بڵێن باوکی چوو بۆ (قیزل دزی).
 بەکۆرەکەم و تە بەرپێگای (قوتیس) دا دەروم تەنگەکەم بۆ بێنە بۆ ئەوێ و
 لەرێگەما بۆ قوتیس کە گەیشتمە قەرەغی پوبارەکە ھەوایی دەنگ و باسەم
 لەشوانیک پرسى لەوێرامدا پێی و تەم: تورکەکان بەدوای تۆدا دەگەرین))
 ھەروەکو ئیحسان نوری باسەکی ئیبراھیم ئاغا یادداشت کردوو کە
 دەلی:

ئىبراھیم ئاغا دوای ئەمە بەدوردریژ باسی خۆی بۆ ئیحسان نوری
 کردوو کە چۆن خۆی دانیشتوانی ناوچەکە پویانکردە چیاکان و چۆن
 سوپای تورک بەرامبەر بە ئاگرێ ئۆردوگایەکیان دامەزراند و ئەویش خۆی و
 ھەردوو براکەیی و دوو خوشکەزاو سێ کوپێ و چەند ئامۆزایەکی و ھەندێ
 لەچەکدارانی عەشیرەتی (ھەسەسوری) و تاقمێکی تری عەشیرەتی (موسی

پیرگی) و پیاوه‌کانی (محبوبکر) و هندی چە‌کداری عە‌شیرە‌تی (کسکوی) هە‌موو دە‌ستیان دایە چە‌ک و بڕیاریاندا پووبە‌پووی دوژمن ببنە‌وه‌و لە‌پێ‌کادانێ‌کدا ئە‌حمە‌د ناغای بۆ‌ی ئی‌براهیم ناغاو بۆ‌یە‌کی (محو ناغا) شە‌هیدکران و بروه‌سکی خۆ‌شی بڕیندارکراو تورکە‌کان بە‌رامبەر ئازایە‌تی چە‌کدارە‌کان خۆیان پێ‌نە‌گیرا و هە‌ندی چە‌ک و جبه‌خانە‌یان ئی‌ بە‌جی‌ما و چە‌ند کە‌سی‌کی‌شیان ئی‌ بە‌دیل گرتن، بە‌لام پە‌هوشتی کورد پێ‌گە‌ی کوشتنی دیل نادات بۆ‌یە هە‌موو دی‌لە‌کانیان بە‌ردا.

ئ‌یحسان نوری لە‌یادداشتە‌کە‌یدا دە‌لی: بە‌و جو‌رە چە‌کدارە‌کانی برو سە‌نگی چیا‌ی ئا‌گریان گرت و لە‌م کاتە‌دا (تە‌رمش‌کی) کە‌ سە‌رۆ‌ک عە‌شیرە‌تی (شە‌مکان) بوو لە‌ناوچە‌ی (توزە‌هینی) و یە‌کێ‌ک بوو لە‌کو‌ردە زرن‌گە‌کان ئامادە‌یی خۆی پێ‌شاندا بۆ‌ فیداکاری و خۆ‌بە‌خت‌کردن لە‌پێ‌ناوی نشتاندا کە‌ (شارخوی) برا‌شی لە‌گە‌ڵ‌ابوو.

ئ‌یحسان نوری لە‌لە‌پەرە (٢٥)ی یادداشتە‌کە‌یدا لە‌سە‌ری دە‌رواو دە‌لیت: لە‌دوای ئە‌و راپەرینە‌ تورکە‌کان ترسیان ئی‌ نیش‌ت و بڕیاریاندا بە‌هەر نە‌رخێ‌ک بووبێ‌ت ئە‌و شو‌رشە دامە‌ری‌کننە‌وه‌و لە‌(پای‌زی/١٩٢٧)دا هێ‌زێ‌کیان ئا‌راستە‌ی ئا‌گری کرد بۆ‌ لێ‌دانی کورد و گرتنی ناوچە‌کە‌ و هە‌ندی دانیش‌توانی ئا‌گری کە‌ لایە‌نگری حکومە‌ت بوون، حکومە‌ت توانی بە‌ناو ناوچە‌کانی ئە‌وانا بێ‌تە‌ پێ‌شە‌وه‌و چە‌ند بە‌رزاییە‌کیان گرت و لە‌نی‌وان ئا‌گری گە‌وره‌و ئا‌گری بچووکدا خێ‌وه‌تیان هە‌ڵ‌دا و لێ‌وێ‌وه دە‌ستیان‌کرد بە‌پە‌لاماردان و شە‌پ‌کردن و پێ‌شە‌مرگە‌کانی ئا‌گری ناچاربوون مال و مندالە‌کانیان پە‌وانە‌ کرد بۆ‌ ناوچە‌ی (تامبات) کە‌ لە‌ژێ‌ر دە‌سە‌لاتی عە‌شیرە‌تی (سا‌کان)دا بوون و هە‌ندی لە‌چە‌کدارە‌کانی ئە‌م عە‌شیرە‌تە‌ش

به هاوارو فریای براکانیان هه هاتن و تورکه کانیان ناچار کرد پاشه کشه بکه و لهه پیکادان و شه پهدا کورد دوسکه وتیکی زوری چه و جبه خانه ی هه بوو، نهو دیلان هه که گیرابوون هیچیان ئی نه کراو به دران.

ئیحسان نوری لیژده له یاداشته کانیا نهه چهند دیپری سروده ی یاداشت کردوه که له یاداشته کهیدا کراوه به عه ره بی و نهه وه رگیژانه که یه تی بو شیوه ی کرمانجی خواروو:

دۆلەکانت پەربوون لەخویناو
 لاشەکان بەوناویدا پرش و بلاو بوونەتەوه
 راستە ناگری تۆ ناگریت
 بەلام ئیمڕۆ پۆلەکانیشت بوون بە ناگر

ئیحسان نوری نهلی: له گهرمه ی نهه شه پهدا ساتیک دوژمن هیژه که ی کیشایه وه نهو سا پیی زانی که ئیحسان نوری به خوی و (۲۰) سواره ی عه شیره تی (حیدری) یه وه لهو شه پهدا به شداری کردبوو که له ناو نهو سوارانه دا (سیقیدین به گی کوپی فتح الله به گی سه روکی پیشوو) که پورزای ئیحسان نوری بوو، له گهل هه ندی له عه شایری حیدران و هسان له سنوری په ریونه وهو ساتیک زانیبویان هه رکه کان هیژیان ناردبوو بو ناگری نهوانیش دهو دهست گه یشتبوونه کوپی شه پهدا.

ئىحسان نورى لەياداشتەكانيا باسى دوو شەپرى گىرنگى كىردووه كە
لەنتوان شۆپشگىپران و ھىزەكانى حىكومەتدا پوويىدا بوو. شەپرى يەكەميان
برىتىيە لە شەپرى (كانى كورك) كە لەلاپەرەكانى (۴۳-۶۱)ى بۇ
تەرخانكىردووهو شەپرى دووھم بىرىتىيە لەشەپرى (زىلان) كە بىرىتىيە لەو
شەپرى كە كوردى تيا شكاو لەئەنجاميا شۆپشگىپرانى كورد ئەوى لەو شەپەرە
پىزگارى بوو ئاوارەو دەر بەدەر كرا كە ئىحسان نورى بەدورو درىژ باسى ئەم
شەپرى لەلاپەرە (۸۶) بەدواو بۇ تەرخانكىردووهو ھەول ئەدەين كورتەى
ئەو دوو شەپەرە بەپىنى ياداشتەكانى ئىحسان نورى پىشكەش بىكەين.

شەپرى يەكەم: شەپرى (كانى كورك)

ئىحسان نورى لەلاپەرە (۴۳)ى ياداشتەكەيدا سەرچاوە (۶۱)باسى
چۆنىتى دەستپىكىردى شەپرى كانى كوركى بەم شىۋەيە تۆماركىردووه
كە كورتەيەكى پىشكەش دەكەين:

(پۆژىكى پايز، سەرلەبەيانى لەگوندى (كردناقا) كە نىزىك سنوورى
دەسلەلاتى ھىزەكانى كوردو حىكومەت بوو كاتىكمان زانى تەقەى تەفەنگ
دەستى پىكىردو بەدواى ئەودا ئىتر تۆپباران دەستى پىكىرد دواى ئەودى
تۆپەكانى دوژمن لەگوندەكە نىزىك بوبو ھەو، توركەكان ناوى ئەو گوندەيان
لەئاو كوردىەكەيەو گۆپىبوو بە (توركمن)و لەئەنجامى ئەم تەقاندە ھەندى
لەسوارەكانى كورد پوويانكىردە لووتكەى ئاگرى بۇ ئەودى رىگەى ئەو
نەدەن توركەكان بچنە پىشەو ھەو رىگەى ھاتوچۆى سنوورى ئىران بگرن.

ژنو مندالانی گوندهکانی (موسی) و (بیرکی) گوندهکە ی خۆیان بەجی
هێشتبوو، پرویانکردبوو سنووری ئێران و فەرۆکە ی تورک ئیتەر دەستیکرد
بەپۆردومانی ئەو ژنو مندالانە.

سەرکردە ی هێزەکانی کورد مەبەستی (ئیحسان نوری خۆیەتی) لەگەڵ
(بروہسکی) و (١٢) پیاوی ناو گوندهکە مانەوہ بۆ بەرگری کردن لەگوندهکەو
چاومان ئی بوو هێزەکانی تورک بەرزاییەکانی (کانی کورک) یان داگیرکرد کە
ئەو هێزە بریتی بوو لەچەند سوارو پیادەو تۆپیکیشیان پێ بوو
دانیشتوانی (کانی کورک) کە گوندهکەیان بەپێی پارێزبونی حکومەت ئاوەدان
کرابووہ تەنہا بریتی بوون لە (٢٥) مال و دانیشتوہکانی هیچیان نژی
حکومەت نەکردبوو کەچی تورکەکان پەلاماریانداو خاوخیزانەکانیان
ناچارکرد بچنە (ئاگری)، برازاییەکی (بروہسکی) کە تەمەنی نوو سال بوو
بەتفەنگەکە ی لەفەرۆکە یەکی دابوو خستبوہ. خوارەوہ. هەندێ لەوانە ی لەناو
سنووری دەسلەلاتی تورکەکانا بوون خۆیان گەیانە لای ئێمە کە بریتی بوون
لە (ئیلخان) ی کۆرە بچووی بروہسکی و (ملا شون الله) کە مەلایەکی کوردی
داسۆز بوو لەخوتبە ی مزگوتەکە ی خوتبە ی بەناوی میللەتەکەوہ
دەخویندەوہ لەمزگوتە ی (ئاگری) و پێنج پێشمەرگەیان لەگەڵدا بوو کە
شەویکی درەنگ گەیشتبوونەکانی کورک و ویستویانە بچنە مالی (حمید
ئیسماعیل) و کاتیئک بەخۆیان دەزانن سوارە ی تورک پروودەکەنە گوندهکە
لەبەرئەوہ نەیان توانیبوو بچنەکانی کورک بەلکو پرویانکردە لای ئێمە.

هێزیکی تورک دوا ی خەلکی گوندی کانی کورک کەوتن و پاویان نان و
پەلاماری مەرو مالەتەکانیان دان کە بەراستی ئەم کردارە ی تورک ئەوہندە
کاریگەر و دلتەزین بوو ئەو چەکدارانە ی بەلاپالێ چپای ئاگریەوہ بون کە

چاويان بهو پهفتاره كېوت خويان پي نهگير او شيرانه و دليړانه دوژمنيان
ناچار كړد پاشهكشه بكات.

توركهكان دهستيانكړد بهگوللهباراني پوبارهكهي سهر سنوور بو شهوي
پيگهي پهپينهوه لهكوردهكان بگړنو نهگه نه ناو خاكي نيرانهوهو، من لهو
كاتهدا تاقه كهس بووم كهسواړي ولاغ بوم، خنوم گهيانده نزيكي
پردهكهو ليبي پهپينهوه، لهو كاته دا (بادو دلخري) و (عوسمان كيلم) و
سي سواړي تر شهوانيش لهپوژناوای پردی كانی كورك ولاغهكانيان
بهستهوه.

نيحسان نوري له لاپهپه (٤٧) ي ياداشتهكه دا باسي شهوانهي كړدوهو
كه لهگونهكه دا بوون، توركهكان دهستيان بهسهر هندی ژندا گرتبوو
يهكيك لهوانه ژنيكي سك پريوو، ژنيكي تريشيان كوشتبوو لهبرشهوي
نهچووبوو لهگهليانا كه شهو ژنه خيزاني ناموزايهكي (حميد
نيسماعيل) بوو.

(بروهسكي) و هاوپتيكاني كهخويان دابوو بهزهويداو پوبهپرووي
پردهكه شهريان دهكړد، ساتيك چاويان بهمن كهوت گهيشتبوومه كاني
كورك شهوانيش پهپينهوهو هه موومان پوومانكړده پشت دوژمنو
دهستمانكړد بهتهقهكردن لييان و سهركړدهي هيزهكهي تورك چاومان
ليبي بوو بهپهله پروسكي سواړي نوتومبيلهكهي بوو رايكردو
(بادوزيلاني دلخسري) بهخوي و تاقمهكهي پهلاماري پشتهوهي هيزهكهي
توركي داو هنديكي لي بهديل گرتن.

ئىمەش لەگوندى (قوتس) ھوھ كە بەرامبەر بەچىياكەى پشت بايزىدە ھوھ بوو، لەوئۆھ دەستمانكرد بەگوللەبارانى رۆمەكان (توركەكان) كە بنكەى تۆپەكانيان تيا دامەزاندبوو.

ئىحسان نورى ئەلى: بەپراستى ئەم شەپە يەكك بوو لە شەپە سەيرەكان كە ئەو ھەموو سەربازە زۆرەى تورك لەو ناوچانەدا دوو ھەزار دەبوون بەتۆپى گەورەو بچووكە ھوھ بەرامبەر بە ژمارەيەكى ئىجگار كەمى كورد كە ھەمووى (١٥) چەكدارى پيادەو (٦) سوارە بوون چۆن وایانكرد توركەكان راوبنڤن و ژمارەيەكيشيان ئى بەدىل بگرن.

لەگوندى (ھىلاج) ئىبراھىم ئازۆ لەگەل ئەو فېرۆكەوانەى فېرۆكەكەى خرابووە خوارەو چوو بۆ بايزىد) و لەگەرپانەوھيدا لەبەرزايىيەكانى (قوتس) دا بەلاى ئىمەدا تىپەپرى و بۆى گىرپاينەوھ وتى لەگەل فېرۆكەوانەكەدا چوومە بايزىد لە (قوتس) ھوھ ئەفسەرىك بەدووربين سەيرى سەربازەكانى خۆيانى دەكردو دەيكىشا بەئەژنۆى خۆيداو دەى ووت: ئەم نەگبەتییە چىيە؟! ئائەم ھەموو سوارو پيادە پىر چەكانەى ئىمە بەخۆيان و تۆپەكانيانەوھ نەياننتوانى بەرامبەر چەند كوردىكى پروت و كەم چەك خۆيان بگرن!!

ئىحسان نورى لەياداشتەكەيدا دەريارەى ئەمە وتوويەتى: نازانين. ئاخۆ سەركردەى ئەو ھىزەى تورك لەراپۆرتەكەيدا ئەبى چۆن باسى ئەم شەپەى كوردبىيت و ژمارەى شەركەرەكانى كوردى بەچەند دانابىيت؟؟، لەپراستيدا ھەوائى ئەو شەپە وەكو ئەفسانەيەكى لىھات و دەماودەم دەگىرپاينەوھو بلاو دەبوو ھە.

نُحسان نوری له گڼ هندی له چه کداره کانی
لاپره (۱۳۶) یاداشته کی نُحسان نوری

ئىحسان نورى لەلاپەرە (٤٩)ى يادداشتەكەيدا باسى ئەو فېرۇكە خراوەى
 كىردۈۋە كە دوازەدە چەكدارى كورد بەسەر كىردا يەتتى (ئەيۈب ئاغا)ى بىراى
 بىرۈھسكى خۇيان گەياندە ئەو شۆيئەى فېرۇكەكەى ئى خرابوۋ دەستيانكرد
 بەتەقە كىردىن لەولاشەۋە سەربازەكانى تورك لەگىردەكانى نىزىك گوندى
 (دودىكان) لەسپەرەكانىيانا خۇيان حەشاردا بوۋ، چەكدارەكانى ئىمەش
 دەبوايە لەچىيى (قوتس)ۋە كىلۈمە تىرىك تەختايىيەكان بېرىن كەلەژىر مەۋداى
 گوللەى دوزمندا بوۋ، بەلام سىد رسول بەرزنجى و فرزندە كە ھەردوكيان
 نمونەى ئازايەتى و قارەمانىتى بوۋن تەقەيان لەتور كەكان كىردى دواى ئەۋەى
 توركە خۇجەشاردا ۋەكان بۇيان دەر كەوت سىل لەگوللەكانى ئەۋان ناكەنەۋە
 ناگەپىنە دواۋە بەرزايىيەكانى بەردەمى سەنگەرەكانى ئەۋانيان گرتىبوۋ ئىتر
 ئەۋان ناچار بوۋن كىشانە دواۋە ئەفسەرەكەى سەركىردەيان لەگەل سى
 سەربازى تردا بەسۋارىى خۇيان دەر باز كىردى پىشەمەرگەكانىمان ھاۋارىيانكرد
 ئەۋا پۇمەكان پايانكردى و لاخەكانىيان و سى لاشەۋ چەند بىرىندارىكىيان
 بەجى ھىشتىبوۋ بەخۇيان و چەكەكانىيانەۋە پاش ئەۋە ھىزەكەى تورك يەك
 لەدواى يەك پايانكردى خۇيان شار دەۋە.

ئىمەش لەگەل بىرۈھسكىدا كە گەيشتىن نىزىك بوۋن لەفېرۇكە خراۋەكەو
 ئەۋ تۇپەى تىيايا بوۋ دەرمان ھىناۋ فېرۇكەكە سوتىنراۋ كلىپەۋ تەقەى
 فېرۇكەكە دەنگى ئەدايەۋەۋ ئەۋانەشى كەبەدىل گىرابوۋن بەجلى ژىرەۋە
 نىردان بۇ بايزىد بۇ ئەۋەى خەلك لەپىگا بەۋ شىۋەيە بىيانىيىت.

ئىحسان نورى لەيادداشتەكەيدا دەلىت: سەركىردەى ھىزى تورك لەسەر
 سنورەكە كە مىر ئالائى (فەرھادباى)بوۋ خەبەرى بۇ ناردىم و پىنى و تېۋوم:

بۆچى ئىمە شەپكەرەكانى خۇمان بىدەين بەكوشت، لەجىياتى ئەو ۋەرە با
 من و تۇ با زۇرانىك بگرين ئەوسا بەكوشتنى يەكىكمان شەپكە دەپرئتەو،
 منىش ۋەرامم دايەو ۋە پىم ووت: ئەگەر بەكوشتنى يەكىكمان شەپ كۇتايى
 پى بىت ئەوا من بەوپەرى شانازىيەو ۋە ئامادەم ھەر ئىستە ئەو زۇرانەت
 لەگەلدا بگرم، بەلام وادىارە تۇ ھىشتا لەھۇى پوودانى ئەم شەپ
 نەگەيشتويت و نازانى بۆچى ئىمە شەپ لەگەل توركدە دەكەين!!

ئىمە داۋاي سەربەستى و سەربەخۇى مىللەتەكەمان دەكەين ئەگەر
 حكومت دان بەۋەدا بىت ئىتر نەپىۋىستى بەشەپ ھەيەو نە بەزۇرانباى
 من و تۇ، ئەگەر ئىۋە ئەو زۇرانباىش بەشتىكى پىۋىست دەزانن من ئەو
 زۇرانباىيە لەگەل تۇدا ناكەم بەلكو لەگەل سەركردەى توركىادا دەيكەم
 چونكە منىش نوينەرى كوردەم و دور نىە بەرلەۋەى شەپ بېرئتەو پۇژى دى
 لەكۇپى شەپىكدا پوو بەرووى يەكتىر بىينەۋەو ئەۋەشت ئى دىارى بى كەمن
 پۇژىك لەپۇژان ھەر دەرم بەلام لەناو كوردەكانا ھەزارانى لەمن باشت ھەيە
 كەبتوانىت تۇلەى مىللەتى كورد لەتورك بىينەۋەو ئەم شەپ ھەر كۇتايى
 نايت ھەتا ئەنجوۋمەنى بالى مىللى تورك دان بەمافى كوردە نەنىت)).

ئىحسان نورى ۋەكو خۇى باسىكردوۋە ئەو دىلانەى گىرابون و
 نىررابونەۋە پاي سپاردن بەمىر ئالائى ۋەراھاد بلنن وائىمىرۇ دىم بۇ ئەۋەى
 لەكۇپى شەپدا پوو بەرووى يەكتىر بىينەۋەو ھەروەكو تۇ چۇن بەچاۋى خۇى
 منى بىنى پىش ھىزەكەى خۇم دەكەوم ئەۋىش و خۇىم بۇ دەرخوا بەپەلە
 پانەكات.

ئىحسان نورى لىرەدا چۋار دىپىرى ترى سرودىكى بىلوكردۇتەۋە
 لەياداشتەكەيدا كە و تراۋە:

پۇڭزى ئازادىت ئى ھەلات..

تېشىكى پوناكىت گەشتۈتە بەصرە

ئاشتېم چاند لەناو گەلدا

كۆپە بىيىنە ئاگرى... كۆپە بىيىنە ئاگرى

ئىحسان نورى وتويەتى:

لەسەر سنوورى ئىرانەو، لەكانياوكانى سەر گىردەكانى (ئايىبەى)

بەناشكرا شەپرى (كانى كورك) دەبىنراو لەويۇە نوينەرى (طاشناقى)

ئەرمەنى ئاگادارى ئەو ئازايەتى و قارەمانىيەى كورد بوو چۇن خۇيان

بەختكردبوو، دەنگى لاوانى كورد دەلەرايەو كە دەيان ووت:

كۆپە بىيىنە ئاگرى... كۆپە بىيىنە ئاگرى

توركەكان لەترسى تۆ باوكەپۇيانەو قور دەپۇون

بەچاوى خۆت پۇمەكانت بىنى چۇن پايانكرد

كۆپە بىيىنە ئاگرى.... كۆپە بىيىنە ئاگرى

ئىحسان نورى لەياداشتەكەيدا لەسەرى پۇيشتووەو وتويەتى:

(سەرکردەى ھىزەكانى شوپرش، بەبەيانىك داواى لەرايى گشتى جىھانى

كرد لەكىشەى كورد بكوئەو پى ئى وتوون.

(لەو شەرەندە كە تووشى كورد بوو بەناچارى دژى تورك، ئەو دىلانەى

كورد دەيانگىرت دەم دەس ھەموويان بەردەدرين، بەلام توركەكان

بەپىچەوانەو بەوپەرى دېرەندەيتەو بەزەييان بەمندالېشدا نايەتەو

دەيان كوزن كەچى سەرپاي ئەمە حكومەتى تورك بەدەولەتلىكى

پیشکەوتووخوازی خاوەن شارستانی ئێ دەژمیڤریت!! ئایا کامیان ڤرندەو
کیوین؟!

دوای ئەو ئیحسان نوری لە لاپەرە (٥٣) ی یادداشتە کە دا باسی هەندی
کاروباری بەرپۆه بەرایەتی سەرکردایەتی شوڤشی کردووە و بەو زستانە
سەختە کە شوڤش (١٢) جیهازی تەلەفونی گرتبوو بەلام پێویستی بەتەل
هەبوو کە ناوچەکان بەهۆی ئەو تەلەفونانە بەیەکەو بەسستیت بۆ ئەو
مەبەستە سەرکردە ی هیزەکانی شوڤش کە (ئیحسان نوری پاشا) خۆی بوو
لەگەڵ چەند سوارێکی دایدا پەلاماری بنکە ی سوپایی تورکیاندا
لەبایەزیدو ئەو پێویستیان بوو لەتەلی تلگراف دەستگیریان بوو. لەگەڵ
خۆیان بردیان و پۆژی دوایی ئەو تەلانە هەموو لەگەڵ تەلەفونەکان
لەشوینی خۆیان دانران و توانرا هەندی شوینی گرنکی شوڤش والی بکری
بەو هیلی تەلەفونانە پێوەندیی بەیەکەو بکەن و دەربارە ی چە کدارەکان و
ئەفسەرەکانی شوڤشیش بۆ ئەو شێوەیەکی پێک وەرگیری هەر چە کدارو
ئەفسەریک پلەو پایە ی تایبەتی خۆی هەبوو و بۆ چە کدارەکان نیشانە ی
ئاگری گەرەو بچووک لەسەر بەردیکی بچووک هەلکەنرابوو، چە سپینرابوو
بەسەر و کلاو کانیانەو ئەفسەرەکانیش نیشانە ی (خۆیبون) یان لەسەر
شانیان چە سپاندبوو کە بریتی بوو لەوینە ی خەنجەرێک لەناو وینە ی گولە
گەنمیکداو لەسەر دەسکی خەنجەرە کە وینە ی پۆژیکی ئی هەلکەنرابوو.

و هەکو ئیحسان نوری لە لاپەرە (٥٤) دا باسی کردووە، تورکەکان لەو
زستانە دا هەلیکی زۆریان داوو بۆ کوشتنی خۆی و ئەو کارەیان سپاردبوو
بەشیخ عبدالقادر کە هەتا ئەو سا هەر لایەنگری حکومەت بوو، ئەویش ئەو
کارە ی سپاردبوو بە زاوایەکی و بە (داقو) ی کوپە بچووک بڕو هسکی، بەلام

توركەكان بەھەلەدا چۈيۈن لەمەداو لەپراستی مەسەلەكە نەگەشتىبۇن
كەكورد تىنۇى ئازادى و سەربەخۇى بوو نەيان زانىبوو سەركردەى شۆپش
ئاگادارى نەخشەى ئەوان بوو، ئەوانەش كە بەلئىنى بەجىھىنانى
پاسپاردەكەى ئەوانيان دابوو ھىچ شتىكىيان بى پەزامەندى سەركردايەتى
شۆپش نەكردبوو.

ئىحسان نورى دواى ئەمە دەچىتە سەرباسى تواناو دەسەلاتى شۆپش و
پونكردنەوى بارودۇخ و ھەلۆست و وتوويەتى:

(زۆر باش لەو گەشتىبۇم كە ھىچ ھىواو ئومىدىك نەبوو كەلەھىچ
لايەكەو دەستى يارمەتىمان بۇ درىژىكرىت و تواناى فراوانكردنى كۆپى
شەپش شتىكى ئاسان نەبوو، ئەو چەكەى شۆپشەش ھەيىبوو برىتى بوو
لەتفەنگ بەرامبەر تۆپ و فروكەو دەبابەى سوپاى مەشق پىكراو، بەلام
لەگەل ئەوھشدا بەچنگىكى پۆلاين دەستمان بەسەر چىاي ئاگرىدا گرتبوو،
توانىبومان بەرەنگارى ھىزى تورك ببىنەو دەنگى شۆپش و باسى مافى
كوردمان گەياندبوو بەجىھان و ئەو نەخشەيەى بۇ شۆپش ئامادەكرابوو
تكتىكەكەى لەلايەن (خۆيىون) ھو پەسەندكرابوو.

ئىحسان نورى دەلى: توركەكان پەندو دەرسىيان لەبەسەرھات و
پوداوەكانى مېژوو وەرنەگرتبوو ھەروەكو چۆن بۇ پىنەكردنى ئەو
شكاندن و دۆپاندنە زۆرەى سالى (۱۹۱۲) لەبالقاندا توشىيان بوبوو داخى
ئەوھىيان بەعەرەبەكان پشتبوو بەھۇى (جمال الدين سفاچ) ھو ھەمان
شيوە دەيان ويست لەگەل كوردىشدا ھەمان دپندەيەتى و خوينرېژى
بەكاربەنن.

ئىحسان نورى لەيادا شتەكەيدا دەلى:

بۇ ئەۋەدى خۇيبوون دەست بىكات بەچالاكى، بەپۇيىستىم زانى چەند تىكۆشەرىكى لەخۇبىردوۋى بىنىرم بۇ ناۋجەرگەى كوردستان بۇ ئەۋەدى لەلايەكەۋە توركەكان بەۋەۋە خەرىك بىكەم لەلايەكى تىرىشەۋە پەيۋەندى پەيدا بىيىت لەنىۋان بىكەى خۇيبوون و ناۋچەكانى تىرى كوردستاندا، ھەرچەند ژمارەى ئەۋ نىرراۋانە كەم بوۋ بەلام زۆر بەقولايى دەچۈۋنە ناۋ خاكى كوردستانەۋەۋە بىكەى تىرىش دامەزراۋ بەمە بلىسىەى شۇپشى ئاگرى لەشۈيىنەكانى تىرى كوردستانا بەرزبۈۋە.

لەدۋاى شەپى (كانى كورك) وورەى دانىشتۋان بەرزبۈۋەۋە ھەبوۋ لەناۋيانا دەيۋت فىرقەيەكى تورك ناۋىرى پەلامارىان بدات. ئىحسان نورى ئامارەى بۇ ياداشتىكى (زۈھدى گويۇن) كىردۈە كە ئەفسەرىكى تورك بوۋە لەباسى يەكىك لەۋ شەپرانەدا لەياداشتەكەيدا وتۈۋيەتى:

((لەۋ شەپرانەى لەنىۋان كوردەكان و توركدە لە (ئوسمان كىلم-ئالتون دىشمى) كەنىزىكى زەۋيوزارەكانى عەشیرەتى (شىمىكان) بوۋ لەناۋچەى (تۈزلجە) ھىزى سوپاى ئىمە شكاۋ پاشەكشەى كىردبوۋ پۇژى دۋاىى كەبەناۋ كۆپى شەپرەكەدا گەپرام چاۋم بەچۋار لاشەى سەربازكەۋت و ناشتمان، بەرامبەر بەمە لەناۋچە شاخاۋى و دۆلەكانا (۶) كوردەم بەدىل گىرت كە ھەر شەشىان شۋان و گاۋان بوۋن و ھىچ پەيۋەندىيەكىان بەشەپرەۋە نەبوۋ.

ساتىك حىكۈمەت بەسەركىدايەتى (جىنرال صىجى) ھىزىكى ناردە سەر عەشیرەتى (شىمىكان) كە سەركەكەى (تەيمۈر ئاغا) بوۋ، شەۋ لەگوندى (كابلۇجە) دا ماينەۋەۋە كاتىك لەتەقەى تەنگ خەبەرمان بوۋەۋە پاسەۋانىك

ۋوتى: ئەۋەتە ۋالەۋبەرەۋە پۇيشت ۋ تىپەرىكىرد. ساتىك چۈيىنە سەر ئەۋ
 زەلامەي پاسبەۋانەكە باسىكىرد تماشامان كىرد (ئامق) بوۋ، كەمىنايان
 بىرىندارىبوۋ دوۋ گۈللەي بەركەۋتبوۋ يەككىيان ئىسقانى پانى شكاندبوۋ،
 كەلىمان پىرسى بۇچى ھاتوۋىتە ئەم گۈندە لەۋھرامدا ۋوتى بۇ ئەۋە
 ھاتوۋم تۆلەي (ئىبراھىم فتۇ) بگەمەۋە، بۇ ئەۋە ھاتوۋم ئىۋەي ئەفسەر
 ھەموۋتان بكوژم، بەلام بەداخەۋە بەرلەۋەي بگەمە چادىرگەي ئىۋە بەر
 گۈللە كەۋتم))

ئىحسان نورى لەياداشتەكەيدا دەلىت ئەۋ (ئامق) يە لەعەشىرەتى
 شىكان بوۋ لەتاقمەكەي (كەرىم قاسى)، بەۋ جۆرە، بەۋ بىرىندارىيەش
 تۈركەكان كوشتيان ۋ شەھىد بوۋ.

ھەمان (زۈھدى گۈيغۇن) باسى پوداۋىكى تىرى كىردوۋە كە ۋتوۋىەتى:
 ((پۇژىكى تىرچەند كەسىكىمان لەعەشىرەتى (شىكان) بەدىل گىرت ۋ
 بىردىانن بۇ گۈندى (قەرەكۈسە) ۋ لەنىك (بالكلگول) داياننە بەر گۈللەۋ
 كوشتيانن ۋ بۇ پىنەكىردنى ئەۋ تاۋانە ھەر پانزە دىلە كوژراۋەكانيان
 بەمىردىۋى ۋ كوژراۋى بىردىاننە سەر شاخەكان ۋ لەپۇژنامەكانيان بلاۋيان
 كىردەۋە ئەۋانە لەكاتى شەپدا كوژرابوۋن.

لەدۋاي ئەۋ باسە دورودىرژەي شەپى (كانى كورك) ئىحسان نورى
 لەياداشتەكانيا لەلاپەرە (۸۲) بەدۋاۋە ياداشتەكەي بۇ چۈنىتى
 دەستپىكىردنى شەپى (زىلان) تەرخانكىردوۋە كە لەم شەپدا ھەرەكو پوۋن
 دەبىتەۋە شۇپشگىپران ئەۋپەرى قارەمانىتى ۋ خۇبەختكىردىيان پىشانداۋو
 بەلام لەئەنجامدا شۇپشگىپران نەيانتۋانىبوۋ ھەتاسەر بەرگىرى ھىرشى يەك

لەدوای يەكی ھىزەكانى تورك بگرنو لەدوای شكانى شەرەكە باسى ھۆى
شكانى شەرەكەو ھۆى خۆمانەو ھۆى بىگانە پوون دەبیتەو.

باسى شۆرشى زىلان:

ئىحسان نورى لەلاپەرە(۸۲)ى يادداشتەكانيا باسى ئەو دەمدا چۆن
توركەكان ويستيان بەبەردىك دوو چۆلەكە بكوژن و لەلايەكەو لەحكومەتى
ئىران نزيك بوونەو بۆ ئەو كارتىكى وا بكن حكومەتى ئىران كىشە بۆ
شۆرش دروست بكات و برادەرانى ئىمە ئاگادارى ئەو گفتوگويانە بوون كە
لەئەنقەرەدا لەنيوان حكومەتى تورك و باليوۆزى ئىراندا دژى كورد دەكراو
لەتارانيش ھەمان كۆبوونەو لەنيوانى باليوۆزى تورك و كاربەدەستانى
حكومەتى ئىراندا دەكراو لەو پووە پۆژنامەكەمان (خۆيبون) باسىكى
دەربارەى ئەو بلاوكردەو كەتيايا و تراپوو:

((توركەكان دەيانەو بەبەردىك دوو چۆلەكە بكوژن, لەلايەكەو
ھەولئەدەن كوردو ئىران بكن بەدوژمنى يەكتر بۆ ئەو ئىرانىەكان دژى
شۆرش بوەستن و لەلايەكى تويشەو دەيان ويست بەسەرگرتنى ئەو
تەقەلايەيان كورديش بكن بەدوژمنى گەلى فارسى ئاموزاي كورد بۆ
ئەو پىگە خۆش بكن بۆ دەسگرتن بەسەر (ئازربايجان)دا كە دەمىكە
خەوى پىئو دەبين)).

ئىمەش دەستمانكرد بەخۆئامادەكردن بۆ پووبەرپوو بوونەو ھىزى
تورك و ھەموو بەيانىيەك فرۆكەكانى تورك بۆردومانى ناوچەكانى
ئاگرىيان دەكرد كە ئاگرىەكان لەسەر چياكان رەشماليان ھەندابوو.

كاتيك من و مەبەست (ئىجسان نورى) يە شىخ عبدولقادر بەبىست سوارەو چوین بۇ سەردانى لقى خۇیبوون لەباکوری ئاگری و بەدەشتى (ناخدرى) دا دەگەرپاين که بۇ يەكەمجار ئالای کوردستان لەو پیدەشتەدا هەلکرايوو، لەرینگامانا چەند تورککەمان بينى لەوانەى که حکومەتى تورک هینابوونى و لەو دەشتەدا جى نشینی کردبوون، بەلام ئەمانە ناچارکرايوون که سەردانەوینن بۇ ئالای کوردستان که لەو دەشتەدا دەلەریەو، هەمووی سى پۇژى پى نەچوو بەسەر ئەو گەشتەمانا فۇکەى تورک دەستیکرد بەبۆردومان کردنمان و خێوەتەکان بەر بۆردومان کەوتن و (پاشا خاتون) ى خیزانم لەخێوەتەکەدا بریندارکراو هەندى لەمەرو مالا تەکەمان کوژران و بۆمان دەرکەوت تورکەکان بەتاریکایى شەو طاووریک سەربازیان هینابوو لەگەل دوو توپداو لەسەر پینگەى (قاباق تەپە) دایانمەزانندبوو که ئەکەویتە سەر پینگای پۇژئاواى ئاگری که ئەمە سەرەتای خۇئامادەکردنى حکومەتى تورک بوو بۆسەرمان لەسالى (۱۹۳۰) دا.

شوینى (قاباق تەپە) وەکو قەلایەکی سەخت وابوو، تەنها پینگەىکی سەخت هەبوو که بیگاتى و لەو پەووە (زەدى گویقین) که ئەفسەریکی تورکە نویسیویەتى:

((چەتەکان بەهەموو هیزو بەچەکەکانیانەو ئەو بەرزیایانەیان دەپاراست، بەلام لەپراستیدا شتەکە بەو جۆرە نەبوو که ئەو باسى کردبوو چونکە ئیمە لەو ناوچەیدا هیزیکى ئەوتۆمان نەبوو بتوانیت هەموو شاخەکەو دەورو بەرى پاریژیت.

فۇکەکانى تورک هەرچەند هەموو پۇژیک بەسەر ئاگریدا دەفرین و ژن و مندالى دانیشتوانیان بۆردومان دەکرد، بەلام بەبەرزاییەو دەفرین و

لەتەقەى ئىمە دەترسان و سلىان دەكردهوه، بىجگە لەوه شوپشگىپرانىش
فېرى خوشاردنەوه بويوون كە ئەمە بوو بەهۆى ئەوهى كەمتر زيانيان ئى
بكهوئ.

ئالەم ھەلوئىست و بارودۆخەدايەكىتى سوؤفەت ھىزىكى گەورەى
ھىنابووه سەر سنوورى ئىران و ئاگرى و ئىرانىەكانىش ھىزى خويان
ھىنابووه ناوچەى (ماكو).

پۆژنامەى جەمھورىەتى توركى لەژمارەى پۆژى (۳۰/تەمووزى/۱۹۳۰)دا
مقالىكى لەژىر ناوى (ئەم گلەييانەى دوايىمان لەئىرانە)، لەو مقالەدا
نوسراوه:

(ھەوالئىرى پۆژنامەى (تايەس) لەئەستەمبول ھەوالئىكى ناردووه بۆ
پۆژنامەكەى تيايا باسى ئەوهى كردووه كە بەھەزاران چەتەى كورد
كەخويان لەلووتكەى چياى ئاراتدا قايمكردووه شوئىنەكانى خويان
بەستوووه لەولاشەوه كوردەكانى ئىران يارمەتيان دەدەن و ئەرکانى حەزبى
توركياش بەرامبەر بەمە(۶۶)ھەزار سەربازو جەندرمەى ئامادەكردووه
بەپالپشتى (۱۰۰)فېرۆكە ھەمووى ناردوون بۆ ناوچەكانى (وان) و (بايزىد) بۆ
شەپرىكى سەختى دورودريژ).

و لەژمارەى ھەمان پۆژنامەدا لەژىرناوى (پوداوەكانى چل سال
لەمەوبەر) ھەوالئىكى ترى بلأوكردۆتەوهو تيايا وتوويەتى:

((ئەو ھەزاران كوردەى ئەرکانى حەرب توركيا باسيكردوون،
لەپاستيدا دەرکەوت ژمارەكەيان لە(۵۰۰)چەكدارى كورد بەولاوه تىپەپرى
نەكردبوو (بىگومان ژمارەى فېرۆكەكانىش ھەر بەو شىوہە پاست

نەبوو، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا ھێزەکانی سوپا نەیانئەتوانیوە بیانشکێنن و شۆینەکانیان داگیربکەن)).

ئیحسان نوری لەیادداشتەکیداتوو یەتی:

((لەپراستیدا حکومەت کە ئەو ھەموو ھێز چەکەیی ناردبوو، ئێمە چەکی بەرگریکردنمان زۆر کەم بوو، ئەوەی ھەمان بوو ئەوانە بوون لەسەریازە بەدیوێکیگراوەکان دەستمان کەوتبوو مەن خۆم تەنھا دەمانچەبە کەم ھەبوو کە کریستیانیەکان بەدیواری بۆیان ناردبوو و لەشەپری (کانی کورد)یشدا بەکارم ھێنابوو)).

ئیحسان نوری ئەڵێ: گەشتە ئەو پرۆایەیی ئێرانیکان نیازیان خراپەو بەدەستیانیوەیە شتێک دژی ئێمە بکەن، بۆیە بیر لەوە کرایەو لەجیاتیی ئاگری بکەیکەتر بدۆزیتەو کە بۆ ئەمە (دۆلی زیلان) و چپای (سیبان) بەباش زانران بۆ ئەوەی پەرەش بەشۆینی بزوتنەوێی تریش بدرێت بۆ ئەوەی تۆزێک باری ئاگری سووک بکری و بتوانین بەباشی لەناوجەرگەیی ھێزەکانی تورک بدەین.

لەدوای چەند پۆژیکێتر، سەرۆکەکانی دۆلی زیلان و عەشیرەتی (حیدران) لەگوندی (دردن) بپاریاندا دەست بەپراپەڕین بکەین و منیش بۆم دەرکەوت ئازاکانی حیدران بەتەواوەتی خۆیان ئامادەکردبوو، تورکیش دەستیکردبوو بەسەرەتای پەلاماردانەکە.

ئیحسان نوری لەلەپەرە (٨٦)یدا بەم شیوەیە باسی (دۆلی زیلان)ی کردووە کە شەپەکەیی تیادا پوویداو:

((دۆلی زیلان لەدوای ئاگری دووھەم ناوچە بوو کە کاتی خۆی لەشەپری جیھانییدا پوسەکان نەیانئەتوانیبوو دەستی بەسەردا بگرن و دیاربوو

شۆپشگىڭرەكان سووربوون لەسەر پەلاماردانى توركەكان، بۆيە منىش داخوازىەكانىانم پەسەند كردوو دەربارەى ئەو بەريارىكم دەرکرد كە تيايا وتبووم: لەپاش پاكردەنەوہى دۆلى زىلان لەھىزى تورك نۆرەش دىتە سەرپاكردەنەوہى شارەكانى (بارگرى) و (نەرجىش) و (نەرنىش) و ئەگەر دانىشتوانى ناوچەكە بريارىاندا شارى (ئادلجواز) یش ئازاد بكرىت ئەو ھىزەكانمان لەناوچەكانى (جلالو حيدران و ئادامى و زىلان) ەو ئەو بريارەش بەجى دەھىنن بەلام پىويستە بەر لەمەموو شتىك ھىزەكانى (حيدران) چىاي (سىيان) بگرن.

لەئاراراتىشدا بەپىويست زانرا ھىزەكانى تورك لەدەورو بەرى چياكە پاكبكرىنەوہو شارى (باشكندر) تاگەيشتە باكوو باشوورى چياكە داگىربكرىت و خوئامادەبكرىت بۆ ھىرش بردن بۆسەر شارەكانى (اخدر) و (بايزىد) و ئەركى ئازادكردنى شارى (قولىب) م سپارد بە (تەرشەلى) كە بەخۆى و عەشىرەتى شىمکان داگىرى بكەن و پەلامارى (قاخزمان) یش بدات و دەست بەسەر پىگەى (قارص-ئاگرى) داگىرىت و كاتى ھىرش بردن دەستنىشانكردو وینەيەكى ئەو بريارەم نارد بۆ سەركرەكانى ەموو ناوچەكانمان و دياربوو نوسخەيەكى ئەو بريارە گەيشتەبوو دەست ئەفسەرى تورك (زەھدى گويغن) كە لەدوايدا ئەو ئەفسەرە توركە لەياداشتەكانيدا نوسيويتى:

(حكومەت خۆى ئامادەكردبوو ھىرش بباتە سەر ئاگرى و بۆ ئەمە ھىزەكانمان پويانكرەدە بايەزىدو فەرمان دەرچوو بۆ لەناوبردنى ھىزەكانى ئاگرى و بزوتنەوہيەكى فراوان دەستى پىكردبوو ھىزەكانى تورك (قاباق تەپە) داگىركرد كە دەكەويتە پوژئاواى ئاگرى و سەركرەدى چەتەكان كە

ئىحسان نورى يە بەيانىكى دورودرىژى دەرگىدېو بۇ سەزگۈكى
عەشیرەتەكان لەوانەى لەدەورو بەرى ئاگریدا لایەنگرى ئەو بوون)).

ئىحسان نورى لەیاداشتەكەیدا دەلیت: ئەو ئەفسەرە تورکە ئەو بەیانەى
منى لەگىرغانى یەككە لەكوژراوەكانى ئىمەدا دەستگىر بوبوو.

وەكو ئىحسان نورى خۆى باسیکردوو، نوسخەیهكى ئەو بەیانەى
دەریگىدېو ناردېووى بۇ سەزگۈكى عەشیرەتى (ئادامان) كە ئىبراھیم ئاغا
بوو، بەیانەكە لەسەرەو لەلای پاستیەو نوسراپوو (خۆیبوون) و لەژیریا
نوسراپوو (مجلس وطن كورد- ئەنجومەنى نیشتمان كورد) و ژمارەى
بەریارەكەشى نوسراپوو، لەلای چەپى سەرەو شەدا نوسراپوو- ئاگرى-
مرکزی قیادەو لەژیر ئەمەدا پۆژى دەرجوونى بەیانەكەى تیادا نوسراپوو كە
بریتى بوو لە (۸/حزیران/۱۹۳۰) بەریارى هێرش بردن:

ئىحسان نورى لەلایەرە (۸۸) ى یاداشتە چاپکراوەكەیدا دەریارەى
بەریارى دەستپێکردنى هێرش نوسیوتى:

ئەو بەریارە بریتى بوو لەحەوت مادەو هەرەكو (زوهدى گویفن)
لەیاداشتەكانیا کردویەتى بەتورکی (كەدیارە لەیاداشتەكانیا لەزوهدى
گویفنهو وەرى گرتۆتەو).

بەپێنى ئەوەى زوهدى گویفن بەریارەكە بەم شیوەیه بوو:

۱- دۆژمن (مەبەست تورکە) لە (۱۱/حزیران/۱۹۳۰) دا هێرشى هیناو
بەرزاییەكانى (قاباق تەپە) ى داگیرکردوو لەباکوری پۆژئاواى ئاگرى شەش
فەرۆكەى دۆژمن بەشداری هێرشى کردوو ئاگرىیان بۆردومان کرد لەماوەى
پۆژانى (۱۱/حزیران/۱۹۳۰) تا (۱۸/حزیران/۱۹۳۰) سى فەرۆكە بەرگولەى

ئىمە كەوتن و يەككىيان لەبنكەى بايزىد كەوتە خوارەو و فېرۇكەوانەكەى
كوژدا.

۲- پىيۈستە ھىزەكانمان پەلامارى دوژمن بدن لەدەوروبەرى ئاگرىداو
ھىزى ناومراست پاسبىررا ھىزەكانى خۆى بباتە چىاي (تندورك) بۇ ئەو
رېگە لەماتوچۆى ھىزەكانى دوژمن بگىرت (مەبەست ھىزەكانى تورك).

فەيلەقىكى تورك لەباشوورى خۇرئاواى ئەنادۇلدا پەويكرە ئاگرى بۇ
پەلاماردانى ھىزەكەمان بەلام نەيتوانى بىتە پىشەو بەھۆى ئەو
خۇئامادەكردنەمان كە لە(درسىم) و (خربوط) و ناوچەكانى باشووردا كە
لەسەر سنوورى سورىا ئامادەكرابوون.

۳- لەمركىزى بنكەى خۆيبون: پشت بەخوا، بىراردرا ھىرش بىرېتە سەر
ھىزەكانى تورك:

أ- پىيۈستە لەسەر (تەمر ئاغا-تەيمور ئاغا) ى سەزكى دەرەكى ھىزەكانمان
بەخۆى ھىزەكەيمو بەھاوكارى عەشىرەكەى خۆى (شىكان) كە لە(قولى) بوون،
ھىرش بېنە سەر مەركەزى قەزاي (قولى) لەرۆزى (۳/ قەموز/ ۱۹۳۰) داو دواى
داگرىكردنى شارەكە پىيۈستە پىشەرگەكان ھەول بدن دەست بگىر بەسەرناوچەكانى
تردا ھەتا دەگەنە گوندى (بىرنافوت).

ب- شەوى (۴/ قەموز)، سەركرەدى ھىزەكانى ناوچەى (قورخان) كە عقىد (ولى
بەگە)، ھىزەكانى خۆى بەچەكدارەكانى عەشىرەتى (گىرگان) و (زىلان) بەقوتە بىكات و
ھىرشى ئاكاو بىكاتە سەر شارى (أخدر) و داگرى بىكات و لەھەمان پۇژدا ھىزى ئاگرى
پەلامارى دوژمن بدات لەدەوروبەرى ئاگرىدا (مەبەست پەلامار بۇسەر ھىزەكانى
تورك).

۴- ئەو سەرۆك عەشیرەتەنەى لەگوندی (دەرن) دان پێویستە لەسەریان
 ھێزەکانیان لەپۆژی جومعەى پێکەوتى (۴/تەمموز) دا دەستبەگرن بەسەر
 بێكەكانى توركدا لەناوچەكانى خۆیاندا بەم جۆرە كاروبارى ناوچەكە بېریت
 بەپێوە:

أ- ھیزی (ئەرجیش) یارمەتى لەدۆلى زىلان وەرئەگرت و ھێرش دەباتە سەر
 بێكەكانى حكومەت ھەتا دەگەنە شارى (ئەلجواز) و دواى دەسگرتن بەسەر ئەو شارەدا
 دەسەگرن بەسەر بەرزایىيەكانى چىاى (سىپان) داو بەسەر ئەو بەرزایىيەى ئەكەونە
 خوارى ئەلجوازو پاش ئەوى ھیزی سوارە دەنێریت بەرەو: ئاخلات، تاتوان، شاخی
 نەروە.

ب- لەسەر سەركردەى ھیزی دیلان پێویستە دواى ئەوى ناوچەكەى خۆى لەھیزی
 تورك پاك دەكاتەو، دەستبەگرت بەسەرناوچەكانى بەشى پۆژئاواى چىاى (ئالاداغ) و
 لەوتە چەند تاقمێك لەسوارەى شارەزاو لێھاتوو ڕووبەكەنە (ملازگرت) بۆ یارمەتیدانى
 عەشیرەتى (ھەسنان) و پێویستە دەست بەگێرت بەسەر ئەو ڕێگەى بانانەى ئەگەنە
 شارەكانى (كوسەر) كە ئیمڕۆ توركەكان بەم شارە دەلێن (ئاگرى)، ملازگرت (لەھەندى)
 شۆیندا بەمەلازگرت دەنوسریت، باتنوس، ئەرجیش.

ج- پێویستە لەسەر عەشیرەتەكانى حیدرى كە لەناوچەى (باتنوس) دان لەگەڵ
 ئەوانەى لەعەشیرەتى (ملازگرت) دا لەگەڵ ئێمەدان دەستبەگرن بەسەر شارى (باتنوس) و
 ئەو بەرزایىيەى ئەكەونە باشوور پۆژئاواى چىاى (سىپان)، پاش ئەو ھیزی سوارە
 بنێریت بۆ چىاى (نەروە) و (موش) و (كوبى) بۆ ئەوى ئاگادارى جوولەو بزوتنەوەكانى
 دۆژمەن بێن.

د- هیزی ناوچمی (بارگری)- پیوسته لسمری دهسبگریټ بسمبر ناوچمی (بارگری) و (نمرنس) داو ریټگه لههات وچوی نمو هیزانه بگریټ کهله (وان، نمرجش، سرای) وه دین.

ه- هیزی ناوچمی ناوهراست: نم هیزه یارمستی هیزهکانی عشايري (جلالی) و (مللان) ندا بهاوکاری نمو عشايرانی لهناوچمی (نهلکا) دان و پاش نممه نمو هیزانه لمژیر سمرکردایمتی خومدان (مهست نبحسان نوری خویمتی) ناوچهکانی نیوان: بایزید- ناگری داگیرده کمن و (۳۰۰) چه کدار ده نیوریټ بۆ چیاي (تندروک) بۆ بههیزکردنی شهرکمرهکانی (بارگری).

پیوسته لسمبر نم هیزانه بهگشتی هیره شه لهداگیرکردنی (وان) و (سرای) بکمن و هوټبدریت زانیاری کوټیکریتموه دهبراره ی ناوچهکانی (وان) و (تارب) و (سرای) و (باشقهلا) و (هکاری).

و- ناوچمی (نمرجیش): پیوسته لسمری بهیټی توانای خوی یارمستی هیزی ناوهندی بدات.

ز- پیوسته لسمبر قائیمقام ئیبراهیم ناغای سمرۆکی عشايرتی (نادامان)، بهزوترین کات کاروباری خوی له گمڤ علی بگ میزاغا، رسول زلی و سمرۆک عشايرهتهکانی (قوتان) و (هسه سووری) ریټک بخمن و بههمووتان پهلاماری شاری (دیادین) بدن لهمرۆژی جومعهی ریکموتی (۴/ تمموز/ ۱۹۳۰) و پاش نموه بهتموای دهسبگرن بسمبر ریټگای (قرهکوسه- بایزید) داو پیوسته ناگاتان لهههلس و کموت و جموجولی دوژمن بیټ له (قرهکوسه) بهاوکاریکردن له گمڤ حمید بهگداو شتیکی وا بگریټ نمو ریټگهیی نهچیت بۆ (طاهر) بریتی بیټ لهریټگی ناگرباران.

ح- دواي داگیرکردنی نمو ناوچانهی باسیانکراوه، هیزهکانی (نمرجیش) و (باتنوس) و (زیلان) زۆریه هیزه کائمان گرد بکهینهوه که دهکونه پشتی هیلای (دوتاخ) -

ملازگرت) و ههروهه ها ههیزی (بارگری) ئه ههیزانه کۆده کاتسه و نامادهیان دهکات که له (ئهرنس-نوشارت)ن.

ه- مرکزی سه رکردایه تی له ناگری ده بیئت و هه رچی زانیاریه کتان ههیه هه موی بنه یرن بۆ ئه م مرکزه. ئه حسان نوری له لاپه ره (٩٠) ی یاداشته کانیاش بلاوکردنه وه ی ئه و به یرارانه و تهویه تی زوه دی گوین ئه ی یاداشته کانی و تهویه تی:

(ئه حسان نوری تاوانباری پاکردو و خۆی کردو و به سه رکرده ی گشتی و نه خشه یه کی ئاماده کردو و بۆ دانانی حکومه تی و وه کو چۆن له و به یانه دا دهرده کهوی که به ئه مزی خۆی دهریکردو و له سه ریه وه نوسراوه: سه رکردایه تی سوپا به رزه کانی ههیزی خۆببون، وه هه مو و هه لئس و که وته کانی ئه حسان نوری واپه یشانی ئه دن ده یه وی حکومه تیکی سه ربه خۆ دامه زینیت. ئه حسان نوری له گه ل ئه و به یراره دا ته لیماتیکی گشتی دهرکردو و له ژیر ناوی :-

(ئه و ته لیماته گشتی یانه ی پێویسته له کاتی شه ردا به کار به ی نریت و بخزیت به رچاو) که له و ته لیماته نه دا ئه حسان نوری و تهویه تی:

١- پێویسته هه ر هه یزیک له نا و خۆیا سه رکرده یه هه لبه ژیریت و ناگاداری ناوه که یه بکات.

٢- پێویسته له سه ر هه ر ناوچه یه که ده زگایه کی تایبه تی هه لبه ژیریت بۆ کاروباری ناو خۆی و به پێی ژماره ی شوێن گه یره کانی ئازو قه یان له ناوچه کانی خۆیا نا بۆ دا یه بکه ن.

٣- هه مو و جوړه ده سه که وته کانی شوێن به چه ک و جبه خانه و توپ و هه رچی ده سه گیریت له حکومه ت و له سوپا که ی هه موی به مو لکی کورد

دابىرىت و پىويستە لەعەمارى تايىبەتيدا ھەلبىگىرىت و لىپىرسراوئىكى بۇ
تەرخان بىگىرىت و نابى بەھىچ جۇرىك دەستكارى بىگىرىت چونكە مولك و مالى
مىللەتە.

۴- ھەر ئەفسەرو سەربازىك يا فەرمانبەرىكى تورك وىستى يارمەتىمان
بدات يا بىيىت بەلايەنگىرمان، پىويستە سوود لەيارمەتىدان و ھاوكارى
و ھەربىگىرىت بەلام پىويستە ئەو زۆر بەوردى و ئاگادارىيەو بىگىرىت و
پىويستە بايەخىكى زۆر بىرىت بەدەزگاكانى لاسكى و چاگردنەوى ھىلى
تەلەفۇنە لەكاركەوتووكان و سوود لەفەرمانبەرە شارمەزكان و ھەربىگىرىت
لەوانەى جىگەى مەمانەن و پىويستە تەنھا ئەو ھىلانە بېن كە ئىمە و دوزمن
بەيەكەو دەبەستىتەو.

(ئىحسان نورى لەياداشتەكەيدا دەلى: لەراستىدا زوھدى گويفن ھەندى
لەناوھەركى بېرىارەكەى منى دەستكارى كەردبوو، باسى ئەوئەى نەكەردبوو كە
ئىمە لەبېرىارەكەمانا باسى چۆنىتى پەفتارمانكەردبوو لەگەل دىلە
توركەكانا).

بۇئەوئەى سەرىپەرىشتى ھىزەكە بىگىرىت ھەردو كۆپەكەى كور حسن
پاشا (مەو) (نادر) بون لەگەل سىد رسول بىرنجى كە خەلكى
(ئەرجىش) لەگەل تاقمى سوارەدا ناردەن بۇ (دۆلى زىلان).

لەپاش سالىكى پەرلەگىرەو كىشەو كارەسات، بىرم لەو كەردەو
پىويستە بارودۇخى شۆرش ھەلسەنگىنم و ھەندى دەسكارى و ئال وگۆر
بەكە لەنەخشەى شۆرشەكەدا كە سوودى بزوئەوئەكەمانى تىادابىت.

شەويك تاقمەكەى (داووى كۆپى بىر) بەتارىكايى شەو ھىلى
تەلەفۇنى نىوان (قاباق تەپە) و مەركىزى بېرى بۇ ئەوئەى (عەمەسى)

له پشته وه په لاملاری ۰ قباقي ته په) بدات و هیژیکي سوپای حکومت
 که له (۱۵) کهس پیکهاتبوو ویستیان ته له فونه بچراوه که چاک بکه نه وه و
 ساتیک له لاپالی چیا که بۆ ئو و مه بهسته بهر و خوار بونه وه هه موویان
 کوژان له لایه ن تاقمه که ی (داوو) که شه په که ی نیوان هه ردوولا
 سه عاتیکی خایان و چه که کانیا ن ده سگری شوپشگیره کان بوو، سه رباره
 تور که کان به بهر زاییه کانه وه چاویان لی بوو چون هاوریکانیا ن ده کوژان
 به لام زاتی نه وه یان نه ده کرد بینه خواره وه و یارمه تی هاوریکانیا ن بدن.
 له و کاته دا دوو تاقمی بچووکی شوپشگیران ده ستیان کرد به ته قه کردن
 له بنکه ی سوپای تور که کان بۆ شوینی ووتنی تاقمه که ی (عمر بسی)
 که به شه و به نه هینی خو یان گه یان دبو وه و رو به ری ئو و بنکه ی سوپایه و
 چه ند که سیکیان له هیژه که ی تورک کوشتوو چه که کانیا ن ده ستگیر کرا،
 به لام له بهر نه وه ی شوینه که ئیجگار سه خت بوو بویه پینشمه ر که کان له وه
 زیاتر نه یان توانی بچه پینشه وه.

ئیحسان نوری له یاداشته کهیدا ئه لی:

گه رمای هاوین له سه ر چیا ی ئاگری تاوی سه ندبوو، گوزه ران تیا یا ئاسان
 نه بوو له بهر نه وه ناچار بووین پوو مان کرده لووت که ی چیا کان له لایه که وه بۆ
 دوور که و تنه وه له گه رما و له لایه کی تریشه وه بۆ نه وه ی شوینی له وه پ
 بدوژیته وه بۆ مه رو مالا ته کان که مایه ی ژیا نی شوپشگیره کان بوو،
 تور که کان به و چوونه ی ئیمه یان زانی و ئه مه یان به مه ل زانیبوو هه ر به شه و
 هیژه کانیا ن نار دبوو بۆ ده و رو به ری گوندی (شخلو) و بهر زاییه کانی ئو
 گونده یان داگیر کردو و چادریان تیا هه لدا، هیژیکي ئاگری له چیا وه ها تنه
 خواره وه بۆ نه وه ی دوژمن ده ر که ن و هیشتا ئیمه نه گه یشتبوینه ئو

شۈيۈنەي كە تەنگ ھاۋىيژىك ئۆيەنە دورىيە توركەكان دەم دەست
چادەكانيان پىچايەو گەرانەو بەرەو (بايزىد) كە ئەمە زۆر جىگەي
سەر سۇرمان بوو.

دانيشتوانى دۆلى (زىلان) زۆر دىيان بەو خۇش بوو كە سوارەكانى
ئاگرى فەرمانيان بۇ دەرگرا بوو پەلامارى ھىزەكانى حكومت بەدن و
لەخۇشى ئەو بىر بارە خۇيان پى نەگىراو بەرلەكاتى دەستنىشانكراو
دەستيانكرد بەھىرش بىردن بۇسەر بىكەي حكومت لە (حسن ئابدال).

حسن ئابدال بىكەيەكى حكومت بوو كە (۲۰۰) سەربازى تىابوو، لەپاش
شەرىكى گەرم شۇپشگىزەكانمان بىكەكەيان داگىركردو ئەو سەبازانەي
پايان نەكردبوو بەدىل گىران و چەكەكانيان دەسگىركراو پەلامارى شارى
(نوشار) یشياندا كە مرگەزى ناحىيە (زىلان) بوو، طابوورىكى توركى پىادە
كەلەناو شارەكەدا بوون ھەندى تۇپيان ھەبوو، سەركردەي طابوورەكە
لەقەلەي شارەكەدا خۇي ھەشاردابوو وەخۇي قايىمكردبوو، گەلەك چەكەيان
پى بوو بۇ پارىزگارى خۇيان، لەو نەگەيشتبوون بەرامبەرەكەيان (مەبەست
چەكدەرەكانى كوردە) شەركەرىكى كەللە رەقى چاۋنەترسن و ئامادەن گىيانى
خۇيان لەپىناۋى مىللەتەكەيانا بەخت بىكەن.

لەگەل ئەو ھەموو چەك و جەبەخانە زۆرەو سەختى شۈيۈنە قەلەكەيان، ئەو
ھىزەي تورك نەيتوانى بۇ ماۋەي بىست و چوار سەعات زۆرتر خۇي بگىرت
بەرامبەر بەھىرشەكەي ەشرەتى (ئادامان) و زىيانىكى زۆرى لىكەوت و
سەركردەي تورك لەو قەلەيدە كوزراو ئەوانى تر كە لەمردن پزگارىيان بوو
بەئەفسەر و سەربازەو ھەموو بەدىل گىران و بۇ پۇژى دوايى شۇپشگىزەكان
بەشىك لەشارى (ئەرجىش) و شارى (باگرى) يان بەتەواۋى داگىركرد

هیزه‌کانی حکومت هیشتا له‌به‌شه‌که‌ی تری (ئهرجیش) دا به‌رگریان له‌خو‌یان ده‌کرد که هیزیک‌ی شو‌پش تاقمیکیان نارد بو‌ئوه‌ی سهره‌پیک‌ی (ئهرنس-وان) بگرن به‌لام زور بی‌حسابانه‌ئو کاره‌یان نه‌جامدا بو‌یه له‌ته‌قه‌لاکه‌یا‌نا سهرنه‌که‌وتن و زیانیکی زوریشیان لیکه‌وت که‌ئهم سهرنه‌که‌وتنه‌ ووره‌ی تورکه‌کانی به‌رزکرده‌وه‌ له‌(ئهرجیش) و تورکه‌کان له‌(وان) هوه‌ تاقمیک‌ تو‌پیان نارد له‌گه‌ل هیزیک‌ی تازه‌دا بو‌یارمه‌تیدانی هیزه‌که‌یان له‌(ئهرجیش) و پاش شهریک‌ی گهرمی نیوسه‌عاتی هیزه‌که‌ی تورک تماشای کرد ئیت ناچاره‌ ده‌بی‌ خو‌ی بدا به‌ده‌سته‌وه‌، به‌لام چه‌کداره‌کانی (خیدری) هه‌له‌یه‌کی زور گه‌وره‌یان کردو و له‌جیات‌ی ئه‌وه‌ی به‌شیک‌ له‌هیزه‌که‌یان به‌سهر به‌رزاییه‌کانه‌وه‌ به‌ئینه‌وه‌ ئه‌وانی‌تر بنی‌رن چه‌که‌کان له‌ده‌سگ‌یربو‌وه‌کان وهری‌گرن، به‌پنج‌ه‌وانه‌وه‌ هه‌موویان به‌جاریک‌ له‌به‌رزاییه‌کانه‌وه‌ چو‌وبو‌ونه‌ خو‌اره‌وه‌ بو‌کو‌کردنه‌وه‌ی چه‌که‌ ده‌سکه‌وتو‌وه‌کان، نه‌جامی ئه‌مه‌ به‌وه‌گه‌یشته‌ که‌ سهرکرده‌ی تورکه‌کان بو‌ی ده‌رکه‌وتبو‌و ژماره‌ی شو‌پشگ‌یره‌کان زورکه‌م بو‌و، ده‌ستبه‌جی‌ فهرمانی ده‌رکردبو‌و شهر ده‌ست پی‌ بکاته‌وه‌و سهرکرده‌ی شو‌پشگ‌یره‌کان کو‌ژراو ئه‌وانی‌تر هه‌تا دوا گولله‌ شهریان کردبو‌و، به‌م شیوه‌یه‌ تورکه‌کان توانی‌بو‌یان هیزی تازه‌ی یارمه‌تیده‌ر بگه‌یه‌ننه‌ (ئهرجیش).

ئه‌وانه‌ی له‌په‌لاماردانی (ئهرجیش) دا به‌شداریان کردبو‌و بریتی بو‌ون له‌ چه‌کداره‌کانی عه‌شیره‌تی (بکران) که‌ چه‌ک و جبه‌خانه‌ی ته‌واویان پی‌ نه‌بو‌و، ئه‌وانه‌یان که‌ په‌لاماری بنکه‌ ئاسمانیه‌که‌یان دا‌بو‌و هه‌رچه‌ند به‌ته‌ورو ته‌وراس و کو‌ته‌ک هیزشیان بردبو‌و به‌لام توانی‌بو‌یان به‌سهر پاسداره‌کانی بنکه‌ ئاسمانیه‌که‌دا سهرکه‌ون و به‌له‌خو‌بوردنیکی زور توانی‌بو‌یان ئه‌و

پاسدارانه چەك بىكەن و دەست بگرن بەسەر دوو فېرۆكەدا كە خۇيان
ئامادە كىردىبوو بۇ فېرىن.

ئىحسان نورى لەلاپەرە (۹۵) يادداشتەكەيدا باسى (مەد بەگ)ى كۆپى
كۆز حەسەن پاشا بەخۇي و چەند شەركەرىكەو پەلامارى شارى
(باتنوس) يانداو چۈنە ناو شەرەكەو، بەلام بىكە سوپايىيەكەى ناوشار زۆر
قايم كرابوو بۇيە نەتوانرا زيان بەو بىكەيە بگەيەنن و بەرلەوہى بچنە
ناوشارەوہ لەپىگەى (قەرەكۆسە - ئەرچىش) دا ھەندى ئەفسەريان گرتىبوو
لەوانەى لەشارى (باتنوس) ەوہ ھاتىبون كە ئەمانە ھەندى لەسوارەكانى
عەشیرەتى (سىكوبى) شىيان لەگەلدا بوو، چەك لەئەفسەرو سوارەكان
سىنراو دران بە سىد رسول و سيف الدین بەگى كۆپى سەرۆكى پېشوو
عەشیرەتى (ھەسنان) كە فتح اللہ بەگ بوو، لەویشەوہ پويانكردە
دەشتايىيەكەى (ملازكرد) و لەوى دەستيان كرد بەشەرىكى قورس.

ئىحسان نورى لەلاپەرە (۹۵) دا ئەلئى: لەبەرئەوہى شۆرشەكەى (زىلان)
پېش وەخت كرابوو بۇيە ھەوالەكانيان بەباشى نەدەزانراو حكومت
لەھەموو لایەكەوہ ھىزى ناردىبوو بۇ پووبەرپووبونەوہى شۆرشگىرەكان و
ھىزى حكومت بەھاوكارى بەكرىگىراوہكانى عەشیرەتى (كەسكوى) گەيشتە
زىلان و توانىبويان شارى (حسن ئابدال) داگىر بىكەنەوہ.

وەرگىرپى يادداشتەكەى ئىحسان نورى، صلاح برورارى، لەپەرەراويزى
لاپەرە (۹۵) دا ئاماژەى بۇ نامىلكەكەى (ئاپۇ عوسمان صبرى) كىردووە كە
بەناوى (چوار قارەمان) ەوہ بلأوى كىردۆتەوہ لەو نامىلكەيەدا وتوويەتى
توركەكان لەم شەپەدا (۸۰) گوندى كوردیان سووتان و ھەموو
دانىشتوانى ناوچەى (زىلان) يان قەلاچۆكرد بۇ تۆلەسەندەوہى ئەو

زىنانەى لەو شەپەدا توشىيان بويىو، فرزندە بەگى پالەوان لەو شەپەدا
 ھىزەكەى توركى پەرىشان كرديبوو، لەتاقە شەپىڭدا (۲۵۰) سەربازو
 ئەفسەر كوژرابوو لەكاتىڭدا ھەموو ھىزەكەى فرزندە بەگ برىتى بوو
 لە (۵۰) چەكدار كە تەنھا (۳) كەسىيان ئى برىندار بويىو.

ئىحسان نورى لەلاپەرە (۹۷) دا باسى ئەوئى كردوو چۆن عەشىرەتى
 حيدران لەلايەن توركەكانەو ئابلوقە درابوو بۆيە دەباويە شتىك بىكرایە
 ئەو ئابلوقەدانە لابىرىت و ئەم كارە سەپىرا بە (داوئى) ئازاو
 بە (بروھسكى) ئى. دليرو كۆلنەدەر كە تاقمىك سوار بىەن بۆ ئەوئى دوژمن
 لەگونەدەكانى (سوبھان) و (نورشىن) پەرەوازە بكەن و بىرياردارا لەپىشدا
 ھىرش بىرىتە سەر بنگەى توركەكان لە (نورشىن) لەبەرەبەيانداو بۆسەيەك
 دابىرىت لەپىڭگەى (سوبھان) دا بۆ ئەوئى پەلامارى ئەوانە بدريت كە
 توركەكان لەسوبھانەو دەينىن بۆ يارمەتيدانى (نورشىن).

ئەو نەخشەيە بەباشى بەجى ھىنراو توانرا ھىزەكانى ھەردوو بنگەكە
 بكوژىن يا بەدیل بگيرىن كە ژمارەيان (۱۲۰) سەرباز بوو، ديلەكان
 دابەشكران بەسەر خىزانەكانى ئاگریدا بۆ ئەوئى چاودىريان بكەن. ئەو
 پۆژەى كە دەسنیشانكرابوو بۆ ھىرش بىردن بۆسەر (بورنى سوور) و
 (بورنى پەش)، ئاگرىەكان دليان بەوە خوئش بوو دەتوانن دەسبگرن
 بەسەر ئەو تۆپە گەورانەى لەبنكەى سوپايى (بورنى) سووردا
 دامەزىنرايوون كە ھەمىشە تۆپ بارانى ئاگرىيەكانيان دەكرد
 لەھات وچۆكردىناناو لولەى ئەو تۆپانە دواى داگيركردنيان ئاراستەى
 دوژمن بكرىت.

لەبەرەبەیاندا پەلاماری ھەردوو بنکەکە دراو سەرکردەى بنکەکەى (بۆرنى سوور) بەتەلەفۆن بەرپەبەرەکەى خۆى ووت: ئەوا شەپ لە (بۆرنى پەش) دەستى پێکرد، بەلام ھىشتا لاى ئىمە ھىچ پووى نەداوە، وادیاربوو ئەو ئەفسەرە تورکە ئاگادارى ئەو نەبوو خۆشى ئابلووقە درابوو ئابلووقە دەرەکان گۆىیان لەمەموو قسەکانى بویوو کە بەتەلەفۆن لەگەڵ سەرۆکەکیدە کردبوی.

لەبەرەبەیاندا پەلاماری (بۆرنى سوور) یش درا کە سەربازەکانى لەسەر گردێک سەنگەریان ھەلکەندبوو خۆیان تێدا ھەشارداوو، لەیەکەم ھێرشدا شوپشگێژەکان بەشیك لەگەردەکیان داگیرکرد کەتۆپەکانى ئى بەسەرابوو، تۆپچىەکان پرایانکردوو ئەوانەى لەسەنگەرەکانا مابوون کە شوپشگێژان نزیکى (۱۵-۲۰) مەتر لێیانەو دووربوون خۆیانگرت و درێژەپێدان بەشەپەکە لەسوودى کورد نەبوو، چونکە ئەگەر درێژەى بکێشایە ئەوانەبوو تورکەکان یارمەتییەکی زۆریان بۆ بێت لەبەرئەو شوپشگێژان بەسەرکردایەتى (فتوشمكى) ئەو خانووەیان گرت کە کەوتبوو پێگەى نێوان (بۆرنى سوور) و بنکەى (بایزید) کە بەو پێگا لەو گىرا کە یارمەتى بگاتە دوژمن.

ھىزى سوارەى تورک لەپشت (تاش بۆردن) دا خۆى مۆلداوو بەلام نەى ئەوێرا بەرەو پێشەو بەروات چونکە مەترەلیوزەکانى (فتو) پێگەى ئەوەى نەئەدا کەسیان سەر دەریزن و لەگێژاوى ئەو تەق و ھووردە دوو سوارى کورد لەناوچەى (ھاووشخو) دەرکەوتن کە پویانکردبوو ئەو گەردەى شەپەکەى تیا دا دەکراو تەواو لەو نزیک بویوونەو کە مەترەلیوزى دوژمن بیانگاتى، دوژمن نەیدەزانى یەکیک لەو سوارانە سەرکردەى شوپش بوو

(ئىحسان نورى مەبەستى خۇيەتى) ۋە ئەۋى ترىان (بروھسكى) بىۋە ئەگەر
تۈركەكان بەۋەيان بىزىيايە بەھەر نرخیك بىۋايە لەناۋيان دەبىردن.

ساتىك دوو سۈۋارەكە چۈۋنە پىشەۋە سەركىردەى شۆرش پۈيكرەدە
دوژمن ۋە ھاۋارى كىردوۋ پىئى ۋوتن:

من ئىحسان نورىم بۇ ئەۋە ھاۋووم پىئان رابگەيەنم كورد نايەۋى زىانتان
پى بگەيەنىت، باشتر ئەۋەيە چەكەكانتەن فېرى بدەنە سەرزەۋى ۋە ھىچ
پىۋىست بەۋە ناكات بىرسن.

سەربازەكانى تۈرك دەۋەدەست چەكەكانيان فېرىداۋ شەپكە لەۋىدا
كۆتايى پى ھاۋات زىانى تۈرك لەم شەپەدا زۆربوۋ، سەۋكەكەيان كۆزراۋو،
بەلام بەداخەۋە گەلەك گۈللەش بەر سىنگى (ادو امكى ھىسەسۈرى) كەۋتبوۋ،
ئەۋ سىنگەى پېرۋو لەخۇشەۋىستى ۋە دىلسۆزى خاۋىن بۇ خاكى پاكى
نىشتەمانەكەى.

بەيارمەتى دىلە تۈركەكان تۈۋانرا پۈۋى لوۋەى تۈپەكان ئاراستەى
سەربازگەى سەربازگەى (بايزىد) كراۋ چەند تۈپىكى پىۋەنرا، بەلام
بەداخەۋە ژمارەى ئەۋ گۈللە تۈپانەى دەستگىر كىراۋوۋ تەنھا ھەۋت گۈللە
بوۋ، تۈپەكانىش زۆر قورس بوۋ تۈۋانرا گۈستەنەۋەيان نەبوۋ بگۈيىزىنەۋە
بۇ شۈيىنە بەرزەكانى چىپاكە، لەبەرئەۋە تۈپەكانمان تىكداۋ بەجىمان ھىشتن
بۇ ئەۋەى تۈركەكان بەكارىان نەھىن.

ئىحسان نورى لەلاپەرە (۹۹) ى ياداشتەكەيداباسى نوئىنەرى
ئەرمەنىيەكانى كىردوۋە كە ناۋى (قاھان) بوۋ كە ئەفسەر بوۋ لەسۈپاى
پوۋسدا، لەۋ كاتەدا لەگۈندى (شىخلو) بوۋ لەسەر گىردىكى نىزىكەۋە
دەپروانىيە كۆپى شەپكە، كە ئەۋانەى ناردېۋى بۇ (بۆرنى پەش)

بەسەرکردايەتى (فرزىندە بەگ) بو كە لەسەرەتاي شەپەرەكەدا بىرىندار كرابوو،
يارمەتيدەرەكەشى كە (نورو)ى كۆپى (موسى بىركى)ى ئازاۋ دايىر بوو
بەداخەۋە لەو شەپەرەدا كۆژرابوو.

ۋەرگىچى يادا شتەكەى ئىحسان نورى، صلاح برۋارى لەپەرۋىزى ئەو
لاپەرپەيدا ئاماژەى بۇ نامىلكەكەى (ئاپۇ عوسمان صبرى) كىردۈۋە كە لەو
نامىلكەيەدا باسى بىرىندار بوۋنى فرزىندە بەگى كىردۈۋە كە چۈن بەو
بىرىندارىەش كۆپى شەپەرەكەى بەجى نەھىشتىبوو. (ئەو فرزىندە بەگە كە
شۆپشەكە شكاۋ پاشەكشەى كىردۈۋ چۈۋە ئىران لەۋى ئەو زامەى كوشىندە
بوو لەۋى بەئاۋارەيى كوشتى ۋەكو لەشۋىنى تردا باسى ئەو ئاۋارەبوۋنەى
دەكرىت).

ئىحسان نورى لەباسەكەيدا دەلىت: لەو كاتەدا ۰ بروھسكى) بەتاقى
تەنيا لەشاخى (قوتىس) ۋە پۈۋىكىردە شۆپشگىپەرەكان بۇ يارمەتيدانىان،
لەبەرئەۋەى فرزىندە بەگ بىرىندار بوو (نورو)ش كۆژرابوو، بۇيە لايان وابوو
ئەو سۈارە (كە بروھسكى بوو) لەلایەن توركەكانەۋە نىررابوو بۇ يارمەتى
دوژمن، لەبەرئەۋە شۆپشگىپەرەكان كىشانە دۋارە بۇ ئاگرىۋ بروھسكىش
ناچاربوو بگەرپتەۋە بۇ ئاگرى.

ئىحسان نورى دۋاى ئەۋەى باسى چەند وورە شەپىكى تر دەكات لەگەل
بۆردومان كىردن لەلایەن فېۋكەكانەۋە لەلاپەرە (۱۰۲)دا وتۈۋىەتى:

حكۈمەتى توركىيا (كىمال الدىن سامى پاشا)ى باليوزى لەبەرلىنەۋە
ھىنايەۋە كىردى بەسەر كىردەى ھىزەكانى دژى شۆپش ۋەو جەنرالە شارى
(ۋان)ى كىرد بەبىنكەى خۋى، ئەو (كىمال الدىن)ە كاتى خۋى لەسالانى
(۱۹۱۹-۱۹۲۰)دا سەر كىردەى فرقەى نۆھەمى تورك بوو لەققاس و نوپنەرى

مستەفا كەمالىش بوو لەئەستەمبول و لەو سالانەدا ئىحسان نورى دژى حكومەتى فريد پاشا بوو لە ئەستەمبول، بۆيە پەيوەندى ھەبوو لەگەڵ كمال الدين سامى پاشاداو ساتىك حكومەتى فريد پاشا كەوت و على رەزا پاشا چوو جىگەى كە پيوەندى خراپ نەبوو لەگەڵ مستەفا كمالدا، ئىتر ئىحسان نورى خۆى دورخستەو لەفەرمانى پەسمى و بۆ جارىكى تر كمال الدين پاشا كرايەو بەقائدى فرقه، لەبەرئەو (كمال الدين پاشا) شارەزايىەكى زۆرى ھەبوو دەربارەى ئىحسان نورى و ئەو شارەزايەتيەى بەحكومەت راگەياندبوو، وەكو دەوترا لەبەرئەو بوو حكومەت كمال الدين پاشاى لە برلینەو ھىنابوو.

دواى ئەمە ئىحسان نورى لەلایە (١٠٦)ى ياداشتەكانيا چۆتەو سەرباسى درىژەپىدان بەشەرو وتوويەتى:

ھىزشەكانى كورد لەسەرەتادا بەسەرکەوتووى دەستى پىکرد، بەلام بەداخەو سوودى نەبوو چونكە لەپراستیدا ژمارەى شوپشگىران بەرامبەر بەھىزەكانى تورك وەكو دلوپىك ئاو وابوو لەچاو ئاوى پوبارى توركەكانا، لەبەرئەو تەنھا ھەر تاقە رىگەيەك مابوو كە برىتى بوو لەوھى بكورثىت بابكورثىت.

ساتىك شوپشگىران ھىزشىكى تونديان كرده سەر دوژمن لەجەبەى (قورطان)ى لاى باكورى چىاى (كوبگول) كە لەژىر دەسەلاتى توركدا بوو، توانيويان ھەندى شوين بگرن و پاشەكشەيان بەتورك كردبوو بەرەو (قاباق تەپە) و دوژمنيان شپىزەكرد بەلام لەمە زياتر نەيانتوانى مەبەستە سەرەكەكانيان دەسگىر ببىت چونكە ژمارەى ھىزەكانى دوژمن ئىجگار زۆربوو، كە شوپشگىرەكانمان دىلەكانيان دەگرت يەكسەر چەكەكانيان لى

دەسەندەن و بەرەلایان دەکردن، ئەو ناوچەییەى لەژێر دەسەلاتى ئاگرىهەکاندا بوو بى سەوتەمەنى بوو، بى ئاو بوو، برسىتى کارى تىکردبووین، ھەرچۆنیک بوو شەپ چەند پۆژىکى تری کیشاو ھەمیشە فرۆکەکان بۆردومانیان دەکردین و کوژراو برىندارمان تادەھات زۆتر دەبوو، لەبەرئەو پاش چەند پۆژىک بەتارىکایى شەو ھىزەکانى ئاگرى توانىيان پاشەکشە بکەن بۆ شارى (باشکەند) لەباشوورى پۆژەلاتى ئاگرىدا کە مرکزى ناوچەى (ئارالۆ). کە دانىشتوھەکانى تورکمان بوون کە شارەکە نزىکى ئاوى ئاراسە لەسنورى سۆفیتداو بەر لەپۆژەلات ھىزەکان شارەکەيان داگیرکردو ئەو ھىزەى تورک کەلىى بوو شارەکەى بەجى ھىشت و ھىزى کورد دوايان کەوت و لەکاتیکدا لەرنگەى (خەدر) ھەو دەکشانە دواو پىنگەى لىگىراو نەیتوانى خۆى دەربازبکات و ناچاربوو کشایە دواو بۆسەر سنورى سۆفیت و پاش ئەو ھى زىانىکى زۆرى ئى کەوتبوو نىوھى ھىزەکەيان کە برىتى بوو لە (۱۵۰) سەرباز نىوھەيان ئى بەدیل گىران جگە لە (۳۰) کەسى تریان کە لەناو شاردا دەستگیر کرابوون و لەدوايیدا حکومەتى سۆفیت پىشوازی لەو تورکە پاگردوانە کرد کە بەخۆيان و چەکەکانیانەو ناردیاننەو بۆ شارى (خەدر) لەرنگەى (نارقارا) ھە.

دانىشتوانى (باشکەندر) بەگەيشتنى ئاگرىهەکان زۆر شادمان بون و پىشوازیيان لىکردن و مەريان بۆ سەربىرین بەرامبەر بەئالای کوردستان کە لەجىاتى ئالای تورک بەرزکراو ھەو لەسەربانى خانوى حکومەت لەناوشاردا.

(ملا حسين) كه تىڭكۆشهرىڭكى نىشتىمانپەرورەرى ناسراو بوو لەناوچەى (وان) ھەو ھاتبوو ھاگرى و لەناو ەشیرەتى (گلتورى) دا گوزەرانى دەکرد، بریاریدابوو لەگەل (عمر بىسى) ى سەرۆكى ەشیرەتى (گلتور) و چەند چەكدارىڭكى ترى لىھاتوو (تاش بورون) داگیربەن و پىڭە لەگەىشتنى یارمەتى بگرن بگاتە توركەكان لەدواى ھىزش بردن بۆسەر (باشكندر).

ئىحسان نورى لەیاداشتەكەیدا دەلى: ئەو (تاش بورون) ە ھەو نىە كە عاىدى بايزىدە بەلكو شوئىڭكى ترە كە كەوتۆتە ئىوان (اخدر) و (باشكندر).

ئەو شەپەرە ھەشت سەعات درىژەى كىشاو ھەرورەكو (زەھدى گويفن) لەیاداشتەكانیا باسىكردوو پۆژى دواى دەستپىكردنى ئەو شەپەرە حكومەت فەركەيەك سەریازى نارد بۆ (تاش بورون) و داگیرى كردو پاش چەند پۆژىڭ (عمر بىسى) سەرۆكى ەشیرەتى كلتورى بۆ تۆلچەسەندنەو ەو بۆ پىنەكردنى ئەو ھەلەيەى كە كەردبووى لەھىزش بردنیا بۆسەر (تاش بورون) و بەو پەرى ئازایەتییەو شەپریانكردو دۆژمنیان ناچاركرد بەپەلە پروسكى لەچادەرەكانیان رایانكرد، بەلام بەداخەو لەكاتى شەپدا گوللەيەكى دۆژمن بەرسنگى ئەم پالەوانە (مەبەستى عمر بىسى) كەوت و شەھید كرا.

دواى ئەمە شوپشگىزەكان درىژەیان بەھىزشەيەكەیاندا گەلىڭ شوئىڭیان لەبەرزایىەكان لەچنگى تورك پزگار كرد، بەلام زۆرى پى نەچوو توركەكان یارمەتییەكى زۆریان گەیانە (اخدر) بەئۆتۆمبىلى لۆرى و بەرامبەر بەو ھىزە زۆرە تازەيە شوپشگىزەكان نەیانتوانى ئەو بەرزایىانەى گرتبویانن بیان پارىزن و ناچاربوون كشانەو ە بۆ بنكەكانى خویان.

ھەرورەكو ئىحسان نورى ئاماژەى بۆ كەردوو ە، زەھدى گويفن لەیاداشتەكانیا نوسىویتی:

((پۆژی ۷/مانگی ئاب) چەتەکان لەناوچەي (ئارالق) خۆپیشاندا نیکی شیتگیرانەیان کردوو بۆ ئەوەی تابووریکی پیادەو چوار تۆپ لەژێر سەرکردایەتی (کامل بەگ)ی قائد فرقه‌دا نیڕا بۆ(تاش بورن)و جگە لەوە فەوجیکی سوارەش لەگەڵ تابووریک لەهێزەکانی بنکەي (اخدر) خزانە ژێر دەسەلاتی فرقه‌وەو خەریک بوو (تاش بورن) تووشی کارەساتیکی گەورەیان بکات کە لەپۆژی ۹/ئاب)دا قانیدی فرقه بەتەلەفۆن ئاگادارکرا کەوا کوردەکان نیازیان وایە هیژش ببنە سەر (ئارالق)و بۆ ئەوە فەوجیک و تابووریک لەهێزەکانمان بەسەرکردایەتی (فواد بەگ) نیڕا بۆ ناوچەي (ئارالق)و پاش ئەوە زانیمان کە کوردەکان بەشەو هیژشیان بردۆتە سەر (تاش بورن) ژمارەیهکی زۆری ئەفسەر و سەربازیان کۆشتوو و بریندار کردوو و ئیحسان نوری بەخۆی و هیژیک (۴۰۰)چەکدارەو پەلاماری هیزەکانی ئیمەي دابوو لەجبهەي (ئارالق)بۆ ئەوەي دەستگیریت بەسەر چەک و جبه‌خانه‌کانی ناو (تاش بورن)و ئیحسان نوری هیژیکي بەسەرکردایەتی (عمر بسی) نارد بۆ (تاش بورن)و لەوی زیانیکی زۆر گەیهنرا بەهێزەکانمان)).

روژنامەي (جەمهوریت)ی تورکی دەستیکرد بەبلاوکردنەوێی بەسەر هاتەکانی چل سال لەمەوبەر کە ئەوێ پەيوەندی بەکوردستانەو هەبوە بەم جۆرە بوە:

لەژمارەي پۆژی (۲۷/تەمموز/۱۹۳۰)دا لەژێر ناوی (کوردەکانی هەکاری)دا ووتراو:

((ئەو چەتانی ئازاوەیان دەنایەو لەسەر سنوورەکانمان و لەناو خاکی ولادتە هەموویان بەتەواوەتی لەناوبران و پێشەکیش کران, بەلام لەمەي ئەم

جاره یانا (مەبەستی شوپشی ئاگریه) شتیکی تریان بهریا کردوه له لای سنوری عیراقهوه که (شیخ هرزل) نهوی له موصل داده نیشته هیژکی (۵۰۰) سواری ناردوو و پهلاماری ناوچهکانی ههکاری داوه له پۆژانی (۲۱- ۲۲/تموز) پاسدارانی سنور به توندی به رهنگاریان بونهوه و ناچار کران پاشهکشه بکن بۆ باشوور دواي نهوهی زیانیکی زۆریان ئی کهوت.

له چپای ئاگری هیشتا هه لویست ههروهکو خوی وایه و (صالح ئومورتاغ پاشا) که سه رکردهی هیژکی گههریه کرا به لیپرسراو بۆ هیژش بردن بۆ سه ر چهتهکانی ئاگری و هیژشی دووه مان بهم نزیکانه دهست پی دهکات و چهتهکان جاروبار له شاخهکان دینه خوارهوه بۆ پیدهشتی (اخدر) و زیانیکی زۆریان ئی کهوتوو و هه موویان پاوده نرین و له ناوده برین، نهوانهشیان که له شاخی ئاگریدان له پشتهوه نابلقه دراو و ریگهی نهوهیان لیگیراوه بتوانن خویان بگهیهننه ناو خاکی ئیرانهوه.

سه رکردهی چهتهکانی ئاگری ئیحسان نورییه که نهفسه ریکی یاخی بووی پا کردوو و نهو خائنه بهر له مه له موئته مه ری پا په ریوه کانا به شداری کردبو و (مەبەست نهو پا په ریوانیه که له دواي شه پی جیهانی دژی داگیرکه رانی تورکیا دهستیان کردبو و به بزوتنه وه) و له کاتی خۆیدا له بهر پیی غازی گههرده (مەبەست مستهفا که ماله) زهوی ماچ کردبو و ئیحسان نوری له موئته مه ری شهردا هه ندی داخوازی ده رباره ی کورد خستبو و بهرچاو، به لام ساتیک داخوازیهکانی پشتگوی خرا په نای برده بهر چیا (مەبەستی پوداوه که ی بیت الشبابه که بهر له دهستی کردنی شوپشی پیران بویدابوو و هکو له باسی چواره مه ی بهشی دهیه می بهرگی دووه مه دا

به دورودريژ باسی ئهو پوداوه کراوه)، ئیسته چهتهکان به (مشیر - جنرال)
 ناوی ئه بهن که خۆی خه لکی شاری بدلیسو ژنه که ی به ره گز تورکه)).
 له پوژنامه ی (جمه وریتی تـوورکی) دا لـه ژماره ی پوژی
 (۲۹/تمموز/۱۹۳۰) باسیکی ده رباره ی ئاگری بلو کردۆتوه که ئه مه
 کورته که یه تی:

((هه لۆیست له ئاگریدا ههروه کو خۆی وایه بو مبابی فرۆکه کانمان
 چهتهکانی تهواو په ریشان کردووه هیوا ی ئه وه یان نه ماوه به میچ شیوه یه ک
 بزگاریان بییت و توانای هیچ جوړه په لاماردانیکیان نه ماوه بهر له چه ند
 پوژیک به یانیکیان بلو کردۆتوه که تیا یا وتیا نه: برا کورده کانمان ده توان
 بن به نه ته وه یه کی گه وه، ئیمپرو هه موو میله تیک بی و وچان له پیناوی
 سه ره خویدا خه بات ده کات و میله تی ئیمه ئیمپرو هیشتا له ژیر باری گرانی
 تورکدا ده نالینیت!! ئایا له مه وداش هه ر ده تانه وی له ژیر باری گرانی
 به ندایه تی تورکدا به میننه وه؟ ولته که ی ئیمه فراوانه، له پوژئاواوه هه تا
 سنووری ئیران ده گریته وه له باشوریشه وه ده گاته ناو خاکی عیراق، ئه م
 ناوچانه هه ر له کۆنه وه شوینی باووبایرانمان بوون کهوا ئیمپرو له پیناویا
 شوپش ده که ی، که واته هه لسن واپه پرن و ده ست بکه ن به تیکۆشان و
 خه باتی پیروژ.... ههروه ها بیستومانه بیجگه له خو یبون کۆمه لیکی
 تریشیان پیکه یئاوه بو ئه وه ی هه موو کورد یه ک به خات)).

پوژنامه ی (جمهوریت) له ژماره یه کی تریا، له پوژی (۳۰/تمموز/۱۹۳۰)
 باسیکی تری به م شیوه یه بلو کردۆتوه:

((هه وانییری پوژنامه ی تایمس له ئهسته مبول راپوړتیکی ناردووه بو
 پوژنامه که ی و وتویه تی:

ھەزاران چەتەي كورد لەچيای ئارارات دەستيان بەسەر چەند شويئيكي قايمدا گرتووو كوردەكاني ئيران يارمەتيان ئەدەن و حكومت بۆ كوزانەوہي ئەو شوپرشە هيئيكي گەورەي ناردووہ بۆ ئەو نەوچانە كەژمارەي ئەو هيژە بريتييه لە (٦٦) ھەزار سەرباز بە پال پشتي (١٠٠) فرۆكە)).

ئىحسان نوري دەلييت: زوھدي گويفن لەيادا شتەكانيا دەريارەي ھەلويست ووتويەتي:

((حكومتەكەمان بەپيويستي زاني كاروبار لەگەڵ حكومتەي ئيراندا پيك بخت و بۆ ئەو مەبەستە دوا احتجاجي بەر لە (٤-٥) پوژ لەمەوبەر ناردووہ بۆ حكومتەي ئيران كە ناوھەركەكەي جوړە ھەركەشەيەك بوو. بۆ وھرامی ئەوہ حكومتەي ئيران ووتويەتي:

پيوھندی ئيمەو تورك پيوھندييەكي ميژويي و دوستانەيمو ئەوي لەو نامەيەي حكومتەي توركددا ھاتووہ جيگەي داخە چونكە ئيمە ھيچ پيوھندييەكمان نيە بەو پاپەرينەي لەو نامەيەي حكومتەي توركيادا باسيكراوہ)).

ھەروەكو زوھدي گويفن باسيكردووہ حكومتەي توركيا لەنامەي دوھەميا كەبۆ ئيراني ناردووہ ووتويەتي:

((پيويستە دوستانەيەتي نيوانمان لەسەر بناغەي ئەوہ پيك بيت كە ھەردولامان سنوري ھاوبەش بپاريژين و ريگە نەدریت بەھەندى كەس لەو سنوورە بپەريتەوہ كە ئەو پەرينەوہيە زيان بەدراوسيەكي بگەيەنيت و ئەولايەي پال پشتي ئەو چەتەنە بي و يارمەتيان بەدات پريزي لاي لاكەي تر نامينيت و بووني دوستانەيەتي لەو جوړە ھيچ مانايەكي تيدا نيە ئيمە لاي

خۆمانەوہ ئامادەین ھەموو جۆرە چەکیک بەکاربێنن و چەتەکان پراو بنیین و
ئەگەر پێویستی کرد دوايان دەکەوین بۆناو خاکی ئێرانیش)).

ئیحسان نوری لەلایە (١١٠) ی یادداشتەکەیدا باسی ئەوێ کردووە
کەچۆن یارمەتیدانی ئێرانیکان بۆ توورک بوو بەهۆی ئەوێ پرێزەکانی
شۆپشگێژان لەناگری پەرەوازو پرش و بلاوبنەوہو بوو بەهۆی پوخانی
بنکەئێ شۆپش لەناگری و ئەو یارمەتیدانەئێ ئێران بۆ تورک لەدوای
ھەرەسەینانی شەپەکەئێ (دۆلی زیلان) ھوہ دەستی پێکردو ساتیک ھەندیک
لەخیزانەکانی ناوچەکە بەناچاری پەنایان بردە بەر عەشیرەتی (جلالی) لەناو
خاکی ئێراندا (عەشیرەتی جلالی لەناو سنووری تورکیا و ئێراندا بوون و
ئەوانەئێ ناو تورکیا لەناوچەئێ بایەزیدا بون و ئەوانەئێ ئێرانیش لەناوچەئێ
(ماکو) و ئەمانەئێ ناو خاکی ئێران کاتێ خۆئێ لەسالی (١٩٢٠) دا لەتورکیاوە
پەنایان بردبوو بەر ئێران و لەدوایدا سەرۆکەکیان کە لەتاران بوو لەلایەن
کاربەدەستانی ئێرانەوہ گیرا)).

ئیحسان نوری لەیادداشتەکەیدا دەئیت: تیرەئێ (خلکان) کە بەشیکی
لەعەشیرەتی جلالی لەھیلی سنووری تورکیا و ئێراندا لەناوچەئێ کە پێئێ
دەوترئێ (ئوفاجیک)، تورکەکان بەبیانوی ئەوێ خیزانە ئاوارەکانی کورد
لەتورکیا لەسالی (١٩٣٠) دا لەسنوور دەپەرینەوہ بۆناو خاکی ئێران،
فرۆکەکانیان لەپەرەشمالەکانی تیرەئێ (خلکان) یان ئەدا لەناوچەئێ
(چالديران) دا سەرۆکەکیان کە (خالد ئاغا) بوو خۆئێ و عەشیرەتەکەئێ کەوتنە
ژێر بۆمبارانی فرۆکەکانی تورک و خالد ئاغا خۆئێ و تاقمەکەئێ ناچاربوون
چوونە (ئوفاجیک) و ئێرانیکان نەک ھەرخۆیان بێدەنگ کرد بەرامبەر بە
بۆردومانکردنە بەلکو سەرھەراي ئەوہ سەرکردەئێ ھیزەکانی ئێران لە(ماکو)

بېريارېكى دهرکرد كه پيويسته خالد ئاغاو تاقمهكهى بگهړينهوه بۇ شويڼى
خويان بۇ ئهو شويڼهى توركهكان بۇردومانيا نكردبوو...

ئىحسان نورى لهياداشتهكهيدا دهلى: لهراستيدا نهدهزانرا مهبهستى
ئيرانيهكان لهو بېريارهيان چىبوو؟ ئايا دهيانويست ئهو ههموو خيزانانه
لهژير بۇمباى فېوكهى توركد ا بكوژرين و لهناو ببرين ياخوود بۇ ئهوه بوو
ناچار يان بكات خويان تهسليمى توركهكان بگهن.

پاش كيښهو بينهو بهريهكى زورى نيوان كاربهدهستانى ئيران و ئهو
عشيرتهدا كه نهمانه سووربوون لهسهر ئهوهى مال و مندالهكانيان
نهيزنهوه بۇ شويڼى بۇردومانكراو، (فتح الله خان)ى رائد موساعيدى
سوپاى ئيران لهگهل تاقميك سوار چوونه سهر عشيرتهكهو دووباره
ههريشهيان ليكردن نهبي بېريارى حكومهتى ئيران بهجى بينن و لهئهنجامدا
فتح الله خان دهمانچهكهى دهردهينييت و محمد ئاغاي براى خالد ئاغا
دهكوژيت و سووارى ولاغهكهى دهبييت و خوى دهر ياز دهكات بهلام ئهو
سووارانهى لهگهل يا بوون ههمويان دهگيرين و چهكهكانيان ئى دهستينن و
لهپاشدا بهرياندان و عشيرتهكه ناچار بوو بهشهو كهوته پى و كه گهيشته
ناوچهى (گا جوت) سهربازهكانى بنكهى سوپاى تورك گولله بارانيان كردن و
ئهنانش پهلامارى شويڼى سهربازهكانيان داو بهئفسهرو سهربازهوه
ههمويان گرتن و چهكهكانيان ئى سهندن و توانيان بگهنه. ئهو شويڼهى كه
مهبهستيان بوو.

پوژى دوايى ههوالى كوشتنى محمد نهمين ئاغاي براى خالد ئاغا
گهيشته ناگرى و بۇ ئهوهى ههلويست زورتر ئالوز نهبييت ليپرسراوى كورد
لهگهل چهند سهركرديهكى ناگرى چونه لاي عشيرتهى جلالو گيراوهكانى

ئىرانيان بەرداو بەخۇيان و چەكەكانيانەوہ نىررانەوہ بۇ (ماكو) و لىپىرسراوى كورد نامەيەكى نارد بۇ (جنرال حسن خان مقدم) و پىنى ووت ئىوہ چى بەباش دەزانن بۇ چارەسەر كوردنى ئەو كىشەيە ئىمەش ئامادەين بەو جۆرە رەفتار بگەين و لەوہرامى ئەمەدا جەنرال حسن خان ئەفسەرىكى نارد كە ناوى (ئاغا لاروف) بوو بەلىپىرسراوہ نىرراوہ كەمانى وتبوو كەوا (موسى ئىبراھىم) پاپۇرتىكى بۇ ناردوين و لەو پاپۇرتەيدا وتوويەتى سوارەكانى ئاگرى خۇيان ئامادە كردوہ هيزش بىنە سەر سنوورى ئىران و ئەو موسى ئىبراھىمە لەسەر گردى (ئايبەى) رەشمالى ھەلدا بوو، بەلام وادىار بوو ئىرانيەكان بەزۇر ئەو پاپۇرتەيان بەو شىوہ پى نوسىبوو، ئىحسان نورى بۇ دۇنيا كوردنى ئىرانيەكان خالد ئاغاي لەسەر كردايەتى عەشیرەتى جلالى لادەبا وە (ئامۇ) كوپى لەجياتى باوكى كرا بەسەرۆك، ئىحسان نورى لەلاپەرە (۱۱۶) ى ياداشتەكانيا وتوويەتى: (ئاوارەكانى دۆلى زىلان ھاتنە ئاگرى و بەمە ژمارەى ژن و مندا ئىجگار زۇربوو، كىشەيەكى زۇرمان تووش بوو بۇ دايىن كوردنى خۇراك.

(لژگىن سلو) كە گەورەى سەرۆكەكانى (ساكى) بوو رەشمالەكانى لەلاپالى ئاگرىدا ھەلدا بوو، لاي ئەو ئاويكى زۇرو مشە ھەبوو بۇ ھەموو مەرو مالاتەكان، بەلام بۇ نەگبەتى كە ئەو ئاوارانە گەيشتنە ئەوى ئاوەكە ووشك بوو كە بەھەزاران سال بوە كەس نەيىبىستبوو ئەو ئاوە قەت ووشكى كرديت.

دەۋای ھېرش و شكاندنى شۇرش

ئىحسان نورى لەياداشتەكانيا، لاپەرە (۱۱۷) باسىكى تەرخانكردوۋە
بەناۋى (دوا شۇرش) و وتوۋىيەتى:

((فەرۇكەكانى تورك بى وچان بۇردومانى دانىشتوانى ئاگرىيان دەكردو
چەكى كوردىش بەرامبەر بەو فەرۇكانە برىتى بوو لەو تەنگانەى ھەيان بوو،
بۇيە ئىتر چارنەماو كاتى ئەو ھات دەبوايە لووتكەى چياكە بەجى بىللىن و
بگەپىننەو بۇناو دۆلەكان و (نادر بەگ)ى ئازاو نەبەردى كورى حسين پاشا
خۇى و سوارەكانى ئاگرىيان بەجى ھىشت بۇ ئەو ھى خواردن بۇ ئەو ھەموو
خەلكە پەيدا بگەن.

ئىحسان نورى دەلى: لىزەدا پىنۋىستە بلىم (مەمۇ، نادر) ھەردو كوپەكەى
حسين پاشا بەپىچەوانەى باوكيان، بەجوۋتە لەپىگەى مىللەتى كوردا
خەباتىكى سەختى ئازايانەيان دەكردو ھەموو ھاۋولاتيان خوشيان
دەۋىستىن و پىزىكى زۇريان ئى دەگرتن لەگەل ئەو ھىدا كوشتىنى حسين
پاشايان لەلايەن (مدنى) كورى (حاجى موسى بەگى سەرۆكى ناۋچەى
(موش) پى ناخوش بوو چونكە (مدنى) كابرايەكى پىاوكوژى خائن بوو

(لەباسى شەشەمدا - خۇنامادەكردن بۇ پۈۋەپۈۋ بۈۋنەۋە باسى ئەۋ
 خىيەنەتەى (مدنى) كرا كەچۈن حىسەن پاشاى باۋكى (مەۋ، نادى) كۈشتىۋو.
 ئىحسان نورى لەياداشتەكانيا دەلى: دەرپارەى پەيداكردى خواردن،
 حاكمى ماكو ملازمى يەكەم كە (ئاكالاروف) بوو ناردى بۇلاى سەركرەدى
 شۇپرش و پىنى راگەياند كە ئاگرىيەكان دەتوانن كاروانىك بىئىرن بۇ ماكو
 بۇ ئەۋەى لەۋى ھەرچىەكيان پىۋىست بىت دەتوانن بىكرن و بىبەن، كاتى
 گەيشتنى كاروانەكە بۇ (ماكو) بالۋىزى سۇقۇت ئاگادارى ئەۋ گەيشتنە
 بوو، توركەكانى ئاگادار كىردبوو ئەۋ كاروانە بۇچى ھاتىبوون، لەراستىدا
 ئەۋ يارمەتيانەى حاكمى ماكو كارىكى باش و پىاوانە بوو ئەگەر ئەمەى
 بەنىازىكى پاك و باش بكرديە لەكاتىى واقت و قىرو تەنگانەدا، بەلام
 بەداخەۋە دەرگەۋت لەسەرەتاۋە بىرپارەكە برىتى بوو لەپلان و غەدر كىردن
 بۇ ئەۋەى خەباتى ئاگرىيەكان دامركىنئىتەۋەۋ كۇتايى پى بىت.

ئاگرىيەكان كەلايان وابوو ئەۋانىش ۋەكو ئىرانىەكان لەپەرگەزى ئارىن
 بەبىريانا نەدەھات پۇژىك لەپۇژان ئىرانىەكان بەۋ جۇرە خىيەنەتيان لەگەلا
 دەكەن و ھەر لەبەر ئەۋەش بوو بەخۇشىەۋە كاروانىكى گەرەيان ناردبوو
 بۇ ماكو، بەلام دواى ناردنى ئەۋ كاروانە ھىزىكى گەرەى تورك كە
 ژمارەيان (۳۳) ھەزار بوو بەپالپىشتى چەكى قورس و فرۇكە ھىرشىيان برە
 سەر بىكەى ئاگرىۋ لەھەمان كاتدا ئىرانىەكانىش لەپىشت ئاگرىەۋە خاكى
 خۇيان خستە ژىر دەسەلاتى ھىزەكانى تورك بۇ لەناۋىردنى
 شۇپشگىپرەكان، بەۋ جۇرە دەرگەۋت يارمەتيدانەكەى ئىران چاۋبەست و
 درۇ بوو، ئەم ناپاكىيەيان لەۋەشدا زۇرتىر پۈۋن بوۋەۋە كە حاكمى ماكو
 پىۋەندى بەعەشیرەتى (قزلباش ئوغلو) كورد كىردبوو كە ئەم عەشیرەتە

چەند سالىك بوو لەخزمەت حكومەتى توركددا بوو، توركەكان لەو پۇژەدا ئەوەيان پى سپاردبوون پارىزگارى لەبەشى باكورى پۇژەلاتى ئاگرى بكەن و هانيان دان كە بچنە ناو خاكى ئىرانەووە كە شوينى نىشتەحى بوونى خويان بوو لەپاردودا پاش ئەووى بەلئىنى لىخوشبونيان پى درابوو (دياره لەلايەن ئىرانەووە).

ئىحسان نورى لەياداشتەكەيدا لەلاپەرە (١١٩) باسى تەقەلاى توركەكانى كوردوووە كەچۆن بەدرۆ بەلئىنيان بەهەندى كەس دابوو دەتوانن بچنە شوينى خويان ئەگەر واز لەشۆرش بهينن و لەو پوووە نامەيان ناردبوو بۆ (بروھسكى) و (شيخ عبدالقادر) و پىيان راگەياندبوون كەوا حكومەت ئىيان خۆش بوو، بەلام ئەوان دەمىك بوو لەدرۆو دەلەسەو جەورو ستمى تورك گەيشتبوون، بۆيە ئەوانەى نامەيان بۆ نىررابوو بىجگە لە (حسن ئاغاي حيدرى) و بايز ئاغاي كورپى بەولاووە كەسى تر نەچوووە لاى توركەكان ... هەندى لەعەشیرەتى حيدرى ويستيان هەردوكيان بكورن. بەلام ئاگرىەكان رىگەى ئەوەيان پىنەدان كە پىاوئىكى پىرى وەكو حسن ئاغا بكورژىت، هەرچەند لەدوايدا بۆمان دەرکەوت توركەكان زۆرى پى نەچوو لەزىندان ئەشكەنجەيانداو كوشتيان.

ئىحسان نورى لەلاپەرە (١١٩) دا باسى دوا ھىرشى توركى كوردوووە بۆسەر شۆرشگىران و چۆن پەيتا پەيتا ھىرشيان بردۆتە سەريان ھەتا تەنگيان پى ھەلچنن.

ئاگرىەكان زۆر دلنباوون لەووى ھىلى پشتمەويان كە برىتى بوو لەسنورى ئىران ھىچ مەترسىيەكى نەبوو چونكە ئىرانىەكانيان بەبى لاينە

دەزانى، بۆيە ھەموو مال ۋە مىندال ۋە مېرۈ ماللىق تايان ئاردا بولۇپ بۇ ئەر ئاۋچانە بۇ ئەرۋەنى خۇيان بەئاسانى بىتۈن بەرەنگارى تۈركەكان بىن.

تۈركەكان ھەر بەبۇردىمانكىردى شۇپشگىپان وازىيان نەھىنا بەلگۈ دەستىيان كىرد بە بۇردىمانكىردى ئىن ۋە مىندالە بى تۈوانەكانىش ۋە بۇردىمانكىردەكانىيان زىجىرەنى نەدەپچرا.

لەكۆرى شەپەكەدا (بروھىسكى) ۋە ھەندى لەچەكداردەكانى (ھىسەسورى) لاي راستىيانگرتىپ، بروھىسكى سىنگى بەسەر زەويدا چەقاندوب، بىريارى دابو بەھىچ جۇرىك پاشەكشە نەكات ۋە تەنھا مەگەر مردن بىتۈننايە تەقەنى تەنگەكەنى بىدەنگ بىكات ۋە ئەر ھەموو بۇردىمانكىردى ۋە پەلاماردانەنى تۈرك كارى تىنەكردى لەجىنى خۇنى نەجولان.

لەپۇژى سى ھەمى بەرگىرىكىردن لەو ھىرشەنى تۈرك، پىشمەرگەكانى ئاگرى پىشتىيان نابو بەتاشەبەردەكانى ئاگرىيەۋە بىريارىندانابو دىلرەنەۋ نىرانە تا دواھەناسەيان شەپەكەن، بەلام ئەرۋەنى كاردەكەنى ئىتەكداين ئەرۋەبو كاتىك بەخۇمان زانى لەسنورى ئىرانىشەۋە گرەمى تۈپ ۋە رەشاش ۋە تەنگ لەناۋچەنى (ئايە) يەۋە ئاراستەمان كراۋ ئەر گولەباران ۋە تۈپ بارانە خەستە زۇر كارىكىردە سەر پىشمەرگە، بەلام بىرياردرا ۋەلامى ئەر تەقەنە نەدرىتەۋە كە لەسنورى ئىرانەۋە دەكرانە سەرمان، تومەن ئەر تەقەنە ھى ئەر ھىزەنى تۈرك بوو كە لەناۋ خاكى ئىران خۇنى جەشاردابو، لەپىشتەۋە پەلامارى شۇپشگىپەكانى كورد درا كە ئەرۋە ھۇنى نىگەرەنى ئاگرىيەكان لەھكۈمەتنى ئىران كەسالەھابو خۇيان بەدۇستى كورد لەقەلم ئەرۋە زۇرچار كورد لەپىناۋى ئىران دۈژمنايەتنى لەگەل تۈركدا كىردىبو.

بەو جۆرە گلۆلەمان كەوتە لىژى ۋە ھەلۋىست ئىجگار سەخت بو،
 لەبرئەو چارنەما دووبارە شۆرشگىزەكان پويانكردەو ھەلۋىستە چياكان و
 لەراستىدا شەپكە ئەوئەندە قورس بوو صالح پاشاى سەركردەى ھىزەكانى
 تورك ناچاربوو داواى ھىزى يارمەتى بىكات و تۈنرا چەند سەربازىكى تورك
 بەدىل بگىرىت، بەلام گەيشتنى ھىزەكانى تورك و بەستنى پىگەى
 يارمەتيدان بۇ پىشمەرگەكان كارىكى زۆر سەختى كرده پىشمەرگەكان و
 ھىزەكەى بروھسكى درايە بەرتۆپ و ژمارەيەكى ئى كوزراو دىمەنىكى ئىجگار
 سامناك و پىر لەخەفەت بوو، لەولاشەو ۋە منداڭ لەژىر گولە بارانى
 دوزمندا پەرەوازەو سەركەردان بوون و لەكارەساتەكەى كرىلا دەچوو لەگەل
 جىاوازى ھەردوو ھەلۋىستدا چونكە لەو ھەى كەربەلادا عەرەبەكان
 دەستدرىژيان نەكردبوو سەر ۋە منداڭ بەلام پەفتارى توركەكان لەھەموو
 حسابىك دەرچووبوو، بەوپەرى دەرەندەيەتيەو بەنوكى پەو شىرەكانيان
 وركى ۋە منداڭلانىان دەپى پىشمەرگەكان ناچاربوون بۇ پاراستنى
 ھەياو ئابروى خۇيان و بۇ ئەو ۋە ۋەكانيان نەكەونە ژىر چىنگى ئەو
 دېندانەو وازيان لەئاگرى ھىناو بۇ پۆزى داوى لەبەرەبەيانا مەپو مالات
 بەجى ھىلرا بۇ ئەو ۋە نەكەونە كەمىنى ئابلوقەدانى توركەكان و خۇيان
 دەرەزكرد كە ئىحسان نورى خۆشى لەناو ئەو دەرەزىوانەدا بو.

ئىحسان نورى لەياداشتەكەيدا وتوويەتى: لەگەل ئەو ھەموو بارىكرانى و
 پۆزە توش و سەختەدا، لەكاتى كشانەو ماندا تۈنرا ھەندى سەربازى تورك
 بەدىل بگىرىت و ھەندى لەشۆرشگىزەكان خۇيان گەيانە ناو دۆلى
 (ئاخوريك) و لەوئەو لەگەل بروھسكى دا خۇيان دەرەزىكردو (رشويى سلى)
 سەركردەى ئازاى عەشیرەتى (بكران) خۆى و تاقمەكەى لەگەل سىد رسول و

هەندى لەپياوەکانى پوويانکردە دۆلى (زىلان) و تورکەکان لەوى
 پەلامارىاندان و (رشويى سلو) کوژراو سید رسول کە لەسەر لوتکەى
 چياکانى نزیکى بايزید خۆى حەشاردا بوو چەند پوژىک مایەوه، بەلام
 برسىتى زەيفى ئۆسەندو پەرىشانیکردو تورکەکان گرتیان و کوشتیان.
 بەو جوړە ناگرى کە پەمزی سەربەستى کورد بوو کەوتە ژێردەستى
 دوژمن و شوپشەکەى لەناوچوو.

دەربارەى ئەو هەلۆیستەى ئێران کە پێگەى دابوو بەهێزەکانى تورک
 لەپشتەوه پەلامارى کورد بەدەن، کرىس کوچرا لەکتیبهکەیدا سەرچاوه (٤١)
 ئاماژەى بۆ پوژنامەى (تایمس)ى لەندەنى کردووه کە لەپوژى
 (١٣/٨/١٩٣٠)دا دەرچوو بوو باسى ئەو هەلۆیستەى ئێرانى کردووه
 هەرچەند تورکەکان ئەوهى پوژنامەى تایمسیان بەدرۆ خستبووهوه، کرىس
 کوچرا وتوویهتى: تورکەکان لەو هێرشەيانا کە لەپوژى (١٠/٨/١٩٣٠)دا
 کردبویان کلکەى (زەیتونى) لەگەلى (سەرداربلاغ) کە لەنیوان هەردوو
 ئاراراتدا بوو پێگەیان بەکوردەکان گرت و پەلامارىاندان و لەو شەپەدا
 ئیحسان نوری بەپەله پروسکى خۆى گەياندبووه ناو خاکی ئێرانەوه.

کرىس کوچرا ئاماژەى بۆ دوکیومنىتى ژماره (fo.371-15369) پوژى
 (١٦/٦/١٩٣١) کردووه کە لەو دوکیومنىتەدا دوو رەخنەى گرتووه، یەکەم
 رەخنەى لەئیحسان نوری گرتووه کەوتوویهتى دەبوايه ئیحسان نوری لەو
 هەلۆیستە ناسکەدا هەرچۆنیک بوايه دەبوو ناوچەى شەپەکەى بەجى
 نەهێشتایەو نەچوايه تە ئێران بۆ ئەوهى لەوى ببیت بەپەناھەندە، چونکە کە
 ئەپویشت و ناوچەکەى بەجى هێشت نەتوانرا سەرکەردیەکی تر لەلایەن
 خۆبەنەوه بۆ شوپش دابنریت بۆ درێژەپێدان بەشەپو خەبات، رەخنەى

دووو مېش به شېوه يه کي گشتي له شاره زايان و ميژوونوساني کورد گرتووه که بایه خيکي نه وتويان نه داوه به تو مار کردن و بلاو کردنه وهی ئه م شوپشه مه زنه (بيگومان تا کاتي نهو دوکيو منيته ياداشته کاني ئي حسان نوري بلاونه کرابوه وه).

پروفيسور حسرتيانيش له کتېبه کهيدا سه رچاوه (٤٩) دوو باره باسي هلوئيسي ئيراني کردووه که چون ريگه ي دابوو به هيژه کاني تورک له پشته وه په لاماري شوپشگيره کاني کورد بدن، که بهو ريگه دانه ي ئيران به تورک توانرا جمو جول و هات و چوي کورد بېرن.

حسرتيان ليره دا ئاماژه ي بو يه کيک له بلاو کراوه کاني (وکالتی هوالنيراني نه نادول) کردووه که له (١٢ ي ته مموزي ١٩٣٠) دا نوسيويتي:

((بزوتنه وه يه کي کو نه په رستانه له ناوچه ي (زيلان) که يارمه تي له ناو خاکی ئيرانه وه ده هات بو ي په لاماري (موخا ديس، بايزيد، باتنوتس، ئه رچيخ) ياندا بوو، به لام هه موو ته قه لاکاني نهو ياخي بوانه بي هووده بوو، توانرا له (١٥ ي حزي راني ١٩٣٠) دا هه موو شتيک کو تايي پي بهي نري ت) سه رچاوه ي حسرتيان له باسه کهيدا ئاماژه ي بو ژماره ي نهو بلاو کراوه کردووه که بري تي بووه له ژماره (٨-٩ ي سالي ١٩٣٠ لاپه ره (٨-٩) که له طاشقنده ده رچووه).

حسرتيان له لاپه ره (١٠٩ ي هه مان کتېبي دا ده رباره ي نهو هه وال و ده نگ و باسانه ي که له پورژنامه کاني تورکدا ده رباره ي شوپشي ئارات بلاو ده کرانه وه ده ليت:

(ئەو پروپاگەندە ئەو درۋ دەلەسانەي توركەكان بۇ چەواشەكردنى
يېرۇسالىم گىشتى جىھانى بلاويان دەكردەو ھەموويان دووربويون لەپراستى و
لەگەل پراستى پوداوەكانا يەكيان نەدەگرتەو).

حسرتيان لىرەدا ئامارەي بۇ پۇژنامەكانى (جەمھورىيەت) و مىللىيەت
كردووە كە وتبويان ژمارەي چەكدارەكانى ئارارات لەوانەي شوپشى پيران
زۆرتەر بويون، كە ئەمەي ئەوان باسيانكردووە ھەتا لەگەل ئەوەي و كالتى
ئەنادۆلدا بلاوكرابووە يەكى نەدەگرتەو كە ئەمەي دوايى وتبويى ژمارەي
چەكدارەكانى كورد لە ئارارات برىتى بوو لە (۱۵۰۰) چەكدار.

حسرتيان دەلى لەگەل ئەو ھەشدا ئەمەي و كالتى ئەنادوليش بلاوي
كردبوو ھەم ھەر لەگەل ژمارەي پراستيدا يەكى نەدەگرتەو، چونكە ئەگەر
ژمارەي شوپشگىرەكانى كورد لە ئارارات ھەمووي برىتى بوويەت لە (۱۵۰۰)
چەكدار ئاخۇ بۇچى و چۆن توركەكان ھىزىكى سوپايىي (۴۵) ھەزار
چەكداريان ئاپراستەي ئەو ژمارە كەمەي كورد كردبوو).

ئەوەي شايانى باسە ئەو ژمارەيەي پروفيسور حسرتيان باسيكردووە
كە ھىزەكەي حكومت برىتى بوو لە (۴۵) ھەزار، زىنار سلوپی
لەكتىبەكەيدا سەرچاوە (۵۷) ئامارەي بۇ پۇژنامەي (تايمس)ى لىندى
پۇژى (۱۹۳۰/۷/۲۴) كەردووە كە وتويەت: بەپىي ئەو ھەوالانەي
لەپۇژنامە توركيەكان بلاوكراونەتەو ژمارەي ئەو ھىزانەي حكومتى
تورك كە پويەپرووي كورد بووونەو برىتى بوو لە (۶۰) ھەزار چەكدار.

بەر لەوەي بچىنە سەر باسيكى تازە بەپيويستم زانى بىجگە لەو
پروپاگەندە درۋ دەلەسانەي پۇژنامە توركيەكانى وەكو (جەمھورىيەت) و
(مىللىيەت) و بلاوكرارەي وەكالىەتى ئەنادول و درۋ دەلەسەو

پروپاگاندانەى ترى تورك بخەينە پيش چاۋ كە ئەو ھەموو درۆۋ دەلەسەو پروپاگاندا بىلۆكراۋانە بۇ چەۋاشەكردنى ھاۋولاتى توركى خۇيان بوۋە كە تەنھا بەمەبەستى سەرگرتنى چەند كەسىكى پەگەزپەرسىتى فاشىستى ئەو ھەموو كارەسات و كوشتارو زىانە مالى و گيانى يانەى بەسەر كوردو توركدا ھىنا بويان كىرەبويان و بۇ پىنەكردنى ئەو سىياسەتە فاشىستى يەيان كە بەپىنى نەخشەى ئەو ھەموو ھاۋولاتيانى توركيان خستبوۋە ژىر بارىكى قورس و گرانى ئابورى لەنەنجامى ئەۋەى لەدەمى خەلىكان دەپرى و چەك و جەخانەيان پى دەكپى و بۇ لەناۋىردنى مىللەتى كورد.

دوكتۇر شەمىز شەمىزنى لەكتىبەكەيدا سەرچاۋە (۴۲) ئامارەى بۇ ھەندى سەرچاۋە كىردوۋە دەربارەى پروپاگاندەو درۆۋ دەلەسەكانى تورك و كاربەدەستانى حكومت دى كوردو شۆپشەكەى كوردو وتوۋىەتى:

((توركەكان لەشۆپشى ئاگرىدا دەستيانكرد بەبلاۋكردنەۋەى گەلىك پروپاگاندەو درۆۋ دەلەسە دى كوردو لەخەلىكان دەگەياند ئەو بزوتنەۋە ئەو شۆپشەى كورد بەھاندانى دەۋلەتە ئىمپىريالزمەكان بوۋە ئەگەر ئەو دەۋلەتە بىگانانە ۋاز بىنن ئىتر ۋلات سەرانسەرى دەبىت بەبەھەشتىكى پىر لەناشتى و ئاسايش بەتەۋاۋەتى لەمەموو لايەكدا بەرپا دەبىت)).

دوكتۇر شەمىزنى ئامارەى بۇ پۇژنامەى (وقت)ى توركى كىردوۋە كە لەۋتارىكىدا باسى (لورنس) ناۋىكى كىردوۋە گوايا سىخورى ئىنگلىزەكان بوۋە دەربارەى ئەو لورنسە وتوۋىەتى:

((ئەو چەتەنەي (مەبەستى شۆرشگىنەكانى كوردە) لەمەبەر بە بۇمبا لەناومان بردون، وائىمېرۆ بوون بەدەسكەلاو بلىۋىرژەنى ئەو پىياوگۇژەي (مەبەست لۆرنسە) شەپقە دەكاتە سەرىو بەرگى فەرەنگ لەبەردەكاو لەپشت ئەو چەتەنەو راوەستاو، كەلەتیزەكانى ھەروەكو كەلەي تيزى ديۋىكى گەروە دېرندە دەبرىسكىتەو)).

سەير ئەو بوو پۇژنامو گۇفارەكانى ئىرانىش ھەمان بالۆرەي توركىيان ئى ئەدايەو ھەروەكو بىبى مەتۇ پروپاگەندەو لاژو دەلەسەكانى توركىيان دوبارە دەكرەو و بلاۋيان دەكرەو، بۇ نمونە: پۇژنامەي (ئىقدام) لەژمارەي پۇژى (۲۶ى ئايارى/ ۱۹۳۰) دا ھەوالىكى داتاشراوى پەرلەدرو دەلەسەي بلاۋكرەبوو گوايە لۆرنس بەجل و بەرگى ئايىنى ئىسلامەو بىنراو كوردەكان بەپىاوئىكى پاك و نورانى تەماشايانكرەو ھەست و پىيان ماچ كروو و پىزىيان لىگرتوو گوايا بەخواو ەندىشى لەقەلەم دەدەن (لام وايە ئەگەر تورك و ئىرانىەكان ئىرانىەكان ئەم درۆيەيان بۇ ھەر مىللەتتىكى تر پىك بختايە دور ئەبوو ھەندى كەس باوەرى پى بگردنايە، بەلام بەرامبەر بە مىللەتى كورد لەگالەتەبەخۇگردن بەولاو تى نەپەريو ە چونكە مىللەتى كوردى سەرگەرمى ئايىنى ئىسلام شتى وا پەرلەسەيرو سەمەرەي بەشتىكى پەشم زانىو).

ھەروەھو پۇژنامەى جەھوړىتى توركى بلاوى كرډۆتەوہو پۇژنامەى
(ئىقداۋ) ئاماژەى بۇ كرډوہ پەيامنىرى جەھوړى بۇ دۆزىنەوہى ئەو لورنسە
چوہو بۇ بىغدادو لەوى بەبى ئەوہى لورنس بەخوى بزانىت وىنەيەكى
گرتوہو بلاوى كرډۆتەوہ كەوینەكەش گوايا تارادەيەك لەشىوہى لورنس
چوہو.

(ئەو لورنسەى پۇژنامەى جەھوړىت باسى كرډوہو، مەبەستى لورنسەى
ئەفسەرى بەناوبانگى ئىنگلىزە كەلەلاى عەرەبەكان بە ئەبو حنىك ناسراو
بوہ)

شمزىنى بۇ بەدرۇخستەوہى ئەو درۆو دەلەسەيەى پۇژنامەى جەھوړىت
ئاماژەى بۇ ژمارەكانى (۸-۹ و ۱۶-۱۷)ى بلاوكراوہى پۇژنامەگەرىى
پۇژھەلاتى ناوہراست كرډوہ كە لەسالى ۱۹۳۰د لە(طاشقند) دەرچوہ كە
بەم شىوہىە وەرامى داوہتەوہ:

(دىسانەوہ بەيت و بالۆرەى (لورنس) ھىنرايەوہ سەرشانۆ... ئەوى
راستى بى ئەوہندە باسى لورنس كراوہ مرقۇۋ والى دەكات كەلاى وابى گوايە
ھەرچى ئەو دامو دەرگا سەركوكتەرانەى ئىنگلىز بەكارىان ھىنابوو بۇ
سەركوكتەردنى گەلان ھەمووى ھەر برىتى بوو لە لورنس.

ئەگەر وەكو دەوترىت لۆرنس پىكخەرى ياخى بوونە كۆنە پەرستانەكەى
ناو ئەفغانىستان بوويىت و ئىمپىريالىزىمى ئىنگلىز لەمەوپىش لورنس و
لەشكرىكى فراوانى خوى لەدورگەى عەرەبدا خستبىتە كار، كەواتە لۆرنس
لەھەموو شوپىنىكدا ھەبوہ (وەكو كورد ووتەنى دەبى خدرى زىندە بوويىت)،
ئىتر ئايا بۇچى ئىمپروش ئەو لۆرنسە بەكارنەھىنراوہ بۇ دروستبوونى
حكومەتىكى گەرەى كوردستان؟

بەلام ديارە لۆرنسى ناو مېشك و خەيالى توركەكان پىوانەيەكى تايبەتى
 ھەيەو دەلېن ناوبراو جل و بەرگى ئاينى دەپۆشيتت.. نوشتەو دوعاى سادەو
 ساكار دەنوسيتت و خەلکيش پېزو نەوازشيان ھەيە بۆي و دەست و پىيى ماچ
 دەكەن كە لەھەمووى سەيرتر ئەوھيە ئەم كابراییە ئەوان باسى دەكەن
 دەمیکە مردووەو نىژراوەو ھەموو شارەزايەكى پۆشنبیر ئاگادارى مردنى
 ئەو زەلامەيەو دەزانيت كەى مردووە, ئيت ئاخۆ ئەم درۆو دەلەسەو
 وپېنەکردنەى ناو ئەو پۆژنامەيەى تورك چەندى بەچەند بيت؟؟).

پۆژنامەگەرى پۆژھەلاتى ناوہراست لەباسەکیدە لەسەرى ئەروا ئەلېت:
 ((ئەوانەى دەيانەوى گىروگرفت و تەنگ و چەلەمەى توندوتىژى
 كوردستان پەردەپۆش بکەن لاىان وایە بەمە ئيت دەتوانن کیشەى کورد
 لەتورکیادا واپیشان بدەن توانیویانە بلین شتیک نەماوە پىيى بوتريت
 کیشەى کورد كە بەو جەوروستەمى كەمالیەكان بەرامبەر بەكورد
 بشارنەووەو والەكورد بکەن كۆل بدات لەداواکردنى مافى خۆی و بزوتنەو
 پزگارىخوازەكەى لەناو ببەن و ئەوانەى بۆ داپلۆسىنى کوردو بەزۆر کردنى
 کورد بەتورك و فارس و لەھەموو بستیپكى كوردستاندا سەربازگەيەكى
 سوپایى دادەمەزرىن, ئەو كەسانە خۆیان بەبلاوکردنەوێ ئەفسانەكەى
 لۆرنس پيسوا دەكەن و كورد بەو ناوى نازپېنريت)).

سىزادان ۋە كۆلۈكردن ۋە ئاۋارە كۆردن

ئەۋەي مەغلۇل ۋە جىڭگىزخان ۋە تەيموۋىرى لەنگ لەسەدەي بېستەمدا لەۋ
پەفتارەي باۋوباپىرى خۇيان نەكەۋتون ۋە چۇن باۋوباپىرىيان سەدان سال
لەمەۋبەر لەپۇژەلەلەتەي ئاسياۋە پويانكردىۋوۋە پۇژەلەلەتەي ئاۋەپراست ۋە
پۇژەلەلەتەي ئاسياۋە لەۋ ھاتنەيانا ھەرچىيەكەيان ھاتبۋوۋە پى ھەموۋيان
كۆلۈكردىۋوۋە لەسەدەي بېستەمىشدا نەيان ويىستىۋوۋە لەپىشەي باۋوباپىرى
خۇيان لادەن ۋە لەباسى شۇپشەكەنى بەرلەشۇپشى ئاگرى باسى ئەۋ ھەموۋ
كۆشتار ۋە دېندەيەتەي ئەۋانمانكردىۋوۋە لەمەي ئاگرىداغ ۋە لەۋايدا لە
شۇپشى درسىمدا ئەۋەي جاران پىيان تەۋاۋ نەكرابوۋە بېريارەندا تەۋاۋ
بەكەن.

دەربارەي ئەۋ تاۋانانەي لەكۆرد كراۋە لەۋاۋ شۇپشى ئاگرىداغ شىتەك
نەيە مەۋە بىتۋانەيت خۇي بىدەنگ بەكات لىيى ۋە گەلەك نوۋسەري بىگانەي
بەۋىژدان لەۋانەي پىنۋسەكانيان بۇ تۆماركردنى باسى كارەسات ۋە
تاۋانەكەنى تۈرك تەرخان كىردۋوۋە ھەريەكەيان بەشىۋەيەك باسى

دېندهیه تی تورک و تاوانه کانیانکردوو که ههولندهین کورتهیهکی نهو
سهراوانه بخهینه پیشی چاو:

پروفیسور حسرتیان لهکتیبهکهیدا سهراوه(۴۹) ئاماژهی بۆ پۆژنامهی
(فجر الشرق) کردوو که ژمارهی پۆژی (۱۹۳۱/۳/۲۰) دا وتویهتی هیزی
تورک (۲۰۰) گوندی کوردی وئرانکردوو پینج هزاری بی تاوانی لهو
گوندانه بهناپهوا کوشت، بهلام لهو زانیاریانهی بهخوئیبوون گهیشتبوو
ژمارهی گونده کاولکراوهکانی کورد لهههناجانی شوپشی ناگریدا گهیشتبوو
(۶۰۰) گوند.

حسرتیان ئهلی: تاوانی سوپای تورک بهرامبهه بهکورد لهسنووری ههموو
پهوشتیکی خراپ تیپهپی کردوو، کار گهیشتبوو نهوهی ههتا لهناو
ئههجومهنی میلی گهوهردا نائیپیکی خهلکی (قونیه) خوی پی نهگیراو
لهکوئونهوهیهکی نهو ئههجومهنهدا ههستابوو سههپی و پویکردبووه
نورالدین پاشاو پیی وتبوو: (تو تاوانباریت بهرامبهه بهوانهی پویاندوو
پیویسته لهسهه نهه محاسه به بکرنیت کهوا بوویته هوی نهه ههموو خوین
پشتنه).

حسن عرفه لهلاپههه (۵۹) ی کتیبهکهیدا سهراوه (۵۲) ئاماژهی بۆ
پۆژنامهیهکی تورکی کردوو لهوهرگیژی کتیبهکهی حسن عرفه لهوهرگیپانی
ناوی پۆژنامهکه بهپۆژنامهی بههههههه پوناکیی پۆژههلات ناوی بردوو
کهلام وایه بریتی بیته لههههههه نهو پۆژنامهیهی لهوهرگیپانی کتیبهکهی
پروفیسور حسرتیان بۆ عهههههه به (فجر الشرق) ناوی بردوو، لهو
پۆژنامهیهدا وتراوه:

((ئەرتەشی تورک پتر لە (۲۰۰) گوندی کوردی وێرانکردوو و دە پازدە هەزار ژن و منداڵی بێ تاوانی کوشتوو، بەلام حزی خۆیبون پایگەیاندا و هە ئەرتەشی تورک (۶۶) گوند (۱۵۲۰۶) خانووی ماله کوردی کاولکردوو و ئەوانە لەکوشتن پزگاریان بوو بەناچاری پەنایان بردبوو و ناو ئەشکەوت و شوینە پەناکان.

صادق شرف کندی لەکتێبه‌که‌یدا سەرچاوه (۷۱) ئاماژەى بۆ وتاریکی (ئەدموند) کردوو که وتوویه‌تی به‌چاوی خۆی هەندی لەو شوینانەى دیوه که شوێرشى ئاراراتى تیاکرا بوو، لەشوینیکی وه‌کو (بدلیس) دا که ژماره‌ی دانیشتووکانى لەپیش شه‌ردا (۴۰) هەزار که‌س بووه‌ له‌دواى شوێرش ته‌نها (۳) هەزار که‌سى تیا ما‌بووه‌.

صادق شرف کندی ئاماژەى بۆ باسیکی (ل. رامبو) کردوو که‌چۆن تورکه‌کان ژماره‌یه‌که‌ له‌پۆشنیبرانى کوردیان به‌زیندوویى فراندبووه‌ ناو گۆلى (وان) و وه‌و هه‌موویان خنکاندبوون.

کریس کوچرا له‌لایه‌ره (۱۷۶) ی کتێبه‌که‌یدا سەرچاوه (۴۶)، ئەمیش ئاماژەى بۆ کتێبه‌که‌ی (رامبو) کردوو به‌ناوی (پدر جنگل کورد) ده‌رباره‌ی ئاواره‌کردنى (جەلالی) یه‌کان که‌چۆن له‌و عه‌شیره‌ته‌ نزیکی دوو هەزاریان به‌خۆیان و (۴۰) هەزار سەر مه‌رو ماله‌توه‌ ئاواره‌کرا بوون له‌لایه‌ن حکومه‌تى تورکه‌وه‌ به‌زۆره‌ملى و به‌په‌ره‌وازه‌یى له‌ناوچه‌ تورک نشینه‌کانا نیشته‌جی کرا بوون و ئەوانه‌شیان له‌ناو خاکی کوردستاندا ما‌بونه‌وه‌ بارى ژيان و گو‌زه‌رانیان زۆر خراپتر بووه‌ له‌هه‌ی ئاواره‌کان.. له‌گۆفارى (the kurds - نویسنی dived mcdowall) له‌لایه‌ره (۱۲) یدا باسی یاسای ژماره (۱۸۵۰) ی

کردووە کە دەقی ئەو یاسایە لەلایە (٦٥)ی کتییی: chaland opcit کە
لەلایەن (kendal) دەو نوسراوە لەم کتییەدا وتراوە:

یاساکە ی حکومەت بەم جۆرە بوو:

(هەر کۆششێک یا هەرکارو پەفتاریک لەلایەن کاربەدەستیکی تورکەو
کراییت، ئەو کارە بەتاکە کەسێک کراییت یا بەچەند کاربەدەستی دەزگایەکی
حکومەتیەو لەناوچەیکدا، ئەوەی ئەو کارە کردبێت، چ سوپایی بووبێت
یا (civil مدنی) لەنیوان ماوەی (١٩٣٠/٦/٢٠) هەتا دیسمبری (١٩٣٠) کە بۆ
مەبەستی دامرکانەوێ بزوێنەوێ یا خێبووەکان کراییت یا بۆ دابینکردنی
ئاسایش بووبێت لەناوچەکانی: (agridag, zelm,ercis, ئورفە،
arva, لەگەڵ دەورووبەری pulumur لەئێقلیمی ئەرزەجان) یا لەهەرشوێنێکی
ئەندولیا، ئەو پوداوو کوشتن و کردارەوێ بۆ سوودی ولات کران هێچیان
بەتوان ناژمێرین و ئەوانە ی ئەو کارەیان کردوو بەرپرسیار نابن).

لەمەمان گۆفاری (the kurds) دا سەرچاوە (١) لەلایە (٦٥)یدا ناماژە
بۆ پۆژنامە (میللیەت)ی تورکی ژمارە (١٦٥٥) پۆژی ١٦/٩/١٩٣٠ کردوو
کە لەو پۆژنامەیدا وتاریکی وەزیریکی تورکی بلاوکردۆتەو کە وتبوی:
(تەنھا هەر ئەو مافی هەیه خۆی بەخواوەنی ئەم ولاتە بزانییت کە بەرەگەز
تورک بێت و ئەبێ ئەوانی تر تەنھا وەکو بەندەو نۆکەر حسابیان بۆ بکرییت!!).

ھەلۋىستى دەۋلەتەن بەرامبەر كورد لەشۋرشى ئاراتدا.

ھەرچەند لەباسى قۇناغەكانى شۇرشى ئاراتداو لەكاتى پووبەپوو بونەۋەى ھىزى شۇرشىگىپان و سوپاى حكومەتى توركد چەند جارىك باسى ھەلۋىستى دەۋلەتەن كراۋە، ھەندى سەرچاۋەى تىرىش باسى ھەلۋىستى دەۋلەتەن كراۋە بەرامبەر كورد لەو شۇرشەدا كە لەو باسەدا نەكراۋن و ھىشتبوماننەۋە بۇ ئەم باسە، والىرەدا ھەول ئەدەين كورتە باسىكى ھەلۋىستى ئەو دەۋلەتەنە بخەينە پىش چاۋ بەپىي ئەو سەرچاۋانەى لەو باسە دواۋن كە بەتايىبەتى ئامازەيان بۇ ھەلۋىستى سۇقۇت و حكومەتى ئىران كراۋەۋە بەر لەمە چەند جارىك باسى ھەلۋىستى حكومەتى بەرىتانيا مانكردوۋە دەربارەى شۇرشى ئارات و پىۋىست ناكات لىرەدا دوۋبارەى بكەينەۋە.

(۱) ھەلۋىستى سۇقۇت

ئىحسان نورى لەلاپەرە (۶۲)ى ياداشتەكانيا لەباسى پىۋەندى كوردو ئەرمەنىدا باسى ھەلۋىستىكى سۇقۇت كراۋەۋە بەرامبەر (ئەردەشىر

مرادیان)ی نوینەری تاشناقى ئەرمەنى كە لەشۆرشی ئاگریدا تاشناقەكان بوبوون بەلایەنگرى خۆیبون و شۆرشی كورد وەكو لەباسى پىكەاتنى خۆیبوندا بەرلەوہ لىی دواين، كە ئىحسان نورى وتوویەتى:

((لەسالى ۱۹۲۹دا كە لەزوزان بوین و (ئەردەشیر مرادیان) لایەنگرى شۆرشەكەمان بوو، لەو پۆژانەدا نامەيەك و دیارییەك ھاتبوو بۆ (ئەردەشیر) و لەنامەكەدا نوسرابوو: ئامۆزاكەت لە تەفلیسە ھاتوتە (یریقان) و دەیەوی بچیتە (ئارالق) كە شوینىكە لەژووروی روبارى ۰ ئاراس)دا لەبەشى روسیا.

ئەردەشیر زۆر بەپەرۆش بوو بۆ بینینی ئامۆزاكەى و ھەرچەند من (ئىحسان نورى) نەسیحەتم كرد نەچیتە ئەوى چونكە ترسى ئەو ھەبوو ئەمە پیلانلىك بىت بۆ گرتنى ئەو، بەلام سوودی نەبوو). ئىحسان نورى لەیاداشتەكەیدا بەدورودریژ باسى چونەكەى ئەردەشیری كردوو كەچۆن (۱۵) چەكدارى خۆی لەگەلا ناردبوو بەسەر كەردایەتى (عمر بسى) و كە دەگەنە قراغى روبارەكە عمر بسى بەئەردەشیر دەلىت نابى بچیتە ئەوبەر چونكە خاكى روسە تووشى گىچەلىكى گەورە دەبیت، بەلام پاسدارەكانى روس دەیخەلەتینن و پىی دەلین ئامۆزاكەت لەوبەرە چاوەروانت ئەكات، ساتىك ئەردەشیر سووربوو لەسەر پەرىنەوہ عمر بسى ناچار دەبیت چوار سواری لەگەلدا دەنیریت و كە دەگەنە ئەوى چەك و ولاخەكانیان ئى دەسینن و ئەردەشیرو ھەر چوار سوارەكە دەنیرن بۆ (یریقان) و لەویوہ بۆ زیندانى (تفلیس).

ئىحسان نورى ئەلى: نامەيەكم نارد بۆ روسەكان و داوام لىكردن ئەردەشیرو ئەو شوارانەى لەگەلایا بوون بەربدرین، پاشا ماوہیەك سوارەكانیان بەردا و جارىكى تریش نامەيەكم بۆ ناردن بە (سید رسول)دا

بەلەم كە گەيشتەنە قەراغى پوبارەكە روسەكان تەقەيان لە سەيد رسول و سوارەكانى كەردو سەيد رسول بىرىندار كراو نەيتوانى نامەكەم بگەيەنئەتە روسەكان و ئەردەشەر مرادىانىش ئاوارە كرا بو (سەريا) و بەمە ئەردەشەر مراديات دوورخرايمەو لەماو كارىكەردن لەگەلما نا.

ئەحسان نورى لەلاپەرە (۱۰۳)ى ياداشتەكانيا باسى مەلۇيەستىكى تەرى سۆفئەتەكانى كەردووەو ئەلئەت:

((ساتىك مەزىكى تورك لەناو خاكى ئىران لەپۆزەلەتى چىاي ئاگرىدا پەلامارىان دايەن، لەو كاتەدا حالىمان زۆر شەرپە پەريشان بوو، ژمارەى چەكدارەكانمان زۆر كەم بوو، بەرگەى مەزىشى لىشاوى سوپاى توركى نەدەگرت، نوينەرى ئەرمەنى لەگەلما نا بوو پىنى وتين: ئەگەر لەماوەى بىست و چوار سەعاتدا خويمان دەرباز نەكەين تورەكان مەموومان دەگرن، بۆيە داواى لىكەردىن مەو شەو چىاي ئاگرى بەجى بەيلىن، بەلەم پىشمەرگە شۆپشگىرەكان كە ماوەى پىنج سەل بوو تامى ئازادى سەربەستيان چىشتبوو ئەو پىشنيارەيان پەسەند نەكردو منىش لەنوینەرى ئەرمەنيەكانم گەيان مەرحىيەكان بەسەردا بىتە مەشتا بىر لەو ناكەينەو ئاگرى بەجى بەيلىن.

بەرامبەر بەمە، نوینەرى ئەرمەنيەكان پىنى ووتە: تۆو كە سەركەردەى ئەم شۆپشە واباش و پىويستە مەيچ نەبى تۆ خۆت نەدەيت بەدەستەو خۆت دەرباز بگەيت و منىش لەو مەرامدا پىم راگەيانەد مردنم لا باشتە وەك لەوەى ئەم شۆپشگىرەكانە بەجى بەيلىم (لەپاستيدا وەكو لەشويىنى خۆيدا باسما نەكردووە ئەحسان نورى شۆپشەكەى بەجى مەشت و بوو بەپەنابەر لەئىزان و رەخنەيەكى زۆرى لىگرا بەرامبەر بەمە).

ئىحسان نورى لەيادداشتەكانيا لەسەرى دەروات و دەلييت: نوينه‌رى
نەرمەنيەكان كە پينچ كەسى لەگەلدا بوو، بەرلەوه‌ى ئيمە بەجى بهيالييت
ووتى: با هيچ نەبى خيزانەكەت (مەبەستى يەشار خانىمى ژنى ئىحسان
نورى بوە) خۆى دەرباز بكات، بەلام خيزانەكەشم ھەروەكو من وەرامى
نوينه‌كەى دايەوھو پيى ووت: ئيوە برۆن خواتان لەگەل بى و چۆنى بەباش
دەزانن بەو شيۆەيە خۆتان دەرباز بكن.

بۆ پۆژى دوايى ھيزىكى سوپاى سۆقيت بۆ يارمەتيدان و ھاوکاریکردن
لەگەل توركەكانا لەئاوى (ئاراس) پەريیەوھو بەشى باكورى پۆژمەلاتى
ناوچەكەى داگیرکرد.

پيشمەرگەكان ھەرچەند دەیانزانی ھيچ ئوميدىكى سەرکەوتن بەدى
نەدەكر بەلام ئەوھيان لاباشتر بوو شەھيد بكرين و لەپراستيشدا ئەنجام ھەر
بەو گەيشت و توركەكان بەوپەرى دپندەيەتيەو پەفتاريان لەگەل خۆيان و
خاووخيزانيان كرد بۆ لەناوبردنيان.

ئىحسان نورى لەيادداشتەكەيدا ئەم چوار دپر شيعرەى بەو بۆنيەوھ
تۆمارکردوھ كە وتوويەتى:

شېرو سونگيى توركەكان ورگ ئەدپن

دۆلەكان بەرەنگى سوورى خوينى كورد پەنگين بوون

چياكان بەقرچەى گوللەى تۆپ و تفەنگەكان دەلەرينەوھ

ئەى ئازاو دليرەكاني ولات.... فرياكەون.

دەريارەى ھەلوپستىكى تری سۆقيت بەرامبەر بە كورد گۆفارى (گزينگ)
كە لەسوید دەردەچييت لەژمارەى (۱۱)ى بەھارى (۱۹۹۶)دا باسى
دوكيومينتيكى سۆقيتي کردوھ لەلايەن (ئەفراسياب حلمى) يەوھ كراوھ

بەكوردى كە راپۇرتى جىڭگى سەرۋكى بەشى پۇرۇملات- وەزارەتى دەرمە
(ج.ك.ش/۲۰۰۸/ پۇزى ۱۹۴۶/۱۲/۱۳) كەتيايدا وتراو:

((ئىمە (مەبەست سۇقۇت) نەك تەنھا پىشتىوانىمان لەخەباتى كورد
نەكردو بەلكو چاپەمەنىەكانىشمان بەلاى باسى خەباتى ئەو مىللەتەدا
نەچوونو نمونەى ئەمە: لەسالى ۱۹۲۶دا كوردە راپەرپووەكان زۇرجار
مەوليانداپو بەنامەو بەناردنى نوپنەرى خۇيان بۇ (تەورپن) (ماكو)
پنۈەندىمان پىنۈە بكن كە ناوەرپۇكى ئەو نامەىە بەم شىۋەىە بوە:

((لەلايەن دەولەتى ئاراراتەو(مەبەست سەركردايەتى شۇپشى
ئاگریداغە) نامەى ژمارە (۲۴) نپرا بەلام وەرامى ئەو نامەىە نەدرایەو،
بىجگە لەمە ئەو تەتەرە (مەبەست پەيام نپرە)ى ئىمە كە نامەكەمان
پىندانرەبوو گىراو زىندان كراو ەتا ئىستاش لەماكودا گىراو))...
دوكمىننتەكە لەسەرى ئەروا دەلپت:

ئەگەر بەوردى لەبارودۇخ بكوپرتەو بەراستى ئەوا دەردەكەوئت
كورد بەبى يارمەتى روسىاي شورەوى ناتوانپت پزگارى ببپت،
لەبەرئەوئەى مەولدانى كوردەكان بۇ گفتوگۇكردن لەگەل ئىمەدا
(مەبەست سۇقۇت)ە بەهپچ ئەنجامك نەگەىشت بۇيە كوردەكان
لەدوايىدا بەنەپنى خۇيان گەياندە ناو خاكى شورەوى بۇئەوئەى ئىمە
لپرە گفتوگۇيان لەگەلدا بكەين. (مەبەست ئەو كاتەى پاش پوخاندنى
شۇپشى ئاراراتە كە پاش چەند سالىك دواى شەپى دووهمى جىهانى
كە سۇقۇت چوونە ناو خاكى ئپرانەووە لەئەنجامىا كۆمارى كوردستان
پىكەت لەمەباباد، بەلام بەداخەو زۇرى پى نەچوو سۇقۇت
دەسبەردارى بوو، ئپران ئەو كۆمارەى بەجوانەمەرگى لەناوبرد).

دەربارەى ھەلۋىستى سۇڧىت بەرامبەر شۇپشى ئاگرىداغ، كرىس كوچرا لەلاپەرە (۱۶۰) ى كىتەبەكەيدا سەرچاۋە (۴۱) دا وتوۋىيەتى: ((لەكاتى شۇپشى ئاگرىدا ئاكارو كىردەۋەى شورەۋى لەگەل حكومەتى توركىدا لەنەھىنىدا بوو، ھەرچەند شەپ نىزىكى سنوۋرى ئەۋان بوبوۋە بەلام ھەلۋىستى خۇيان پوۋن نەكردەۋە بەر لەشۇپشى ئاگرىداغ سۇڧىت لەسالى (۱۹۲۱) دا پەيمانى دۇستانەى لەگەل توركو ئىراننا بەستبوو، بەپىي ئەۋ پەيمانە بەھىچ جۇرىك پىگە بەۋە نەدەدرا كە سۇڧىت خۇي لەكىشەى كورد تىۋەردا)).

كوچرا لەمەمان لاپەرەى كىتەبەكەيدا ئاماژەى بۇ راپۇرتىك كىردۈۋە ژمارە (ئاي ئاي - ۳۱۱-۳۱۳-۱۹۲۰ سالى ۱۹۴۷ دا لەۋ راپۇرتەدا وتراۋە: ((دەۋلەتى سۇڧىت لەمانگى حوزەيرانى (۱۹۲۷) دا لەموسكو دەستورىدا بە(كاراخان) ى كومىسىرى كاروبارى دەرەۋەى سۇڧىت لەگەل (ئارالوۋى) بالوۋىزى پىشۋى شورەۋى لەتوركىا ھەردوكيان لەگەل زەكى بەگى توركو پەيمانىك مۇرىكەن دژى كوردەكان و لەئەنجامى مۇركىرنى ئەۋ پەيمانەدا سۇڧىت سنوۋرەكانى خۇي داخست بۇ نىشانەى دۇستايەتى و ھارىكارىكرىن لەگەل توركىاداۋ لەكۇتايى مانگى حوزەيراندا بەرلەۋەى ھىرش بېرىتە سەر ئارارات سۇڧىتەكان (۵۰۰) سۋارى خۇيان ناردە گوندى (دەۋەلو) كەنرىك بە(ئاراكس) بوو، خەلكى ئەۋ گوندە بۇيان دەرەكوتبوۋنەۋ سۋارانەى سۇڧىت بەشەۋ بۇ يارمەتىدانى توركەكان ھاتبوۋن.

كوچرا دەلىلى: ئەمە پونى دەكاتەۋە، ئەگەر سۇقۇت لەشەرىشدا
شانەشەشەنى توركەكان ھاۋكارى نەكردىيىت دىكى كورد بەلام تەنھا
بەداخستنى سنوور خزمەتلىكى گەۋرەى بەتوركەكان گەياندېۋو)).

لەپەرەۋىزى ژمارە (۱۰) ى لەپەرە (۵۵۱)، كرىس كوچرا وتوۋىيەتى:
(روزىتا فوريو) توانىبۋى تاقىملىكى ئەرمەنى بېيىنىت كە (۱۲) كەس بۋون
كەلەژىر تۋپ بارانى سۇقۇتەكانا كوزابۋون ھەروەكو (ۋى. ھوۋىل)
لەپۇژنامەى (بىن الملى) پۇژى (۱۹۳۰/۸/۲۸) دا باسىكردۋو سۇقۇتەكان
دىۋارىكى قايمىيان دروستكردېۋو بۇ پىگرتن لەكوردەكان.

ب) ھەلۋىستى ئىران:

لەپاستىدا ھەلۋىستى ھكۈمەتى ئىران دىكى كورد لەھى دەۋلەتەنى تر
كارىگەرترېۋو ھسان نورى سەركردەى شۇپشى ئارارات لەياداستەكانىا
بەۋپەرى سەرسۈپمانەۋە باسى ھەلۋىستى ئىرانى كوردۋو وتوۋىيەتى من
ئىرانم بەدۋىمنى خۇمان نەدەزانى لەۋ كاتە ناسكەدا بەۋ جۆرە زىانمان پى
دەگەيەنىت. دەربارەى ئەۋ ھەلۋىستەى ئىران ھسان نورى لەپۇژنامەى
ئاگرىدا كە ئۇرگانى شۇپشەى ئارارات بۋە ئەۋ گەلەيەى خۋى لەئىران
كردۋو.

كرىس كوچرا لەپەرە (۷۲) ى كىتەبەكەيدا نامازەى بۇ پاپۇرتىكى
باليوزخانەى برىتانىا كوردۋو لەتاران كە لەپۇژى (۱۹۳۱/۴/۱۷) دا
نامادەكراۋە ژمارەى دوكيومىنتەكە (FO.371-153,9) لەۋ پاپۇرتەدا وتراۋە:
(لەسالى ۱۹۳۱) دا ھكۈمەتى ئىران ھاۋكارىيەكى تەۋاۋى كوردۋو لەگەل
ھكۈمەتى توركىاداۋ ئەۋ (جىلالى) يانەى چوبونە ناۋچەى ئارارات و

ھەندىكىشىيان چوبونە ناو خاكى سۆڧىتەۋە بەدىرىژايى (۱۰) كىلومەتر،
ئەوانەى لەشۆر شەكەدا چوبونە ناو خاكى ئىرانەۋە بەشىۋەيەكى
پەرەۋازەيى بەژن و مئالەۋەۋ بەخۇيان و مەرۇمالاتيانەۋە ھەموويان پىش
خۇدران و خالد ئاغاي سەرۋكى عەشىرەتى جەلال چارى نەما لەگەل
پىاۋەكانيا بنەۋ بارەگايان كۆكرەۋەۋ پويانكرەۋە ناو خاكى توركييا (بەر
لەمە لەباسى ھەشتەمدا ۋەكو باسماكرەۋەۋ احسان نورى باسىكرەۋەۋ
كەچۆن (فتح الله خان)ى ئەفسەرى ئىران لەمەدا محمد ئەمىن ئاغاي بىراى
خالد ئاغاي كوشتبوو).

دوكتۇر عزيز شەمىزنى لەكتىبەكەيدا سەرچاۋە (۴۲) دەريارەى ھەلۋىستى
ئىران بەرامبەر بەكورد باسى ئەۋەى كىردۋەۋ كە لەنىۋەى دوۋەمى سالى
۱۹۳۰دا لەگەل ئەۋەشدا شۆر شىگىرەنى كوردخەباتىكى سەختى بى وچانىان
دژى ھىزەكانى تورك كىردبوو، بەلام ھەلۋىستى رەزا شاي ئىران بوو بەھۋى
ئەۋەى فشارىكى زۆر بخىتە سەر شۆرش و شۆر شىگىرەكان كە ئەمە بوو
بەھۋى ئەۋەى شۆر شەكە بشكىت و بەرگەى ئەو سوپا زۆرە مەشقىكرەۋەى
تورك نەگىت كە لەمەۋەۋ لايەكەۋە پەلامارى كوردىان دابوو.

دوكتۇر شەمىزنى لەشۋىنىكى ترى كىتەبەكەيدا. لاپەرە (۹۳) دۋبارە چۆتە
سەر باسى ھەلۋىستى رەزا شاي پەھلەۋى كە لەناسكتىن كاتى شۆرشى
كوردا فرىاي مستەفا كمال ئەكەۋىت و ھىزەكانى حكومەتى ئىران لەپشتەۋە
لەپىشمەرگەى كوردىداۋ لەئەنجامى ئەمەدا كورد كەۋتە نىۋان دوو ھىزى
دوژمنەۋەۋ ژمارەيەكى زۆر لەشۆر شىگىرەنى كورد بەدىل گىران و پاپىچ كران
بۇ زىندانى (قەسرى قاجار) كە لەۋى زۇرىيان دەرمانخوارد كران و شەھىد
بوون.

دەريارەي ئەو ھەنۇستەي ئيران، صادق شرفكندی لەكتىبەكەيدا
سەرچاوە (۷۰) باسى ئەو ەي کردووە چۆن ئيرانيەکان بەبيانوی
سەرکوتکردنی جەلالیەکان ھیزەکانی خۆی بۆ سوودی تورک بەکارھێنا دژی
شۆرشەکی کورد.

حسن عرفە لەکتىبەكەيدا سەرچاوە (۵۲) باسى ئەو ھیزەي ئيراني
کردووە کە حکومەت بەسەرکردایەتي (کولونیل علی خانی نەخچەواني)
ناردبوو بەناو بۆلیدانی چەكدارەکانی جەلالی و لەئاراراتی بچوکدا پەلاماری
کوردیانداو بوون بەھاوکاری تورک کە بەرامبەر بەمە حکومەتي تورکیا وازی
لەھەندی ناوچەي (پاچيوك)دا کە لەپۆژئاوای گۆلی وورمیەدابوو.

هه‌لسه‌نگاندنی شوپرش و کهم و کوورییه‌کانی و

ئەو پەخنانە ی لێی گیراوه

هەرچەند لەکۆتایی ئەم بەرگەدا باسیکی تایبەتی تەرخانکراوە بۆ
هەلەسەنگاندنی شوپرشەکانی کورد بەشیوەیەکی گشتی لەنیوان هەردوو
شەری جیهانیدا لەباکووری کوردستان لەگەڵ باسی ئەو پەخنانە ی لەو
شوینانە گیراوە، بەلام بەپێویستم زانی کورتە باسیکی هەلەسەنگاندنی
شوپرشى ئارارات و باسی کەم و کوورییه‌کانی و ئەو پەخنانە ی لێی گیراوە باس
بکەین بەپێی پروژە بەسەر هاتەکان و لەژێر تیشکی ئەو بۆچونانە ی
نووسەرەکان لەباسەکانیاندا دەربارە ی ئەو دواوە.

شوپرشى ئاگریداغ لەدواى شوپرشى پیران یەکیك بوو لەو شوپرشانە ی
کورد کە هەر لەسەرەتاوە پێکخراویکی سیاسى پێبەری بوو و سەرپەرشتى
دەزگاکانى شوپرشى کردوو کە بریتى بوو لەخۆیبوون و لەسەرەتای
شوپرشەکەو هەتا دواى شکاندنی شوپرشەکەش خۆیبوون هەر لەچالاکی
خۆی نەکەوتوو هەر وەک لەدواى باسی شوپرشى ئاراراتدا کە بریتییە لەباسی

بارودۆخی باکوری کوردستان پوون دەبیتهوه جیاوازیی خۆییونی پێبەری
 شۆپشی ئاگریداغ و ئازادیی شۆپشی پیران ئەوه بووه ئازادی هەر
 لەسەرەتاوه هیشتا که بەتهواوەتی دەستی پێ نەکردبوو تورکهکان
 بەنەینی و چالاکییەکانی ئازادی و ئەندامەکانی زانیبوو، بەپوودانی
 پووداوەکە (بیت الشباب) تورک توانی سەرکردایەتی کۆمەڵی ئازادی که
 بریتی بوو خالد بگ جبران و یوسف ضیاء بەگ بگریت و ژمارەیهکی زۆر
 لە ئەندامانی ئازادی که شۆپش دەستی پێکرد یا گیرابوون یاخۆیان
 دوورخستبوووه لە شۆپش لەبەر ئەوه تورکهکان توانیبوون لە ماوێهکی
 که مەدا شۆپشی پیران دامرکێننەوه و ئەو سەرکردایەتی تازەیهی له شیخ
 سعید پیران و ئەوانە ی کردبوونی بە سەرکردایەتی جەبەهەکان که زوبەیان
 هەرچەند بەوپەڕی قارەمانی و ئازایەتیەوه خەباتیانکردبوو بەلام هیچ
 شارەزاییهکی ئەوتۆیان نەبووه لە کاروباری لەشکرکێشیدا بۆیه
 شۆپشەکیان لە ماوێ نزیکی سائیک که مەتر بەهولاوه نەیتوانی خۆی
 پابگریت و سەرکردهکانی گیران و لەسێدارەدان، بەلام شۆپشی ئاگریداغ
 نزیکی (۳-۴) سائە خۆی پاگرت و توانی لەو ماوێهەدا پووبەپرووی دوزمن
 ببیتەوه، هەرچەند بەداخهوه لەمەشدا هەندێ کاروباری پێویست بە شۆپش
 نەخرابووه پێش چا و کە دەتوانین کورتەیهکی ئەوانە وەکو خوارەوه
 دەستنیشان بکەین:

- ۱- ئایا بەرپاویونی شۆپشی ئارارات بەرپێبەرایەتی خۆیبوون
 دوانە کەوتبوو لەچا و ئەو کاتە ی که دەبوا یە بەرلهوه دەستی پێ بکردایە؟!
 بەداخهوه ئەوانە ی نەخشە ی شۆپشی ئاراراتیان کێشاو ئەو شۆپشە
 گەورە یان دەستپێکرد زۆر بەیان بەلای شۆرششی پیراندا نەچوون و بیران

لەو نەکردەو ھاوکاری و بەشداری بکەنلەو شۆپشەدا کە لەدوای زیندانیکردنی چەند سەرکردەییەکی لیڤاتووی کەسیکی سوپایی شارەزا بەشۆپش و لەشکرکێشی جیگەیی ئەو گیراوانەیان نەگرتەو و بەمە شۆپشی پیران پشتگۆی خراو لەبەر نەشارەزایی سەرکردە تازەکانی ئەو شۆپشەیی بەهەزاران کوردی خۆبەختکەری لەخۆبوردو گیانی خۆیان لەپیناوی سەرکەوتنی ئەو شۆپشەدا بەختکردبوو لەماوەییەکی کەمدا لەلایەن سوپای تورکەو لەناوبراو ئەگەر ئەوانەیی لەدرەنگ وەختدا بیریان لەپیکهێنانی (خۆیبون) و دەستپێکردنی شۆپشی ئاگریدا کردەو لەکاتی شۆپشەکی پیران بکەوتنایە خۆیان و لەجیاتیی دوو شۆپش لەدوو ناوچەدا شۆپشیکی یەکگرتووی فراوانیان دەست پێی بکردایە ئایا حکومەتی تورک ھەروا بەناسانی دەیتوانی ئەو شۆپشەیی کورد دامرکینیتەو بەبێ ئەوێ دان بەتاقە مافیکی نەتەوێ کوردا بنیّت؟

بێجگە لەو کەمتەرخەمیەیی بەرامبەر شۆپشی پیران کرابوو، ساتیک خۆیبون پیکهاتوو نەخشەیی بەرپاکردنی شۆپشی ئاگریداغ بریارێ لەسەردراو سەرکردەیی شۆپش لەناوچەیی ئاراراتدا دانرا ئایا بێر لەو کرایەو پەيوەندی بەسەرکردەو سەرۆک عەشیرەتە بەتواناو دەسەلاتدارەکانی ناوچەیی دەرسیم بکریّت وەکو (سەید پەزا) کە ئەمەش لەدوای لەناوبردنی ئارارات ئەوسا بۆی دەرکەوت کەوا نۆرەش ھاتۆتە سەرخۆی پاش ئەوێ بۆی دەرکەوت لەنەخشەییانا حسابی لەناوبردنی خۆشیان کردبوو بۆ ئەوێ ھیچ کوردیکی دەسەلاتدار لەھیچ ناوچەو پارچەییەکی باکووری کوردستانا نەمینیّت و ساتیک سەید پەزاش دەستی دایە چەک و شۆپشیکی بەرپاکرد وەکو لەدوای شۆپشی ئاگریداغ باسی

دەكەين توركەكان لە ماوەیەكی كەمدا توانیان شۆرشەكەى ئەویش خامۆش بكن و سەركردەكانى لەناوبەن و ناوچەى درسیم وەكو ناوچەكانى شۆرشى پیران و ئاگریداغ ئەویش كاول بكن و دانیشستووەكانى پەرەوازەو ئاوارە بكن.

بەداخەو، ئەو سەرچاوانەى باسى شۆرشى ئاگریداغیان كردووە، لەهیچیان شتێكى ئەوتۆ نایەتە بەرچا و كە نەدانیشتوانى درسیم بەتەنگ شۆرشى ئاگریداغەو هاتبون و نەشۆرشگێرانى ئاگریداغیش تەقەلایەكى ئەوتۆیان دابوو سوود لەناوچەى درسیم وەرگیرن هیچ نەبێت بۆ حەوانەوێ خێزانەكانى شۆرشگێران بۆ بارسووكی شۆرشەكەیان!!

٢- پەيوەندى كۆمەلى خۆيبوون بەدەولەتان و میللەتانەو لەسنوورى ئەو تەقەلا سنورداری سربابدرخان و چەند كەسێكى كەم بەولاو تێپەرى نەكردبوو كە هەندى چالاكىيان لەئەمرىكاو ئەوروپادا كردبوو كە هەموو بەرەمەكەى ئەو چالاكى و پێوەندى كردنە لەكۆكردنەوێ پارەيەكى كەم لەئەمرىكاو پەيوەندى كە سەرەتايى لەگەڵ ئەرمەنىەكانا، ئەوانەى گەرچى بەهۆى ئەو كوشتارانەى تورك لێى كردبون توانايەكى ئەوتۆى شۆرشگێرپیان لەناو خاكى توركيدا نەماوو، بەلام ئەوێ چاوەروان دەكرا لێانەو دەسگیربێت هەمووى بریتى بوو لەبوونى نوێنەرێكىيان كە ئەردەشیری مرادیان بوو لەناو شۆرشدا كە ئەویش بەپیلانیكى بچووكى سۆڤیەتیی دۆستى تورك خەلەتێنراو شۆرشى بەجێ هێشت.

احسان نوری سەركردەى شۆرشەكە لەیاداشتەكانیا باسى ئەوێ كردووە ئەو چەكەى كە بەدەست شۆرشگێرانى كوردەو بوو بریتى بوو

تەنھا لەتفەنگ كە شۆپشگىڭىران بەو جۆرە چەكە نەيانتوانىبوو بەناسانى بەرگەي چەكە قورسەكان و فرۆكەكانى دوژمن بگرن و نەتوانرابوو لەرێگەي ئەو ئەرمەنيانەو كە كاتى خوێ هەندى لەولاتانى پوژئاوا ئەوانىشى بەگورگان خواردوو دابوو هيچ نەبوايە بۆ ناويش بوايە دەبوو هەندى چەكى كارىگەر بۆ شۆپش پەيدا بگەن و كار بەو شەو نەو سەتابوو، جاروبار كە شۆپشگىڭىرانى تەفەنگ بەدەستى ئازا و نەبەردى كورد بەو چەكە سووكە توانىبويان چەند تۆپىك لەسوپاي تورك بگرن. لەبەر نەبوونى شارەزايەك لەناويانا نەتوانرابوو سوود لەو تۆپە داگىركراوانە وەرېگيرىت و لەجياتى بەكارهينانيان ھەر ئەوەندە لەدەست ھاتوو ئەو تۆپانەيان تىكداوە بۆ ئەو دۆژمن جاريكى تر بەكارى نەهينىتەو كەبەمەش سوپاي پەرچەكى تورك هيچ لاوازيەكى پى نەگەيشتبوو.

سەير ئەو ھەيە احسان نورى لەياداشتەكانيا رەخنەي لەكار بەدەستانى ئىران گرتوو كەيارمەتى كوردىيان نەدابوو بۆ فيزىوونى چوئىتى بەكارهينانى و رەخنەي ئەو ھەيە لەئىرانىەكان، بەتايبەتى لەرەزا شا گرتوو كەبوو بەلايەنگرى توركەكان و رێگەي دابوو بەھيزى تورك بچيتە ناو خاكى ئىرانەو لەپشتەو لەھيزى شۆپشگىڭىران بداو بەمە خەباتكەرانى خستە نيوان ئاگرى دوولاو، تۆ بلىي احسان نورى لەياداشتەكەيدا ئەمەي باسكردوو ئاگادارى ئەو نەبووئىت توركيا و ئىران ماو ھەيەك بوو خەريكى ئەو بوون پەيمانىكى دوو قولى دۆستانە لەگەل يەكتردا بېستەن كە ناو پۆكى ئەو پەيمانە بەئاشكرا خەنجەريكى دوو ھەيە دەبوو ئاراستەي سنگى كورد بگريت بۆ لەناوبردنى!!

يا تۆ بلىنى احسان نورى ئاگاي لەو نەبويىتكە سالتەھا بوو پەزا شا
مۆخ و ئىسقانى كوردى دەشكان و لەھەمان ئەو سالتەھا كە ھىزەكانى
لەپشتەو لەشۆپشگىزىنى ئاراراتى ئەدا، لەناو خاكي كوردستانى
ئىرانىشتا شۆپشەكەى سەمكۆى شكاكى بەو دەردە بردبوو كەبرىدىو
لەپىگەى پىلانكەو سەمكۆى لەناوبردو بەمە شۆپشىكى ترى لەبەشىكى
كوردستانا لەناو برد ئىتر چۆن پەزا شا بىرى لەلەناوچونى شۆپشى
ئاگرىداغىش نەدەكردەو؟!

۳- ھەر شۆپشىك كە دەست پى دەكات، بەتايبەتى شۆپشىكى
جەماوەرى وەكو ئەوى ئارارات بېواناكەم سەركردايەتى ئەو شۆپشە
حسابىكى بۆ بارى ئابوورى خۆى بۆ چۆنىتى دابىنكردنى دەرامەت و
پىيوستىيەكانى ئەو شۆپشە نەكردىت.. ئايا لەشۆپشى ئاراراتدا، چ
خۆىبوون و چ سەركردايەتى شۆپش تۆ بلىنى سوديان لەو كەم و كۆپىيە
ئابورىانە وەرگرتىت كە لەشۆپشەكانى بەر لەشۆپشى ئاراراتدا ھەستى
پىكرا بوو؟!

بىگومان بېرىارى بەرپاكردنى شۆپشىكى جەبەوى زۆر جىاوازە
لەبەرپاكردنى شۆپشىكى پارتىزانى كە تارادەيك ئەركەكانى ئەمەى دوايى
كەترە لەوى يەكەمیان..

بېرىارى دەستپىكردنى شۆپشىكى جەبەوى فراوان پىيوستى بەچەند
مەرجىك و بەدابىنكردنى چەند پىيوستىيەك ھەيە كە يەكەك لەو پىيوستىيانە
برىتىيە لە دابىنكردنى دەرامەتتىكى ئەوتۆ كە بەشى ماوەى ئەو شۆپشە
بكات كە سەركردايەتى ئەو شۆپشە بەپىيوستى دەزانىت و ئەگەر
لەسەرەتاو ئەو دەرامەتەى بۆ دابىن نەكەيت لەبەرپاكردنى شۆپشىكى

پارتیزانى بەولاولە ماناي خۇبەكوشتەدانيكى ئاشكرايە شۇپشگىپرانى
مىللەتان ھەر بەو شىۋەيە بۇي چوون.

احسان نورى نەخشەكىشى شۇپشى ئاگرىداغ و دانەرى سەركردەي
ھىزەكانى شۇپش لەجەبەكان لەياداشتەكانيا دانى بەوۋەدا ناۋە كە
سەختتەين بارگرانييەك كە دەھاتە بەردەمى شۇپش برىتى بوە لەۋەي
شۇپش لەتوانايدا نەبوۋە لەناسكتەين كاتى شۇپشدا، بىجگە لەدابينكرەنى
چەكىكى تىروۋتەسەل بۇ شۇپشگىپران، نەشتوانرابوۋ خۇراك بۇ
شۇپشگىپران و بۇ خىزانەكانيان نامادە بكرىت كە زۇرجار ئەو خىزانانە
لەگەل شۇپشگىپرەكانا بەناۋچەكانى كورى شۇپشدا ھاتوچۇيان پى دەكراۋ
لەسەرەتادا حساب بۇ چارەنوۋسى ئەو خىزانانە نەكرابوۋ كە زۇرجار
شانبەشانى چەكدارەكان خاۋوخىزانەكانىشىيان ئەكەۋتە ژىر بۇردومان و
گوللەبارانى دوزمن كە ئەمە زىيانكى زۇرى گەياندبوۋ بەشۇپش و
بەشۇپشگىپران وەكو لەباسى پوداۋەكانا بەدورودرىژ باسيانكرەۋە.

۴- شۇپشى ئارارات پىبازى شۇپشى جەبەۋى و فراۋانى
گرتبۋەبەر، وەكو احسان نورى پاشا لەزۇر شوينى ياداشتەكانيا
باسى كردۋە، ساتىك شۇپشگىپران لەشەپو پوۋبەپوۋ بوۋنەۋەيەكەدا
دیلیان لەسوپای تورك دەگرت، تەنھا چەكەكانيان ئى دەسەندن ئىتر
بەريان ئەدان و ئەۋانىش ئەچۈنەۋە لای كاربەدەستانى خۇيان و دووبارە
پىچەك دەكرانەۋە دۋای پشۋويەك كە دەھاتنەۋە سەرخۇيان دووبارە
دەنپىرانەۋە بۇ پوۋبەپوۋ بوۋنەۋە لىدان و كوشتارى كورد، چونكە كورت
لەھىچ شۇپشىكدا پەفتارو كىردارى ئەۋەندە لەپلەيەكى نزمدا نەبوۋە ئەو
بەدىل گىراۋانە بكوژىت و لەبەرئەۋەي تواناي ئەۋەشى نەبوۋە زىندانىكى،

كاتى بۇ ئەو دىلانە دروست بىكات و خواردىيان بداتى ئەو دىلانەى ھەروا سوك و ئاسان دەناردەوہ بۆلای دوژمنەكانى بەبى ئەوہى ھىچ نەخشەيەكى ئەوتۆى كىشايىت بۇ سوود وەرگرتن و دانانى مەرجىك بۇ دوژمن بۇ بەردانى ئەو دىلانە كە شۆپشى زۆر لەمىللەتان ھەندى جار لەسەر كىشەو چارەنوووسى چەند دىلىك كاريكى وادەكەن سودىكى باشيان دەستگىرىيت كەچى نەلەم شۆپشەداو نەلە شۆپشەكانى ترى كوردا ھىچ جۆرە تەقەلايەكى و نايەتە پىش چا و كەكورد دابىيتى بۇ سودى خۆى.

لەكۆتايى ھەلسەنگاندن و ئەو پەخنانەى دىنە پىش چا و دەربارەى شۆپشى ئاگرىداغ ھەول ئەدەم ئامازە بۇ ھەندى سەرچاوە بەكم كە پەخنەيان لەشۆپشەكە گرتووہ و بارى شۆپشەكەيان بەپىي بۆچونى خۆيان ھەلسەنگاندووہ.

احسان نورى سەركردەى ھىزەكانى شۆپش لەلاپەرە (۹۵)ى ياداشتەكەيدا پەخنەيەكى زۆرى لەسەركردەكانى شۆپش گرتووہ و تەوويەتى:

((ھىزەكانى ئاگرى ئاگادارى ئەو نەبوون كە عەشیرەتى (حیدران) بەر لەكاتى دەستنىشانكراو دەستیانكردبوو بەھىرش بردن و ساتىك ھەوالى ئەو ھىرش بردنەمان پى گەيشت ھىزەكانى حكومت لەمەموو لایەكەوہ پەلامارى ئەو عەشیرەتەيان دابوو كە بەمە زىانىكى زۆريان بەخۆيان و بەشۆپش گەياند)).

ئەو ھەلەيەى احسان نورى باسىكردووہ يەكەم ھەلە نەبووہ كەكورد لەشۆپشەكانىا كوردبىيتى، لەشۆپشى پىرانيشدا ھەلەيەكى وازل كرا كەبوو

بههۆی پوداوهكهی (بيت الشباب) كه بهرگی پيشوودا باسی ئهو زيانه كراوه كه له شوێشی پيران كهوتبو بههۆی بهرپاڤوونی شوێش بهرلهو كاتهی بۆی دهستنيشاناكرابوو كه بریتی بوو له (٢١/مارت/١٩٢٥) و دهربارهی ئههه زناڕسلوپی (قدری جمیل بهگ) لهكتیبهكهیدا سهرچاوه (٥٧) كه خۆی یهكێك بووه لهئهندامی كۆمهڵی ئازادی وتوویهتی: ئیعه كه ئهندامی كۆمهڵه بووین هیچ زانیارییهك نهگهیشتبوو بهئیمه كهوا جموجول دهستی پێكردوووه كه گیراین و خراینه زیندانهوه لهناو زیندانهكهدا ئهوسا دهنگی تهقی گوللهی پێكاچوونهكهمان هاته گۆی))

احسان نوری لهیاداشتهكهیدا تاوانی ئهو ههله زلهی كهروویداڤوو خستویهتیه ئهستۆی (مهد بهگ) و (سید رسول) كه هیچ ئاگادارییهکیان لهو پوهوه نهگهیانداڤوو بهسهركردایهتی شوێش بۆ ئهوهی چی پێویست بوو لهو پوهوه بكرایه.

احسان نوری لهلاپهڕه (٩٦)دا ئاماژهی بۆ ئهو هۆكارانه كردوووه كهبوونه هۆی شكاندنی ئهو شوێشهی له(زیلاندا) كرابوو كه ئهو هۆیانهی بهم جۆرهی خوارهوه باسكردوووه:

١- عقید ابراهیم ئاغای حمید بهگ ئهو پێشنیازو پاپرسیانهی لهگهڵ نهخشهیهكدا بۆیان نێرداڤوو پێڕهوییان نهكردبوو بهجیان نههینابوو.

٢- گۆترهكاری و ههڕهههیی و بهره‌لایی و ناپێکی و كه‌متهرخه‌می له‌به‌رپه‌وه‌بردنی كاروبارداو ئاگادارنه‌بوون له‌بارودۆخ و هه‌لوێست زیا‌نیکی زۆری به‌شوێش گه‌یاند.

۳- لەمەموو ناخۆشترو کوشندەتر ئەو ناکوکی و نایەکیە بوو کە لەنیوانی (مەد ئاغا) و (سید رسول)ی جووتە سەرکردە ی ناوچەکەدا پوویدا بوو کە بوو بەهۆی ئازاوە و ناپێکی لەنیوان پیزەکانی شۆپشدا.

۴- هەڵەیهکی کوشندەتر بریتی بوو لەهۆی لەو شەپەدا هیچ حسابێکی پێک و پێک نەخرا بوو بەرچاوی کاتی ک شەپە پێش و خست دەستی پێکرد بەر لەهۆی خۆ ئامادەبکری ئێ بۆ ئەو شەپە گەورەیهو ئەنجام بەوه گەشت هیچ دەرفەتێک نەما بوو بتوانی ئێ یارمەتی بگەیهنرێتە شۆپشگێڕان و خۆشیان نەیان ئانێبوو بەرگە ی ئەو هیژە زۆری دوژمن بگرن.

۵- خیانهتی عەشیرەتی (کسکوی) کە بووبوون بەھاوکاری دوژمن کاریکی وای کرد تورکەکان بە ئاسانی بتوانن خۆیان بگەیهننە دۆلی (زیلان) کە ئەمە هۆی سەرەکی شکاندنی شۆپشە کە بوو.

بەو جۆرە هۆی شکاندنی شۆپش لە (زیلان) لە لایە کەموو کە مەترخەمی دانیشتوان و چەکارانی ناوچە ی زیلان لە لایەکی ترهوه، بەهۆی دەمەقالە ی نیوان مەد بەگو و سعید رسول لەبەر کەللە پەقی و دەمار ئەستوری هەردو لایان کە بە داخەوه ئەمە یەکی کە لەنەریتی عەشایری، ئەمانە هەموویان بوون بەهۆی پەرەوازه بوونی چەکارەکان کە هەریەکیان بۆخۆی هەولی دابوو بەپەلە پروسکی خۆی بگەیهنیتە لای مال و مەدالە کە ی کە لەکوێستان بوون.

احسان نوری لەیاداشتە کەیدا لەسەری ئەرپا و دەلیت:

بەو جۆرە ئەو شەپە ئاکام و ناپوختە ی لە (زیلان) دا پوویدا پشستی شۆپشی شکان و زیانیکی زۆری بە کورد گەیانندو لەم شەپەدا (عوسمان) و (ئەبو بەکر)ی جووتە کە ی (ئەمین پاشا) لەبەر ناپێکی سەرکردەکانی ئەو

شەپەرە بەخۇپرايى كۆژدان و دوای ئەم شكاندەنە توركەكان دەستيان كرد
 بەكۆشتار لەژن و مندال و پیری دانیشتوانی دۆلى (زیلان) و بەكریگراوهكانی
 عەشیرەتی كسكوی هەرچی لەتوانادا بوو کردیان و دەستیانکرد
 بەكاوکردنی هەرشوێنێك دەستیان بیگەیشتیایەتی و تالانیەکی زۆریان
 لەدانیشتوانی ناوچەكە كرد.

دەربارەي كەم و كۆپەكانی شۆرشى ئاگریداغ، مامۆستا جەلال قالەبانی
 لەكتیبهكەیدا سەرچاوه (٢٢) پەخنەي لەخۆیەوونی پابەري شۆرشى
 ئاگریداغ گرتووه كە ئەمیش هەر لەسەر شیوەي كۆن پێكهااتبوو، هەموو
 كەم و كۆپەكانی حزب و كۆمەل و پێكخراوهكانی بەرلەخۆي پێوه دیاربوو،
 نەیتوانی جەماوەري كورد بكات بەهیزی سەرەکی شۆرشەكەو پێبازیکی
 راستی دەستنیشان نەکردبوو بۆ چارەسەرکردنی باری كۆمەلایەتی و
 ئابووری و شەقلى عەشاییری و ئەرستوكراتی پێوه دیاربوو، دەتوانی
 بوتریت حزبی خۆیبون بریتی بوو لەحزبی خاوەن مولك و بۆرجوازییەكانی
 كورد.

بەلام سەریا بێدرخان لەكتیبهكەیدا سەرچاوه (٧٩) دەربارەي
 هەلسەنگاندنی شۆرشەكە و توویەتی:

((جیاوازی شۆرشى ئارارات لەگەل شۆرشەكەي پیرانا ئەوەیە ئەم
 دروشمی سەرپەخۆي كوردی بەرزكردبووه نەك مافی حوكمی ناوخۆي
 بۆژاندنەوهي خەلافەتی ئیسلامی.

بەو جۆرە جیاوازی خۆیبونی شۆرشى ئارارات لەگەل (ئازادی) كە
 خاوەنی شۆرشى (پیران) بوو ئەوە بوو خۆیبون پڕۆگرام و پێرەویكی،

پوون و ئاشكرای هه‌بووهو بریتی بووه له‌شۆڤشی هه‌موو جه‌ماوه‌ری كوردو
شۆڤشیکی ناوچه‌یی نه‌بووه و ه‌كو ئه‌وه‌ی پیران.

سریا بدرخان ره‌خنه‌ی سه‌ره‌کی له‌شۆڤشه‌که‌ی ئاگریداغ ئه‌وه‌یه که‌لای
وایه ده‌بوایه بیجگه له (احسان نوری) جیگرێکیش هه‌بوایه بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌و
جیگره له‌بریتی احسان نوری ده‌ستی بکردایه به‌شه‌ڤیکی پارتیزانی.

کریس کوچیراش له‌کتیبه‌که‌یدا سه‌رچاوه (٤١) هه‌مان ره‌خنه‌ی
له‌خۆیبوون گرتووه که نه‌یتوانیبوو جیگرێک بۆ احسان نوری دابنیت بۆ
ئه‌وه‌ی ئه‌و جیگره درێژه به‌شۆڤشه‌که بدات به‌شیوه‌یه‌کی پارتیزانی.

له‌پاستیدا ئه‌و ره‌خنانه‌ی له‌شۆڤشه‌که‌و له‌خۆیبوون و له‌سه‌رکرده‌ی
هێزه‌کانی کورد گیراوه هه‌موویان له‌شوینی خۆیدا بوون، به‌لام لام وایه ده‌بی
ره‌خنه‌یه‌کیش له احسان نوری بگرین که نه‌ده‌بوو شۆڤش به‌جی به‌یلت و
بییت به‌په‌نا هه‌نده له‌ئێران و دور نه‌بوو ئه‌گه‌ر احسان نوری خۆی شوینی
ئه‌و جیگره‌ی بگرتایه‌ته‌وه که هه‌ندی له‌ره‌خنه‌گران و توپانه له‌وانه‌بوو ئه‌و
جیگره به‌شه‌ڤی پارتیزانی بۆ ماوه‌یه‌کی دور درێژ خۆی بگرتایه‌و مانه‌وه‌ی
به‌و شیوه‌یه دور نه‌بوو ڤیگه‌ی له‌ دوژمنانی کورد بگرتایه که نه‌توانن
به‌ناسانی ده‌ست به‌و کاولکاری به‌کهن که له‌دوای شکانی شۆڤشه‌که
کردوویان.

بارودۇغ لەدوای شىكاندننى شۆپشى ئاگریداغ

ھەرچەند شۆپشى ئاگریداغ شىكا بوو، سەرکردايەتى شۆپش ئەندامەكانى پەرەوازە بوبوون و احسان نوری پاشای سەرکردەى شۆپش لەتاران بوو بوە ئاوارەو لەوى نىشتەجى بوبو، بەلام تاوان و زەبرو زەنگى تورکەكان ھەتا دەھمات خراپتر دەبوو، بەوپەرى دېندەيەتى يەو پەفتارىيان لەگەل دانىشتوانى كوردا دەکردو ئەوانەشى كە بەشدار نەبووون لەشۆپشى ئاگریدا لەو جەورو ستمەى تورک پزگارىيان نەبوو، بۆيە لەھەندى ناوچەدا كە دانىشتوانى گەيشتبوو تىنيان بەناچارى و بۆ پارىزگارى كردن لەخويان و خاوخيزانيان پووبەپرووى دەسدریژیکەرەكانى حكومەتى تورک دەبوئەو.

دەربارەى ئەو زنار سلوپی كەخۆى ئەندامىكى چالاكى كۆمەلى خۆیبوون بوو، لەلایەپرە (١٨٤)ى كتيبەكەيدا سەرچاوە (٥٧) باسى چەند كەسىكى كردووە كەوتووئەتى:

((شېخ عبدالرحمن كەۋەختى خۇي لەدۋاي شۆپشەكەي (پيران) مېشتا كۆلى نەدابوو، لەدۋاي شىكانى شۆپشى ئارارات ھەر لەچالاكى خۇي نەكەوتبوو.

ئەو شېخ عبدالرحمانە بوبوو بەئەندامىكى چالاك لەلقى (موصل)دا ھەمىشە لەچالاكىدا بوو دژى حكومتى تورك.

ساتىك (عارف بەگ) لە (مىكىس) لەسالى ۱۹۳۲دا پاپەرىنىكى دەستپىكىردبوو لەناوچەكانى (ھەكارى) و (مىكىس) و ھەوالى گەرانەۋەي (داود ئاغاي) كوپى (ئىبراھىم پاشاى ھىكى) كە لەزۆر سەرچاۋەدا بە (برۆ) ناوبراۋە كە (۴۰۰) چەكدارى كۆكردبەۋەو سەرلەنۆي كرابوو بەئەنەماي بزوتنەۋەيەكى تازە لە (ئارارات)دا، كۆمەلى خۆيبوون بۆ كۆكردنەۋەي زانىبارى دەربارەي ئەو جموجوولە (شېخ عبدالحمەن) ي لەگەل بىست چەكداردا نلرد كە يەكك لەوانە (يوسف مېرزا) ي خەلكى گوندى (ئىرس) بوو لەناوچەي (ئىقلىم كەر) لەگەل عبدالرحمەن محمەد (على قولنشى) و مەلاكانى (ئىرە) و ئەمانە ھەموويان پويانكردە ئارارات، بەلام لەرېگادا ساتىك شېخ عبدالرحمەن تەفەنگەكەي ئەداتە دەست (نەجمۇي پىاۋى، نەجمۇ بەۋپەرى خىانەت و ناپاۋىيەۋە بەو تەفەنگە شېخ عبدالرحمەن دەكوژىت و سەرى دەپرېت و كەللەي سەرى بەتارىكاى شەو ئەبات بۆ توركەكان و بەو شىۋەيە لەو پۇژە ناسك و سەختەدا مېللەتى كورد تىكۆشەرىكى ئازاو كۆلنەدەرى وەكو شېخ عبدالرحمەن لەكىس چوو.

گۆشارى (گزينگ) ي ژمارە (۱۰) ي سالى ۱۹۹۶ باسى ئىبراھىم پاشاى كردوۋە لەدۋاي شىكانى شۆپشى پىراندە (باۋكى ئەو داۋد ئاغايەي بەرلەمە زىنار سلۋپى باسىكردوۋە) لەگەل (فەرزەندە)دا توانىبويان (۱۰۰۰) چەكدار

كۆپكەنەو بېريارياندا لەھەندى ناوچەى ئيرانىش بەھاوکارى کردنى
جەلالىەکانى نزيكى (ماكو) دريژە بەخەبات بدن.

گوڤارى گزينگ باسى فروفيلى کاربەدەستانى ئيرانى کردووه کهچۆن
ئىبراهيم پاشايان خەلەتاندبوو، بەناوى گفتوگوکردنەو شوينىکيان
دەستنيشان کردبوو بۆ بينينى ئىبراهيم پاشا که بەخۆى و (۹۷) سوارەو
پويانکردبوو ئەو شوينە، بەلام لەپىگادا بۆسەيان بۆ نابووهو تەقەى ئى
دەکنە و ئىبراهيم پاشا دەکوژى و (فەرزەندە) جەلەوى کاروبار دەگریتە
دەست، بەلام (فەرزەندە)ش هەمان هەلەى ئىبراهيم پاشاى دووبارە کردەو
لەپىگادا پەلاماريانداو ئەويشيان بەبريندارى بەدیل گرت.

دەريارەى دپندەيەتى تورک بەرامبەر بەکورد لەکاتى شوپرشى
ئارات و لەکاتى سزادان و ئاوارەکردنى کورد بەکۆمەل دوکتور عزيز
شمزىنى لەلاپەرە (۱۰۵)ى کتیبەکەيدا سەرچاوه (۴۱) ئاماژەى بۆ
بېريارىکى کۆمیتەى پاپەپاندنى مەکتەبى (سوسىيال ئينتر ناسيونال)ى
کریکاران کردووه که لەپۆژى (۱۹۳۰/۸/۳۰)دا لەشارى (زويرنخ)ى
سويسەرە کردووه که لەو بېريارەدا وتراوه:

((کۆمیتەى پاپەپاندنى سوسىيالىستى کریکارانى جيهان) سەرئىچ بۆ
ئەو کوشتارانە پادەکیشىت که دەولەتى تورکيا نەک تەنها دژى ئەوانە
کردویتی که بەشدارييان کردبوو لەشوپرشدا، بەلکو دژى ئەو کوردانەش
که بەشدار نەبوون لەشوپرشداو هەروەکو چۆن کاتى خۆى تەنگيان بە
ئەرمەنیەکان هەلچنىبوو بۆ لەناوبردنیان، بەرامبەر بەکوردیش هەمان
بېريارى لەناوبردننى ئەوانیشياندا، کهچى بەرامبەر بەم هەموو تاوانانە
رايى گشتى ناو نەتەوه گەورەکانى لىنى بیدەنگو ورتەيان ئى نایەو

دەنگى بېزىرى خۇيان دەرنابېن بەرامبەر بەو دېندەيەتيەى تورك، لەبەر
ئەو دەستەى راگەياندن داوا لەجىهان دەكات دژى ئەو بەسەرھات و
پوداۋە خويناۋايانە بوەستن و دەنگى بېزىرى خۇيان دەربېن)).

لەراستىدا توركەكان گوييان نەدابوۋە ئەوۋى پېكخراۋىكى جديھانى
پەخنىيان ئى بگرن بەرامبەر بەو پەفتارانەى دژى كورد دەيان نواندو
ھەرۋەكو پروفيسۇر حسرتيان لەكتىبەكەيدا سەرچاۋە (۴۹) باسى
وتارىكى عصمت ئىنونۋى كردوۋە بەبۇنەى كردنەوۋى ھىلى
شەمەندەفەرى (سيواس) لە ئەنجومەنى ۋەزيراندا وتبوى:

((تەنھا ھەر نەتەوۋى تورك و ئەوۋى بەرەگەز خۇى بەتورك دەزانىت
مافى ئەوۋى ھەيە خۇى بەھاۋولآتى تورك بزانىت و ئەوۋى بەو پازى
نەبىت خاۋەنى ھىچ مافىك نىيە)) بېجگە لەو وتارەى (عصمت ئىنونو
(محمد ئەسەد بەگ) یش كە ۋەزىرى دادوۋەرى توركىا بوۋە لەكاتى
دەنگدانىكدا كەلە (ئەدېمش) دا كرابوۋ بەناشكرا وتبوى:

((ئىمە لەولآتى توركىادا دەرژىن كە ولآتىكە لەھەرە گەرەترىن ولآتانى
جىهان دەرژىرىت لەروۋى سەرەستىەو، ئەو كەسەى بىەۋى خۇى
ھەلبىژىرىت بۇ ئەوۋى بىىت بەنۆىنەرى ئىۋە پىۋىستە ئەو كەسە
لەپرەگەزى تورك بىت و تەنھا دەبى تورك خۇى بەگەۋەرى ئەم ولآتە
بزانىت و ئەوانەى بەرەگەز خۇيان بەتورك نازانن تەنھا مافى ئەوۋەيان
ھەيە ۋەكو كۆيلەيەك سەيرى خۇيان بگەن و پىۋىستە لەسەر دۆست و
دوژمن بەباشى لەم پاستىە بگات).

پۇژنامەى (حاكىمىت مىللەت) یش لەژمارەى پۇژى (۱۰/۸/۱۹۳۰)دا

وتوۋىەتى:

((ئەو داخوازيانەى لەلایەن كىوى و وەحشىەكانەو داوا دەكریّت
 (مەبەستى داخوازيەكانى خويیون بوو) زمانى ئەو كەسانە كە قسەى
 پى دەكەن ھەموو ووشەكانى لەدووسەد ووشە زۆرتر تیپەرناكات كە
 شیوەى ژيانیشیان وەكو ژيانى نیوہ مەیمون و نیوہ مروڤنك وایە، بەلام
 ئاسایى لانكەى شارستانىتى (كەزۆرجار بەتوركيا ووتراوہ - ئاسىای
 بچووك) گووى لەو جۆرە داخوازيانە ناكریّت چونكە ئەوانە (مەبەست
 كوردە) بەوپەرى بى شەرمییەو داواى شتى وا دەكەن كە لەسەر ئەو
 داخوازيیەیان شایانى ئەوہن لەناوېرین و لەپراستیشدا تانیستە ھەر بەو
 شیوەیەش پەفتاریان لەگەلدا كراوہ)).

پروفیسۆر حسرتیان بەرامبەر بەو بۆچوونەى وەزیری دادوہرى
 تورك و ئەو دان پیاوانەى ئەو پۆژنامەى، لەلایەن (۱۱۱) ى كتیبەكەیدا
 ھەمان سەرچاوہى پيشوو و توویەتى:

((ولاتيك كەوہزیری دادوہرییەكەى بەو شیوەیەو بەو پەرى بى
 شەرمییەو لاف و گەزافى ئەوہ لى بدات كە ولاتەكەى بەگەورەترین ولاتى
 سەربەستى دەژمیریت ئاخۆ ئیتەر دەبى چون پەخنە لەپاپەپىنى كورد
 بگیریّت كە خوى ئەدات بەكوشت بۆ ئەوہى لەو توركە داگیركەرە خوى
 پزگار بكات؟)).

ئەوہى شایانى باسە، دوكتۆر جەمال نەبەزیش ئاماژەى بۆ ھەمان
 پۆژنامەى مىللەت (Milliyet) ى ژمارە (۱۶۳۶) ى پۆژى (۱۹۳۰/۸/۲۱)
 كوردوہو باسى ژمارە (۱۶۵۵) ى ھەمان پۆژنامەى كوردوہو كە لەپۆژى
 ۱۹/۹/۱۹۳۰ دا دەرچووہو لەپەرە (۱۰۴) كتیبەكەیدا سەرچاوہ (۳۱)

وتوويه تي ئەو پۇرۇنامەيە لەو ژمارەيەيدا ئاماژەي بۇ وتاريكى (محمود ئىسات بوزگورت) كردووه كه وتوويه تي:

((لەتوركيادا ئيمپۇر ئازادى لەناويا لەهەموو سوچيكي ئەم دنيايە زۇرترو ئەم نىشتمانە خاكى توركەو ئەوى لەم ولاتەدا بەرەگەز تورك نەبىت تەنھا هەر يەك مافى هەيە ئەويش برىتييە لەخزمەتكارى و كويلەيى كەلام وايە (محمود ئەسەد بەگى حسرتيان) و (محمود ئىسات بوزگورت) كه دوكتۇر جەمال ناوى هيناوە هەر يەكەك بوون.

لەراستيدا هەلويستى توركەكان بەرامبەر بەكورد وەكو لەپۇرۇنامەو وتارەكانى عصمت ئينون وو محمود ئەسەد بەگدا باسيانكردووه تەنھا ئەو هەلويستەيان بەرامبەر بەكورد هەر لەدواي شۆرشي ئاگریداغ دەرنەبەريوه، بەلكو ئەو سياستە پەر لەرەگەز پەرسىتيەيان بوە بەويردى دەميان و لەو پەروە دوكتۇر جەمال نەبەز لەلاپەرە (۱۰۵) ي كتيبەكەيدا سەرچاوه (۳۱) وتوويه تي:

((پاشا كۆتايى شەپرى دووهەمى جيهان، يەكسەر پۇرۇنامەو بلاوكراوەكانى توركيە دەستيانكرد بەبلاوكردنەوى درۆ دەلەسسەو بوختانكردن دژى كورد و لەو پەروە پۇرۇنامەي (son post) ي پۇژى ۱۹۴۶/۴/۱۱ وتوويه تي:

((لەتوركيادا كەمە نەتەويەك بەناوى كوردەو نىيە، لەسەردەمى ئيمپراتۆريەتى عوسمانيدا لەو شوينانەي بېگانەكان بەكوردستان و ئەرمەنستان ناويان دەبردن، لەو شوينانەدا توركى دواكەوتوى تيدا دەژياو زمانەكەيان كه برىتى بوو لەجۆرە تىكەلىيەكى فارسى و عەرەبى زمانىكى

دیکه یان له زمانې تورکيه په سه نه که یان هوه دروستکرد، زمانیک که
ناوازه یه کی زور سه یرو عه نتيکه ی هیهو ناویان ناوه کوردی)).

دهرباره ی نهو بۆچونه ی پوژنامه ی (son post) که دوکتور جه مال نه بهز
ناماژه ی بۆ کردوه، دوکتور عزیز شه مزینی له لاپه ره (۱۰۴) ی کتیه که یدا
وتویه تی.

(نه کرم ئوزاقلی) ی گیل لهو گوڤاره دا (که سه رچاوه کانی تر به پوژنامه
ناویان بردوه) بیرو باوه ره شوځینه کانی خو ی بهم شیوه یه دهر پریوه که
وتویه تی:

((له هیچ کاتیکدا که مایه تی کورد له تورکیادا نه بووه نه به نیشته جی
بوون و نه به کوچه ری و ده یان سال له مه بهر له ناوچه کانی تورکیادا که
بیگانه کان به کوردستان و ئه رمه نیای د هزانن هندی تورکی دواکه و توو
ده زیان، نهو تورکه دواکه و توانه له بهر نه وه ی به دا براوی له ناوچه یه کی دوری
ناو ده وله تی عوسمانیدا ده زیان فی ری هندی وشه ی عره بی و فارسی بوون
نهو زمانانه ی نه وانه ی ئیمړ پی دودین زاده ی نهو وشانه یه بوناو زمانې
تورکی، به لام لهم پوژگاره دا فی رکه کان هه لومه رجیک ی له باریان پیکه ی ناوه،
له بهر نه وه نومیده وارین له ناینده یه کی نزیکدا نهو شیوه زمانه به یه کجاری
نه مینیت و له ناو بجیت)).

بیگومان نوسه ری نهو باسه ی (son post) که دوکتور جه مال باسی کردوه،
نوسه ری هه مان شته که دوکتور عزیز شه مزینی به دورود ریژتر باسی
کردوه، که نه م جوړه بۆچونانه ی کار به ده ستانی تورک و نوسه ره
په گه زپه رسته کانی تورک و پوژنامه و گوڤاره کانیان قه وانیک کی کونه و لایان
وایه بهو درو ده له سانه ی نه وان واز له زمانه په سه نه که ی باو و با پیرانی

خۆيان دەھىنن و لايان وايە بەو پروپاگەندانى بىلەى دەكەنەو بەكورد دەلەين (توركى شاخاوى) مېژوونووسان و سىياسەتمەدارانى مىللەتان كە ماوھىەكى زۆرە لەپەگ و پىشەى مىللەتى كورد كۆلىونەتەو و ئىمپرو زمانەكەيان ئىجگار پوختەترە لەزمانە توركىەكەى خۆيان كە پىيانكردو و لەوشەى بىگانەو ئەوانە دواى حەفتا سالى بەسەر ئەو درۆ دەلەسانەى توركدە ئىمپرو زمانى كوردى واى ئى ھاوو شارهزايانى مېژو زمان، دان بەرەسەنى مىللەتى كورد و زمانى كوردىدا بنىن و مىللەتى كوردىش شانازى پىو دەكات.

توركەكان تەنھا بەو درۆ دەلەسەو پروپاگەندانى دژى كورد و زمانى كوردى بىلەىيان دەكردەو كۆليان نەداو بى وچان خەرىكى لەناو بردنى كورد و تەندەنەو مىللەتى كورد بوون لەبۆتەى توركدە بىجگە لەو ھەولەى ئەو شىيان ئەدا لەولاتان بگەيەنن كە لەتوركىادا شتىك نەماو پى بوترى كورد يان بزوتنەو مى كورد.

دەريارەى ئەمە زىار سلوپی لەلاپەرە (۱۸۵)ى كىتەبەكەيدا باسى بەدرۆخستەنەو ئەو ھەوالانەى كوردو كە توركەكان دەريارەى ھەلەوشانەو (خۆيبون) بىلەىيان كرىدو و، ئەو بەدرۆخستەنەو لەلەين خۆيبونەو نىردرابو بۆ پۇژنامەى (دوغرى يول - پىگەى راست) كە لەحلب دەرجو و بەپىي لاپەرە (۱۸۵)ى كىتەبەكەى زىارسلوپی و ھەمەكەى خۆيبون بەم جۆرە بوو كە نىرراو بۆ ئەو پۇژنامەى و لەژمارەى (۱۹۳۳/۸/۱۲)دا بىلەىيان و ھەم شىوھەى خوارو:

((لەژمارەى پۇژى ۱۹۳۳/۸/۶)ى پۇژنامەكە تانا ھەوالىكتان بىلەىيان و ھەلەوشانەو (خۆيبون) كەوا ديارە ئەو

هه‌و‌ا‌ه‌ت‌ان له‌پ‌ژ‌نا‌مه‌کا‌نی (ئه‌لف با‌ء) و (النداء) ه‌وه و‌ه‌رت‌ان گ‌رت‌وه‌وه و‌ت‌وت‌انه
 خ‌ۆ‌ی‌ب‌ون ب‌ۆ‌یه خ‌ۆ‌ی هه‌ل‌وه‌ش‌اند‌ۆ‌ته‌وه ب‌ۆ ئه‌وه‌ی سو‌ود له‌و ی‌اس‌ای
 ل‌ی‌خ‌ۆ‌ش‌ب‌و‌ونه و‌ه‌ر‌ی‌گ‌ر‌ی‌ت که له‌ل‌ای‌ه‌ن ح‌ک‌ومه‌تی ت‌ور‌که‌وه د‌ه‌ر‌چ‌وه‌وه، به‌ل‌ام ئه‌م
 ک‌ۆ‌مه‌له‌ی ئ‌ی‌مه (مه‌به‌ست خ‌ۆ‌ی‌ب‌ونه) که‌ز‌مان حا‌لی ک‌ور‌ده‌وه ئ‌ام‌ان‌ج و
 مه‌به‌سته‌کا‌نی ک‌ور‌د پ‌اده‌گه‌یه‌ن‌ی‌ت ب‌لا‌ۆ‌ی ده‌کا‌ته‌وه ئه‌و م‌ی‌ل‌له‌تی ک‌ور‌ده‌ی
 سا‌له‌ه‌یه مال‌ و گ‌یا‌نی خ‌ۆ‌ی پ‌ی‌ش‌که‌ش ک‌رد‌وه‌وه ب‌ۆ پ‌ز‌گا‌ری‌بو‌ونی له‌ج‌ه‌و‌رو
 س‌ته‌م و چ‌ه‌وس‌انه‌وه‌وه ئه‌م ج‌م‌عی‌ه‌ته بو‌وه به‌به‌ش‌ی‌ک له‌ه‌ه‌ست و و‌ی‌ژ‌دان و گ‌یا‌نی
 م‌ی‌ل‌له‌ته‌که‌ی و ل‌ی‌ی ج‌یا‌نا‌بی‌ته‌وه‌وه س‌ه‌ر‌ک‌رده نه‌به‌رده‌کا‌نی و‌ه‌کو اح‌سان ن‌ور‌ی و
 (ب‌رو) و (ف‌ه‌ر‌ز‌نده) و (مه‌م‌ۆ) و (ن‌ز‌یر) و‌ه‌گه‌ل‌ی‌کی ت‌ر له‌گه‌وره‌پ‌یا‌وه‌کا‌نی ک‌ور‌د که
 ه‌ه‌ری‌ه‌که‌یا‌ن لا‌په‌ره‌یه‌کی پ‌ر له‌ش‌ه‌ره‌ف‌یا‌ن له‌نا‌و ل‌ای‌ه‌نه‌کا‌نی م‌ی‌ژ‌و‌وی
 م‌ی‌ل‌له‌ته‌که‌ی خ‌ۆ‌یا‌نا ت‌ۆ‌مار‌ک‌رد‌وه‌وه نا‌وی‌ان له‌نا‌و د‌ل‌ و ج‌ه‌ر‌گی م‌ی‌ل‌له‌ته‌که‌یا‌ن
 ج‌ی‌گ‌یر‌بو‌ون و چ‌ه‌س‌پ‌اون، ئ‌ایا ئه‌وانه هه‌م‌وی هه‌روه‌کو پ‌ۆ‌ژ‌ی پ‌ونا‌ک ش‌ت‌ی‌کی
 نا‌ش‌ک‌را ن‌ی‌یه که‌ر‌ی‌ک‌خ‌را‌وه‌که‌مان چ‌ا‌وه‌پ‌وانی ه‌ی‌چ ج‌ۆ‌ره ل‌ی‌خ‌ۆ‌ش‌ب‌و‌نی‌کی
 ح‌ک‌ومه‌ت ن‌ی‌یه، ئه‌و ح‌ک‌ومه‌ته‌ی هه‌م‌وو ما‌فه‌کا‌نی ک‌ور‌دی پ‌ی‌ش‌ی‌ل ک‌رد‌وه‌وه
 هه‌م‌وو ج‌ۆ‌ره ره‌ف‌تا‌ری‌کی د‌ر‌پ‌د‌انه‌ی به‌رام‌به‌ر به‌ک‌ور‌د ک‌رد‌وه‌وه، ئ‌ایا له‌و با‌رو
 هه‌ل‌و‌ی‌سته‌دا‌و له‌م پ‌ۆ‌ژ‌انه‌دا ش‌ت‌ی‌کی ش‌ی‌ت‌انه‌و ب‌ی‌ م‌ی‌ش‌کی ن‌ی‌یه نه‌گه‌ر دا‌و‌ای
 ل‌ی‌ب‌ور‌دن له‌پ‌ژ‌ی‌م‌ی‌کی خ‌و‌ی‌نا‌وی و‌اب‌کا‌ت که ج‌ی‌گه نه‌ما‌وه له‌ک‌ور‌د‌ستا‌نا کا‌ولی
 نه‌ک‌رد‌بی‌ت و هه‌زا‌ران م‌ر‌ۆ‌فی ب‌ی‌ تا‌وا‌نی‌ان دا‌وته به‌ر گ‌ول‌له‌و (ک‌مال ف‌وز‌ی،
 دو‌کت‌ۆ‌ر ف‌وا‌د، م‌حم‌ود، ط‌ی‌ب ع‌لی و گه‌ل‌ی‌کی ت‌ری‌ان ا‌عد‌ام ک‌رد‌وه‌وه) ته‌نها له‌به‌ر
 ئه‌وه‌ی ک‌ور‌د ب‌ون و ئ‌ایا ئه‌وه کار‌ی‌کی ب‌ی‌ و‌ی‌ژ‌دان‌انه ن‌ی‌یه که س‌ه‌ر‌پ‌ای ئه‌و
 هه‌م‌وو تا‌وان و ک‌وش‌تا‌ر‌انه نا‌وی ک‌ور‌د ده‌ز‌پ‌ی‌زن و به‌د‌نا‌وی ده‌که‌ن ته‌نها له‌به‌ر
 ئه‌وه‌ی یه‌ک دو‌و که‌سی نا‌پ‌یا‌وو لا‌دا‌و له‌پ‌ی‌ب‌ازی م‌ی‌ل‌له‌ته‌که‌ی خ‌ۆ‌یا‌ن ل‌ای‌ان

داوود بۇ لىخۇشبونىكى درۇ كە جىڭگەي باۋەر نىيە سوديان لەبەلىنى درۇى
حكومت ۋەرىگىرنو بەمەش بلىن ھەلۋەشانەۋەى خۇيىبون؟
نامەكەى خۇيىبون لەسەرى پۇيشتۋوۋە وتوۋىيەتى:

توركەكان پىنج سال لەمەۋبەر لىخۇشبونىكى ترى لەو جۇرەيان دەرکرد
(مەبەست ئەو لىخۇشبونەيە كەلەسالى (۱۹۲۸) دا حكومتى تورك دەرى
كردبوو) بۇ ئەۋەى خەبات و تىكۇشانى كورد لەناو بىەن، بەلام دەرگەوت ئەو
لىخۇشبونە ھەموۋى فروفىل ۋ دەسجىن بوو لەبەر ئەۋە جارىكى تر ھىچ
كوردىكى تىكۇشەر بەو فروفىلانە ھەلناخەلەتت چۈنكە ئىمانىكى تەۋاۋى
بەپاكى و راستى مەسەلەى مىللەتەكەى خۇى ھەيە لاۋانى كورد كۇلنادەن
ھىچ شتىك واين ئى ناكات وورە بەردەن و بەھىچ جۇرىك سارد نابنەۋە
لەخەبات و تىكۇشانى خۇيان و لاۋانى كورد ھەمىشە چاۋيان بىرۋەتە
پىبازى تىكۇشەرانى خۇيان لەۋانەى بەۋپەرى مەردايەتۋە لەبەر
دادگاكان و لەبەر قەنارەكانا كۇلىان نەداۋ ھاۋارىيان دەرکرد (بىرى كوردو
كوردستان).

تۆۋى ئەو يىروباۋەرە پاكەى لەمىشكى لاۋانا چەكەرەيان كوردوۋە شتىك
نىيە ۋالەكورد بىكات لەخەباتى خۇى لابدائو ئەۋانەى قوتابخانەكانيان ئى
بەستراۋەو پىڭگەى خويندنىان ئى گىراۋە چاۋەپۋانى پۇزى پىزگارپونن..
لەبەر ئەۋە تىكايە ئەو ھەۋالە پىر لەدرۇيانەى بلاۋتاكردوۋنەتەۋە راستيان
بەكەنەۋە)).

دەربارەى بەدرۇخستەنەۋەى كارىبەدەستانى تورك و پۇژنامەكانى تورك
كە گۋايە (خويىبون) خۇى ھەلۋەشانەۋە، بىجگە لەو نامەيەى كە
لەلايەن خۇيىبونەۋە نىررابوو بۇ پۇژنامەى (دوغرى يول) كە بەرلەمە

باسمانکرد، دوو هه‌لۆیستی تری خۆییون به‌لگه‌ی ترن بۆ ئه‌و درۆیانه‌ی
تورك دهرباره‌ی هه‌لۆه‌شانه‌وه‌ی ئه‌و كۆمه‌له‌ی بلاوی ده‌كه‌نه‌وه‌.

هه‌لۆیستی یه‌كه‌م:

توركه‌كان له‌دوا‌ی شكانی شۆڤشی ناگریداغ نه‌خشه‌یه‌كان
ناماده‌كردبوو بۆ له‌ناوبردنی كوردو تۆنه‌وه‌ی له‌بۆته‌ی توركداو
نه‌خشه‌كێشی ئه‌مه (عابد عوسمان)بووه‌.

(عابدين عوسمان - یا ئوزمان) یه‌كێك له‌پێش‌نیازه‌كانی ئه‌وه‌ بووه
ناوچه‌ كورد نیشینه‌كان بكێژن به‌چه‌ند به‌شیكه‌وه‌ كه‌ نوسه‌ران
هه‌ریه‌كه‌یان به‌جۆریك باسی ئه‌و به‌شانه‌یان كردووه‌.

زنار سلوپی له‌لاپه‌ره (١٥٦)ی كتیبه‌كه‌یدا سه‌رچاوه (٠٥٧)

وتووێه‌تی:

(ساتێك مصطفى كمال بۆی دهركه‌وت ئه‌و بریارى لیخۆش‌بوونه‌ی
دهریكردبوو كاریكى وای نه‌كردبووه‌ سه‌ر كوردو لیى د‌ل‌نیانه‌بوون، بۆیه
له‌ئایارى سا‌لی ١٩٣٢دا یاسایه‌كى دهركرد بۆ گواستنه‌وه‌ی كوردو
به‌پێی ئه‌و یاسایه‌ ولات كرا به‌چوار به‌شه‌وه‌:

١- به‌شى یه‌كه‌م: ئه‌و ناوچانه‌ی دانیشته‌وه‌كانی خاوه‌نى پۆشن‌بیری‌تی

تورك‌ن.

٢- به‌شى دوهم: ئه‌و ناوچانه‌ی ته‌رخانه‌كرا‌بوون بۆ ئه‌و كوردانه‌ی
به‌زۆره‌ ملی له‌شوی‌نی خۆیانه‌وه‌ بۆ ئه‌م به‌شه‌ گوی‌زابه‌وونه‌وه‌ بۆ ئه‌وه‌ی
له‌بۆته‌ی توركدا بتوی‌ن‌رێنه‌وه‌.

۴- موفەتیشیەتی چوارەم: (ئەلازىك) كە سنورى ئەم بەشە ھەموو ویلايەتە كوردنشینەكانى دەگرتەو ەكو ئەلازىك، درسیم بنگول.

لەر استیدا پیشنیازو نەخشەكەى (عابدین ئوزمان) تەنھا بریتى نەبوو ەو دابەشكردنەى ەو سەرچاوانەدا ئامازەیان بۆ کردوو ە بەلکو بریتى بوو ە نەخشەيەكى دوردیژ كە ە (۲۲) لاپەرەدا ئامادەى کردوو ە حكومەتى تورك ەك گۆنگرانىك ەندىكى کردوو ە بىاسا ە بەجىى ەناو ە ەندى سەرچاو ە باسى ەندى ەناو ەپۆكى ەو نەخشەو پیشنیازەیان کردوو ە. (ەباسى يەكەمى بەشى دوو ەمدا- شۆپشى درسیم كورتەى ەو نەخشەيەى عابدین ئوسمان باسى دەكرىت ەو ۲۲ لاپەرەدا باسكراو ە. دەربارەى ەو، پروفیسۆر حسرتیان ەكتىبەكەیدا سەرچاو ە (۴۹) ئامازەى بۆ ەندى ەو مادانە کردوو ە كە وتوویەتى:

مادە (۱-۲): دەسلەت دەدرىت بەكاربەدەستانی تورك و پۆلیس توانای ەو ەى دەبىت ەموو جوړە پەيوەندیەكى نیوان ەشایرەكان لىك بېچرىنن و پىگە نەدرىت بەهیچ سەرۆك ەشیرەتیک دەسلەتەى جارانى بمىنىت (حسرتیان ەلى: ئەمە ەو سەرۆك ەشتیرەتانەشى دەگرتەو كە جاران خویان بەكرىیان دەگرتن و كردبویانن بەكوتەكى دەستیان دژى شۆپشگىرانى كورد.

مادە (۳) ەموو زەوى و زارى ەو شوینانەى حكومەت بەپىویستى دەزانىت دەبن بەمولكى حكومەت (حسرتیان دەلى: بەپىنى ئەم ماددەيە دانىشتوانى كورد ە ەموو مال و مولكى خویان بى بەش كران.

مادە (۴) ئەو مولكانەى بەپىيى مادەى (۳) دەستيان بەسەردا دەگىرىت دەدرىن بەو توركانەى لەيۇنانەوۋە پويانكردۇتە توركيا.

مادە (۵) كاربەدەستانى حكومت دەسەلاتى ئەوەيان دەبىت ئەگەر گومانىيان. لەھەركەسىك ھەبىت ئەو كەسە بەخۇي و خاوخىزانەوۋە لەو شويىنە دەرگەن.

مادە (۶-۷) پىيويستە ھەموو جۆرە ھەنگاويك بىرىت بۇ ئەوۋى كورد وای ئى بىرىت زمانەكەى خۇي لەبىرېچىتەوۋە پىيويستە كورد تەنھا رېگەى ئەو كارو فرمانانەى پى بىرىت كە بەزەبىرى لەش و تولنا جى بەجى دەكرىن (يەنى قەدەغەكردنى ھەموو كاروبارىكى زانىارى و پۇشنىرى).

مادە (۸) ئەو كوردانەى لەناوچەكانى خۇيانەوۋە دەگويزىنەوۋە بۇ ناوچە تورك نشىنەكان پىيويستە ژمارەيان لە (۱۰٪) دانىشتوانى توركەكان تىپەر نەكات.

مادە (۹) ۋەزىرى ناوخۇ دەسەلاتى ئەوۋى دەبىت پەوۋەندو كۆچەرىيەكان ئەگەرچى ھەمووشى بەتورك حساب نەكرابن و دورىن لەپۇشنىرىتى توركەوۋە، پىيويستە ئەوانە دابەشېكرىن بەسەر گوندو شارەكاندا و ئەو خىزانەش كە لەسەر سنورەكاندا دەژىن و جىگەى گومانن لەلايەن دەولەتەوۋە، پىيويستە ھەروەكو چۇن قەرەجەكان فىرى پۇشنىرىتى تورك نەبوون دەبى ئەمانەش وەكو ئەو قەرەجانە دەرېكرىن بۇ دەرەوۋى ولات.

مادە (۱۰) فقرە (۱) پىيويستە رېگە بەھىچ سەرۆك عەشیرەتيك نەدرىت تواناو دەسەلاتى ھىچ شتىكىيان ھەبىت ئەگەرچى لەدادگاكاندا يا بەپىيى ھەندى مەراسىم ئەو جۆرە دەسەلاتەيان پى درايت.

مادە (۱۰) فقرە (۲) تەرخانكراوہ بۇ چۆنىتى دابەشكردىنى ئەو زەوى و زارانەى حكومت دەستى بەسەردا گرتووه بۇ دابەشكردىنى ئەو توركە ئاوارانەى پويانكردبووه توركيا.

مادە (۱۰) فقرە (۳) وەزىرى ناوخۇ بۇى ھەيە سەركە عەشیرەت و شىخەكانى كورد بگويزیتەوہو دابەشيان بکات بەسەر ئەو شوینانەدا كەخۇى بەباشى دەزانیت ئەگەر بۇى دەرکەوت مانەوہيان لەشوينەكانى ئیستەيانا زیانى دەبیٹ بۇ ئاسایشى ولات.

حسرتیان ئەلى:

بەبلاوبونەوہى ئەم یاسایە ئاژاوەو ئاٹارامى یەكى توندوتیژ لەكوردستانا پەیدا بوو، حكومت بۇ خاوكردنەوہو خامۆشكردىنى بارودۇخ بلاءوى كردهوہ ئەو یاسایە لەدواى دە سالى تر ئەوسا كارى پى دەكریت، بەلام سەیر ئەوہ بوو ھەمووى دوو سال تێپەرى نەكردبوو بەسەر ئەو یاسایەدا حكومت لە (۱۲/۶/۱۹۳۴)دا یاسای ژمارە (۲۵۱۰)ى دەرکرد بۇ چۆنىتى پاگويزان و ئاوارەكردن و نیشتەجى كرددنيان كە مەبەستى لەوہ تەنھا ھەر كورد بوو.

حسرتیان لەلاپەرە (۱۶۰)ى كتيبەكەيدا لەسەرى پۆیشتووہو وتوویەتى:

((ساتيك بوجوازی تورك بریارى نەھیشتنى دەسەلاتى سەركە عەشیرەتەكانى دەرکرد، لەپراستیدا ئەو دژایەتییەى بەرامبەر بەو سەركە عەشیرەتانەى بۇ ئەوہ نەبوو كە پلەو پادەى پۆشنبیری و بارى ئابوورى جەماوەرى كورد باش بکات و بەرزى بکاتەوہو پزگاریان بکات لەچەوساندنەوہو، بەلكو ئەو یاسایەى وەكو كوتەكێكى دەستى بەكاردەھینا بۇ ھەلۆەشاندنەوہى شیرازەى نەتەوہى كوردو توانەوہى لەبۆتەى نەتەوہى

تورکدا که ئەم پاستىيە لەمادە (١١)دا پروون دەیتەوێ که لەو مادەيەدا بەئاشکرا وتراوە:

١- پێگە بەهێچ کەسێک نادریت لەوانەى زمانى تورکى بەزمانى باوو باپیری خۆیان نازانن کە هێچ گوندیک یا گەپرەکیکی تازە دروست بکەن بۆخۆیان و بۆیان نییە هێچ پێکخراویک بۆخۆیان پێک بینن.

٢- وەزارەتى ناوخۆ دەسەلاتى هەيە هەرچى بەباش بزانیت بیکات بەرامبەر بەوانەى دوورن لەپۆشنیریى تورکەووە بۆى هەيە دووریان بخاتەووە بۆ ئەو شوینانەى بەباشى دەزانیت، وەبۆشى هەيە بىبەشیان بکات لەجنسیەى تورکى.

٣- پادەيەکی سنووردەر دانرابو بۆ کوردە ئاوارەکراوەکان کە بەپێى ئەو بێرارە دەبوايە تیکەل بکرانیە بەکۆمەلگاکانى تورک و پێگەیان پى نەدریت لەهێچ شوینیىدا بى بەزۆرینەى دانیشتوانى ئەو شوینە.

حسرتیان بێجگە لەو مادانەى پێشوو، ئاماژەى بۆ مادە (٢٩)ى ئەو یاسایە کردووە کە وتوویەتى:

((ئەوانەى ناوچەى یەکەم دەبى هەتا ماوەى (١٠)سال لەو شوینانەى بۆیان تەرخان دەکریت بمیننەووە نابى بەهێچ شیوەیەک بەجێ بهێنن.

دەربارەى ئەو یاسایەى پروفیسۆر حسرتیان باسى کردووە، زناڕ سلویى لەلایەرە (١٥٧)ى کتێبەکەیدا بەرامبەر بەو یاسایەى لەپۆژنامەى (میللیت)ى ژمارە (٢٢٣٧)ى پۆژى ٥/ى ئایارى ١٩٣٢دا بڵاوکراوەوە بەیانیکى (خۆیبون)ى بڵاوکردۆتەووە (کەئەمەش بەدرۆخستەنەوێەکی تری تورکە کە بڵاویانکردبووەو خۆیبون خۆى هەلوەشانەبووەو، لەو بەیانەدا وتراوە:

((ئەي ھاۋولاتيانى كۆلنەدەر، ۋائىمېرۇ مىللەتى كورد دووبارە توۋشى مەترسى ترين بەسەرھات ھاتوۋە لەمىژوۋى خۇيداۋ ئەم جارە تورك بەئاشكراتر لەھەموو جارىك دەستى كەوتۇتە پوو بەرامبەر بەكورد.

ئەو ياسا شووم پەشەي بىستوتانەو خويندوتانەو برىتتيە لەۋەي تاقمىكى درۆزنو ساختەچى لەژىر پەردەي ئەنجومەنى مىللى گەورەدا چۆن خۇيان شاردۇتەۋەو ياسايەكى زالمانى پىر لەساختەيان بۆكورد دەرکردوۋە كە لەپۇژنامەي (مىللەت)ى پۇژى (۵/ئايار/۱۹۳۲)دا ژمارە (۲۲۳۷) كە لەو ياسايەدا وتراۋە:

ئەوانەي زمانى توركى بەزمانى نەتەۋايەتى خۇيان نازانن پىگەي ئەۋەيان پى نادىت بەھىچ شىۋەيەك گوندو گەپرەك و شوينى كاروبارى خۇيان چاك بكنەۋەو ئاۋەدانىيان بكنەۋەو نابى ھىچ جۆرە چالاكيەك بنوينن.

كورد لەماۋەي چوار ھەزار سال لەمەۋپىشەۋە ھەتا ئىستە لەناۋ خاكى باۋوباپىرانى خۇيدا ژىاۋە، ۋائىمېرۇ بەخۇيان و خاۋوخىزانەۋە دوورخراۋنەتەۋە بۆ (ئەنادۆل)و ھەموويان لەو پەرى ژيانى ھەژارى و برىيتى و نەبوونيدان... ئايا ئەمە ناگەيەنىت حكومەتى تورك زۆر دەمىكە نەخشەي لەناۋبردنى كوردى كىشاۋە ھەر لەپراگۈيزانى يەكەمەۋە مەبەست و نيازەكانى تورك بەرامبەر بەكورد ئاشكرا بوۋە لەو پۇژانەۋە شىرو سونگيەكانىيان ئاراستەي سىنگى ھەموو كوردىك كردوۋە، كە ھەمان پەقتارىيان لەگەل ئەرمنىەكانىشدا كىردو دەبى چاۋەپوانى كىردەۋەي خراپترىشيان ئى بىرىت.

ئەى ھاۋولاتى خۆشەويشت... تۆ ئەندامى ناو كۆمەلگەى مىللەتەكەى خۆتى و بەرپرسيارىت بەرامبەر بەمىللەتەكەت كە بەداخەۋە تائىستە نەمان تۋانىۋە تۋاناو دەسەلاتمان بۆ سوۋدى خۆمان بەكارىننن و جارەها يەك لەدۋاى يەك خەلەتئىنراۋىن و لەخشتە براۋىن.

واىكۆمەتى تۈرك بى پىچ و پەناو بەئاشكرا پىمان دەلىت نابى ھىچ كوردىك بەزىندۋىى بۆى، لەبەرئەۋە پىۋىستە لەسەر ھەموان واز لەمەموو ناكۆكى و نارىكىەكانى ناو خۆيان بەننن بچنە پال نۆئەرى مىللەتەكەتان (كە مەبەستى (خۆيىون) ھە دەست بەدەنە چەك كە ئەمە تاقە پىگايەكى ناچارىيە كە بتۋانىت لەپىگەى ئەۋەۋە بەرەركەكانى تاۋانەكانى تۈركى تاۋانبار بىرىت و ھەر لەم پىگەيەشەۋە دەتۋانى كوردستانى پىرۆز ئازاد بىرىت و لەتاۋانبار پىزگار بىرىت.

ئەى ھاۋولاتيان... تۆزىك بىر لەۋە بەكەنەۋە ئايا چۆن ھەتا كەى دەتۋان بەرگەى برسىتى و نەبوۋى سىزاۋ دەسدرىزىكرىد و جنىۋدانى جەندرمەكانى تۈرك بگرن و پىۋىستە بەسەرھاتى ئاۋارەبوۋەكانى پىشۋو بخرىنە بەرچاۋ كەچۆن تۋوشى چەرمەسەرى و مال وىرانى بوۋون و چۆن جەندرمەكانى تۈرك ھەمىشە ئىمەيان بەكەرو گا ناۋدەبرد.

ئەم ولاتەى باۋوباپىرانمانى تىادا نىژراۋە، ئايا شايانى ئەۋە نىيە بى پارىزىن و مل كەچ نەكەين بۆ ئەو ياسا سەخت و گرانەى بۆ لەناۋبىردى ئىمە دەرچۋەۋە دەيانەۋىت كوردىك لەناو خاكى خۆيدا نەمىنىت؟!

ئەى برايانى ھاۋولاتى... دەست بەدەنە چەك بۆ ئەۋەى لەدنيا بگەيەننن ئىمەى نەۋەى باۋوباپىرانى ئازاۋ نەبەردمان ئامادەين لەپىناۋى پاراستنى شەرەفى خۆمان و ولاتەكەماناۋ لەپىناۋى پىزگاركرىدنى كوردا گىيانمان بەخت

ئەكەين، ئەگەر ئىمە پىاوانە ئازايانە شەپ نەكەين، وامان ئى دى ھەموومان
 لەبرسا بمرين، لەبەر ئەو ئەم بانگەوازە فەرامۆش مەكەن و بچنە پال
 ھاوولایىيەكانتەن و ھەميشە ورەتان بەرزىيت و كۆل مەدەن... بروتان بى،
 ئەگەر ئىو دەست بەرپەپرىنىكى چەكدارانە بكن، ئەوا ژمارەيەكى زۆر
 لەئەفسەران و پۆشنىيرانى كورد بەدەنگتانەو دىن و ھاوكارىتان ئەكەن و
 بەھەموان شۆرشىكى دلىرانە بەرپا دەكەين لەپىناوى سەرگرتنى مىللەت و
 ولاتەكەمانا كە ئەبى ھەموان سەرومالمانى لەپىناودا فیدابكەين.

بىنگومان شارەزای ئەو پزگارکردنى ولات و نەتەوئەكەمان پىويستى
 بەھەلگرتنى چەك ھەيە، لەبەر ئەو سەل مەكەنەو دوودل مەوستن و
 دوورەپەرىز مەبى چونكە ئىمە ھەروەكو مەرىكى بەسزما لەشوىنى خۆمانا
 بوەستىن و جوولە نەكەين ئەوا گورگەكان پەلامارمان ئەدەن و لەبەرئەو
 خۆتان بەكورد دەزانن توركەكان نەك تەنھا ھەرخۆتان بەلكو بەخاو
 خىزانەو ھەمووتان لەناو دەبەن، بۆيە پىويستىيەكى نىشتەمانىيە لەم پۆژە
 ناسكەدا ئامادەبىن بۆ فیداكارى لەپىناوى پزگارکردنى نىشتەماندا بۆ ئەو
 مافى پەواى گەلەكەمان مسۆگەر بكريت و شەرەفى كورد بپارىزىت.

ئەگەر ھەندىكىشمان لەپىناوى ئەم مەبەستە پىرۆزەدا شەھىد بىين
 ئەوانى تر لەناو خاكى خویانا بەسەرىستى و ئازادى لەگەل خاوخىزانىانا
 بەئارامى لەناو گوندو شارەكانى كوردا دەژىن.

براىانى خۆشەويست: ئەگەر ئەم ھاوارو بانگەوازەي ئىمە لەناخى دل و
 دەرومانەو بەئىو ھەيەتە خۆشەويستى دەگەيەن و تۆش دەتەوى لەكۆت و
 زنجىرى دوزمەن پزگار ببىت ئەوا پىويستە بەدەنگىو بەجىت و

به پیچچه وانه وه که مته رخه می کاریکی واده کات هه موومان له ناو بچین و
که رامه تمان پی شیل بکریت.

ئه ی هاوولاتیان ... داوای سهرکه و تننتان ده که یین

لیژنه ی ناوه ندییی خۆییون

۱۹۳۲/۶/۱۶

بېجگه لهو نه خشه يه ي له لايهن (عابدين ئوزمان) هوه ئاماده كرابوو، جگه لهو ياسا يانه ش كه حكومه تي تورك دهري كردبوو وهكو له باسه كه ي پروفيسور حسرتياندا به دورودريژ باسيانكراوه حكومه تي تورك نه خشه يه كي نه يني ئاماده كردبوو دژي كورد خويبون دهقي ئه و نه خشه يه ي ده ستگير بويوو كويپه كي ناردبوو بو حكومه تي بهر تانيا بونه وه ي پيى رابگه يه نيټ كه تورك چوئن نه خشه ي له ناو بردني كوردي كي شاوه بو نه وه ي ريگه نه دريټ به هيچ بزوتنه وه يه كي تري كوردو نامه كه ي خويبون و فوتوكويپي نه خشه كه ي تورك له بيروته وه نيرابوو بو سهره و هزي راني بهر تانيا له لايهن (SIR.SPEARS) كه نه خشه كه به شيك بوه لهو نه خشه دورودريژه ي (عابدين ئوزمان) ئاماده ي كردبوو.

سهر نه وه يه دهقي ئه و نه خشه يه ي (عابدين ئوزمان) له دواي ده دوازه سال له دو كيومي نتيكي بهر تانيا دا بلاو كراوه ته وه، ژماره (FO.371-34966) پوژي ۱۹۴۳/۵/۱۰ دو كيومي نته باسي نه وه دهكات كه (SIR.SPEARS) له ناو نامه يه كدا نار دوي تي بو سهر وكي وهزي راني بهر تانيا و توويه تي: ((نه و نه خشه يه ي تورك پر هه ره شه و به نا شكرا هه مو ي بو ني خو ين رشتني ئي ديټ)).

كه نه مه ي خواره وه وه رگي راني به شيكي ئه و نه خشه يه يه كه ئابدين ئوزمان باسي كر دو وه و خويبون نار دوي تي له ريگه ي (SIR.SPEARS) هوه:

۱- پيويسته حكومه تي توركيا ورياي نه وه بيټ كه نابي ريگه به وه بدريټ هيچ راپه رينيكي تري كورد پوبدات به هان داني بيگانه (دو كيومي نته كه ده لي تورك له مه دا مه به ستي سو قيت و سوريه يه).

۲- نیشته جيڪرڌنى تورڪ لهو ڀلايه ته ڪانى پڙهه لاتدا پاش
داگير ڪرڌنى زهوى و زاره ڪانى لهو ناوچانه (بيگومان مه بهست زهوى و
زاره ڪانى ڪورد بوه) وه دابه شڪرڌنيشيان به سهر جوتياره ڪانى تورڪدا.

۳- نابى به هيچ شيوهيه ڪ پيگه به وه بدرت زمانى ڪوردى له هيچ
قوتابخانه يه ڪدا به ڪاربهيئر ت و نابى پيگه بدرت له زمانى توركى به ولوه
هيچ زمانىكى تر له ناو ولاتدا به ڪاربهيئر ت.

۴- چاڪرڌنى پيگه وبان بڻ ئاسان ڪرڌنى هات وچڻ لهو ناوچانه دا
(بيگومان مه بهست ئاسان ڪرڌنى گهيشتنى هيڙه ڪانى حڪومت بڻ مهر
ناوچيه ڪ بيان ويستايه).

۵- باشڪرڌنى بارى ژيان و گوزهرانى ڪاربهدهستانى تورڪ له وانهى
لهدهزگا حڪومه تيه ڪانى ويلايه ته ڪانى پڙهه لاتدا ڪاروبارى پڙانهى
حڪومت به پيروهده بن بڻ نه وهى به باشى لهو ناوچانه دا گوزهران
ده ڪن و پيويسته خانوبهره بڻخويان و خاووخيزانيان دا بين بڪريت.

۶- ههولبدريت لهو ڪارمهندانهى دهنيئر پڻ بڻ ناوچه ڪانى پڙهه لات
لهو فرمانبهرانه بن ڪه ڪارامهو ليها تووبن بڻ نه وهى ڪاروباره ڪانى
حڪومت به شيوهيه ڪى باش به جى بينن.

ڪه لهو نامه يه (SIR.SPEARS) و ڪڙپى نه خشه ڪهى تورڪ دهگاته لاي
سهرڻ و هزيرانى بهريتانيا سڪرتيره ڪهى وه ڪو لهه مان دو ڪيومينتدا
باسڪراوه له سهرى نوسيوه:

((له بهر نه وهى سياسه تى تورڪ له سهر بناغه يه ڪى رهگه زپهرستى
پيگهاتوه، بويه ڪاربهدهسته ڪانيشى ههر هه مان پيڙاز دهگرنبهر بڻ
نه وهى ههستى نه ته وايه تى له ناو ڪه مه نه ته وه ڪانى تورڪيادا لاوازييت و

پەرنە سىنىت و تورك وەكو مىللەتلىكى پەگەزپەرست و سەوداسەرى
سەربازىتى شتىكى ئەوتۇي لەباردا نىيە بتوانىت خزمەتى پۇشنىرىتى و
شارستانىتى بىكات)).

لەپاشكۆي ئەو دوکيومنىتەدا سىكرىتەرەكى سەرەك وەزىران باسى
سەرسۇرمانى خۇي کردووه که خۇييون چۇن و لە چ پىگەيەکهوه دەقى ئەو
نەخشەيى توركى دەستگىر بووه و توويهتى:

((تۇ بلىي ئەو پىشنىيازەي مەتیشە گشتیەکی تورک ئامادەي کردووه
(کەمەبەست عابدىن ئوزمانە) لەلایەن مرکزى مخابراتى پۇژەلانى
بەرىتانياوه (the middle east intelligence army) که کورتەکی برىتییە ئە
(M.E.I.A) بەشيوهيك لەشيوهكان گەيشتبیته دەست خۇييون؟))

لەباسى شۇپشى دەرسىمدا، لەشوینى خۇیدا دوبارە دەچینهوه سەر
باسى پىشنىيازەکانى ئەو نەخشەيى (عابدىن ئوزمان) که پەيوەندى بەبارو
هەلویستی کوردستانەوه بوە بەرلەدەستپیکردنى شۇپشى دەرسىمداو
ئەوى شایانى باسە لەباسى سى'هەمى بەشى سى'هەمدا دوبارە ئامازە بۇ
ئەو یاسایانە دەکەینهوه که حکومەتى تورک دەرى کردووه پروفیسۆر
حسرتیان بەرلەمە ئامازەي بۇ هەندیکیان کردووه بۇ ئەوى ئەوانەي
پروفیسۆر حسرتیان بەرلەمە باسیکردون لەزنجیرهي ئەو یاسایانەي
حکومەتى تورک لەپەیمانى لوزان بەدواوه دەرى کردووه.

بۇ پوچەلکردنەوى پروپاگەندەي تورکەکان دەربارەي هەلۆەشانندنەوى
(خۇييون) زنار سلویى لەلەپەرە (۲۱۰) ی کتیبەکهیدا سەرچاوه (۵۷) باسى
چالاکى خۇييونى بەم جۆرە کردووه:

((ئەندامە تازەكانى خۇيبون بەۋ پەرى چالاكى و بىۋ وچان لەبارودۇخى
 سىياسى تازە كۆيىبونەۋە بۇ ئەۋەى كاروبارى خۇيان پىك بىخەن
 بەشىۋەيەكى چالاكانە لەپىناۋى بەرژەۋەندى نىشتاماندا. چاۋەپوانى ئەۋە
 داكر. ھەندى گۆپانكارى تازە دەست پىۋ بىكات و لەگەل ھەندى لەپىكخراۋە
 سىياسىيەكانا كەۋتەنە گەتوگۆۋ لەسەر ئەۋە پىك كەۋتنە تۋاناۋ دەسەلاتى
 ھەموويان يەك بىخىت بۇ گەيشتن بەۋ ئامانجانەى ھەموويان لەسەرى
 پىكەۋتبون كە يەكەل لەۋ تەقەلايانە بىرىتى بوۋ لەۋ پىۋەندىيەى خۇيبون
 لەگەل مامۇستا رىقىق حىلمى نىشتامانپەرۋەرو ئى ھاتوۋ ھەلكەۋتوۋ كە
 نوينەرى كۆمەلى (ھىقى - ھىۋا) بوۋ لەباشۋورى كوردستاندا.

بۇ ئەۋە مەبەستە مامۇستا رىقىق حىلمى و ھاۋپىكانى (عزت عبدالعزىز
 بەگ - نىقىب روكنى ئاۋسوپا ۹يان ئاردا بۇ مەركەزى خۇيبون (لەۋايدا عزت
 عبدالعزىز لەگەل سىۋ ئەفسەرى تىردا كە مصطفى خۇشناۋو خىر الله ھە
 قودسى ھەموويان لەلايەن ھۆكۈمەتى عىراقەۋە اعدام كران).

لەئەنجامى ئەمەدا بىرئاردا نوينەرى ھىۋا لەگەل (اكىرم جەمىل پاشا) و
 (عبدالرحمن على يونس ئاغا) كە نوينەرى خۇيبون بوۋن يەكتىرى بىيىن،
 بەلام بەۋەى دەستپىكىردنى شەپى جىھانەۋەبارودۇخى ئاۋچەكە ئالۇز
 بوۋبوۋ، لەۋ كاتەدا لەۋ شۋىنەى دەستنىشانكرابوۋ نوينەرى ھىۋا
 نەيتۋانىبوۋ نوينەرى خۇيبون بىيىنىت و مامۇستا رىقىق حىلمى پۇزى
 (۱۹۴۴/۲/۹) نامەيەكى ئارداۋو بۇ قەدرى جەمىل بەگ (زىنار سىۋىپى) و ھۆى
 ئەۋ يەكتىرى نەبىيىنەى تىا پونكرىدبوۋە داۋاى كرىدبوۋ (ئەسكەندەر بەگ)ى
 نوينەرى خۇيبون بىچىتە سەر سىنۋور (دىارە مەبەست سۋرىاۋ عىراقەۋە)
 لەپىگەى (ئىبراھىم عزىز بەگ)ى نىرەراۋى ھىۋاۋە چاۋى بە ئەسكەندەر بەگ

بكهۆيت و نامەى ھىواى بۇ بىئىرن و بارودۇخى باشورى كوردستانى بۇ پوون
بكهنەو و كارىكى وا بكرىت پىوھندييەكى ھەمىشەيى لەنيوان ھەردوولادا
بكرىت.

ئەوھى شايانى باسە، قدرى جمىل بەگ لەلاپەرە (٢١٣)ى كىتەبەكەيدا
بەدووردىژ باسى نىشتەمانپەرورەيتى و تواناو لىھاتوويى مامۇستا رفىق
حلمى كردووه، دەربارەى (ئەسكەندەر بەگ)يش زنار سلوپی وتوويەتى
ئەسكەندەر بەگ ئەندامىكى چالاكى خۇيىوون بووه و پۇلىكى گرنكى ھەبووه
لەدامەزاندنى كۆمەلى خۇيىوونداو بەرلەوھى بىيىت بەئەندامى خۇيىوون،
لەدواى شەرەكەى شىخ سەعیدى پىران ئەندامى (حزبى شعبى كورد) بوه.

يىجگە لەو چالاكەى خۇيىوون لەگەل حزبى ھىوادا لەباشورى
كوردستان، دواى ئەوھى كۆمارى مەباد لەكوردستان دامەزرا قدرى جمىل
بەگ پاشاى دياربكرى كە نوینەرى خۇيىوون بوو چوو مەبادو وەكو
نوینەرى ئەو كۆمەلە ھاوکارى كردووه لەگەل كاربەدەستانى كۆمارى
كوردستاندا لەمەبادو وینەيەكى قدرى جمىل پاشا لەگەل قازى محمدى
سەرۆكى كۆمارى كوردستان لەمەباد لەلاپەرە (٣٢٢)ى كىتەبەكەى قدرى
جمىل پاشا/ زنار سلوپی) بلاوكراوھتەوھ.

شۆرشى درسىم (۱۹۳۶-۱۹۳۸)

لەدوای شۆرشى ئاگرىداغ و كاۋلكردىنى سەدان گوندو سووتاندىنى
ھەزاران خانوو وەكاۋلكردىنى رەزوباخ و ئاۋارەكردىنى دەيان ھەزار كوردو
دوورخستەنەۋەيان بۇ ناۋچە دوورەكان، ئىتر پزىمى تورك بۇ تەۋاۋكردىنى
ئەو نەخشەنەۋەيان لەشۆرشى پىران و ئاگرىداغدا بۇيان تەۋاۋ نەكرابوو،
بىرپارىدا ناۋچەى درسىمىش وەكو ناۋچەكانى پىران و ئارارات كاۋل بكات و
دانىشتەۋەكانى بەكۆمەل بگورزىتەۋەو لەخاكى نىشتەمانى خۇيان دوورىان
بختەۋەو بەشىۋەيەكى پەرەۋازەيى لەناۋچە تورك نىشەنەكانا بەزورەملى
نىشتەجىيان بكات بۇئەۋەى لەماۋەيەكى كەمدا وایان ئى بكات ھىچ
ھەستىكى كوردایەتيان تىادا نەمىنىت و لەبۆتەى رەگەزى توركدە
بتوینرىنەۋە.

لەبەرگى دوھەمدا، لەدوای شەپرى جىھانى يەكەم باسى راپەرىنىكى
ناۋچەى درسىم كرا لەرىزى زنجىرە راپەرىنەكانى پىش شۆرشى پىرانداۋ
باسى ئەۋە كرا توركەكان لەماۋەيەكى كەمدا توانىبوريان ئەو شۆرشە
دامركىننەۋە كە بەداخەۋە ھەندى لەسەركرەكانى ناۋچەى درسىم لەو
راپەرىنەدا كەمتەرخەميان كوردبوو، بەلاى شۆرشەكەدا نەچوبون، بۇ نمونە

(سەید رەزا)ی دەسەلاتداری ناوچەکە بىلایەن وەستاو لای وابوو حکومەت حسابى ئىو بىلایەنئییەى بۆ دەکات و نەیدەزانى پۆژیکیش دى پەلامارى ئەویش دەداو بەدەردى سەرکردهکانى تری کوردى لى دەکات و لەراستیدا لەدواى دامرکانەوہى شۆپشى ئاگریداغ نورەش ھاتە سەر ئىو، حکومەت بەئاشکرا دوزمنایەتى خۆى بەرامبەر دانیشتوانى ناوچەکە دەربرىو ساتیک سەید رەزا بۆى دەرکەوت حکومەت وازى لى ناھینئیت و حسابى بىلایەنئییەکەى جارانى بۆ ناکات ئیتەر ئەویش ناچاربوو، سەرکرديەتى شۆپشىكى تری گرته ئەستۆى خۆى بەلام تازە کارلەکار ترازابوو، حکومەت خۆى بەھیز کردبوو نەخشەى لەناوبردى کوردى کیشابوو بۆیە شۆپشەکەى درسیمیش بەسەرکرديەتى سەید رەزا وەکو شۆپشەکانى تر لەناوبرا.

باسەکانى ئەم بەشەى شۆپشى درسیم بریتین لەم باسانەى خوارەوہ:
 باسى یەکەم: ھەلئۆست لەباکورى کوردستان بەشئوہیەکى گشتى و لەناوچەى درسیم بەتایبەتى بەر لەدەستپیکردنى شۆپش.

باسى دوہەم: ھۆى دەستپیکردنى شۆپش و بەشداریوانى شۆپش و سەرکردهکانى شۆپش.

باسى سىئەم: سەرەتای دەستپیکردنى شۆپش و ڕووبەرۆو بوونەوہى شۆپشگێرەکانى درسیم بەرامبەر بەھیزەکانى حکومەت.

باسى چوارەم: شکانى شۆپش و سەرەنجامى شۆپش و سزادان دانیشتانو، ئاوارەکردنیان.

باسى پینجەم: ھەلئەسنگاندنى شۆپش و کەم و کووریەکانى.

ھەلۋىست لەباكورى كوردستان بەشيۋەيەكى گشتى ۋە لەناوچەي درسىم
بەتايىبەتى بەر لەدەسپىڭكردنى شۆرش

دواى ئەو ھەموو تاوانانەى توركەكان دژى دانىشتوانى ناوچەكانى
ئاراراتيان كوردبوو زۆرى پى ئەچوو دەستيانكرد بەھەرەشەكردن و سزادانى
دانىشتوانى درسىم و كوردىيان ناچاركرد دووبارە دەست بداتەو ە چەك و
شۆرشىكى تر دەست پى بكات و گەلىك سەرچاوە باسى ھەلۋىستى ئەو
پۇژانەى ئەو ناوچەيەيانكردوو ە لەم باسەدا ھەلۋىستەيەين كورتيەكى ئەو
سەرچاوانە بخەينە پيش چاۋ كەباسى ھەلۋىستيان كوردوو ە
بەرلەدەستپىڭكردنى شۆرش.

دەريارەى باوردۇخى پيش شۆرش، باسىل نىكتىن لەلاپەرە (۱۹۳)ى
كتىبەكەيدا سەرچاوە (۵۴) ئامارەى بۇ باسىكى (مارشال دابىرى) كوردوو ە
كە لەپۇژنامەى (لەماتان)ى ژمارەى پۇژى (۱/۱۲/۱۹۳۰)دا بلاۋى كوردۆتەو ە
كە وتوويەتى: شۆرشى كورد ھىشتا كۆتايى پى ئەھاتوو ە صلاح الدين
كوپرى شىخ سعید (مەبەستى شىخ سعیدى پىرانە) كەوختى خۇى
لەدادگايەكى توركدە زىندانكرايوو كەبەربوو ئەويش چو ە پال شۆرشگىرپانى

درسىم كه خويان ئاماده كرده بو بۇ شۆپش و جهندرمه كانى تورك له سالى (۱۹۳۳) دا هيرشيان كرده سهر (شيخ فخرى) له دهوروبه رى دياربكر داو دادگاي حكومه تى تورك كه دادگايه كى سوپايى بوو زنجيره يه ك بريارى له سالى (۱۹۳۴) دا دهر كرد بۇ له سيذاره دان و زيندان كردنى هه ميشه يى چەند كه سيك و له نيوان سالانى (۱۹۳۴-۱۹۳۷) دا كه حكومت هه ولى دابوو دهست به سهر هه لويستدا بگريئت راپه رينى (اسبارتا) له سالى (۱۹۳۵) دا به رپاكر كه (شيخ البديع الزمانى كوردى) تيايا به شدار بووبوو وه له ناوچه ي (موش) دا جوړه ياخى بوونيك پرويدا كه ياخى بووه كان بريارياندا هيج جوړه باجيك نه دن به حكومت و له نه نجامى نه مه دا شۆپشى درسىم (تونجلى) دهستى پيكر پاش نه وه ي حكومت دهستى كرده بوو به ده سدر يژيكر دن و كا و لكردنى خانووى نه و ديها تانه ي به شدارى يان كرده بوو له و راپه رين و ياخى بووندا.

باسيل نيكتين نه لى: نه گهر ده ته وى به ته واوه تى له دپنده يه تى و له تاوانى توركه كان بگه يت كتيبي (درسىم كردستان تاريخنده) بخوينه ره وه (مه به ستى باسيل نيكتين كتيبه كه ي نوري درسىم يه كه تيكوشه ريكي پوشن بيري كورد و هاوكارى سه يد ره زاي سه ر كرده ي شۆپشى درسىم بوه وه كو له داويدا چەند جاريك باسى ده كريت).

دهرباره ي هه لويستى به رله ده سپيكر دنى شۆپش، پروفيسور حسرتيان ئاماره ي بۇ به شيك له و مقاله يه كرده كه له رۆژنامه ي (Temps) ي پۆژى ۱۹۳۷/۸/۱۸ دا بلاوكرا وه ته وه كه باسى هه لويستى نه و پۆژانه ي به م شيوه يه ي خواره وه كرده وه:

((هەتا ئىستا نەتوانراوھ عەشایرەکانی کورد لەبۆتە ی پەگەزی تورکدا
 بتوینریتەوھ چونکە کێشەکە ئیجگار ئالۆزەو ژمارە ی ئەوانە ی حکومەتی
 تورک بەتاوانباریان دانەنیت زۆرن ئەمە ماوھ ی دوو سائە حکومەتی تورکیا
 یاسایەکی بێ سنووری دەرکردووە کە بەپێی ئەو یاسایە دەسلەتێکی زۆرو
 فراوان دراوھ بەوالیەکی سوپایی کە (عبدالله ئالب دوغان)ە، بۆ ئەوھ ی
 بتوانیت ھەموو دەسلەتێ خۆی بەکاربێنیت بۆ دابینکردنی ئاسایش
 لەناوچەکەداو ماوھ ی ئەوھ ی پێ دراوھ ھەموو جوړە پێگەیک بەکاربێنیت بۆ
 سەرگرتنی ئەو مەبەستە، بەلام لەوساوھ ھێشتا دەزگاکانی پاگەیانندی
 حکومەت ھیچ شتیکیان بلاونەکردۆتەوھ، ھەرچەند ئەو ھەنگاوانە ی
 حکومەت نابوی بۆسەرگرتنی نەخشەکە ی ھەتا پادەیک کاری خۆیانکردووە
 بەلام لەگەل ئەوھ شدا نەتوانراوھ کورد بێدەنگ بکات و ئەو ترسو لەرزە ی
 خرابووھ دلی دانیشتوانی (العزیز)وھ بۆ ترساندنیان ئەگەرچی لەسەرەتادا
 کاری خۆی کردبوو، بەلام ھەتاسەر ئەو ترسە درێژە ی نەکیشا.

لەسالی (١٩٣٤)دا حکومەت بپارییدا کاریکی وا بکریت ھەموو
 عەشیرەتەکانی ناوچە ی درسیم بخرینە ژێر کۆنترۆلەوھ و لەسەرەتادا
 بەزەبری پۆلیس و جەندرمەو پروپاگەندەو بلۆکراوھکانی ناو
 پوژنامەکانی تورک لەلایەن زاناو نوسەرانی تورک کە بلأویان دەکردوھ
 کەوا کوردە زازاکانی (درسیم) بەرەگەز دەچنەوھ سەر ئەو تورکانە ی
 لەدیزرەماندا لەدەشتەکانەوھ پوویان کردۆتە چیاکان و بەمە لەچاو
 تورکەکانی تردا لەباری زمان و پۆشنیری یەوھ جیاپوونەوھ
 دواکەوتوون، بەلام لەگەل ئەمە شدا ئەمانە ھەموویان بەپەرۆشن و

بەپەھرى دىئىسىيەمە ھەلئەدەن بىچنەۋە پىزى براھاۋولاتىيەكانى
خۇيان ۋە لەگەلىانا بىنەۋە بەيەك)).

حسرتيان لەكتىبەكەيدا ئامازى بۇ موسوعەيەكى توركى كرەۋە
(موسوعە الحياه) مجلدى ھوتەم، چاپى ئەستەمبول سالى ۱۹۳۲ گە
لەلاپەرە (۲۹۹۶) دا ۋوتراۋە لەيەكىك لەو بىنكانەى بۇ كورد تەرخانكراۋە
(دىيارە بىنكەى ئاۋارەكان) بوۋە، زۆربەى كوردەكانى كۆمارى توركىيا
بەزمانى توركى قسە دەكەن ۋە بارى ژيانىشىيان ھەرۋەكو تورك ۋايە
لەبەرئەۋە ئىمەى كارىيەدەستانى ھكومت ئەۋانە بەنەتەۋەيەكى تر
ناژمىرىن.

حسرتيان لەباسەكەيدا ئەلى: ھكومتى تورك بۇ سەرگرتنى ئەۋ
نەخشەيەى بۇ درسىمى ئامادەكردبوۋ بەمەبەستى دابىنكردنى ئاسايش،
ۋىلايەتىكى تازەى لە درسىمدا دروستكرد بەناۋى (تونجلى) بۇ ئەۋەى ناۋى
درسىم نەمىنىت ۋە ھىزىكى ھكومتى تىياداناۋ بىنكەيەكى بۇ دروستكردبو
بەزمانى توركى ۋە كارىيەدەستانى ھكومت بىلۋيان دەكرەۋە كەۋا
لەبەرئەۋەى زازاكان زمانى خۇيان بىرچۆتەۋە كە زمانى توركىيە، بۆيە
دووبارە فىرى زمانەكەى باۋوباپىرانى خۇيان دەكرىنەۋە بەشىۋەيەكى
پەسمى بەكارھىنانى ۋوشەى كورد قەدەغەكراۋ پىگەنەدرا بەھىچ كەسك
ئەۋ ۋوشەيە بەكاربىنىت ۋە پىگەش لەۋە گىرا كەجلى كوردى لەبەربىكرىت ۋە
گۇرانىش بەكوردى ياساغ كراۋ پىگەى لى گىرا.

سەرچاۋەيەكى تر كە برىتىيە لەگۇڧارى (the kurds) سەرچاۋە (۱)
ژمارە (۲۳) ى سالى ۱۹۸۲ باسى ئەۋەى كرەۋە چۆن ھكومتى تورك دۋاى
ئەۋەى لەپاش تەۋاۋىۋونى شەپى ئاگرىداغ دەستىكردبوۋ بەئاۋارەكردنى

كورد به پيئي ئەو ياسايەى لە سالى (١٩٣٢)دا دەرجووبوو، ئەو كوردانەى ئاوارەكران لەناوچەكان درسيم كە ئيمرۆ پيئي دەوتريت تونجلى، دانىشتوانى ئەو ناوچەىە هەرچەند شويئەكەيان زۆر گەورە نەبوو بەلام لەگەل ئەوەشدا دانىشتووەكانى خۇراگريوون و ساتيک سى فەيلەقى تورك پەلامارى ناوچەكەياندان توانيان تاسالى (١٩٣٨) بەرگرى لەخۆيان بکەن.

لەکوئايى باسى شۆرشى ئاگریداغدا - بەشى سيازدهەم - بارودۆخى كوردستان دواى شۆرشى ئاگریداغ باسى ئەو نەخشەو پيشنيازەمان كرد كە (عابد ئۆزمان - عابد عوسمان) ئامادەى كردبوو وەكو پرۆگراميک بۆ حكومەت بۆ ئەوەى ريگە لەبزوتنەوەى كورد بگريت جاريكىتر سەرەلنەداتەووە حكومەت بۆ بەجیهينانى ئەو نەخشەىە چەند ياسايەكى دەركرد كە لەو باسەدا ئاماژەيان بۆ كراوەو ئەوى مابووەو لەو نەخشەىە لەناوچەى درسيم و لەشۆرشى درسيمدا بەكارهينرا.

دەريارەى هەلويستى حوكمەتى تورك بۆ بەجى هينانى ئەو نەخشەىەو ئەو پيشنيارانەى لەناوچەى درسيمدا، دوكتۆر عزيز شەمزىنى لەلاپەرە (٩٥)ى كتيبەكەيدا سەرچاوە (٤١) بەم شيئەىە باسيكردووە:

لەسالى (١٩٣٥)دا توركەكان بۆ تەواوكردنى سياسەتى بەزۆر كردنى كورد بەتورك پويانكرده ناوچەى درسيم و بۆ سەرگرتنى مەبەستەكانيان پيويستىيان بەراگەياندينكى تيورى و لەشكركيئشى هەبوو، لەو پوووەو پۆژنامەى (تان) لەژمارەى پۆژى (١٨/٨/١٩٣٤)دا ئاماژەى بۆ ئەوە كردووە كە وتوويەتى:

(مەسەلەى بەتۈرك كۈردنى خېلەكانى كۈرد ھېشتا لەقۇناغى سەرەتايى دايە بەتايىبەتى پاش ئەۋەى ھەندى لا خەرىكى دەستتېۋەردانن لەكاروباردا كەبەمە كېشەكە ھەتا رادەيەك ئالۇزىى تى كەوتوۋە.

نزىكى دوو سال لەمەۋبەر (مەبەستى لەدۋاى دەر كۈردنى ئەۋ ياسايەى لەسالى ۱۹۳۲ دا دەر كرا كەلەكۇتايى باسى ئاگرىداغدا باسما نكردوۋە) سىستەمىكى تايىبەتى ھىنرايە كايەۋە كە بەپىى ئەۋە تىككراى دەسەلات ھەمۋى درا بەفەرماندەى سوپا كە (عبدالله ئالب دوغان) بوو، بەنيازى ئەۋەى ئاسايش و ھىمنى لەۋ ناۋچانەدا بەرپا بىت كە حكومت مەبەستى بوۋە).

دوكتۇر عزيز شىمىزنى لەكتىبەكەيدا ئامازەى بۇ بەشيك لەپاپۇرتەكەى - يا پىشنىازەكەى - عابدىن ئوزمان كۈردوۋە (بەداخەۋە باسى سەرچاۋەكەى نەكۈردوۋە) كەوتوۋىەتى ئەۋ پاپۇرتە برىتى بوە لە (۲۳) لاپەرە كە بەناۋى (مفتشىەتى گشتى ژمارە (۱)، مەكتەبى تايىبەتى) يەۋە ناردوۋىتى بۇ ۋەزارەتى ناوخۇى تۈركيا كە ۋەكو دوكتۇر شىمىزنى باسىكۈردوۋە كۈرتەۋ پۈختەى ئەۋ پاپۇرتە بەم جۇرە بوۋە:

((ئەم پاپۇرتە پاپۇرتىكى تايىبەتە بەچۇنىتى داپشتن و دەستنىشانكۈردنى سىياسەتى كاروبارى ناوخۇى ويلايەتەكانى سەر بەناۋچەى موفەتتىشىەتى گشتى يەكەم (ۋاتە ويلايەتەكانى بدلىس، دياربكر، وان، ھەكارى، موش، ماردىن، ئورفە، سىرت (سەرت) كە سەير ئەۋەيە ناۋچەى درسىم لەناۋ چۈرچىۋەى ئەم موفەتتىشىەتەدا ناۋى نەھاتوۋە).

پاڤۆرتەكە دەلێت: مەبەست لەپاڤۆرتەكە دەستەبەرکردنی مانەوای ناوچەكە وەك بەشیکی جیانەكراوە لەنیشتمانی تورك، بەتایبەتی ئەم ناوچەيە زۆر دەولەمەندە بەسامانی سەروشتی.

پوداوەكەي شیخ سەید زادهی بیروباوەری کوردایەتی بوو (دان نانی ئەم پێبەر و لێپرسراوەی تورك بەپراستی شۆرشەكەي شیخ سەیددا كە وتوویەتی شۆرشێکی ناسیونالستی بوو هەموو درۆو دەلەسەكانی كار بەدەستانی تورك و پۆژنامەكانیان بەدرۆ دەخاتەوێ كە هەمیشە ویستبویان ئەو شۆرشە بەیازی بوونیکی كۆنەپەرستانە لەقەڵەم بەدن). هەروەها ئەو پاپەڕینەي تر كە بەسەرکوردایەتی چەند كەسێك لەناو چیاكاندا هەلگیرسا وەك جولانەوێكەي (حاجۆ) و ئەوێ دانیشتوانی (ساسون) و پاپەڕینەكەي (ئاگریداغ)، ئەمانە هەموویان بەهەمان بیروباوەر زاخاودرابوون و ئەوانەي پڕوپاگەندە بۆ پوداوەكانی (زیلان) پڕوپاگەندە دەكەن ئەوانیش هەر بەهەمان شت پشت ئەستور بوون و چەتەكانی (علی جان)، (سەید خان) و دەست و پێوەندەكانیان كە لە (۸۰ - ۱۰۰) چەكدار پێكهااتبوون، هەروەها بزوتنەوێكەي (محمد یونس) و عبدالرحمەنی كۆپری لە (ملكان) كە ئیمپڕۆ خراوەتە سەر ناوچەي قەدەغەكراوی (ساسون) ئەمانە هەموویان زادهی بیروباوەری کوردایەتی و چەنەبازی و دەم درێژی بۆ مەبەستی و دەسپێنانی ئۆتۆنۆمی بەتایبەتی ناوبراو (كە مەبەستی محمد یونس) بەمەڵس و كەوتیا وەكو مامۆستایەكی ژیر دێتە بەرچاو، كەسانی تریش وەكو (فەرزەندی حەسەن نلی حەدۆ، یادۆ، علی خان، سەید خان، عزەت موسی، جبرانلی خالد، حەسەنەلی خالد، بدلیسی، زیبا) (مەبەست

يوسف ضياء بهگه) واحسان نوری پاشا و هی تر، هروده ها زیندوه کان و هم مردوده کان هموویان به پالەوان و تیکۆشەری نەتەوویی دادەنرێن.

ئەبێ دان بەو دا بنرێت کە پروپاگەندە ی دەرەو ی کوردستان لەو پەڕی برەودایە، لەبەرئەو ئەگەر بەزانیارییە گرنگەکانی دەنگ و باسە پەسمیەکان و تاییبەتەکان پشت بەبەستم دەتوانم بەناسانی بیروبۆچونەکانی خۆم بسەلمێنم:

چالاک ی بدرخانیه کان لەسوریه، پروپاگەندە و نامۆزگارییەکانی مارکسیزم لینینیزم لە (یریغان - نەرمەنیا ی سوڤیت)، چالاکیهکانی نەرمەنیهکانی دەرەو ی ولات و بێرارهکانی کۆنگرە ی کوردی لەیریغان، ئەمانە هموویان بەمەبەستی بوژانەو ی گیان و هەستی کوردایەتیە، خورت بون و درێژەپێدان بەو چالاک یانە زیانیکی زۆر دەگەیهنن بەنیشتمانەکانمان.

ئیمپرو کوردەکان ئەگەرچی بەیارمەتی نەرمەنیهکان هیچیان بەهێچ نەکردوو، بەلام بەتەمای ئەو ن لەکاتی کدا دەست بکەن بەپا پەڕین کە تورکیا سەری ئی شیوابی و گیروگرفت ی ناوخوا و شەڕی دەرەکی تەنگی پی هەلچینییت.

لەپراستیدا کوردو نەرمەنیهکان کە ئیمپرو لەسوریا دا گیرسا ونەتەو، ئەگەر بیانەو ی دەتوانن هێزکی چەکداری دە هەزار کەسی پیکەو هبنیز و کوردەکانی ناوخوا ی ولات پا پەڕینن و لەهەرکاتی کدا تورکیا تووشی تەنگەتاوی و تەنگ و چەلەمەیهکی سیاسی بوو ئەوسا پەلامار دەدەن و لەگەل کوردەکانی ناو ولاتدا هاریکاری دەکەن.

مەبەستم لەباسکردنی ئەم مەسەلانە بریتییه لەخۆدەربازکردن لەو زیانە ناوخوا ی دەرەکی یانە ی بەهۆی مەسەلە ی کوردەو تووشی کۆماری تورکیا

دەبىت و مەبەستەم دەستىنىشان كىردنى ئەو ھەنگاۋنان و كاراڭىيە كە پىۋىستە
بىرىن و بىرىن بۇ سەركوت كىردنى جولانە ھەكە كە دەبۋايە ئەم كارە زوۋ
بىرايە ھە خرايە تە ئىمىرۇ.

بۇ گەيشتەن بە مەبەستە كانمان ئايا پىۋىستە كام رىگا بىرىنە بەر؟ ئايا
پىۋىستە ئەو ناۋچەيەي لە (۱۶) پارىزگا - ويلايەت - كە كوردنشىن،
كەبەراستى ئەو شۋىنانە لە جوانى دىمەن و سامانى زۇردا بە ھەشتىكن بۇ
خۇيان، ئايا دەبى ئەو شۋىنانە بە شىكى جىيانە كراۋەي توركىا دابىرىن و
دانىشتۋە كوردەكەي بۇ يەكجارى بىرىن بە تورك ياخود ئەبى دىرژە بە
پىۋ شۋىنە بدەين كە چەند سالىكە پىپرەۋى دەكرىۋ كارگەيشتۋە بەۋەي
ناۋچەكە لە ژىر دەسەلاتى ھەمىشەيى و چاۋدىرى حكومت و ھىزەكانى
دەۋلەتدا بى؟

لىرەدا پىۋىستە رىز لەگەرە پىاۋانى ناۋچەكە بىرىن، بە پارە دىارى،
فرىوبدىرىن و چاۋيان تىرىكىرت و جۇرە نارامىيەك بە سەر ناۋچەكەدا
بە پىنرىت و ھەر بەزم و كىشەيەكەش لەدۋايدا پۈويدا پىۋىستە ھەنگاۋ
بە ھەنگاۋ چارەسەر بىرىت.

بەبرۋاى من، ئەگەر ھەل و مەرجى ناۋخۇۋ دەرەۋەي ولات لەبەرژەۋەندىي
خۇمانابى، پىۋىستە رىگاي يەكەم ھەلبىزىرىن بۇ ئەۋەي ئەو كەسانەي
لەدەرەۋەي سنورى پۇژەلەت و باشۇردا بۇ مەسەلەي كورد كار دەكەن
(مەبەستى كوردستانى ئىران و عىراقە) دەبى لەۋە تىبگەن و بىنە سەر ئەو
باۋەرەي لە ناۋخۇي ولاتدا كەس نىيە لەزمانيان بگات يا ھاۋەستى ئەۋان
بىت، بۇ سەرگرتن و بەجىنەينانى ئەم مەبەستانەش چەند رىگايەك ھەيە
پىۋىستە لە چەندىن لاۋە بە شىۋەيەكى رىك و پىك بۇ مەسەلەكە بچىن:

۱- پېښوښته تورکه کۆچەرەکان لە هەردوو لای پریگەوبانی سەرزمینی و هیلی شەمەندەفەری دەریاچە (وان) و پیدەشتەکانی (موش) و شارۆچکەکانی (بولانق) و (ملازکرد) ی پارێزگاکانی پۆژەلەت هەموویان نیشتهجی بکړین و بۆ بەجیهانی ئەم مەبەستە پېښوښته پۆژەیهکی چەند سالی بۆ ئاوەدانکردنەوهی ئەو شوینانە دابریژری و دابەشکردنی زهوی بەسەر کۆچەرەکانا و دەست بکړیت بەدروستکردن و ئاوەدانکردنەوهی دیهات لەو ناوچانەدا.

بۆ بەرپۆهبردنی کاروباری پۆژانە (ئەو شوینانە پېښوښته تاقمیک کارگێری هەمیشەیی دیاری بکړی لەشارەزایانی پزیشک، ئەندازیار، وەستاو شارەزای تکنیک و ئەگەر هەموو سالی (۳-۵) دیهاتی تورک نشینی سەد خیزانی بەبەردەوام نامادەبکړیت پیم وایە کارەکه مان زۆر سەرکەوتوو ئەبیت و ئەو دیهاتانەو مەسەلە بەتورک کردن و تواندنەوهی گەلیکی دواکەوتوو نەخویندەوار (مەبەستی کوردە) لەبۆتە گەلیکی پوناکبیری پێشکەوتوودا ئاساتر دەکات، ئەگینا کوردیکی شاخەوانی لەش ساغ و تەپۆش بەکابرایەکی ئاوارەو دەستکورت ناکړیت بەتورک لەبۆتە تورکدا ناتوینریتەوه، بەتایبەتی هەموو جل و بەرەشپرو دادپاوی ئەو کابرایە لەدەرپێیەکی سپی و کراسیکی شین بەولاوه هیچی تر نییە.. کابرایە نەخۆشی مەلاریای تی وروژابی، لەخانویەکی کۆندا بزێ، لەبرسانا هەلتروشکابی، نەخۆشی هەراسانی کردییت (مەبەستی تورکە ئەگەر حکومەت فرامۆشی بکات) و هەمیشە خەریکی ئەو بێ لەپریگە دادگاوه بێت بەخواهەن زهوی و زاری خۆی ئەو کابرایە چون دەتوانیت

بەئاسانى ئەو كوردە شاخاويىيە لەش و مېشك ساغە لەبۇتەى توركدە
بتوئىنيتەو؟!

ب- پېرژەى فيركردنى زمان:

ئەوانەى دەمانەى بيان توئىنيتەو لەزانكۆكانى توركيادا
پەرورەدىان بگەين پئويستە و ايان ئى بگەين لەجياتى زمانى كورد
بەزمانى توركى بدوئىن كە ئەمە كارىكى زۆر گرنگە لەبەرئەو پئويستە
بەر لەهەموو شتىك مندالەكانيان لەباوك و دايكەكانيان دوربەخەينەو
لەفیرگەى شەوى تايبەتدا (وەكو شوئىنى مەتيوخانەكان) كۆبكرىنەو
بۇ شوئىنى خەوتنيان قەرەوئەلىيان لەداروتەختەى ساكار بۇ دروست
بگەين و مامۇستاي لئووشاوە كارامەو بەتواناو باشيان بۇ تەرخان بگەين
كە فیرگەكانيان ببەن بەرپۆە بۇ ئەوەى ئەو منالانە بەگيان و هەستى
توركيزم پەرورەدەو گۆش بكرىن و پئويستە لەسەر دەولەت دام و
دەزگای پئويست بۇ ئەو مەبەستە ئامادەبكات و پئويستە زمانى توركى
بكريت بەتاكە زمانى ئاخافتن لەناو ئەو فیرگانەدا.

شان بەشانی ئەمە دەبى بەرنامەى تايبەت بەپرپاگانەدى
توركىستى و ريزگرتن لەگەرە پياوانى تورك ئامادەبكريت چونكە بەو
جۆرە پرپاگانەدە دەتوانرى گەرەپياوانى تورك لاى ئەو منالانە
خۆشەويست بكرىن و ماوەى ئەم پېرژەى سى سال بخايەنيت بەمەرجيك
هەموو منالیک هەر سالەى (۱۰ - ۱۱) مانگ لەخوئىندندا بىت و پاش ئەو
ماوەىە ياسايەكى تايبەتى دەرېكریت بۇ ئەوەى مەسەلەى تواندەو
وەك كارى كۆمىسيونەكانى ئى بىت.

ج- پېرژەى تواندەو:

پېم وايه پېژځى تواندنه وه له سى پشه دا جى به جى بکړيت.

۱- پشه ى نابوورى

۲- پشه ى تهنډروستى و کومه لايه تى

۳- پشه ى فهرهنگى

يه کم: کارتيکردنى نابوورى:

پيوسته دسه لاتى نابوورى تهنه بۇ نهو که سانه بسلميتريت که به يه کجارى وازيان له کوردايه تى هيناوه و پيوسته له پيگه ى نه نجومه نى ميللى يوه (دوکتور شمزيلى له وه رگيړانه کيدا بۇ کوردى به خانى گهل ناوى هيناوه) بازرگانه کان فيرېکړين چوڼ کاسبى بۇ خويان بکه ن و چوڼ له گهل کورده کانا هلس وکوت بکه ن و له گهل کورده شاخاويه کانا پيوسته به تورکى بدوين و پيوسته وا له کورد بکړيت چوڼ دهوله تى خوښ بويت و ليړه دا نابى پيگه به هيچ بازرگانىکى گهروک بدريت له خويوه وه له گونديک وه بچيت بۇ گونديکى تر، چونکه نهو بازرگانه گهروکه (چهرچى) که همبو جوړه کالايه کى وه کو پوڼ و هيلکه ده گوپرته وه وه يا به نرخیکى هه رزانى ده فروشى نه مه ده بپته هوى نه وه دپهاته کان به يه که وه به سترينه وه وه له نه نجامى نه مه دا له ناو خويانا به کوردى ده دوين و زورجاريش به پروياگانده و بلاوکردنه وه دى دهنگ وباس واله گوندنشینه کان ده که ن له شاروشاروچکه کان دورېکه ونه وه.

بۇ زورتر چه سپاندنى دسه لاتى مه لېه نده نابوريه ناوبراوه کانيش نه بى بۇ فهرمانبه ره کشتوکاليه کان و بۇ پزېشکه کان چه ند ولاخېک ترخان بکړيت

بۇ ئەۋەى ھەمىشە بەناۋ دىھاتەكانا بگەرپىن و پەيۋەندى بەلادىيەكانىشە
بكەن و بەتىكەلۇبوۋون و ئاخاقتن بەزمانى توركى پىۋىستە لەگەل ئەمەدا
پروپاگاندى پىۋىست بلۇبكرىتەۋە.

دوھەم: كارتىكردى تەندروستى و كۆمەلەيتى.

بۇ ئەۋەى كارتىكردى تەندروستى و كۆمەلەيتى ئەو ئەجامەى ھەيىت
كەخۇمان دەمانەۋىت سەربگرىت، پىۋىستە لىپرسراۋانى شارۇچكەكان
بەسۋارى ولاخ بەناۋ دىھاتەكانا بگەرپىن و پىۋەندى بەدىھاتەكانەۋە بكەن و
توركو كوردو قزلباش و على ئىلاھىەكان ھان بدەن ژنى يەكتەر بخۋازن و
سەرلەيەكترى بدەن و ئەو فەرمانبەر سەربازانەى لەپۇژ ئاۋاۋە پەۋانەى
ئاۋچە كوردنشىنەكان كراۋن ھەموۋىان ھان بدرىن ژنانى كورد بخۋازن و بۇ
ئەم مەبەستە پىۋىستە دەۋلەت زەۋى و زارىان بەسەردا دابەش بكات بۇ
ئەۋەى لەو ئاۋچانەدا جىگىر بىن.

راپۇرتەكەى عابد ئوزمان لەسەرى دەرواۋ دەئ:

بەر لەمەموو شتىك پىۋىستە بەھىچ شىۋەيەك ماۋە بەرۋناكېران و
فەرمانبەران و كارگوزارانى دەۋلەت نەدرىت بەزمانى كوردى بدوین
بەتايبەتى لەكاتى كارگردنداۋ تەنانت نابی فەرمانبەر لەگەل كارخوازە
لادىيەكانىشدا كە فېريان بەسەر زمانى توركىيەۋە نىيە لەگەلئانا بەزمانى
كوردى بدوین و ئەو فەرمانبەرەى بەكوردى بدوئ دەبى ھەر لەسەرەتاۋە
ئاگاداربكرىن كەنابى لەكاتى كارگردنداۋ زمانى كوردى بەكاربىنىت و ئەگەر
دوبارەشى كردهۋە پىۋىستە و رده و رده موۋچەكەى ئى بېرىت و لەدوايىدا
مەسەلەكە بوو بەشتىكى ئاسايى و ھەر فەرمانبەرىك زمانى كوردى
بەكارھىنا پىۋىستە لەسەر كار لا بېرىت و ئەبى ھەمو لىپرسراۋىكى دەزگای

حکومت و ھەموو ئەفسەریکی ئاسایش و پۆلیس لەبەجی ھینانی ئەم ئەرکە
خۆی بەبەرسیار بزانیت.

عابدین ئوزمان لەسەری ئەروا دەلیت:

پیش ئەوەی کۆتایی بەمەسەلە ی تۆاندنەو بەیئەم بەپیویستی دەزانم
سەرئەج بۆ چەند مەسەلە یەکی گرنگ ڕاکیشم کە بریتێه لە:

ئەو کوردانە ی لایان وایە ھەلۆیست و پوختاری نەرمی دەولەت زادە ی
سۆزو بەزەیی نییە بەلکو زادە ی ئەو کردەوانە یە کە خۆیان ئەنجامیان داو،
ھەرەھا ئەوانە ی دیھاتەکانیان کەوتۆتە سنووری ئەو ناوچە
قەدەغەکراوانە ی کە کاتی خۆی بەرھەڵستی دەولەتیان کردوو،
بەپروپاگەندەکانی دەرەوێ ولات خۆیان کردوو بەوابەستە، ئەمانە
ھەموویان یەک بابەتن و ھەموویان ئیجگار زیانبەخشن و لەسەریکی ترەو
زۆر گرانی بۆ ئێمە بیان تۆینینەو، لەبەرئەو پیویستە یەکە یەکە ئەوانە
دەستنیشان بکریڤ و لەدوایدا دەرپەڕیڤ، ئیمڕۆ کەس نازانیت ژمارە ی
ئەو جۆرە کەسانە چەندە، بەلام ئەم سال دەولەت بەژێرزارەکی بڕیاریداو
نزیکی سێ ھزار کەسیان لەناوچەکانی پوژئاوادا نیشتەجێ بکات و بەپینی
بەرنامە یەکی ڕیک و پیک لەماوہ ی (۱۵-۲۰) سالدا ئەوانە ی ناتۆینرینەو
بەیەکجاری لەناودەبریڤ و ئەوانە ی دەمیننەو بەیەکجاری بەفەرھەنگی
تورکی گوۆش دەکریڤ و بەبێ بەجیھینانی ئەمانە ی خوارەو مەسەلە ی
توانەو سەرناگریٹ.

۱- لەپروژە ی تۆاندنەو دا پیویستە:-

۱- پیویستە بایەخ و گرنگی یەکی تەواو بدریٹ بەئەنجومەنی میلی.

۲- بۇ خويندەنەۋى ھەۋالى ناۋ پۇژنامەۋ گۇلارەكان پىۋىستە پەرتوكخانەى تايىبەتى داىىن بىرىت.

۳- بۇ ناساندنى شوينەۋارى كۆنى تورك مۇزەخانەۋ پىشانگەى تايىبەتى دامەزىنرىت، تىپى گەپۇكى گۇرانى بنىرىت بۇ دىھاتەكان و سىنەماۋ ئىستگە دامەزىنرىت كە ئەمانە ھەمۋى ئەنجامى باشيان ئەبىت.

لەدۋاى ئەۋەى بۇچونى خۇم بەكورتى دەرپى دەرپارەى چۈنىتى تۈاندەۋەى بەزۋرە مىلى بەپىۋىستى دەزانم باسى ئەۋ مەسلەلەش بەكەمكەبەشۋەىەكى راستەۋخۇ پەيۋەندىان بەسەرگرتنى ئەۋ مەسلەلەمۋە ھەيە.

خالى يەگەم؛ بۇ لەناۋبردنى كوردايەتى، يا بۇ بەجىيەننى دامەزاندنى دەزگايەكى كارگىپى تۈندۈتۈل لەناۋچە كوردنشەكانا، پىۋىستە پىگەۋبانى تازە ھەبىت و ئەۋ پىگاۋبانانەى مەن بەپىۋىستى دەزانم چاك بىرىن بىرىتەن لە:

۱- پىگەى دىابىكر - سىلوان - مىكان - زىارەت - بىتلىس - رىقاتۋان.

ب- پىگەى زىارەت - سىرت - ھەكارى - بەروارى - جەناق - وان.

ج- پىگەى وان - باشقەلا - ھەكارى - بەروارى.

د- پىگەى ماردىن - ساۋور - مىدىان - كەرچۈش - سىرت.

ئەگەر ئەۋ پىگاۋبانانە بەناۋچەى دەسلەلاتى موفەتىشىەتى گشتى ژمارە

(۱)دا (كە عابدىن ئوسمان خۇى موفەتىشى گشتى ژمارە (۱) بوۋە). ئەۋا

ئەۋ موفەتىشىەتە كەمتەرخەمى ناكائو بەھەمۋو شىۋەيەك يارمەتى كاربەدەستان ئەدات.

بینگومان به چاککردنی ئەو پێگاوبانانە ناوچەکە هەم لەپەڕوی مادێ و هەم لەپەڕوی زارەکی یەو (مەبەست سەپاندنی زمانی تورکی بەسەر کوردان) گەشە دەکات و بەخۆرتی و بەرێک و پێکی دەبەستریتهوه بەدایکی نیشتمانەوه (کە مەبەست تورکیایە).

ئەو کوردانە ی لەبۆتە ی فەرھەنگی تورکدا ناتوێنەوه و ھەزاران پڕوپاگەندە ی کوردایەتی کاریان تی دەکات، بەپێویستی دەزانم بخۆینە گروپی کارەوه و لەکاتی کردنەوه ی ئەو پێگەوبانە تازاندا کە لکیان ئی وەرگیریت و لەھەمان کاتدا دەبی فێری زمانی تورکیش بکړین و ھەولێ تواندنەویان بدریت و نابێ هیچ چاوپۆشی یەکیان ئی بکړیت.

خالی دوھەم: پەییوەندی بەکوردەوه نەبە

خالی سێھەم بەجی بەجیکردنی پیشنیازەکانی ناو راپۆرتەکەم گەلی تۆرک بەختەوەر دەبیت و تورکیا بەرەو پیشەو دەبات.

ئەم راپۆرتەم دەخەمە بەردەمی بەرێو بەری دەولەتی مەزن (عصمت ئینونو) کە بۆ و دەسەڵاتی شادمانی و بەختەویری گەلی تۆرک لەسەرکەوتنیکەوه بەرەو سەرکەوتنیکێ تری دەبات و پۆژ لەدوای پۆژ تورکیا بەرەو پیشەو دەپوات.

من لەکاتی کەدا ئەم راپۆرتەم پیشکەش دەکەم، چارەسەرکردنی یەکیەک لەگێڕوگرفتەکانی ولاتەکەمان بەئەرکی سەرشارانی خۆم دادەنیم بۆ ئەو: دەربارە ی ئەو بڕیارو نامۆژگاری پێویست دەر بکړیت.

امزا/ موفەتیشی گشتی ناوچی ژمارە (١)

ئابدین ئوزمان

(عابدین عوسمان)

دەربارەى ئەو پاپۆرتەى ئابدىن ئۆزمان كە دوكتۇر شىمىزنى ديارە باسى
 پىشەكەى ئەو پاپۆرتەى كىرەووە كۆرتەىەكى ئى وەرگرتووە كە ژمارەى
 لاپەرەكانى ئەو پاپۆرتە (۲۳) لاپەرە بووە، بەلام زىنار سلوپی (قدرى جىمىل
 بەگ دىاربىرى) لەلاپەرە (۱۶۰) ى كىتەبەكەیدا سەرچاوە (۵۷) بەدووردىز
 باسى ناوەرپۆكى ئەو پاپۆرتەى كىرەووە پەخنى لەكەم و كۆرەكانى ئەو
 زانىارى و ژمارانەى گرتووە كە پاپۆرتەكە ئامارەى كىرەووە و توویەتى:

((ئەو زانىارىيانەى هەتا سالى (۱۹۲۴) لەدائىرەى قائىمقامىتى (بىلىجىك)
 داو لەدەزگاكانى تىرى وىلايەتەكانى پۆژەلاتدا هەلگىرابوون لەگەل ئەو
 سەرژمىرىيەى لەسالى (۱۹۲۷) دا كرابوو پىوون لەهەلەى ئاشكراو ژمارەى
 كورد دوو ئەوەندەى ئەو ژمارەىە بووە كە لەو پاپۆرتەدا (مەبەست ئەوەى
 ئابدىن ئۆزمانە) ئامارەى بۆ كىرەووە وەى ئەمەش برىتىيە لەوەى
 ژمارەىەكى زۆرى كورد نەخرابووە ناو ئەو سەرژمىرىيە كە مەبەستىش
 لەكەمكىرەووەى ژمارەى كورد ئەو بووە ئەو سەرژمىرىيەى پى پىنە
 بكىت كە لەداویدا لەسالى (۱۹۳۵) دا كرابوو.

بەپىي پاپۆرتەكەى ئابدىن ئۆزمان كوردى كىرەووە بەدوو بەشەو.

بەشى بەگەم: ئەو توركەنەى بوبوون بەكورد (كە و تراو ئەمانە هەمويان
 بەرەگەز تورك بوون بەلام لەداویدا بوبوونەو بەتورك وەكو زۆرجار لەباس و
 پۆژنامە توركەكانا بلاويان كىرەووە).

بەشى دوهم: ئەو كوردانەى نازانىت چۆن و لە چ كاتىكدا بوون بەكورد.
 بەپىي ئەو پاپۆرتە كە و توویەتى. ژمارەى كورد لەو ناوچانەدا
 (۱,۲۶۷,۵۷۳) كەس بوون بەلام تانىستە نەتوانراو لەناو ئەم ژمارەىەدا

بەشى يەكەم و دوھەم لىك جىيا بىكرىتەو، تەنھا ئەوھى پوون بۆتەو ئەوھىيە دانىشتوانى كورد پىتن لەنىوھى دانىشتوانى ناوچەكە كە ئەمە پاستىيە لەپووى رەئى گشتى جىھانىيەو زىيانىكى زۆرى ھەيە بۆ بەرژەوھەندىتى ولاتەكەمان (زنارسىلوپى لەپەراويزى لاپەرە (۱۶۱)ى كىتىبەكەيدا وتوويەتى بەپىنى سەرژمىرى پەسمى لەسالى (۱۹۶۵)دا دانىشتوانى توركيا برىتى بووھ لە (۳۱،۲۹۱،۲۰۷)و ئەوانەى بەزمانى كوردى قسەيان كوردوھ ژمارەيان (۲،۲۲۵،۷۷۸)كەس تۆماركراوھ (بىگومان كوردىكى زۆرىش ھەبوھ يا نەيانوئىراوھ بەكوردى قسەبەكەن و يالەترسى كاربەدەستانى تورك خويان بەكورد دانەناوھ لەئەنجامى ئەو ھەموو جەورو ستەمەوھ كە لەكورد كراوھ لەنىوان سالانى (۱۹۲۴ تا ۱۹۶۵) كە توركەكان خويان دانيان بەوھدا ناوھ بەزۆر كوردىيان لەبۆتەى توركدا تواندۆتەوھ.

بەپىنى راپۆرتەكەى ئابدىن ئۆزمان كەزناى سلوپى باسىكردوھ، عابدىن عوسمان وتوويەتى:

(لەپاستيدا لەناوچەكەدا كوردى تىادا نىيە بەئكو تەنھا ئەو توركەكانەى تىادايە كە تورك بوون و بوون بە كورد!!).

بەپاستى شىتىكى پىر لەسەيرو سەمەرەيە كەبوترى توركى واھەبووبىت بووبىت بەكورد، لەھەمووشى سەيرتر نە عابدىن ئۆزمان و نەنووسەران و پۆژنامە توركىەكان كە ھەمىشە ئەو قەوانەيان لىداوھتەو جارىك لەجاران نەيان وتوھ: ھۆى چى بوھ كە تورك خۆى كوردىت بە كوردا ئايا كورد پۆژىك لەپۆژان دەولەت و حكومەت و دەسلەلاتىكى ئەوتۆى ھەبوھ بەزۆر ئەو توركەكانە بىكات بەكورد وەكو چۆن توركەكان بەئاشكراو بەزورە مىلى كوردىيان كوردبوو بەتورك!!

ئەگەر توركەكان لەم پوۋەۋە ھېچ بەلگەيەكيان بەدەستەۋە نىيە كەبۇچى
 تورك بۈە بەكورد، بەلام بەپىچەۋانەۋە كورد بەلگەيەكى زۆر بەھىزى
 بەدەستەۋەيە كەچۇن ھەندى لەكوردەكان لەكاتى خۇيدا بوون بەتورك و
 ئەگەر توركە پۇشتبىرەكان چاۋىك بگيپن بەشرفنامەى شرفخانى بدليسى دا
 كە بەناشكرا وتۋويەتى؛ ژمارەيەكى زۆر لەكوردەكان ھەزىانكردوۋە
 جنسىەى عوسمانىيان دەستگىرىپىت و لاشيان وابوۋە كوردو تورك
 ھەردوۋلايان موسولمانى سوننى مەزھەب بون و لەبەرئەۋە پشتاۋپشت
 خۇيان بەتورك تۆماركردوۋە.

ئابدىن ئوزمان لەگەل ئەۋ ھەموو بۇچوۋە پەر لەپىچ و پەنايەى
 دەربارەى كورد دەرى برىۋە نەيتۋانىۋە لەراستىيەك لايدا كەوتۋويەتى:
 ((ھەستى نەتەۋايەتى لاي كوردەكان ئەۋەندە بەھىز بوۋە كە توركەكانى
 دراۋسىيان تواناي ئەۋەيان نەبوۋە لەناو بۆتەى خۇيانا كوردەكان
 بتۋىننەۋە... لاي كوردەكان بىرۋاۋەرى نەتەۋايەتى و سەرەخۇيى
 بەشىۋەيەك بلأوبوبوۋە كە مېشكى كوردەكانى ناۋچەكەى پىركردبوۋ)).

بىگومان عابدىن ئوزمان ئەم راستىيەى بۆيە وابەزەقى و بەناشكرا
 باسكردوۋە لەپاۋرتەكەيدا بۇ ئەۋەى كاربەدەستانى ھكۈمەتەكەى خۇى
 ناچارىكاۋ ھانىيان بدات بەۋپەرى توندوتىژىيەۋە خەرىكى تۋاندنەۋەى
 كوردىن لەبۆتەى توركدا.

زئار سلۋپى لەكتىبەكەيدا دەربارەى ئەۋەى عابدىن عوسمان وتۋويەتى
 كوردەكان تورك بون بەرەگەن بەلام لەماۋەيەكدا بون بەكورد بۆيە پىۋىستە
 بگەپنەۋە پىزى برا توركەكان و دەربارەى ئەمە پوى دەمى كردۆتە ئابدىن
 ئوزمان و پىيى دەلىت:

((باشە ئەگەر ئەو لای وایە کورد بەرەگەز تورک بوون بۆچی ناچیت
 سەیری لاپەرەکانی ناو فایلەکانی دادگاکی تورک بکات کەچۆن کوردەکان
 لەبەردەمی دادگاوە لەبەردەمی پەتی قەنارەدا ئامادە نەبوون لەکوردایەتی
 خۆیان لادەن و بەپێچەوانەو ھاواریان دەکرد بژی کوردو کوردستان؟؟
 ئەگەر لای وایە ئەوانە تورک بوون ئیتەر بۆچی لەشوینەکانی خۆیان
 ھەڵیان دەکەندن و ئاوارەیان دەکردن بۆ ناوچە تورک نشینەکان؟

زنار سلوپی لەلاپەرە (١٦٧)ی کتیبەکەیدا باسی مۆتەمەرەکی
 (یریقان)ی کردوو کە ئابەدین ئوزمان وتووەتی ئەو مۆتەمرە بۆ دژایەتی
 تورکیا تەرخانکراو، ئەوەی ئەو کونفرانسە کۆبونەوێکی میژوویی بوو
 وەکو زنار سلوپی باسیکردوو، بەپێیستم زانی بێارەکانی ئەو
 کۆبونەوێ بەخەمە پیش چا.

(ا) پاککردنەوێ میشکی پۆشنییرانی کورد لەکارتییکردنی پۆشنییرانی
 تورک.

(ب) لیکۆلینەو دەربارە پەرگەزو میژووی کورد لەسەر بناغە بەلگە
 میژووییەکان و ئامادەکردنی نەخشە کوردستان.
 (ت) لیکۆلینەو بۆ دەستنیشانکردنی پەيوەندی پەرگەزی نیوان کوردو
 یزیدی و ئەرمنی.

(ج) یەکخستنی شیوەکانی زمانی کوردی بەنیازی سازکردنی زمانیک
 یەکگرتوو، وە خویندنی دەستوری زمانی کوردی و دانانی قاموسیکی
 کوردی لەگەڵ ئەبجەدیەتیکی (ئەلف با) تایبەتی بۆ نووسینی کورد.
 ھەرەکو زنار سلوپی باسیکردوو، وەرامی ئابەدین ئوزمان بۆ ئەو
 برایانە یریقان ئەو بوو و توووەتی: ھەمووی دژی بەرژەوێندی دەولەتی،

ئىمەو ئەو دەولەتەنەشە كە كوردیان تیدا نیشتهجی بوە (مەبەستی ئێران و عێراق و سوریا بوە).

زنار سلوپی دەربارەى ئەو پاپۆرت و پێشنیازەى عابدین ئوزمان بۆ حکومەتى تورکیای ئامادەکردوو و تووێهەتى کاشکی ئەو کابرا ئی پرسیراوەى تورک دەرسێکی وەرگیرتایە لەو وتارەى (ماکنمارا)ى وەزیری بەرگری حکومەتى ئەمریکا لەکاتى مناقشەکردنى بۆجەى سوپای ئەمریکادا بۆ سالى ۱۹۶۵ لەکۆنگرێسى ئەمریکادا (لام وایە ئەبوايە بى ووتایە لەدوايیدا دەبوو دەرسى وەرگیرتایە چونکە ئابدین ئوزمان پاپۆرتەکەى لەسالانى سەیهکانا ئامادەکردوو کە هیشتا وتارەکەى (ماکنمارا) نەزانرابوو.

((لەرۆژەلاتى ناوەراستدا هیچ جۆرە ئاسایشێک بەرپانابیت هەتا ئەم سێ شتەى خوارەووە چارەسەر نەکریت:

- ۱- ئاشتبونەوێ دەولەتانی عەرەب لەگەڵ حکومەتى ئیسرائیلدا.
- ۲- سازکردنى دۆستایەتیەکی باش لەنیوان دەولەتە عەرەبیەکان لەناوخیانا.

۳- دابینکردنى مافی کەمایەتیەکانى کورد لەناوچەکانى پۆژەهەلاتى ناوەراستدا.

زنار سلوپی لەلایەرە (۱۶۸)ى کتیبەکەیدا ئاماژەى بۆ سەرئەنج و بۆچونێکی تری عابدین ئوسمان کردوو کە لەپاپۆرتەکەیدا و تووێهەتى: ((لەدەرەو، نزیکى دە پێکخراوى کورد بەناوى جۆرەجۆرە هیە هەموویان هەولێ دروستبونى دەولەتى کوردستانی گەرە ئەدەن و داوا لەولاتان کراوە یارمەتیا بەدەن بۆ گەیشتن بەو مەبەستە، ئەو پێکخراوانە

هەرچه‌نده هه‌موویان هاوکاری له‌گه‌ڵ یه‌کتر ده‌که‌ن به‌لام ئیم‌پرو هینشتا توانای ئه‌وه‌یان نیه هیچ سه‌رکه‌وتنیک وه‌ده‌ست بێنن چاوه‌روانی هه‌ل و ده‌رفه‌تیکى له‌بار ده‌که‌ن، بۆیه پێویسته له‌سه‌رمان به‌توندوتیژی و به‌شیویه‌کی کاریگه‌رانه دژی ئه‌وانه کاریکه‌ین که له‌سواریادا ده‌هزار کوردی ئه‌وى خۆيانى بۆ ئاماده‌ده‌که‌ن و ئه‌بێ به‌هه‌موومان هه‌ولێ پوچه‌لکردنى ئه‌و ته‌قه‌لايه‌ به‌هین)).

زنار سلوپی له‌لاپه‌ره (١٦٩) دا له‌سه‌ری ده‌روات و ده‌لیت:

((عابدين ئوسمان پيشنیاى ئه‌وى کردووه که ئه‌و ملیونه کوردی له‌ناوچه‌ی موفه‌تیشیه‌تى یه‌که‌مدا ده‌ژین (ئه‌م به‌شه له‌ژێر ده‌سته‌لاتى ئایدین ئۆزمان دابوه) که شوینه‌که‌یان هه‌روه‌کو به‌هه‌شت وایه له‌ناو خاکی نیشتمانى تورکدا، پێگه‌ی ئه‌وه‌یان ئی بگه‌ریت که‌نه‌توانن هیچ جو‌ره جم‌وجۆلیک به‌که‌ن ئه‌و جم‌وجۆله‌ بچوک بی‌ت یاخود گه‌وره‌و پێویسته له‌وانه‌ی ده‌روه‌ش بگه‌یه‌نریت له‌وانه‌ی له‌چالاکی‌دان بۆ نه‌ته‌وايه‌تى کورد که‌وا له‌و شوینانه‌دا که‌سیکی وای تیا‌دا نه‌ماوه له‌زمانه‌که‌ی ئه‌وان بگات یاخود هه‌ستیان وه‌کو هه‌ستی ئه‌وان واییت)).

لێره‌دا ووتیه‌کی توفیق فکرتی شاعرونووسه‌ری تورک دیته‌وه‌به‌رچاو که‌کاتى خۆی وتوویه‌تى ((دنیا هه‌میشه هه‌روا تاریک نابیت، چونکه هه‌مووشه‌ویک پوژنیکى خۆشیشی به‌دوادا دیت)).

عابدين له‌شویننیکى تری راپۆرته‌که‌یدا وتوویه‌تى:

((به‌لێ، ئه‌و شه‌عه‌به دوا که‌وتووێ له‌شارستانیه‌تى دواکه‌وتوووه (مه‌به‌ستی کورده)، ئه‌و تورکانه‌ی هینراوه‌ته‌ ناویانه‌وه، ئه‌وانه‌ی حکومه‌ت هیناوانی هه‌تا چاره‌سه‌ری کیشه‌کانیان نه‌کړیت و پوشته‌و په‌رداخ نه‌کړین و

له نه خوښی ملاریای ناوړنجه کان پزگاریان نه بیټ ټایا چوڼ ده توان
 به ئاسانی نه و کورده دواکه وتوانه له ناو بوته ی خوښانا بتویننه وه؟؟ ټایا
 سوودی بوونی نه و تورکانه چی یه له وناو چاندا نه گهر هل وده رفعتی له بارو
 باشیان بو نه پرده خسیتریت و ژیانکی باشیان بو دابین نه کریت و چوڼ
 ده توانن جینگه ی نه و چهند ملیوڼ که سه بگر نه وه که له وناو چه وه
 ده گوینرینه وه بو شوینی تر؟

(لیره دا عابدین عوسمان به ئاشکرا دانی به وه دا ناو که کورده
 گوینراره کان چهند ملیوڼیک بوون).

زنار سلوپی له لاپره /۱۷۱ی کتیبه کهیدا باسی عصمت ئینونوی کردوه
 له سالی (۱۹۳۵) دا ساتیک چوه بو کوردستان و له دهشتاییهکانی دیار بگردا
 چاوی به چهند داماوکی نیشته چی بوو که وتوه (که دیاره کورد بوون) و
 به لوت بهرزییه که وه ئی پرسیون و پی ی ووتوون:

((لام وایه له سایه ی خواوه ئیسته ئیوه له و تورکانه وه که له ده ورو به رتانا
 ده ژین فیری هندی شت بوون؟ له وهرامدا گهنجیک پیی ده لیت:

((به لی جه نابی پاشا، ئیمه به هو ی نه وانه وه فیری کوردی بوین... عصمت
 له وهرامی نه مه دا به گهنجه که ده لیت: کوپم شتیکی زور باشه گهر پی او فیری
 چهند زمانیک بیت))

ئابدین ئوسمان له راپورته کهیدا داوای له حکومت کردوه
 له وشوینانه دا که کوردی بو گوینراره ته وه قوتا بخانه ی تایبه تی بکریته وه
 بو فیروونی زمانی تورکی و به شی داخلی بکریته وه به تایبه تی
 له ناوچهکانی (کافاشا-له ویلایتی وان) و له (بیت الشباب-له ههکاری) و
 له (هیزان-له بدلیس) و له (ملازکرد-له موش) و له (برناری-له سیرت) و

له (ئىقلى شىرتى - له دىيارىكى) و له (دىرىك - له ماردىن) و له (ویرانشهر - له ئورفە) بۇنەوہى له پىگەى ئەو قوتابخانەوہ بىرى كوردایەتى له میشىكى ئەو مندالانەدا نهیلریت.

زنار سلۆپى بۆ وەرامى ئەو پیشنیازەى ئابدین ئوسمان وتوویەتى: کاشكى نووسەرى ئەو راپۆرتە گەشتەکەى (ئەولیا چلبى) بخوینیتەوہ کەوتوویەتى:

((پلەو رادەى زانیاری و خویندەواری له شوینىكى وەکو (بدلیس) دا کەمرکزی ئەمارەتى (پۆژەكى) بوە, زۆرباشتر و بەرزتر بوە لەهى دانىشتوانى ناوچەکانى تری ناو ئىمپراتۆرىتى عوسمانى)).

عابدین ئوسمان له کۆتایى راپۆرتەکیدە دانى بەراستىە کدا ناوہ کە وتوویەتى:

((له گەل ئەو هەموو تەقەلایانەى دەدریت بۆ تواندەوہى كورد له ناو بۆتەى نەتەوہى تورکدا له ناوچەى ژێر دەسلەلاتى حکومەتدا و ئەو هەموو هەولەى دەدریت بۆ نههیشتنى هەستى نەتەوايەتیی كورد له ناو میشىكى ئەوانەدا بەهۆى ئەو كوردانەى ترەوہ کە له شوینەکانى تردا هەن کەئەو یاسایەیان بەسەردا نەسەپینراوہ و هیشتا هات و چۆى نۆوانیان له گەل یەکتىردا هەرمماوہ سەرۆکەکانیان یارمەتیان دەدەن, بەمە دووبارە هەستیان دەبزوینریتەوہ))

تائیرە بریتى بوو له باسى راپۆرتەکەى عابدین ئوسمان هەروەکو دوکتور عزیز شەمزىنى و زنار سلۆپى باسیانکردوہ و دەربارەى هەمان راپۆرت (کریس کوچرا) ش له کتیبەکیدە سەرچاوہ/ ٤١ کورتەى هەمان راپۆرتى باسیکردوہ و وتوویەتى:

((دەولەتى تورکيا لەسالى (۱۹۳۲) بەدواوە ياسای پەرەوازەکردنى کوردی دەرکردو لەسەرەتادا بېریاریدا نابى هیچ مندالىک ھەرلە مندالىھو بەتورکی نەبىت. نابى بەھىچ زمانىکی تر بدویت و عابدىن ئوسمان داواى لەحکومەتەکیى خۆی کردبوو دەستەلاتىکی تەواو بدريت بەدادگا تايبەتیهکان بۆئەوھى ھەموو عەشیرەتەکانى کورد ناچاربکړین لەژێر چەتری ئێو ياسایە دا بژین و بۆ سەرگرتنى ئێو مەبەستە ھەروەکو (پروفیسور بیلى) باسى ياسای سالى (۱۹۳۷) ی کردووە کەچۆن بەپێى ئێم ياسایە ھەموو کتیب و چاپەمەنى و بلاوکراوھیک بەزمانى تورکی نەبوايە ھەمووی قەدەغە کرابوو.

ئەو پۆژانەدا پۆژنامەى (سون تلگراف) کەلە ئاستەمبولەو دەرەچوو ئەگەرچى ئێو پۆژنامەيە سەرەبە حکومەت بوو بەلام تەنها لەبەر ئەوھى لەباسیکدا شتیکی بلاوکردبوووە کەبەدلى کاربەدەستانى حکومەت نەبوو ئێو پۆژنامەيەش داخرا)).

زنار سلۆپی لەلایەن ۱۷۶ ی کتیبەکەیدا دەربارەى بارودۆخى ئێو پۆژانەو ھەلوێستى حکومەتى تورک بەرامبەر بەکوردو بەجێھێنانى نەخشەى تواندەنەوھى کورد لەبۆتەى نەتەوھى تورکدا وتوویەتى:

((لەگەل ئێو ھەموو زۆلم و جەورو ستەمو چەوساندنەوھو ناپیاوھتىيەى کاربەدەستانى تورک لەگەل کورددا کردبوویان، تورکی واش ھەبوو بەویژدان بوو بەچاوى پەرگەز پەرستەکانى تورکەو سەیری کوردی نەکردووە بۆنمونەى ئەمە نامازەى بۆ باسى موفەکیرىکی تورک کردووە (بەداخەو نامازەى بۆ ناوھەکەى نەکردووە) کەلە پۆژنامەى (دوغرى یۆل-پینگەى راست) ی

ژماره/٧٤٥ ی پۆزی(١٧/ئایاری/١٩٣٢)دا بلاوکراوه تـه وه لـه ژێر ناوی(کوردەکان چی یان دەوی و پێویستە چی یان بدریٲتی؟)که وتووێه تی: ((ساله هایا تورکیا تووشی سهریه شه وه هه ره شهیه کی گه وه بوه به هه یی پاپه رینه کانی کورده وه وه له م دواییه دا ژماره یه که له کورده کانی ناو خاکی ئێران و عراق چه ند جارێک پاپه ریون، به تایبه تی پاپه رینی بارزانیه کان سهرنجیکی تایبه تی پراکیشاوه، ئیمه ش له م هه لویسته دا پێویسته به یو بۆچوونی خۆمان ده رباره ی کیشه ی کورد بۆ میللته که مان به یون بکهینه وه که هه ندی جار پۆژنامه کانمان هه وال و ده نگ و باسی له یه که نه چیه و بلاوده که نه وه ده رباره ی هه ریه که له و پاپه رینه وه بۆ نه وه ی به توانین ئه و شتانه به یون بکهینه وه که سوودی هه ردوشه عبه که ی تیادایه (مه به ست تورک و کورد) و چاره سه ری کیشه ی کوردیش بکریٲ به تایبه تی کوردستانی تورکیا و ئه بی به رله هه موو شتی که نه وه بخریٲه به رچا و که بزوتنه وه ی نه ته وایه تی به شیوه یه کی گشتی له دای شه ری یه که می جیهانی کاریکی ته وای کردۆته سه رباری سیاسی و کۆمه لایه تی و ژیا نی تایبه تی هه مره میللته ان به گه وه و به یوکیانه وه ئه گه ر به قولی به جیته سه رباسی کورد بۆمان به یون ده بیٲه وه هه موو بزوتنه وه کانی کورد بۆ ده سگیر بوونی مافی خۆیان بوه، به لām حکومه تی جمه وری تورکیا له جیا تی نه وه ی دان به هه له کانی پابردوی خۆیدا بنیٲ و چاره سه ری کیشه که بکات و سیاسه تیکی تازه بگریٲه به ر ده رباره ی میللته تی کورد که چی به هه له وای بۆ حسابکراوه که جیگه ی مه ترسی به بۆ تورک ئیتر کاتی نه وه ها ته واز له بۆچوونه پـه هه لانه ی پێشوو به یئیریٲ چونکه چه ندان سه ده یه هه ردوو میللته که پێکه وه ژیا ون و له گه ل نه وه شدا ما وه ی نیو سه ده یه کورده کانی فیتری زمان،

تورکی بون و ژماره یه کی زۆر له پۆشنییرانیان له قوتابخانه تورکی یه کانا خویندوویانه، به لām له گهل نهوهشدا دان به بوونی میلله تی کوردا نه نریت کورد وائی بکریت هه می شه له گه لمانا ناریک بیت چونکه هیچ سوودیك له ودا نابینریت که تو به کوردیک بلای یت تو تورکی و، ئیمه نه گهر ئیمه بلین کوردستان نیه و شتیك نیه پیی بوتریت کوردستان له راستیدا شتیك لهو راستیه کهم ناکه ینبوه کوردستان هه ره یه و ده مینیت و راستترین ههنگاو بریتیه له وهی دان به شه عبی کوردو به ولاتی کوردا بنریت.

ههنگاوی دوه می پیویست نه وه یه تورک به برایه کی گهره ی کورد حساب بکریت و بۆنه وهی نهو برایه تیه به هیز بکریت پیویسته به دهنگ داخواییه کانی کورده و ده بچین وه نه گهر ئیمه باری ژیان بۆ خه لکی تر به هیز بکه ین بۆ نهوا خو شمانی پی به هیز ده بین که له راستیدا نه مه ریبازی ژیا نه. بانه ختیك سهیری حکومه تی بریتانیای گهره بکه ین بۆ نه وه ی بزانی چ جوړه سیاسه تیك به کار دهینیت بهرام بهر به وانه ی ئینگلیز نین و بزانی تا چ راده یه ک ریز له دانیش توانی میصرو استرالیای کنداو شوینه کانی تر ده گریست، له راستیدا ئینگلیز له تورک با شتر نین به لām سوودو بهر چه وهندیی خو یان وای لی کردون نهو جوړه هه لو یسته بگر نه بهر له گهل میلله تانی تر دا.

ئایا دانانی روسیا به جمه ور ییه ته کانی جورجیا و نه ره نیا و نه وانی تر نمونه یه کی زۆر باش نین که له هه ندیکیا نا قوتابخانه شیان بۆ کورده کان کرد و ته وه که ژماره ی کورد لهو شو یانه دا په نجا هه زار کهس ده بن و له مۆسکو نه کادی میی زانیاری روس له مۆسکو نه بجه دیه تیکی تاییه تی

بۇ كورد داناۋە (مەبەستى ئەو ئەلف بايەيە كە پۇژنامەى پى ياتازەى
پى دەرئەچوو لە ئەرمەنىا) پىۋىستە دەرس و پەندىكى باش لە
هەلۋىستى ئىنگلىز ۋەرىگرىن بەرامبەر بە ئىرلەندە.... ئاىا حكومەتى
برىتانىا تواناى ئەۋەى نىە سزای ئىرلەندىيەكان بەن بەرامبەر بە ۋە ۋە
داخۋازىيە زۆر قورسانەى لە ئىنگلىزەكانىان داۋاكر دېوو..

ۋەروە ۋە ۋەلۋىستى فرىسە بەرامبەر بەسورىا كە ۋەندىكەس بە ۋە ۋە
ۋاى لىك ئەدەنەۋە ئەۋشەنەيىەى فرىسە لەبەر لاۋازىيەتى لەكاتىكدا ئەمە
ماناى لىكدانەۋە دووربىنى ۋە ۋەيىزى دەستەلاتىتى.

پىۋىستە توركىا لەسەر پىبازى ئىران ۋە عراق نەروات بەرپۋە بەرامبەر
بەكورد چونكە توركىا دەۋلەتىكى گەۋرەيە ۋە شوپىن ۋە پلەيەكى بەرزى
ۋەيە لەپرووى سىياسەتى دەۋلەتانەۋە ۋە پىۋىستە بچىتە سەر پىبازى
مىللەتانى پىشكەوتوى جىهان لەپرووى ئايدۆلۋجىن ۋە ئابورى ۋە
كۆمەلەيەتى ۋە سىياسىيەۋە. ۋەچەند توركىا لەپرووى سىياسى ۋە
كۆمەلەيەتيەۋە بەيەكىك لە پىشكەوتوتتەن دەۋلەتى پۇژەلانى
ناۋەپاست دەژمىرەت بەلام ئەمە ئەۋە ناگەيەنەت كەنابى كوردىش ۋەكو
مىللەتانى تىرى ئى بىت.

ئەگەر تورك پىگە بەن بەكورد ۋەكو ۋەلاتانى ئەۋروپا چۆن دەكەن
توركىش پىگا بدات بەكورد زمانى خۆى بەكار بەيىت ۋە پۇژنامەكانىان
بەكوردى بلأوبكەنەۋە ۋە خويىندن لەقوتابخانەكانىانا بەزمانى كوردى بىت
ئەۋسا بۆيان دەرئەكەۋى كورد چۆن پىبازىكى تازە دەگرىتەبەر
كەسوۋدى بۆۋەردوۋ شەعبى تورك ۋە كورد دەبىت.

لاموايه وبگره دلنياشم لهوہى ساتيک کورد داواى سەر به خوہى دہکات
 لەمەمان کاتيشدا ئارەزووى ئەو دہکات لەچوار چيۆہى زمانى
 نەتەوايەتیی و پەروشت و تەقالیدى خویدا بژى و لەسەر تورکیش
 پيۆستە وەکو برا گەورەيەکی کورد ئەو داخوایانەى بەجى بێنیت و
 مافى نەتەوايەتیی خوایان بۆ موسوگەر بکات و لاموايه تورک توانای
 ئەوہشى ھەيە ئەگەر کورد داواى شتى لەوہش زیاترى کرد پيۆستە
 دەست نەنریت بە پرویانەوہ.

ئەو میللەتە زیرەکو سەر بەستى پەرور و ئازايە بکريت بەدوست و
 ھاوکارى تورک و خوہى بەکوپیکی دلسۆزى دایکی نیشتمان دابنیت.

بەداخوہ ھەندى لەکوردەکان لەسەر ھەندى داخوایى تۆزیک پەلەدەکن،
 بەلام ئەمەش مانای ئەوہنیە ئەو پەلەکردنەیان ببیتە ھۆى دوژمنایەتى و
 ئەبى راستى يەك ھەيە بخريتەبەر چارو فەرامۆش نەکريت ئەويش ئەوہیە:
 ئەوہى بەنووکى شيرۆ پم دروست دەرکريت بەنووکى شيرۆ پمیش
 دەرپووخينریت و لەناو دەرچیت، بۆيە پيۆستە پيۆہندى کۆمەلایەتى
 بناغەکەى لەسەر خوہشەويستى داریژریت کەبەمە ئەو پەيپوہندییە خۇپاگر
 دەبیت و ئەمە ئەو رێبازەيە کە تورک پيۆستە لەگەل کوردا بیکريتەبەر).

لەر استیدا لەداواى خویندەوہى ئەوباسەى لەپۆژنامەى (دوغرى يۆل)ى
 تورکیدا بلاوکراوہ تەوہ بەپيۆنوسى تورکیکی پۆشنیرۆ دوربینى بەویردان
 چەند سەرنجیک دینە پيش چاو:

۱- دورنیه ئەوباسە لەلایەن پۆشنیریکى تورکی ئەو سەردەمەى وەکو
 یشار کمال و اسماعیل بيشکچى ئەم سەردەمەوہ نوسرايیت کە زۆر
 دوربینانە ويستوویەتى خزمەتى پاشەپۆژى تورک و دەولەتى تورکیاش

بكات، بەلەم دورنىيە ئاخۇ ئەم نووسەرە لەدواي ئەوباسەي بيانوي
پيگراو و زىندان كراو يانا؟ وەئاي ئەم پۇژنامەيە لەدواي بلۆكرەنەو
ئەم باسە داخراو يانا؟

۲- بەرلەمە باسيكى كريس كوچرامان بلۆكرەنەو كەلەم باسەيدا
وتوويەتي:

(پۇژنامەي سون تلگراف) كەلە ئەستەمبول دەردەچوو، لەگەل ئەو شەدا
پۇژنامەكە سەربە حكومت و لاينەنگرى حكومت بووبەلەم تەنھا لەبەر ئەو
شتيكي تيدا بلۆكرابوبو وە كەبەدلي كاربەدەستاني حكومت نەبوو، ئەم
پۇژنامەيان داخست، تۆبلي پۇژنامەي (دوغري يۆل) پاش بلۆكرەنەو
ئەوباسەي بەناوي موفەكرىكي توركەو بلۆكرابوبو وە ھەروا بەئاساني
لەداخستن پزگاري بوويەت نووسەر يرو بۆچووني خوێ دەربريو بەرامبەر
بەكوردو بەمافي كوردو داواكردي لەحكومت كە پييازىكي ديموكراتيانە
بگرنە بەر لەگەل كوردا، كەلام وایە و ھيچ گومانيشم لەو دانىيە كە
كاربەدەستاني ئەم پۇژنامەي تورك بەچاويكي پەر لە ناپەزايي و بەدليكي پەر
خەشم و قينەو سەيرى ئەم باسەيانكرديەت، بەپيويستى دەزانم بۆ
چوونىكي تری لەجۆرەكە (۱۹) سال بەرلەو لەلايەن زانا و پۇشنبيريكي
كوردی ناسراو وە وەلە (۳۰/ي ئۆكتوبەري) ۱۹۱۳) لەلايەن (عبدالله
جودت) ھەو لەگۆقاري (پۇژي كورد) دا بلۆكرەو تەو بەخەم بەرچا (بەرلەو
باسەكەي بلۆيكەمەو، ھەزمكرد باسي (عبدالله جودت) بكەم:

(پۇژي كورد) كە عبدالله جودت ئەم باسەي تيدا بلۆكرەو تەو نۆرگاني
كۆمەلي (ھيقي-ھيو بوە تاسالي) ۱۹۱۴) وەلەدواي ئەم ناوي كراو بە

(ھەتارۈى كورد) كەلەبەرگى يەكەمدە لەباسى ئەو گۇڭقارەدا وتراۋە عبدالله جودت يەككە بوە لەنۋوسەرانى ئەو گۇڭقارە.

لەدۋاى شەپرى جىھانى يەكەم لەشۋېشى پىرانىشدا ھاۋكارى شۋېش بوە پۇژنامەى (ئەقشام)ى تۈركى لەمانگى كانونى دۋەمى (۱۹۲۵) ھىرشىكى توندو تىزى كىردۈتە سەر عبدالله جودت بەتاۋانى ئەۋەى ھەۋلى دابوو ھكۈمەتىكى سەربەخۋى كورد دروست بىرىت.

عبدالله جودت لەدۋاى اعلانى مشروطىە (سالى ۱۹۰۸) گەرابۋە بوە تۈركىا و گۇڭقارى (اجتھاد)ى دەر كىردۋو كەپىرە مىردى شاعىرى مەزن يەككە بوە لەھاۋكارەكانى لەو گۇڭقارەدا.

عبدالله جودت لاپهړه/۳۱۴ ی کتیه کې زناړ سلوې

عبدالله جودت له گۇڧارى (پۇڭى كورد) كه له ۳۰/ى تشرىنى يه كه مى سالى (۱۹۱۳) دا له ژىر ناوى (پىڭاى يه كگرتن) كه له و باسهيدا له وه دوا بوو چۇن كوردو تورك پىكه وه بژىن. قدرى جمىل به گ له لاپه ره /۱۸۰ى كتيبه كهيدا سهرچاوه /۵۷ دهقى ئەو وتارهى بهم جۇره بلاو كردۇتە وه:

((ساتىك يه كىك له دۇسته نزيكه كانم گۇڧارى (پۇڭى كورد)ى چاوپىكه وت له سهر مېزه كه م به سهر سوڤمانىكه وه پرسى: ئەم بلاو كراوه يه چى يه؟؟ منيش كه تيم گه ياند ئەمە زمانى حالى كوردو به شىكه له پۇڭا مە گهرىتى كه هه وئە دات له باسى ژيانى كۇمە لايەتى و (ئەنتوگرافى) بكۇلىتە وه له سهرى بنوسىت... ساتىك ئەو دۇستم گۇڧاره كهى كرده وه و سهرى لاپه ره كانى كرد كه به زمانى كوردى نوسراوه وتى: له بهر ئەوهى گۇڧاره كه به زمانى كوردى نوسراوه, كه واته پۇڭا مە كه لايەنگرى جيا بوونه وه يه و گۇڧاره كهى له سهر مېزه كه م دانايه وه!! (كه دياره دۇسته كهى تورك بوه)

به لاي منه وه مبه به ستى (عبدالله جودت) خويەتى ئەم گفتم وگويەى همرده كمان شايانى ليكۇلىنه وه يه, چونكه بىرو بۇچونى گشتى بهرام بهر بهم مەسه ليه جيگهى داخه و زور خەفه تبارم كه ئەو فەلسەفە يه له ناو ده و روبه ره كه شما نا جيگهى خوى كردۇتە وه.

توركيا له گەل ئەوه شدا گەلىك له و وولاتانەى ئەوروپاى جاران له ژىر دهستيا بوه له كىس چوه به لام هيشتا هر به ئىمپراتورىيتىكى گهره ده ژمىرئت و هيشتا گەلىك له ميللەتان هر له ژىر سايهى ئەو ئىپراتورىه ته داماون و به تەماى ئەوه يه ئەو ميللەتانە يهك پى بگرى يا

هیچ نهبی لهیه کتریان نزیک بکاتهوه و ههولئ ئهوه ده دات پێگه بۆ
گهیشتن به و مه بهسته خوش بکات.

من وهکو تورکیك یا کوردیک نا، به لکو وهکو هاو ولاتییهکی سهر به ست
که لایهنگرو ئاواته خوازی سهرگرتنی سهر به ستیم، وانه زانم خوای
گه وه خه لکی بۆ ئهوه دروستکردوه له ناو خویانا به پێک و پێکی پێکه وه
بژین که ههروهکو له قورئانی شیدا فهرموویه تی (وخلقناکم شعوبا وقبائل
لتعارفوا) که واته هه موو میلله تیك بۆی ههیه بهو په ری سهر به ستی یه وه
ده زگا کانی به پێوه به رایه تی تایبه تی هه لبرێژریت بهو شیوه یه ی له گه ل
ئاره زوو سروش تی میلله نه کهیدا یه ک بگریت، بۆنه وه ی له پێگه ی نه مه وه
بتوانیت دۆستایه تی خو ی له گه ل میلله تانی تر دا په یدابکا و به میزی
بکات.

ئه وه هه له یه کی زۆر گه وه یه که ده وت ری: پێگه ی یه کگرتنی ئه و
میلله تانه ی له ناو ئیمپراتۆریه تیکی چه ند میلله تی دا ته نها له پێگه ی
به کاره ی نانی قاچه زمانیکه وه ئه و یه کگرتنه دیته دی و سه رده گریت.

دووسال له مه وه بهر داوام لیکرا محازه رییه ک پێشکهش بکه م ده رباره ی
یه کیتی شه عبی (کادیکی) له یانه ی (اتحاد دوترقی) و منیش له و
محازه رییه دا و وتم:

یه کگرتنی هه موو شه عبیک بهر له هه موو شه تیك
به یه کگرتنی (په رژه وه ندی - مصالح) پێک دیت و نه مه شم به پێگه یه کی
پاست دانا بۆ ئیمپراتۆریتی تورکیا که بیکا به پێبازی خو ی.

بۆ نمونه: ئه گه ر دوو که سمان به پته به سته وه به یه کترییه وه وه ی
تریشمان له ملاولای ئه و دوو که سه دا دانا ئایا له م دوو تا قمه چلایه کیان

له‌ناو خوځيانا له‌گه‌ل يه‌كتردا پښكوپيک دهبڼ؟ ئايا شو دوانه‌ي به‌په‌ت به‌يه‌که‌وه به‌سراون(که بينگومان مه‌به‌ستی عبدالله جودت شه‌وه‌بوه بلين شو دوانه‌ي به‌زوره‌ ملي پښکه‌وه به‌سرابوون) يانه‌وانه‌ي تر؟؟
عبدالله جودت له‌باسه‌که‌يدا ده‌ليت:

شم پرسياړه پښويسټ به‌روونکردنه‌وه ناکات... له‌شوښنيکي وهکو(سويسره)که‌شه(۲۲)کانتونات پښکه‌اتوه و هريه‌که‌يان بريټيه‌له کانتوننيکي سه‌به‌خو له‌رووي نيداري و حقوقي دانيسټوانيوه.

بو وينه: نابي له‌کانتوني(جنيف)داکه‌س حکوم بدرت به‌ اعدام چونکه ياساي شم کانتونه پښگا به‌ه‌لواسيني که‌س نادات و شه‌وبوو به‌رله ده‌سال(که لوکورتی)ي گيره‌شيوني نيټالي(ئيليزابت)ي خاتو ئيمپراتوري نه‌مسا له‌(جنيف)دا کوشټ و حکومه‌تي نه‌مسا داواي له حکومه‌تي مرکزي سويسرا کرد له (برن) سزاي لوکورتی بدات به اعدامکردن، به‌رامبه‌ر به‌م داخوازي به‌ حکومه‌تي کانتوني(جنيف) شو داخوازيه‌ي پشت گوي خست و وهرامي حکومه‌تي نه‌مسا وادايه‌وه که سزاي شو کوشتنه به‌پي ياساي کارپيکراوي کانتوني(جنيف) نه‌درت چونکه شو پرووداوه له‌ناو خاکی حکومه‌تي(جنيف)پروويداوه له‌به‌رته‌وه داخوازيه‌که‌ي حکومه‌تي نه‌مسا سه‌ري نه‌گرت.

شو جمهوريه‌ته(کانتونانه)بچوکانه‌ي له‌ه‌موويان حکومه‌تي فيدپالي سويسره‌يان پښکه‌يناوه هريه‌کيک له‌وانه به‌قه‌د يه‌ککيک له‌ويلايه‌ته‌کانی تورکيا ده‌بيت و هيچيان له‌ژير ده‌سه‌لاتي شه‌وي تريانا نيه، به‌لام له‌گه‌ل شه‌وشدا هندی کاروبار هيه پښکيانه‌وه ده‌به‌ستيت‌وه دانيسټواني سويسره له‌نوښه‌راني سي په‌گه‌زي جياواز پښکه‌اتوه...

فرنسیسی... ئەلمانی... ئیتالی و دیانەتەکانیشیان لەسەر یەک شیوە
 نیه: پڕۆتستانت، کاتولیک، ئەرثوژکس، فالوئیست، بەلام لەپراستی
 جیاوازی نیوانیان لەپرووی پەرگەزو ئاینەو تەنھا ھەربەناو ھەیە
 بەھۆی ئەو دەسلەتە سەرپەخۆییە کە ھەریەکێک لەو کانتۆنە ھەیەتی..
 ھیچ بایەخێک نەدراوە بەبەوونی ئەو جوړە جیاوازییە نیوانیان.

ئەو شارەزایییە دەسگیرمان بوو بۆمان پوون دەکاتەو ئەم
 سەردەمە (باسی سالی ۱۹۱۳ی کردووە) بریتیە لەسەردەمی بووژانەو
 نەتەواوەتی و بێدەنگ بکات و لەناوی ببات و بەرھەڵستی کردنی و تەقەلای
 نەھیشتنی لەپێگەی ھێزو بەزۆرە ملی سەرناگریت و بەپێچەوانەو پێویستە
 پێگەی ئەو بەدۆزێتەو کە بەشیوەیەکی راست و باش پەفتاری لەگەڵدا
 بکریت و پەندیکی کۆن ھەیە لەو پووە کە دەلیت: برا بڕایە، بەلام
 ھەریکەیان مافی تایبەتی خۆی ھەیە (لەکوردیدا ووتراوە: بڕاییمان بڕای
 وکیسەمان جیایی کە پەنگە عبدالله جودت مەبەستی ئەمە بوویت).

کورد دەیهوی زمانەکی خۆی پەرە پێ بدات و ھەستی نەتەواوەتی
 بگەینێتە پلەیکە بەرزو پیشکەوتوو، حکومەتەکەمان پۆژیک دی لەم
 داخوایییە کورد بەباشی تی بگات.

ھاو ولاتیانی کورد شان بەشانی ھاو ولاتیانی ئەرمنی دەژین و لەگوندی
 ئەرمنەکاندا (ھاملیت) ی شکسپیر دەخوینن—و
 نووسینەکانی (مونتیسکو) و (دانسی) و (داروین) کە بەرلە پەنج سالی
 بەشیوەیەکی زۆرباش وەرگیراون بۆ زمانی ئەرمنی لە قوتابخانە:
 (منجارتیت) دا لەشاری (فینسیا)... ئایا ئەو جوړە چالاکیە پۆشنیریە لەنا:
 ئیمپراتۆریەتە کە ئیمەدا ھەرلە خۆیەو پەیدا بوو؟؟

هيوادارم ئەوكەسەي پەشىين و ئاۋومىدە لىم نزيك نەكەۋىتەمەو ئەمەش
كە دىتە لام بەبى دىلخۇش بوون لام نەروات.

عبدالله جودت
۷/ئەۋۋى/۱۹۱۲

زىنار سىلۋېي لەدۋاي بىلۋىكرىدەنەۋى ئەۋباسەي عبدالله جودت كەلەگۈڭارا
پۇڭ كوردە بىلۋىكرابوۋە ۋەۋۋىيەتى:

ئەۋ پۇڭەي ئەۋ باسەي تىيادا بىلۋىكرابوۋە (ژون تورك) لەۋ بىرو بۇچوۋە
ۋوردەي ئەۋ نوۋسەرە پۇشنىبىرە نەدەگەيشتە ۋ بگرە توركىيەي ئىمپۇش
هەشتا ھەر لىيى تى نەگەيشتەۋە ناشىيەۋى لىيى تى بگات چۈنكە پەگەز
پەرسىتىي كۆيۈرەنە پىگەي ئەۋەي لىگرتەۋە.

(بەپاستى نەخشەي ئابدەين عوسمان بۇ تۈۋەندەۋەي كورد نەۋەيەكى
زەقى ئەۋ بىرو بۇ چۈۋەنە پەگەز پەرسىتىيەيە كە سالىھايە كاربەدەستانى
تورك نەيانتۋانىۋە بەبست لىيى دۈۋر بىكەۋەنەۋە).

باسى دومەمى

ھۆى دەسىپىگىردى شۆرش وبەشداربوانى شۆرش و

سەرگىردەگانى شۆرش

لەباسى پىشوو دا بەدورو درىژ باسى ھەلوىستى حكومتى تورك كرا كە
چۆن نەخشەى تايىبەتى كىشاپوو بۆكۆتايى ھىنان بەھەموو جۆرە
بزوتىنەو راپەرىنىكى ترپاش ئەوئى شۆرشى ئاگرىداغى خامۇش
كردىبوو، خۆشى ئامادە كىردىبوو بۇ تىواندەئەوئى نەتەوئى كورد لەبۆتى
نەتەوئى توركد او تەنھا مابوئەو سەرناوچەى درسىم كەھەتا ئەوكاتە ھىشتا
بەتەواوئى دەست درىژى نەكردىبوو سەر دانىشتىوانەگانى ھىشتىبويە
بۆدواى لەناو بىردىنى شۆرشى ئاگرىداغ و وادىاربوو حكومت لەكاتى
شۆرشى كورد لەناوچەى ئاگرىداغدا بۆيىدەنگىردى دانىشتىوانى درسىم
نەمىنىت بەلام دواى شۆرشى ئاگرىداغ بەو بىرىارەيدا چوئە وە وەستى
كردىبوو بەسەندى باج.

دەربارەى ئەمە پىروفىسۆر حسرىتيان لەلاپەرە/۱۶۵ى كىتەبەكەيدا
سەرچاوە/۴۹باسى كىردوئە كە حكومت بىرىارىكى تازەو تايىبەتى دەركىر.

بۆسەندنى باج لەسەردانىشتوانى درسىم و ئەم بېرىارى ھۆكۈمەت بىو
بەھۆى پىشۋى و شۆپىشكى تازە كەلەسالى ۱۹۳۷دا لەوناۋچەيەدا دەستى
پىكىرد.

ئەم بېرىارى ھۆكۈمەت و بېرىارىكى تىرى كەبىرىتى بىو لەداگىر كىردنى
زەھۆى و زارى كۆردۈدەپەش كىردنى بەسەرنەم تۈركانەدا كە ھىنا بويانە
ناۋچەكە ئەۋەندەي تىر ھەلۋىستى ئالۋز كىرد.
ھىسرتيان لە باسەكەيدا و تۈۋىيەتى:

((لەسەردادا سەندنى باج بەئاسانى سەرى نەگرت چۈنكە دانىشتوان
بەربەرەكانى ھۆكۈمەتيان دەكىردو بەرامبەر بەمە ھۆكۈمەت دەستىكىرد
بەھەرەشەكىردن و ترساندن و سىزادان و كۈشت و بېرى خەلك و لەسەر
جابدەكانى(الەزىن) بۆ ترسلاندنى خەلك چەند كەسىكى لەسىدارەدا
لەوانەي دژى ھۆكۈمەت وەستابوون لەندەنى باج بەپىي ئەم بېرىارە
تازەيەي دانىشتوان ماۋىيەك بىو فىرى نەدانى بويون و ئەم پەفتارو
ھەلۋىستە تازەيەي ھۆكۈمەت بىو بەھۆى پاپەرىن و ھەلگىرساندن
شۆپىشكى تازە كە ھەموو ناۋچەي درسىم ىگرتبۆۋە و شۆپىشگىران
توانىبويان(۳۰ھەزار) چەكدار ئامادە بىكەن و پەلامارى فەيلەقىكى
تۈركيان داۋىردەكانيان پوخاندو پىگەوبانەكانيان تىكداۋ پىگەي ھات و
چۆكىردنىان بېرى(لام وايە ئەم ۳۰ھەزار چەكدارە ھىسرتيان دەبى لەدەمى
دانىشتوانەۋە بىستىبىتى كە دوورنىيە زىادە پۆيى لە ژمارەكەدا كرايىت
چۈنكە لەداۋىدادەردەكەۋىت ئەگەر شۆپىش خاۋەنى ئەم ھەموو
چەكدارانە بوايە بەئاسانى ئەم شۆپىشە كۆتايى پى نەدەھىنرا).

حسرتیان دەلى: حكومت بەرامبەر بەو بزووتنەو ەوجم و جۆلەى كورد
ئەویش (٢٥ ھەزان) سەربازى لەسالى ١٩٣٧ دا لە (تەونجلى)
ئامادەكردو بە پالپشتى ھىزى ئاسمانى بەوپەرى دپندەيەتيەو ە توانى
شۆرشەك خامۆش بكات و لەناوى ببات))

بەرلەو ەى بەدورودريژ بچينەسەر باسى دەسپيكردى شۆرشەكەو
ئەنجامەكەى بەپيويستەم زانى كورتە باسيكى ژيانى ئەو سەركرەو
شۆرشگيرانەى كوردبكم كەلەو شۆرشەدا بەشداريان كردبوو.

كريسكوچرا لە لاپەرە / ٢٠٣ ي كتيبەكەيدا سەرچاوە / ٤١ باسى ژيانى
(سەيد رەزا) ى كردو ەكە سەركرەو ئەم شۆرشە بوەكە ووتويەتى سەيد
رەزا لەسالى ١٨٦٢ دا لەدايك بوو ە لەسالى ١٩٣٧ دا كۆچى دوايى كردو ەكە
بەپيى بۆچوونى كريس كوچرا سەيد رەزا (٧٥) سالژياو ەكەلە سەيدارە
دراو ە تەمەنى (٧٥) ساليدابو ە.

كوچرا دەربارەى ژيانى سەيد رەزا و تويەتى:

((ساتيک پاپسەرينى درسيم دەستى پيكرد ئەو دپلۆماسى
وسياسىيانەى لە ئەنقەرەبوون نەيان دەزانى كى سەركرەو ريبەرى
شۆرشەكەيو لايانوابوو سەيد رەزا تەنها برىتى بوو ە سەرۆكيكى ئاينو و
مەزەبى لەناوچەكەدا.

كريس كوچرا لەباسەكەيدا ئامارژەى بۆ كتيبەكەى (نورى
درسيمي) كردو ەبەتوركى لەژيژناوى (درسيم كردستان تاريخندە) كەلەدوايدا
لەسالى ١٩٥٢ دا بەزمانى توركى لەلايەن (ئالپ) ەو ەچاپكراو ەكەلەو كتيبەدا
بەدورودريژ باسى سەيد رەزاو ميژووى ژيانى كردو ە كە نورى درسيمي
خوى ماو ەكەى دورودريژ لەگەل سەيد رەزا دا ژياو ە پيئەو ە خەباتيان

کردوه (له بهرگی دوه همدا وینه ی نوری درسیمی هیه) به پی ی کتیبه که ی نوری درسیمی سهد پرها کوری سهد ئیبراهیم بو که سه روکی عه شیرته تی (حه سه نان) بو که له پوژئاوای درسیمدا بو که هم عه شیرته ته یه کیک بووه له عه شیرته به ناو بانگه کانی نه و ناوچه یه.

(به لام حه سه ن عرفه له کتیبه که یدا سه رچاوه / ۵۲ و توو یه تی: سهد پرها له خیلێ (عباس ئوشا قی) بو که پهنگه نه و خیلێ عیاس ئوشا قی یه حسن عرفه باسی کردوه هه ریه کیک بو له خیلێ کانی عه شیرته تی حه سه نان که نوری درسیمی باسی کردوه و کریس کوچرا ناماژه ی بۆ کردوه).

به پی ی کتیبه که ی نوری درسیمی له ناو شیعه کانی درسیمدا که کریس کوچرا ناماژه ی بۆ کردوه (که مه به سستی علوی یه) شیخه کانی درسیم به (سهد) ناو ده بران و سهد ئیبراهیم چوار کوری بو که (سهد پرها) کوری بچوکی بو و لای باوکی زۆر خو شه ویست بو.

سهد پرها ده رسی (زانین - علم) و مه لایه تی لای (محمد علی نه فه ندی) خو یندوه که یه کیک بو له زانا یانی نه و سه رده مه و مرو فیککی ئاینی و مه زه بیی به ناو بانگی ناوچه که بو و پۆلیکی زۆر گه وری بینیه و له چه سپاندنی بیرو باوه ری نه توایه تی له می شک و دلی سهد پزاداو سهد پرها به هوی نه و وه و به هاندانی نه و ماموستایه و می شک پریوه له هه سستی نه ته وایه تی. به پی ی وه سیه تی سهد ئیبراهیم، سهد پرها جیگه ی باوکی گرتۆته و وه له گوندی (ئاغداد) دانیشه جی بووه که گوندیکه له داویننی کیوی (توریک).

هه لۆیت و په فتاری سهد پرها پوونی کردۆته و که پێبازیکی کوردایه تی گرتبه به رو مرو فیککی خاوه ن په وشت و خوویه کی به رز بو و خزه تیکی زۆری میله ته که ی خو ی کردوه. له وای شو پشه که ی شیخ سعید

لهسالى ۱۹۲۵ داسهید پهزا خزمه‌تیکی زوری ناواره‌کانی کردوه و خه‌لکی لاواندوت‌ه‌وه‌و په‌نای داون (کاشکی ئه‌و خزمه‌ته زورو گه‌وره‌یه‌ی سه‌ید په‌زا دواى شوپشه‌که‌ی پیران له‌کاتى شوپشه‌که‌دا بوايه‌وله‌کاتى ده‌ست دريژى کردنى تورک بوسه‌ر شوپشگيرانى پیران بى‌لايه‌ن نه‌بوايه‌و بيده‌نگ دانه‌نيشتايه‌و ئه‌و کونه‌قینه‌ی به‌هوى سواره‌ی حميديه‌و په‌فتارى سولتانه‌کانى عوسمانيه‌وه له‌ناو سونى و علوى دانه‌بوايه‌ به‌هوى که‌مترخه‌مى به‌ده‌نگ يه‌که‌وه نه‌چوونى ريپه‌رانى ئه‌و دوومه‌زه‌به‌، که‌له شوينى خویدا له‌باسى هه‌لسه‌نگاندنى ئه‌م شوپشه‌و شوپشه‌کانى تری باکوور به‌شيوه‌یه‌کی گشتى ده‌چينه‌وه‌سه‌رئه‌م باسه‌).

کریس کوچراله‌لاپه‌ره/ ۲۰۴ ی کتیبه‌که‌یدا باسى دوکیومینتیکی ناوئه‌رشيفى وه‌زاره‌تى ده‌ره‌وه‌ی بریتانیای کردوه ژماره (F0.361- A.F.20864) که‌له‌و دوکیومینته‌دا باسى نیشتیما پسه‌ره‌ریتى وپروناکیریتى سه‌ید په‌زای تیا‌دا کراوه‌ که‌وتوویه‌تى:

((سه‌ید په‌زا له‌گه‌ل چهند هاوکاریکی‌دا نامیلکه‌یه‌کی به‌فرنسى له‌ژیر ناوى (درسيم- کوردستان) داچاپ‌کردوه‌و ناردویتی بۆ وه‌زاره‌تى ده‌ره‌وه‌ی بریتانیا (بیگومان نوری درسىمی که‌شاره‌زای زمانى فرنسى بوه‌ پۆلیکی گه‌وره‌ی بینیه‌وه‌ له‌نوسین وله‌هاندانى سه‌ید په‌زا بۆناردنى ئه‌و نامه‌یه‌). به‌پى‌ی کتیبه‌که‌ی کریس کوچرا (وه‌رگیرانى محمدریانی بۆکوردی) پوخته‌ی ئه‌و نامیلکه‌یه‌ به‌م شیوه‌یه‌بوو:

((زۆر له‌میژه‌، واته‌ به‌دریژایی ساه‌های سال‌ تورکه‌کان له‌ناو ولاتی کوردستان‌دا کاریکی‌وایان کردوه‌ که‌کوردیک نه‌توانیت پۆژنامه‌یه‌ک بخوینیت‌ه‌وه‌ به‌زمانى زگماکی خوی بنوسی‌ت یاخود په‌رتوکیک چاپ

بکات و بلاوی بکاتهوه وهیابه زمانى خۆى ووت و وێژبکات و حکومهتى کوردى دور خستۆته وه بۆناوچهى (ئه ناتولیا) که بریتى یه له شوینىكى ووشك و بى ئاوره وى و زاره كانیشى به که لکى هیچ نایهت وله نه نجامى نه مه دا ژماره یه کى زۆرى کورد له ناوچه وه و حکومهت شان به شانى نه مهش نه و په پرى جه وروسته مى به کار هی ناوه له گه ل دانیش توانى درسىمدا و خه لک هه مووى تووشى نا ئارامى بون و ئاواره کراوى و دور خراونه ته وه له خاکى و لاتى خۆیان و اه نه نجامدا نه وانیش ناچار بون دهست بده نه چه ک بۆ نه وهى و لاته که یان و مافى خۆیان بپارێزن که نمونوى نه مه له پاپه پرى ئاراراتى سالى ۱۹۳۰ دا له ناوچه کانى (زیلان) و (بایزید) دا ده رکه و ته.

هه رچه نه ده ئه و ماوه ی سى مانگ تپه پرى کردوه به سه ر نه و شه ره بى نه مان و نه و شه ره نا به رام به ریه له یه که نه چه وه ی نیوان هی زى دوو لا دا (مه به ستى حکومهت و دانیش توانى درسىمه) ده ستى پیکردوه له م ناوچه یه دا و حکومهت به بۆمباى نا پالم و ژه هراوى و لاتى کوردستان بۆردومان ده که ن که له نه نجامیا ژن و مند الیکى زۆرى بى تاوان ده کوژیت به بى نه وهى به زه ییان به هیچ که سینکدا بیته وه, له گه ل نه وه شدا حکومهت هیشتا نه یه توانیوه سه ربکه ویت و بگه ر تووشى زیان و شکستیش بووه و به رام به ر به و خۆراگرتن و وه ستانه ی ئیمه, فرۆکه کانى حکومهت ئاوا ییه کانه بۆردومان ده که ن و دانیش توان له لایه ن حکومه ته وه ئاواره ده کرین و له مال و شوینى خۆیان دور ده خرینه وه و ناو به ندیخانه کان په رو سیخناخن له گیراوه کان که دهسته دهسته پۆشنیرانى کورد له ناو به ندیخانه کانا تیرباران ده کرین و ده کوژین.

سى' مليۆن كورد كه له گه'ل' ميلله'تى تور كدا ده'ژين ده'يانه'وى به'زمانى
 خۆيان بخۆينن و بنوسن و به'ناشتى و به'هيمنى و به'نازادى له'ناو خاكى
 خۆيانا ب'ژين و داب و نه'ريت و فه'ره'نگ و په'گه'زى خۆيان بپا'رينن...
 ئايا ميلله'تى كورد كه به'وشيوه'يه داواى مافى خۆى ده'كات به'لاى ئيوه'وه
 شايانى نه'وه'يه به'وجۆره' په'فتارى له'گه'لا'بكر'يت و به'وجۆره' تاوانى
 به'رامبه'ربكر'يت؟!

ئايا پ'يويس'ت نيه' له'سه'ر حكو'مه'تى تورك واز له'وه'ه'لوي'sت و كردارانه'ى
 ب'ين'يت و چاره'سه'رى ك'يشه'كه'بكات؟ ئاغاي وه'زير (مه'به'sتى وه'زيرى
 ده'ره'وه'ى برى'تانيا'يه) منله'ناخى ده'روون و د'لمه'وه'ئهم قسا'نه' ده'كه'م و
 هيوادارم له'پ'نگه'ى ئهم ناميله'كه'يه'وه' توانيب'يتم هه'sتى ده'روونم به'رامبه'ر
 به'پرووداوه'كان له'لاى ئيوه'كارى خۆى بكات.

امزا

ژينرال-ئيس'مى درسي'م سه'يد په'زا

وینہ کی سہید رہزا

دكتور عبدالجبار قادر وەرگىڭىرى سەرچاۋە/۷لەتوركيەوہ بۇ كوردى
وتوويەتى كاربەدەستانى حكومەتى برىتانىا ھىچ وەرامىكى ئەو
نامەيەى سەيد پەزايان نەداۋەتەوہ.

بىجگەلەونامەيەى سەيد پەزا كە بۆۋەزىرى دەروەى برىتانىاي
ناردبوو، حسن عرفە لەكتىبەكەيدا- سەرچاۋە/۵۲(كوردستان
ازىرون) ئاماژەى بۇنامەيەكى تر كوردە كەلەلايەن(امام قاسم/و) ئىسماعىل
حقى) يەوہ كەلەپۇژى ۱۹۳۷/۸/۱۱داداۋايانەبە حكومەتى عراقو
بەنوینەرانى دەۋلەتە بىگانەكانى عىراقدا ولەونامەيەدا داۋايانكردوہ
پەخنە لەو پەفتارە دېندانەيەى تورك بگرن و داۋاي وەستانى ئەو شەرە
خویناويە بگەن و كۆمىسيۇنىك پىك بىت بۇ لىكۆلىنەوہ لە پروداۋو
بەسەرھاتەكانى ئەو پۇژانەى ناۋچەى درسيم.

حسن عرفە جگە لەباسى ئەو نامەيە باسى عەشیرەتەكانى
(حیدران) و(رمان) و(ئوشاق) ى كردوہ كەبەشدارىيانكردبوو لەشۆپشى
درسيدا و قدرى جمیل بەگ(زنار سلوپى) لەلاپەرە/۲۰۱ى كتیبەكەيدا
سەرچاۋە/۵۷، باسى كۆبوونەوہى چەند عەشیرەتىكى كردوہ بۇ ئەوہى
پووبەپرووى ھىزەكانى حكومەت ببنەوہ كە عبدالله ئالب دوغان كرابوو
بەسەر كردەى ھىزەكانى حكومەت بۇ لیدانى ناۋچەكو ناۋى (درسيم) ى
بەشىۋەيەكى پەسمى گۆرېبوو بۇ (تونجلى) و عەشیرەتەكان لەو
كۆبوونەوہيەدا ھوليانداۋو يەك بگرن و بەشىۋەيەكى يەكگرتوو
پووبەپرووى نەخشەكەى حكومەت ببنەوہ، بەلام بەداخەوہ لەو
كۆبوونەوہيەدا نەگەيشتنە ئەنجامىكى بەسوود و نەيانتوانى ئەوانىش
بەرامبەر بەنەخشەكەى حكومەت نەخشەيەك بۇ خويان ئامادەبگەن

كەلۈت بەرنى ۋە ھەلۈيىستى تاكەكەسى يەكەك بىو لىھەۋكانى
سەرنەگرتنى ئىكەكەگرنەگە لىو پۇژە ناسكەدا، لەگەل ئەۋەشدا ھەندى
لىو ەشیرەتەنەي پىۋەندى ۋ خزمايەتى يان لەگەل يەكتەدا بەھیز بىو
ۋەبۇ چۈۋنەكانىيان دەربارەي ھەلۈيىست لەيەكەۋە نەزىك بىو جۇرە
پىگەۋتەنىكانى لىنەۋىۋان خۇيانا سازكردبىو، پەيماۋنىكانى بەست
كەبەپىي ئىو پەيماۋە بەلەننىان دا پوۋبەپوۋى ھىزەكانى ھكۈمەت
بىنەۋە (سەيد رەزا) تۋانىپوۋى جۇرە ھاۋكارى ۋ تەبايىك لىنەۋىۋان
ھەندىكانى پىك بىنەۋىت ۋەكۈ ەشیرەتى (ئەباسىيات، فرەدان،
كارابالىنان، بەختيار، يوسفىان، دومومان، ھسن عرفە بەۋەشیرەتى
دەمان ناۋى ھىناۋە، لەگەل ەشیرەتى ھىدران)، بەلام
ەشیرەتى (كالان) بەنىۋەچلى لەگەل ەشیرەتەكانى تەھەبۋە.

زىار سلۋى لىساكەيدا لەسەرى پۇشتۋەۋتۋىيەتى:

عبدالله ئالىپ دوغان ھەلى دا لەپىگەي (خۇس) ناۋىكەۋە كەكۈنە
قانمقامىكى خەلكى درسىم بىو چاۋى بەسەيد رەزا بىكەۋىت لە (الەزىن) ۋ
خۇسەرگەرەنتى دا بەسەيد رەزا كەلەۋچۈنەيدا دەيانپارىزىت بەلام
سەيد رەزا لىنەۋەي پىگايا لەمەبەستە ناپاكەكانى ئالىپ دوغان
كەيشتىۋو بۇيە گەپايەۋە چاۋى بەئالىپ دوغان نەكەۋت.

دۋاى ماۋەيەك دۋوبارە ئالىپ دوغان (رائىد شوكت) كەلپىرسراۋى
ھكۈمەت بۈۋەكاروبارى ھات ۋچۇيا ناردى بۇ درسىم بۇئەۋەي لىو
چاۋى بەسەۋكەكانى كورد بىكەۋىت ۋ بۇ ئىو مەبەستە رائىد شوكت
چۈە (ئوفاچىك) ۋ دۋوسى سەۋك ەشیرەتى كوردىشى لەگەل خۇيدا بىر
بۇئەۋەي بەھەۋىيان سەيد رەزا قايل بىكەن چاۋى پىيان بىكەۋىت بەلام

سەيد پەزا نەچو بە پير رائد شوكتەو و بەرامبەر بە مە رائد شوكت
پريارى دا پووبكاتە لاي (پريەس)ى برازاي سەيد پەزا كەلە
گوندى (حاجلى) دادەنیشيت.

ساتيک سەيد پەزا بەو چوونەي رائد شوكتى زانى بۇلاي پريەرى، سەيد
پەزا (على شير-على شير) دەنيريت بۇلاي پريەرو، ماوئەك بوو سەيد پەزاو
پريەرى برازاي لەسەر زەوى وزار لەگەل يەكتردا لەكىشەكە دا بوون و ناپريک
بوون و سەيد پەزا على شير پادەسپيريت لەپريەر بگەيەنيت کە تورکەکان
جیگەي باوەرپنين بۆيە نابي باوەر بە درۆودە لەسەکانيان بکريت، بەلام پريەر
گوي ناداتە قسە و نەسيحە تەکانى سەيد پەزاو بە قسەکانى رائد شوکت
هەلەدەخە لەتيت و لەگەليا دەچيت بۆ (العزیز) بۆئەوى چاوى بە عبدالله دوغان
بکەويت و لەوى بە عبدالله پاشا دوغان پارەو ديارى و بەرتيليكى دەدات
بە پريەر و هانى دەدات سەيد پەزاي مامى بە هيچ نەزانيت بەوجۆرە پريەرى
لەسەيد پەزا هەلگيرايەو))

(سەير ئەوئە کورد بە هيچ شيوەئە دەرس و پەندى لەبەسەر هاتو
پووداوەکانى ناوخۆي وەر نەگرتو و ئەم هەلوئستەي پريەر لەگەل سەيد
پەزاي ماميدا ئەو ناکۆکیەمان بيردەخاتەو لەنيوان بەدرخان پاشا و یزدان
شيرى برازايدا کە لەبەرگى يەکەمدا بە دورودريژ باسى ئەو ناکۆکیە و هۆي
ئەو ناکۆکیەمان کردو کە چۆن لە ئەنجامدا بوو بووبەهۆي لەناو بردنى ئەو
نیمچە حکومەتەي بدرخان پاشا پيکى هینابوو وەتورکە کەکان توانيبيويان
يزدان شيرى برازاي بدرخان لە مامى هەلگيرنەو کەبەمە هەل و دەرفەتیکى
ئيچگار گرنگ لەکيس نەتەوئە کورد چوو).

سەرھەتاي دەسپىڭكىردى شۆرش ۋە (ۋوبە) ۋوبونە ۋە (ھە)دولا

لەدۋاي ئەۋەي عبداللا ئالىپ دوغان تۈنئىبۈي (پىيەر)ى برازاي سەيد پەزا قايلىكات و دى مامى و شۆرشگىرەكانى تر بوەستىت ئىتر دەستى كرد بەبەجىھىنانى ئەۋ نەخشەيەي بۇ لىدانى ناۋچەي درسىم تەرخانكراۋو، لەپىشتا فەرمانىكى دەرگىر بۇ دانىشتۈانى درسىم كەپىۋىستە (۲۰۰) چەك بدن بە حكومت و بەرامبەر بەۋ داخۋازىيەي حكومت درسىمىيەكانىش كەۋتنە خۇيان بۇ پارىزگارى كردن لەخۇيان و لەناۋچەكەيان و رائدشۈكتىش بەناۋچەكانى عەشائىرى (خوزات-ھوزات) دادەستىكرد بەگەرەن بۇ ئەۋەي تۈۋى ناكۈكى لەنىۋان درسىمىيەكان بچىن و بلاۋى كىردەۋە ھەرەشەرەتەك چەكەكانى خۇي بدات بە حكومت بەرامبەر بەۋ دەتۈانەت لەشۈينى خۇيدا بىمىنەتەۋە.

بۇ ۋەرامى ئەۋجەۋلەي رائدشۈكت عەشەرەتى (دومانىن) ۋەھەندىك لەعەشەرەتى (ناظمىيە) ئەۋ كۆسپ و دەرگاۋ رېگىرانەي كراۋون بەھىلى سنوورى جياكردنەۋەي ئەۋعەشائىرانەي بەرلەمە كۆچيان پىكرابوۋ ھەموۋيان پوۋخان، لەسەرەتادا سەيد پەزا داۋاي لەعبداللا پاشا ئالىپ

دوغان کرد واز لەو ھەلۆیستە بێنیت بۆ فشار خستنه سەر دەرسمیەکان و لەبریتی ئەو ھەکو مەت دەزگایەک دامەزینیت بۆ بەرپۆوەبردنی کاروباری ناوچەکە بە مەرجێک پێژ لە ھەستی نەتەواوەتی دانیشتوانی درسیم بگریت، وەرامی عبدالله پاشا بۆ ئەو داخوارییە سەید پەزا بریتی بوو لە دامەزراندن و بلاوکردنەوەی ھێزەکانی ھکو مەت لە سەر سنوورەکانی ناوچە ی درسیم و فرۆکەکانی ھکو مەت بۆ ھەر شە کردن و چاوترساندنی خەڵک ھەموو پۆژیک سەر لە بەیانیان لە دیار بە کرەو دەھاتن و بە سەر ناوچە ی درسیمدا دەفرین.

زنار سلۆپی لە لا پەرە/ ۲۰۴ ی کتێبە کەیدا باسی چۆنیەتی دەستپێکردنی شەپری کردووە کە لە بەھاری ۱۹۲۷ دا ھکو مەت ھیزی ناردە سەر عەشیرەتی (یوسفیان) بە بیانووی ئی سەندن و کۆکۆدنەوەی چەک و سەربازێکی تورک لە کاتی پشکنیندا کچیکی کوردی فراندو لە ئەنجامی ئەو دەسدریزییەدا کۆریکی سەر کردە ی عەشیرەتی (فیندیک) تاقمێک چە کداری ناردە سەر ئەو ھیزی ھکو مەت کە چۆبوو ناوچە کەو ھێزە کە ی ھکو مەت ناچار کرا ئەو ناوچە یە بە جی بیلێت.

ساتیک سەید پەزا ئیبراھیمی کۆری نارد بۆ (العزین) بۆ ئەو ی لەو ی باسی ئەو تاوانە ی تورک بگە یە نیت بە عبدالله پاشا، لە گەرا نەو یدە لە گوندی (دەشت) کە لە ناوچە ی عەشیرەتی (کیرغان) بوو، چە کدارەکانی رائد شوکت لە کاتی نوستندا پەلاماری ئیبراھیمیان داو کوشتیان.

(ئەو ی شایانی باسە کریس کوچرا لە لا پەرە/ ۲۰۷ ی کتێبە کەیدا باسی کوشتنی ئیبراھیمی بە جۆریکی تر کردووە کە ووتوو یەتی ساتیک ئیبراھیم

له‌شاری (هۆزات) گه‌راپوه‌وه سه‌ربازه‌کانی تورک و چه‌ند چه‌کدارینکی
عه‌شیره‌تی (گورگان) په‌لاماریان دابوو کوشتبوویان.

له‌هه‌نجامی نه‌و کوشتنه‌دا سه‌ید په‌زا داوا له‌حکومه‌ت ده‌کات نه‌وی
نیبراهیمی کوپی کوشتبوو پیوسته بیدریته ده‌ستی به‌لام رائد شوکت
داخوازییه‌که‌ی پشتگوئی خست و به‌وه‌شوه نه‌وه‌ستا به‌لکو فه‌یله‌قینکی
له‌دیاریه‌کروه نارد بو دهرسیم و نه‌و هیزه هیژنی کرده سر عه‌شیره‌تی
یوسفیان و سرکرده‌ی هیزه‌که‌ی حکومت له‌(العزیز) که ئیسماعیلی حق
ناویک بوو، چه‌کداره خه‌له‌تینراوه‌کانی عه‌شیره‌تی (کیرغان) ی‌به‌کار
هیناوپه‌لاماری نه‌وناوچه‌یه‌درا که‌سه‌ید په‌زای ئی‌بوو (کریس کوچرا
له‌کتیبه‌که‌یدا وتوویه‌تی له‌م په‌لاماردانه‌ی تورکدا بو‌سر سه‌ید په‌زا، پی‌به‌ری
برازای سه‌ید په‌زاش له‌گه‌ل هیزه‌که‌ی حکومت دابووو هه‌ولی گرتنی مامی
دابوو). به‌جو‌ره هیزه‌که‌ی سه‌ید په‌زا و هه‌موو هاوکاره‌کانی په‌لاماری
هیزه‌که‌ی حکومتیان داله (خوزات-هۆزات) له‌هه‌نجامی نه‌و هیژشه‌دا
هیزه‌که‌ی حکومت ناوچه‌ی خوزاتی به‌جی هیشت.

پاش نه‌و شان وپاشه‌کشه‌یه‌ی حکومت، هیژی تازه‌ی یارمه‌تیده‌ری
حکومه‌ت له‌ده‌رنجان و نه‌رزومه‌وه به‌کیش کراو فرۆکه ده‌ستیکرد به
بۆمبارانی هیزه‌که‌ی سه‌ید په‌زا.

له‌گه‌رمه‌ی نه‌و شه‌رده‌دا سه‌ید په‌زا ناو‌بزیکه‌ریکی نارده‌لای عبدالله ئالپ
دوغان و پی‌ی راگه‌یانده‌ نه‌گه‌ر دان به‌مافی کوردا بنریت و نه‌وکه‌سه‌ی
نیبراهیمی کوپی کوشتبوو بدریته ده‌ستی به‌رامبه‌ریه‌مانه ئاماده‌یه نه‌و چه‌ک
وجه‌خانه و نه‌ودیلا نه‌ی گیرابوون هه‌مووی بدریته‌وه به‌ریان بدات به‌لام
عبدالله پاشا پی‌ی له‌سر نه‌وه داگرت که پیوسته نه‌و شتانه به‌بی مه‌رج

بدرینهوه به حکومەت و بیجگه له مەش پێویستە هەشت هەزار تەنگی
ماوزەپیش بدریت بە حکومەت.

ئەمداخواییه تازەیهی عبدالله دوغان لەسەیدرەزا بوو بەهۆی
تازەکردنەوی شەڕو حکومەت سەرلەنوی دەستی پێکرد بەناگرباران و
بۆردومانکردنی دانیشتوان بەبی جیاوازی لەنیوان چەکدارو نیوان ژن و
مەندال و پیری بێتاواندا.

زنار سلۆپی لەکتیبه کەیدا چۆتەووە سەرباسی (رێبەر)ی برازای سەید رەزا
کە لەگوندی (بیامە) دا دەژیا لەنزیک شاری (خوزات) کە ئیعلانی بێلایەنی خۆی
کرد، بەلام لەپراستیدا لەژێرەووە هەرلەگەل حکومەتدا بوو، بەپێی نەخشەی
حکومەت دەچوو بەرێووە و حکومەت بەدرۆ و بۆچاوبەست بڵاویان کردەووە
کەوا (رێبەر) لەبێ لایەنیەووە بۆلایەنگری یاخی بوەکان.

رێبەر و تاقمەکەیی چوونەلای عەشیرەتی (بەختیار) ولای ئەوانەووە نامەیهکی
نارد بۆ سەید رەزای مامی و داوای لیبوردنی ئێکەرد و پاکانەیی ئەویدی
کردبوو کە تائەو کاتی پەشیمان بوونەوێهێ لەمەبەستە ناپاکەکانی
حکومەت بەباشی نەگەیشتبوو.

ئەوسەرۆک عەشیرەتانەیی هاوکاری سەید رەزا بوون بەپاکانەیی
بەقسەکانی (رێبەر) خەلەتابوون و باوەریان پێکردبوو هەرچەند سەید رەزا
هەلوێستەیان ناپازای بوو پەسەندی نەکردبوو.

بەو جۆرە (رێبەر) و تاقمەکەیی بەو فرۆقێلە چوونە پالە میژەکەیی (علی
شیر-علی شیرۆ) کە یەکیک بوو لەسەرکردهکانی هۆزەکەیی سەید
رەزا و رێبەرلای ئەوان و اخۆی پیشاندابوو نیشتمانپەرۆەر و هاوکاری
راپەرێووەکان بەلام زۆری پێنەچوو و پوون بوووە ئەمەش هەریەکیک بوو

لەنەخشەو فروفیلەکانی عبدالله ئالپ دوغان بۆئەوێ لەپێگەی (پێبەر)ەو
بەهەر نرخیک بیئت علی شیروی ئازاو نیشتمانپەرور لەناو بیات کەیهیک
بوو لەهاوکارە پاک و دلسۆزەکانی سەید رەزاو شوێشگێڕیکی ئازاو نەبەردی
کورد بوو.

بەرلەوێ بچینەسەر باسی چۆنیەتی سەرگرتنی ئەو نەخشەییە عبدالله
ئالپ دوغان و کوشتنی علی شیرو.

بەپێویستم زانی کورتە باسیکی علی شیرو بخرمە پێش چاو بەپێی ئەو
سەرچاوانەی لێی دوان.

کریس کوچرا لەکتێبەکیدە سەرچاوە/ ٤١ دەربارەی علی شیرو
وتوویەتی:

((علی شیرو لەناوچە (کوچگەری) لەدایک بوو و هەرکە سەیدا رەزا
لەعەشیرەتی (حەسەنان) بوو و سەرەتا لەقوتابخانەی (سیواس) دا
خوێندویەتی و لەزەمانی سولتان عبدالحمیددا وەک شاعیریکی کورد هەستی
نەتەواوەتی خۆی بەشیعەر دەربڕی و مەزگەری خوێندەوار و پۆشنیرو
ئەدیب بوو و بووبە (مرزا-کاتب) و مەسئەلە شارێ مصطفی بەگ سەرۆکی
عەشیرەتی کوچگەری و پاش ئەوێ مصطفی بەگ لەلایەن حاکمی
درەسمەو لەسێدارە درا کۆرەکە مصطفی بەگ بووبە جێگەری باوکی و علی
شیروش هەرکە راپەرێک و سەرپەرشتیکەریکی دلسۆز چاودێری
کۆرەکە مصطفی بەگ کرد.

علی شیرو لەناو عەشیرەتی کوچگەریدا دەستەلاتیکی زۆری هەبوو
هەمیشە هەوڵیکی زۆری داو لەناو کوردایەکی و تەبایی هەیی و
لەسالی ١٩٢٠ یەکیک بوو لەئەندامانی جمعیتی (کوردستان تعالی

جمعیتی) و ھەولئى داوھ لىقئىكى ئىو كۆمەلە لەدرسىمدا دامەزىنرئىت و لەشۆپشى كوجگىرىدا ھاوكارى شۆپشگىرەكان بوھ و لەسەرئەوھ لەلايەن حكومەتى توركەوھ بىريارى لەسىدارەدانى دەرچوھ.

دەربارەى شاعىرىتى على شىرۆ كەكرىس كوچرا باسىكروھ، قدرى جمىل بەگىش لە كىتئىبەكەيدا سەرچاوھ/ ۵۷ باسى شەرىكى على شىرۆى كردوھ كە وھكو مەلحەمەيەك بەو شەرە باسى شۆپشى كوجگىرى كردوھ دەربارەى كوپرەكەى مصطفى پاشا كەكرىس كوچرا باسى كردوھ كەبوھ بەجىگىرى باوكى و لەكىتئىبەكەيدا ناوى نەھىناوھ ھەرۆھكو لەباسى سىئەمى بەشى نۆھەمى بەرگى دوھەمدا (زنار سلۆپى) وتوويەتى ئىو كوپرەى مصطفى پاشا-يامصطفى بەگى درسىمى ناوى (على شان) بوھ و لەوبەرگەدا لەباسى دوھەم و سىئەمى بەشى نۆھەمدا باسى راپەرئىنى يەكەمى درسىم شۆپشى كوجگىرى كرا وھ لەسالانى (۱۹۲۰ و ۱۹۲۱) دا ھەرۆھكو كرىس كوچرا باسىكروھ على شىرۆ لەشۆپشى درسىمى دوھەمدا (۱۹۳۶-۱۹۳۸) (تەنھا ھەرخەرىكى كاروبارى شۆپش و پىشەمەرگايەتى نەبوھ بەلكو خەرىكى نوسىن و بلاوكراوھش بوھ بەشىعرو بەووتار بۆ پوونكردنەوھى كىشەى كوردو بزواندننى ھەستى نەتەوايەتى لەناو ھاوئىاندا.

دەربارەى چۆنىيىتى كوشتنى على شىرۆ و لەلايەن پىبەرەوھ بۆ بەجىھىنانى نەخشەكەى ئالپ دوغان ھەرۆھكو زنار سلۆپى باسىكردوھ، ساتىك سەيد رەزا بىريار دەدات على شىرۆ بنىرئىت بۆلاى نوئىنەرانى دەولەتە گەورەكان بۆئەوھى جەوروستەم و تاوانەكانى تورك بەرامبەر كوردىان بۆ پوون بكاكەوھ (وھكو وتەمان بەر لەمە نامەيەكى بەفرىنسزى

ناردبوو بۇ وزىرى دەرەۋەى بريتانيا و نامەكەيان بلاۋكردەۋە، بەلام ديارە
هيچ وەرامىكى لەو پوۋەۋەپى نەگەيشبوو بۇيە على شىرۋى ناردبوو).

ساتىك رېبەر كەبەناۋ لەحكومەت جيا بوبوۋەۋە چوبوۋە لاى
عەشیرەتى (بەختيار)ى سەر بەسەيد رەزا، رېبەر خۇى دەگەيەنیتە لاى
على شىرۋ كەخەرىكى خۇ ئامادەكردن دەبىت بۇ پۇيشتن و پىسى
پادەگەيەنیت كەماۋەيەكە زۇر ماندوۋە ھەزەكەت سەرى ئى بدات و لەكاتى
خۇ ئامادەكردندا بۇ پۇيشتن كەخەرىكى ئامادەكردى خواردن دەبن،
رېبەر بەدەمانچەكەيەۋە پەلامارى على شىرۋ دەۋاۋ دەيكوزى، ھەرچەندە
ژنەكەى على شىرۋ كەناۋى (ظریفە) بوە دەست ئەداتە دەمانچەۋ چەند
گوللەيەك بە رېبەرروە دەنیت بەلام گوللەكانى بەر رېبەر ناكەۋىت بەلكو
بەر پياۋىكى رېبەر دەكەۋىت كە لەگەلىا ھاتبوو بۇلاى على شىرۋ، رېبەر
ژنەكەشى دەكوزىت و سەرى ھەردوكيان دەبرىت و دەيان بات بۇلاى
توركەكان و بەمە بۇ ئىجگارى خيانەتى رېبەر ئاشكرا دەبىت.

لیرەدا پرسىيارىك دیتە پىشەۋە دەبارەى چۆنیەتى كوشتنى على شىرۋ
بەو شىۋەيەى زنار سلۋپى باسیكردوۋە كەپرسىيارەكەشى بریتىلەۋەى تۇ
بلىى على شىرۋ سەركردەۋنازاۋنەبەردى كورد، خيانەتەكەى پىشۋو رېبەرى
لەبیر چوۋبیتەۋە ھەروا بەئاسانى تەنھا خۇى و ژنەكەى لەوكاتەدا
لەگەلىابوۋنن وھیچ چەكدارىك لەوكاتەدا لەۋى نەبوۋىت كە رېبەر و
پياۋەكەى بەئاسانى توانى بوۋیان خۇى و ژنەكەى بكوزن و سەریان بېرن و
سوۋكوبارىك پاش ئەۋتەقەى دەمانچانە بەئاسانى پزگاریان بوۋىت كەئەمە
شتىكە جىگەى گومانە و كرىس كوچرا لەكتىبەكەیدا باسى كوشتنى على
شىرۋى بەشىۋەيەكى تر كردوۋە كە وتوۋیەتى:

((له مانگی تموزی/ ۱۹۳۷ سەید پەزا داواى لەعلى شىرۆ کرد بچیتە ئیزار
 وەیا عراق بۆئەوێ لەوێوە پێوەندی بە ئینگلیزو فرەسیەکانەو بەکات و
 داوايان ئی بەکات بێن بەناو بژیکەر بۆ دۆزینەوێ چارەسەری کیشەى نیوان
 کورد و تورک و بۆئەوێ ئەو دەولەتەکانە کارێکی وابکەن لەوەزیاتر تورکەکان
 کوردستان کاول نەکەن و هەرنەوشەوێ بەتامابوو بکەوتەپێ، بەپێی
 پیلانی عبداللە ئالپ دوغان لەناوبردنی على شىرۆپێسیرا بەرپەرو ساتیک
 على شىرۆ لەئەشکەوتی (ئاغداد) دەبیست بەدەستی پێبەر دەکوژرێت و
 بەکوشتنی ئەو شوێنە کورد زیانیکی زۆری ئی کەوت و شوێنەگێڕێکی
 ئازاد نەبەردی لەکیس چوو.

زنار سلۆپی لەلایەن ۲۰۷ی کتیبەکیدە بێجگە لەو خیانهتە پێبەر
 کردبووی باسی خیانتیکى تری کردووە (خەزەر ئەحمەد) ناویک
 بەرامبەر (شاھین ئاغا) ی سەرۆکی عەشیرەتی بەختیارى کوشتبوو کەباسی
 کوشتنەکەى بەم جۆرە کردووە:

((لەگەر مەى شەپدا لەناوچەکانى عەشیرەتی بەختیار. سەرۆکی ئەو
 عەشیرەتە (شاھین ئاغا) بوو ساتیک ویستی ماندوویەتی خۆی دەر بەکات و
 نەختیک بەجەسیتەو (خەزەر ئەحمەد) کەئەویش سەرکۆک عەشیرەتی ناسراو
 بوو پرایسپارد لەماوەی پێشوودانیا لەجیاتى ئەو کاروبار ببات بەرپەو،
 بەلام (خەزەر ئەحمەد) هەمان پێبازی خیانهتی پێبەری گرتەبەر و لەکاتى
 نوستندا شاھین ئاغای کوشت و کەللەسەرەکەى کرد بەدیاری دەستی
 خۆی و بردی بۆ تورکەکان کەلە (خوزات) بون تەنھا بۆئەوێ حکومەت ئی
 خۆشبیت، بەلام برایهکی شاھین ئاغا بەھاوکاری هەندیک لەخەزەرەکانی

ئابلوقەي(خوزات)يانداو توانىبويان خضر ئەحمەدى خاىن و ئەوانەش
كەلەگەلىابون بىيانكوژىت.

عەشیرەتى بەختیار ھەرچەند شاھىن ئاغای سەرۆکیان کوژرابوو بەلام
ھەتا ماوەیەك دژى حكومت پراوەستان و خۆيان گرت ھەتا لەدوايیدا
حكومت بەپیلان و بەناردنى ھىزىكى گەرە توانى ناوچەى ئەم عەشیرەتە
بگرت و بىخاتەر ژىر دەستەلاتى خۆى.

ھەرەكو زناى سلۆپى باسیکردو، پاش ئەوھى حكومت لە ئەرزنجان و
ئەرنپوم و دياربكرەو ھىزىكى زۆرى بەكىش كردو ژمارەى خۆفرشو خاننان
پۆژ لەدواى پۆژ لەپەرەسەندىدابوو ئىتر سەید پەزا ناچاربوو ناوچەكەى
خۆى بەجى بىئىت و پروبكاتە ناوچەى عەشایرە بىلایەنەكان بەئومىدى
ئەوھى بتوانىت بىيانكات بەلایەنگرو بەھاوکارى شۆرش دژى تورك بەلام
سوپای تورك دەمى ئەشكەوتىك كەلەلاپالى چىاي(تورىكداغ) و
دۆلى(دىسكور)دابوو كەبە ھەزاران ژن و مندانى ئاوارە و دەر بەدەر و بىرسى
لەتاو بۆردومانى فېركە و تۆپەكانى سوپای تورك خۆيان تیا
ھەشاردابوو، حكومت ئاگرىكى گەرەى لەدەرگای ھەوشەكەدا كردو و
ئەوانەى لەناوایابوون بەئاگرو دوكلەل سووتان و خنكان و
ھەرەكوگىراويا نەتەرە ھەندىك بەو ژن و كچانەى لەناو ئەو ئەشكەوتەدا بوون
لەترسى دەسدرىزىكردنى سەربازەكانى تورك لەبەرزايیەكانەو ھە
ھەلدىرابوو خوارو و ئەو مردنەيان لا باشتەر بوو وەك ئەوھى بكمونە دەست
ئەو توركە دپندانەى بەو بىشەرمیەو پەفتارىيان لەگەلا كردبوون.

كرىس كوچرا لەلایەن/ ۲۰۵ ی كىتیبەكەیدا سەرچاوە/ ۱۴جگە لەوباسەى
دەربارەى على شىرۆ باسیكردو و بەرلەمە خستوومانەتە پىش چاو، باسى

هەندى شتى تىرى تۆمەر كىردۈر كەھەندىكى لەكتىبەكەى نورى
 درسىمى يەو (درسىم كوردستان تارىخىدە) ۋە ۋەگرتۈە كە ھەندى بۆچۈنى
 لەگەل سەرچاۋەكانى ترەا يەكناگرىتەو، بۆنمۇنە... ۋەتوويەتى: عبدالله ئالىپ
 دۇغان كەفەرماندەى ھىزەكانى حكومت بوو لەناۋچەى (العزيز) ھەولیدا
 چاۋى بەسەيد پەزا بگەوئىت ۋ چاۋيان بەيەكتى كەوت ۋ داۋاى لەسەيد پەزا
 كىرد كەپىۋىستە دووسەد ھەزار تەنگ بەدات بەحكومت كەلام واىە ئەمە
 دەبى ھەلەيەكى چاپەمەنى بىت، چونكە نەك سەيد پەزا بەلكە حكومتى
 توركىش بەمەموو سوپاكانى (۲۰۰ ھەزار چەكى نەبوە كەداۋاى ژمارەيەكى
 ۋا لەسەيد پەزا بگەت ۋ سەرچاۋەكان تەنھا باسسى
 داۋا كىردنى (۲۰۰) چەكىان كىردەو لەووش نەداۋن كەسەيد پەزا چاۋى
 بەعبدالله ئالىپ دۇغان كەوتبىت چونكە ۋەكو زىنار سلۋى باسىكردەو سەيد
 پەزا لەنيۋەى رىگايدا بۆلاى عبدالله ئالىپ دۇغان ھەستى بەفروفيلى ئەو
 كىردبوو بۆيە گەراپوۋەو چاۋيان بەيەكتى نەكەوتبوو.

يىجگە لەمە كرىس كوچرا ۋتوويەتى سەيد پەزا ھەولى داۋو نورى
 درسىمى بنىرىت بۆ ئەووپا بۆ پونكىردنەۋەى كىشەى كورد لاى ئەو
 دەۋلەتەنە.

كرىس كوچرا دەربارەى دەسپىكردنى شۆپش ۋتوويەتى:
 ئەگەر شۆپشەكەى درسىم لەسالى ۱۹۳۶ ۋ دەستى پىكرد بوو بەلام
 لەزىستانى سالى ۱۹۳۶-۱۹۳۷ ۋ ھىچ پىكادان ۋ پوۋبەروو بونەۋەيەكى
 ئەوتۋ پوۋى نەداۋو، بەلام كاتىك بەفرى زىستان تۋايەۋە توركەكان
 دەستيانكرد بەجم ۋجۆل ۋ بەبىانۋى پىشكىن ۋ چەك دامالين دەستيانكرد،
 بەپىشكىننى ناۋچەى (مازىر)

کریس کوچراش باسی کوشتنی ئیبراهیمی کوپی سەید پەزای کردو
لەلایەن حکومەت و چەکدارەکانی عەشیرەتی (گورگان) وە کەنەم کوشتنە
ئەوێندە ی تر بارودۆخی ناوچەکە ی ئالۆز کرد.

دوای ئەوێ حکومەت هێزێکی زۆری تازە ی تزی نارد، شوپشگێرانی
کورد ناچار بوون بەرەو باشوور پاشەکشە بکەن و لەوشەپەدا شیخ
عبدالرحیمی برای شیخ سعیدی پیران کەبووبووبە هاوکاری شوپشگێرانی
درسیم کوژرا (حسن عرفە لەکتێبەکەیدا سەرچاو/ ۵۲ و تووێەتی لەوشەپەدا
کوپیکی (جمیل شەیدا) ش لەگەڵ سیدعبدالرحیمدا شەهید کراوە).

دکتۆر عزیز شەمزینی لەلایەن/ ۱۰۲ ی کتێبەکەیدا سەرچاو/ ۴۱ دەربارە ی
چۆنیەتی دەستپێکردنی شوپشی دووێمی درسیم و تووێەتی: سەر پای ئو
هەموو هەپەشەو چاوترسانن و تیۆرکارییە ی تورکەکان بەرامبەر کورد
نواندبوویان، لەسالی ۱۹۳۷ دا لەناوچە ی درسیم دا دەستکرا بەپارێزین.

دکتۆر شەمزینی لەکتێبەکەیدا ئاماژە ی بۆ ئەم پۆژنامانە کردووە کەباسی
شوپشەکە ی درسیمیانکردووە، هەولێ دەین کورتەییەکی ئو پۆژنامانە ی ئو
باسی کردون بخەینە پێش چاو کە هەندیکیان بریتی بون لە پۆژنامە
تورکیەکانی سەر بە حکومەت و هەندیکیشیان پەییوەندیان بە حکومەتی
تورکەو نەبوو.

دکتۆر شەمزینی بەرلەوێ بچیتە سەرلأوکراوەکانی ئو پۆژنامانە
کە دەربارە ی شوپشی درسیم داوون ئاماژە ی بۆ کتێبەکە ی (پامبو) کردووە
کە لەپاریس بەزمانی فرەسی لەسالی ۱۹۴۷ دا چاپیکردووە لەژێر ناوی (کوردو
یاسا) و لەو کتێبەدا ئاماژە ی بۆ پۆژنامە ی (تان) ی تورکی کردووە کە
و تووێەتی: سەبارەت بە کوردە یاخی بووەکان پێویستە بەو پەری

توندوتیژییه وه رهفتاریان له گه لدا بکریت و هه موویان له ناو ببرین و پیویسته
 پاپه پرینی درسیم بۆ ئیجگاری خاموش بکریت و دانیشتهوکانی یاله ناو
 ببرین. یا ئاواره بکرین و دووربخرینه وه بۆ ناوچه جیاجیاکانی شوینه تورک
 نشینه کان بۆ نه وهی دانیشتهوانی درسیم به تهواوه تی بکرین به تورکی
 رهسه ن و له شوینی نهوان تورک نیشته جی بکریت))

پۆژنامه ی جمهوریتی تورکیش بهرله وه له ۱۶/۰۴/۱۹۲۷ دا بلاوی
 کردبو وه که ژماره ی چه کدارهکانی کورد له پینچ ههزار چه کدار پیکهاته وه.
 بهرله وهی شوپشه که دهست پی بکات وه کو دکتور شمزینی ئاماژه ی بۆ
 کردوه. دانیشتهوانی درسیم داوایان له کاربه دهستانی حکومت کردبو و
 سوپا و جهنדרمهکانی حکومت له ناو چه که یان بکیشرینه وه و
 دووربخرینه وه واز له پرۆژه ی هیلی شمن دو فەر بینن به نیازی ریگا خو
 شکردن بۆ گواستنه وهی سه ربارزو واز له سه ندنی ئه و باج و سه رانه تازانه
 بینن که له و داوییه دا بریاریان له سه ر دا بوو، له گه ل چاکردنی باری ده رانه دی
 دانیشتهوانی ناوچه که و دامه زاندنی دام و ده زگایه کی تازه که به پیی نه وه
 ئۆتۆنۆمی سه له مینریت بۆ کورد، به لام که مالیه کان به پیچسه وانه وه
 سووربوون له سه ر به جیهینانی نه خشه که ی خو یان بۆ له ناو بردنی کوردو بۆ
 ئه و مه به سه (۳۰ هه زار) چه کدارو سه ربارزان ئاماده کردو ناریدیان بۆ
 ناوچه که.

پۆژنامه ی (العمل القومي) که له سوریا ده رده چوو ووتاریکی بلاو کرده وه
 ده رباره ی ئه و په یمانه ی له نیوان (ئیران و عیراق و تورکیا) دا مۆر
 کرابوو (که مه به سستی په یمانی سه عدا باد بو ه که له سالی ۱۹۲۷ دا مۆر کرابوو
 که ناوه پۆکه که ی بیجگه له مه به سستی ریگه گرتن له بلاو بوونه وه ی بیروبا وه ی

ماركس و دەستەلاتى سۆڧيەت، پەيمانەكە دژى ھەموو بزووتنەۋەيەكى كورد ئاراستە كرابوو كەلەو پۇژانەدا ھۆكۈمەتى برىتانىيا لەھەموو كاتىك توندو تىژ تىرېۋە بەرامبەر ھەر بزووتنەۋەيەكى كورد لەو پۇژانەدا پووبدات).

پۇژنامەكە باسى ئەۋەى كىردۈە كە ساتىك شۆپشى درسىم دەستى پىكىردىمىندالان و كچان و ژنانى كورد ھەموو بەپەرۋشەۋە ھەريەكەيان بەشىۋەى خۇى بەشدارىيى تىادا كىردۈە ھەموويان ئازاىانە بېريارىاندا سەنگەرى نەبەردىيى خۇيان چۆل نەكەن.

پۇژنامەى(الاخبار)ىش كەلەو پۇژانەدا ھە لەسورىا دەرچۈە نوسىۋىتى.

((سەرچاۋە باۋەر پىكىراۋەكان پايدەگەيەنن كەوا شۆپشەكەى درسىم ھەتا بىت زۆرتەر كەپە دەسىنىت و بەھىزتر دەبىت و شۆپشگىپرانى كورد سوپاي تورك ناچار دەكەن ھىزەكەيان بكىشەنە دواۋە و زىانىكى زۆرى گىيانى و مالىشىيان ئى كەوتەو لەسەرانسەرى كوردستان بلاۋكراۋەى شۆپشگىپرانە بلاۋكراۋەتەۋە كەباسى ئەۋەى تىادا بلاۋكراۋەتەۋە كەكورد ئەو شۆپشەى بۇ پزگار كىردىنى كوردستان بەرپا كىردۈە دژى جەوروستەمى توركى داگىركەر دەربارەى چۆنىەتى دەسپىكىردىنى شۆپشى درسىم، ھەرلەو پۇژانەدا پۇژنامەى(الشرق)كە لەبىروت دەرچۈە نوسىۋىتى:

((سىيازىدە سالە مىللەتى كورد(مەبەستى لە شۆپشى پىرانەۋەيە) بۇ پزگار بوون و بۆۋەدەسەينانى مافەرەۋاكانى خۇى دەستى داۋەتە چەك و

له پیده شته کانی (موش) و چیاکانی ئاراراتیشدا خهباتیکی چه کدارانهی
سهخت دهکهن و دلیرانه دژی تورکه داگیر کهرهکان تیده کوژن)).

دوکتور شمزینی له کتیبه کهیدا باسی درۆ دهلهسهی تورکهکانی
کردوه دهربارهی ئه و شوپشه وتوویه تی:

((نهگهر چی کمالیستهکان به تهواوهتی دهیانزانی و دلنیا بوون
لهوهی شوپشگیزهکانی درسیم له شوپشه کهیان تهنها ههرپشتیان
به خویان بهستبوو، هیچ لایهکی بیگانه یارمهتی کوردی نه دا بوو، کهچی
تهنها بۆ پینه کردنی تاوانهکانی خویان و بۆپاکانه کردن لهو درندهیهتی و
خوینپزژییهی بهرامبهر کورد دهیانکرد بلاویان دهکردوه سوڤیتهکان
یارمهتی کوردی درسیم دهدهن)).

ئهوهی سهرنج راکیشهره لهو بلاو کراوه پر درۆ دهلهسانهی تورک
ئهوهیه، تورکهکان له گهل ئهوه شدا کاتی خوی پهیمانیکی دۆستانهیان
له گهل سوڤیتهکان بهستووکه ناوهپۆکهکی بهناشکرا دژی ههموو
بزوتنهوهیهکی کورد بن وهکو له زۆر شویندا دهربارهی ئه مه دواوین،
بهلام زۆری پینه چوو کمالیهکان گیزیان گوپی و بهناشکرا بوون
به وابهستهی دهولهته ئیمپریالزمهکان و مۆرکردنی پهیمانی سعداباد شان
بهشانی ئیران و عراق که به پیی نهخشهیهکی تایبهتی ئه و دهوله تازنه
به تایبهتی هی حکومهتی بریتانیا، ئیتر تورکهکان لهوه نه ده سلیمینه وه
گه لیککی درۆ دهلهسهی و دژی سوڤیتهی دۆستی کۆنیان و نه یاری
تازهیان بلاو بکه نهوه)

دکتور شمزینی له باسه کهیدا ده چیته وه سهرباسی
کتیبه کهی (پامبو) که باسی ههلو یستی تورکی کردوه لهو شهڕه دار

وتوويەتى سوپاي تورك تەنھا بەكوشتنى چل ھەزار كەس تېرىيان
 نەخوارد بەلكو دەرگای ئەشكەوتەكانىشىيان بەتاشە بەرد ھەلچنى
 كەلەناويا نا ھەزاران لەو سەرماو سۆلەدا بەناچارى خۆيان تىيادا
 شارەبەو ھە بە ھەزاران ژن و مندالى بى تاوانيان لەناوبرد... ئەمە
 ھەرچونىكى ناو بېرىت بەلام لەلای توركەكان كەخۆيان بەپىشكەوتوو
 ترەدا دەنن ئەو پەفتارەى خۆيان بەشىكى پەوا زانیوھ.

شمزىنى ئامازەى بۆ پۇژنامەى (ئەقشام)ى توركى كوردەكە دەربارەى
 شۆرشى درسیم نوسیویەتى: ((كوردەكانى درسیم دوبارە لەسالى ۱۹۳۸دا
 پاپەرىن و دەستیانكردەو بەداواکردنى ئەو داخوایانەى بەمافی خۆيان
 دەزانى و بەرامبەر بەم ھەلوئىستەيان سوپاي حكومت ھەموو ناوچەكەى
 پاككردەو ھەمووگروپە یاخیبوەكانى پامالى.

لەدواى شكستى شۆرشەكەى درسیم لەسالى ۱۹۳۸دا ھەزىرى كاروبارى
 ناوخۆى توركيا لەوتارىكيا بەشانازى و بەلووت بەرزىیەو و تېبوى:

((ئیتەر لەمەودا لەتوركیادا شتیك ئەماو پىی بوترىت مەسەلەى كورد))
 بەلام بەرامبەر بەو بۆچوونەى ئەو ھەزىرە، پۇژنامەى (ئىكۆنۆمىست)ى
 پۇژى ۱۶/ئایارى/۱۹۴۶ (یەنى دواى ھەشت سال شكستى شۆرشەكەى
 درسیم) وتوويەتى:

((لەوسالەو كە توركەكان بەرپەسمى بڵاویان كوردبۆو كە ئیتەر شتیك نیه
 پىی بوترى مەسەلەى كورد، ئەم قەسە مەگەر دوا پۇژ ساغى بكاتەو و
 بزانیت ئایا گەلى كورد لەتوركیادا وەكو ھیزىك ماو یانەماو)).

ھەرچەند توركەكان لەسالى ۱۹۳۸دا بڵاویانكردبۆو شۆرشى درسیم
 لەناوبراوە، بەلام ھەر خۆيان لەسالى ۱۹۳۹دا خۆيان بەدرۆ خستەو پاش

ئەمەلىي پۇرۇشنامە (ئۇلوس) تۈركىيى بىلەن كىرگۈزۈش كەمەلىرى ئاۋۇ
 لەپەرلەندۈرۈش پايگەندە ئىمىزۇ ياخى بولۇپ كەتتى (تونجىلى) لەناۋىرا. دەربارە
 چۈشەندۈرۈش دەستىۋىكىنى شۇنداقلا كەتتە ئىمە بەشى سىمەمە دەستىم
 باسكىكى دورودىرۇ ئەخەينە پىش چاۋ كەكەتتى خۇي لەگۇقارى (NOKTA-
 نۇكتا) تۈركىيە لەپۇزى ۲۸/۰۶/۱۹۷۸ دا بىلەن كىرگۈزۈش ئەمەلىي نىزىكى
 پاش پەنجا سال بەسەر شۇرشەكە دەستىم ئەمەلىيە لەلەين (دەكتۇر
 جبار قادىر غەفور) ئەمەلىيە تۈركىيەمە كىرگۈزۈش بەپىتى لاتىنى
 لەگۇقارى (پىشەنگە) تۈركىيەمە ۱۵/۱۰ سالى ۱۹۸۸ لە سىتۇكۇزۇم
 بىلەن كىرگۈزۈش (حسن كوفى) شۇنداقلا بەشىمە كىرگۈزۈش تۈركىيە
 لەپاشكۇكەيدا ۋەشەگەندە كەتتى ئەمەلىيە كىرگۈزۈش بەشىمە بىلەن
 تىگەشتە لەگۇقارى (پۇشنىرى نۇي) تۈركىيەمە ۱۲۶/۱۰ سالى ۱۹۹۰ دا كەلەبغداد
 دەردەچىت ئەمەلىيە حسن كوفى بىلەن كىرگۈزۈش بەشىمە نۇسبەمە كىرگۇقارى
 نۇكتا ۋەتەرە:

((شۇنداقلا دەستىم كە ئىمىزۇ ناۋەكە كىرگۈزۈش (تونجىلى)، ئەمەلىيە
 خوارۋى پۇشەلەتتى تۈركىيەمە لەسالى ۱۹۳۷ دا پاپەرىنكى تىادا بەپاشكۇكە
 كەتتە نىزىكى سالى ۱۹۳۸ دىرۇزە كىشەۋە بەسەر كىرگۈزۈش (سەيد پەزا) تۈركىيە
 سەركىيە شىرەتتى (عباسىيە) كىرگۈزۈش بەرلەمە لەباسى تىانى سەيد پەزا دا
 ھەندى سەرچاۋە ۋەكەلەمە كىرگۈزۈش بەشىمە تىر باسپانكۇدە، نۇرى
 دەستىمە ۋەتەرەتتى سەيد ئىبراھىمى باۋكى سەيد پەزا لەشەشەرتتى
 ھەسەنەن ۋە حسن عەرفەش ۋەتەرەتتى لەخىلى عباس ئۇشاقى بۇ).

گۇقارى (نۇكتا) لەسەرى دەپۋاۋ دەلىت:

هەروەکو چۆن شەپرى يەكەمى جيهانى بەهۆى كوشتنى وهى عەهدى
 نەساوه دەستى پێکردو هەروەها راپەرینی شوپشی درسیمیش لەسەر
 شتیکی وا دەستی پێکرد کە ساتیک لەبەهاری سالی (١٩٣٧) دا ئەو پرده
 لەتەختە دروستکراوهی لەسەر روبرۆک دروستکراوو لەلایەن چەند
 کەسیکی نەناسراوه سووتینرا، سووتاندنی ئەو پرده بووبەهۆی پووبە پوو
 بوونەوهی کوردو تورک و لەئەنجامی ئەم شەپەدا سەید رەزاو ھاوکارەکانی
 کە (١٣ کەس) بوون بەفروغیل و بەپیی نەخشەیهکی تایبەتی گیران و
 لەپوژی (١٨/١١/١٩٣٧) دا هەلواسران.

لە راستیدا شوپشەکە بەهەلواسینی ئەوانە کۆتایی پی نەهات چونکە
 لەسالی (١٩٣٨) دا لەناوچەي (KALAN قالان) داگەلیک پووداوی تر پوویدا وەو
 سەرک وەزیرانی تورکیای تازەي ئەو پوژانە کە (جلال بایار) بوو بەدەمی
 خۆی باسی کێشەکەي بەم جۆرە کردو:

هەرچی کراوو پوویداوه پێویستە لەسەرمان کێشەي درسیم کۆتایی پی
 بەینین و لەم سالەدا (مەبەست لەسالی ١٩٣٨) نەخشەي سەرەکیي ئیمە بریتیه
 لە ئابلقە دانی درسیم لەهەموولایەکەوه.

گۆقارەکە دەلیت: ئەو شوپشەي تاسالی (١٩٣٨) درێژەي کێشابوو
 لەئەنجامیا حکومەت زیانیکی زۆری گیانی و مالی لیکەوت و هەرەسەینانی
 نەفسی زۆر زیاتر بوو لەو زیانانەي لەشەپری یۆناندا لەتورکەکان کەوتبوو))
 نوسەری گۆقارەکە نوکتا بەدوووردیژی باسی رەفتارو دەرەندە یەتی
 تورکەکانی کردو لەو شەپەدا و توویەتی: (هەندی) نوسەرەو پوژنامەنوس
 هەروەکو سەرباز لەو شەپەدا بەشداریانکردبو بۆ دامرکانەوهی ئەو شوپشەو
 هەروەکو (محسن باتور) کە نووسەریکی تورک بوو، لەکتیبەکیداکەبەناوی

(بیرە وەرپەکانی خۆم) ھەو بەلاوی کرد و تەو ھەو (ناشد ئولوغ) یش لە کتێبە کەیدا (تونجەلی لە شارستانی تێ چۆتە دەس) لە گەڵ ھەندیک باسی تر کە لە دەمی خەلکی درسی ھەو ھەر گێراو ھەو (کو (ولی جلیک) و (شوگری بایکەر) و (محمد کانگوتان) و ئافەر تێک کە ناوی (منز ئاقایان) ھەو کە ئەو پۆزانە بە دەمی خۆی باسی کردو ھەو و توو یەتی لەو پۆزانە دا ژنیکی جوان و شوخ و شەنگ بوو کە سەر بازە چە کدار ھەکانی کمالی ھەکان ھاتنە ناو گوندە کە مان و لە سەر تادا ئەو سەر بازە ھیچیان لە کەس نە کرد و ئێمەش ئێمەش لە نیازو مەبەستی ھاتنیان نە گەیشتبووین و ئەوانە لە ناو خۆیان بە زمانی تورکی لە گەڵ یە کتر دا ئەوان و ئێمە لی یان تی ئە دە گەیشتین و کە ھاتنە ناو گوندە کە مان ھەموو دانیشتوانی گوندە کە یان کو کرد ھەو بە ژن و منداڵ و پیرو گەنج ھەو کە ژمار ھەمان (۲۰۰-۳۰۰) کەس دە بوو ھەموو مانیان بردە ئەو بەری پوو باری (پریزە مەنتاش) و لەوی پی ی و وتین ئێمە بۆ ئەو ھاتوین چە کە کانتان ئی بستینین و دوا ی ئەو ھەموو تان بەر ئە دەین، بە لām ھیشتا لە پرو بار کە نە پەری بوین ھەو ھەموو مانیان دایە بەر گوللە و میردە کە ی من کو ژرا و لە ھەموو (۲۰۰-۳۰۰) کەسە تەنھا سی کە سەمان پزگار مان بوو، ھەر سی کمان بۆ ماو ھەو سی پۆژ بی نان و خۆراک لە ناو لاشە ی کو ژرا و ھەکانا دە سو پراین ھەو ھۆی ئەو پزگار بوونە شەمان ئەو ھەبوو خۆمان ھە لۆاسی بوو بە لقیکی ئەو دار ھەو کە لە ناو ھەراستی ئاوە کە دا بوو، بە خۆ ھە لۆاسراوی خۆمان مات دا و بەو پزگار مان بوو.

دوا ی ئەمە گوژاری نوکتا دە چیتە سەر باسی یادداشتی (شوگری بایکەر) کە باسی خۆی کرد ھەو و توو یە تی:

له سالی (۱۹۳۷) دا پینگیه کی سوپایی دروستکرا که من لهو پوانه دا ته مه نم (۱۹-۲۰) سال بوو، له ماوه ی سئ پوژدا شهو پینگیه دروستکراو سوپای تورک له کردنه وهی شهو پینگیه دا هرچیه کی هاته بهردهم هه مووی کاولکردو له پیشدا دوو فرۆکه له مانگی گولانی (۱۹۳۷) دا به یاننامه یه کی بلاو کردوه بو ئه وانه ی به یاخی بوو ناو بردبوون، بوئه وهی هه موو خویمان بدن به دهسته وه به پیچه وانه وه هه موو شوین و ناوچه کانیان بوژدومان دهکریت.

له یاداشته که ی (محمد کانگوتان) یشدا که خه لکی ناوچه ی درسیم بوو وتوویه تی:

له سالی (۱۹۳۷) دا ته مه نم یازده سال بوو، عبدالله پاشا ئالپ دوغان له لایه ن حکومه ته وه دهسته لاتیکی زۆری پیدرابوو، بۆی هه بوو بریاری کوشتنی هرکه سیك بدات که به پیویستی بزانیایه و به یانیکی بلاوکرده وه بۆ هه موو دانیشتوان که پیویسته چه که کانیان بدن به حکومه ت.

گوڤاری نوکتا ئاماژه ی بۆ دوکیو مینتیکی سهرکرده ی سوپا کردوه که ناوی (جمال به گ) ی والیی دیار بکرین که به پیی شهو دوکیو میفته جمال به گ پاپورتیکی ناردوه بۆ وه زیری ناوخوای تورکیا که تیایا ووتراوه:

((خه لک له ناوچه ی درسیمدا زۆر نا ئارامن و زۆربه یان له ترسدا خویمان چه کدار کردوه، له بهرئه وه بریاردا ده بی تونجلی بخزیده ژیر کوئترۆله وه بۆ سهرگرتنی شه م مه به سته له ناوچه کانی (کاهموت، سن، قهره نوغلان، ناموتکا، داترک، حیدران) بنکه ی سوپایی دامه زینرا له گه ل

دامه زاندى قەزايەك لە (Qulan)كەئەمانە ترسیكى زۆرى خستۆتە دلى
ئاغا و سەرۆكى عەشرەتەكانەو.

سەرۆك عەشیرەتى(ئەباس-عباس)ى ژوورو لەگەڵ عەشیرەتى(ھیدران-حیدران)و(دەمان)و(قراشیان)، ئەمانە ھەموویان لەناو خۆيانا کۆبوونەتەو و پەیمانیکیان دژی حکومەت دەرکردو، ھەروەھا ئەویاسایەى بەناوى (ياسای دارستان)ھو دەرچوو لەناوچە دارستانەکاندا ترسیكى زۆرى خستۆتە دلى ئەوانەى مەرو مالاىيان ھەيە چونکە لەو دەترسن بەپىئى ئەو ياسايە مەرو مالاىيان لەبەر بى لەوهرى لەناو بچيئت))

گؤڤاری نوکتا دوای ئەمە دەچیتە سەرباسییکی تر بەناوی (بەھاریکی
خویناوی) کە لەو یاسەدا وتراوە:

((لهبه هاری سائی (۱۹۳۷) دا له درسیم له چیا کاندای لافوای خویناو
هه ستاو ژماره ی چه کدارانی حکومت له وناو چانه دا تاده هات زۆر ده بوو،
سه رکردایه تی سوپا به یانی ژماره (۳۸۲) ی ده رکرد که له و به یانه دا
وو ترابوو:

هه والى چه تەكان هه موو پوژىك وا ده گيه نيئت په لامار نه دهنه سهر
هيژه كانى حكومت و بهرام بهر به مه حكومه تيش به فپوكه كانى چه ند
جارىك ناوچه كانى نه والى بورد و مانكردوه، به تايبه تى ناوچه كهى (سعيد
پهزا) و پوژىك ده والى پوژىك سهر گهر متر ده بى ت و
پوژىك (۱۹۳۷/۰۴/۲۶) هيژىكسى كورد (كه به قهره قول ناوى
بردوه) له ناوچه كانى (سن) (هؤزات) كه ژماره يان (۳۶) چه كدار بوو سه عات
هه شتى شهو له لايهن چه كداره كانمانه وه گيران و به بى تى هه والى كى تر

نزیکى (۸۰) چه کداری تری چه ته کان شهوى (۲۶-۲۷ى نیسانی ۱۹۳۷)
هیرشیان هیئایه سهر تابووری ژماره (۹) که له نیوان (قارجک) و
(بهه) دابوون و شهر هه تا به یانی دریزه ی کیشا.

بۆردومانى فرۆکه له لایهن (صبیحه گوکچه - که حسرتیان
له لاپه ره / ۱۶۶ى کتیبه کهیدا ده باره ی ئه و ژنه فرۆکه وانه به صبیحه
نمکچی ناوی بردوه و له هه ندی سهرچاوه دا ووتراوه صبیحه ئه و کچه
بوه که مصطفی کمال کردبووی به کچی خۆی و گه وره ی کردبوو، بوبووبه
فرۆکه وان و له باسی داهاتوودا ده چینه وه سهرباسی چۆنیه تی
بۆردومان کردنی فرۆکه که ی صبیحه)، به یانه که ی حکومت و توویه تی
ئه و بۆمبا یانه ی ده هاویژران نه یان توانیبوو به ته واوه تی دانیش توانی
ناوچه که ته می بکات، به لām له ئه رشیفی سهر کردایه تی له شکر دا به
پیچه وانه وه ووتراوه ئه و بۆمبا په نجا کیلویییه ی فرۆکه که ی صبیحه
فری دایه خواره وه زیانیکی زۆر گه وره یان گه یان دبوو به چه ته کان
له باکووری گوندی (که چه کین) دا.

هه مان گۆفاری نوکتا ئامازه ی بۆ بیره وه رییه کانی (محمد کانگوتان) کردوه
که چۆن خۆی و براهه ی له گونده که ی خۆیا نا له بهر بۆمباران و گولله ی مه تره
لیوز رایان کردوه و به چاوی خۆیا ن کۆشکه گه وره که ی مالی خۆیا ن دیوه چۆن
ئاگری تی بهر در او سووتی نرا و ئه و ی له گونده که نه ییتوانیبوو پابکات و خۆی
ده ریا ز بکات ه یچی ان به ساغی نه ما بوونه وه.

گۆفاری نوکتا باسی راپۆرت ه کانی کردوه که له زۆر به یانا ناوی سه ید
ره زای تیا دا کرا وه له یه کیکیانا له مانگی حزیرانی (۱۹۳۷) دا و توویه تی:

هه موو ناوچه کانی چه ته کان پاک کراونه ته وه به لام هیشتا سید پهزاو داروده سته که ی نه گیراون.

به رله مه باسی دوه مه دا باسی نامه یه کی سید پهزا مانکردو ده که یمان بلاو کرده وه که نار دبووی بو وزیر دهره وه ی بریتانیا و، ووترابوو نهو نامه یه بی وهرام مابوه وه، به لام لهو باسه ی گو قاری (نوکتا) بلاوی کردو ته وه دهرده که وی که وا وزیر دهره وه ی بریتانیا له (۱۹۳۷/۱۰/۲۵) دا نامه یه کی نار دوه بو بالیوز خانه که ی خویان له نه ستمبول و لهو نامه یه دا داوی له بالیوز کرده که به شیوه یه کی غیری په سمی ناگاداری حکومتی تورکیا بکات که حکومتی بریتانیا هیچ جوړه نامه یه کی نه نار دوه بو سید پهزا (نه وه ی شایانی باسه نه وه یه نهو نامه یه ی وزیر دهره وه که بو بالیوز که ی خویانی نار دوه له نه ستمبول داوی گرتنی سید پهزا بو له پوژی (۱۹۳۷/۰۹/۱۰) دا وه کو له باسی داهاتوودا پرون ده بیته وه ولام وایه حکومتی بریتانیا دورنیه حسابی نه وه ی کرد بیت پهنگه سید پهزا له داوی گرتنی و دادگا کردنی دورنیه باسی نهو نامه یه ی خوی کرد بیت که کاتی خوی نار دبووی بو وزیر دهره وه ی بریتانیا.

له باسی داهاتوودا، به پی ی نهو سهرچاوانه ی دهریاره ی شوړشی درسیم و سید پهزاشیان نویوه کورته یه کی نهو سهرچاوانه ی پیشکش ده که ین.

شىگاندى شۆرش و سەرەنجامەكەى و سزادان و

ئاوارەگردنى دانىشتوان

لەباسى پيشودا ئامارەمان بۇئەو سەرچاوانە كرد كه هەريەكەيان بەشنيوەيەك باسى ھۆى دەسپيكردىنى شۆرەكەو شۆنيتى دەسپيكردىنى شۆرەكەيان كردو بەداخەو ھەم شۆرەشەش ھەروەكو شۆرەكەيان تری كورد ئەنجامەكەى بەو گەيشت شۆرەشگيرەكان بەو چەركە كەم و ئەشارەزايیەى سەرکردەكانى شۆرەش ھەيانبەو ئەيانتوانیبوو بەرگری ئەو ھیزە پرچەك زۆرەى حكومت بگرن كەرو بەرويان بوبونەو لەباسى داھاتودا باسى ھەلسەنگاندنى شۆرەكەو كەموكوپيەكانى و ئەو رەخنانەى لىى گيرابوو باسى دەكەين و دەتوانين لیرەشدا ئەو دوبارەبەكەينەو كە جگە لەوەى ھیزی شۆرەگيران ژمارەكەيان بەرامبەر بە ھیزەكانى حكومت ئەوەندە نەبوو كە بتوانيت بۆ ماوەيەكى دورودريژ شۆرەشكى پارتيزانانەى دريژ نەفەس خوى رابگريئت و حكومەتى تورك ھەرجارەى بەشنيوەيەك و بەجۆرە فروفيلىك دەچو پيشەوەو بيجگە لە

فریودانی هندی له شۆڤگێڕان و خیانهتی هندیکیان که خیانهتی (ریبه‌ری) برازای سەید رەزا نمونەیه‌کی ناشکرای سەرکەوتووی تورکەکان بوە که چون توانیبویان برازا لەمامی خۆیان بکەن و بیجگە لەمە سەید رەزاش کەوا دیارە له شۆڤشەکه‌یدا نەیتوانیبوو دەزگایه‌کی سەرکەدايه‌تی بۆ شۆڤشکە‌ی داين بکات و لەپاش کوشتنی عەلی شیرو کەسیکی لی‌هاتووی تر نەیتوانیبوو جینگە‌ی بگرتەوه بۆ هاوکاریکردن لەگەڵ سەید رەزاداو سەید رەزا خوشی تووشی هەلەیه‌کی زۆر گەورەبوو لەوه‌دا کە بەدەلنیا یی‌هوه چوبوه لای تورکەکان بۆ گفتوگۆکردن و لەوێ وەک کەوی ناو داو بەناسانی گیراو خۆی دا بە دەسته‌وهو بەداخه‌وه هەروەکو چون سەمکۆی شکاک لەسالی ۱۹۳۰دا هەمان هەلە‌ی کردبوو. سەید رەزاش بەپێی خۆی چوبوه لای تورکەکان بۆ گفتوگۆکردن بەبێ ئەوه‌ی هیچ بارمیتیه‌کی دۆژمنه‌کە‌ی خۆی لای شۆڤشگێڕەکانی خۆی داناییت و سەید رەزاش بەوشیوه‌یه‌ی خۆی توشکرد.

کریس کوچرا لەلایه‌ره ۲۱ی کتێبه‌که‌یدا سەرچاوه ۴۱ ناماژه‌ی بۆ دوکیومینتیکی ژماره (Fo.371-35012)ی رۆژی ۹ی ئۆکتۆبه‌ری ۱۹۴۳کردیه کەلهو دکیومینتته‌دا وتراوه:

(کاتی خۆی لەمانگی خیرانی ۱۹۳۷دا لەئەنکەرە وابلۆکرا بوەوه کە راپه‌ڕینی دەرسیم له ۲۴ی حەزیرندا بەتەواوه‌تی تیکشکا‌بوو. هەرچە‌ند زه‌ره‌وزیانی ئەو شە‌ره‌ نەزانرا‌بوو بە‌لام سیاسی و دبلۆماسیه‌ ئه‌وروپاییه‌کان وایان راگە‌یان‌د‌بوو هی‌زی ئاسمانی و جندرم‌ری زیانیکی زۆری لیکه‌وت‌بوو ئەو کاربه‌ده‌ستانه‌ی حکومه‌تی تورک کەله‌شە‌ره‌که‌ گه‌رابونه‌وه بۆئەنقەرە. رامیاریه‌کانی ئینگلیز گفتوگۆیان لەگە‌ڵکرد‌بوون وت‌بو‌یان جنرال عبدالله

ئالب دوغان بەتەماي ئەمەنەبەبۇتوانرېت لەسالى ۱۹۳۷دا شۆپرەكە دامركىنىتەوولەناو بېرى، بەلكو دايناوولەسالى ۱۹۳۸دا تەواوې بكات).

لەگۇڧارى (NOKTA) سەرچاوە ۷ ئامارەي بۇ راپۇرتىكى سەرکردايەتى ھىزەكانى حكومت كردو كەلەو دا ژمارەي شەھىدەكانى كورد لەو شۆپرشەدا برىتى بوە لەچوارەزار بەلام گۇڧارەكە ئەم ژمارەيەي بەراست نەزانیو و بۇ بەلگەي ئەم بۇچونەي نمونەي گوندىكى خستۆتە پېش چاو كەوتويەتى لەفلان گوندا (ناوي گوندەكەي نەبردووە) (۷۹۵۴) كوزارو و برىندار ھەبوو، جگەلەمە ئاخۇ بۇ ھىزشېردنى ھىزىكى حكومتى كە ژمارەكەي ۵۰-۶۰ ھەزار بوپىت بۇسەرگورد ئاخۇ چەند كوردى تىادا كوزاىپت؟ كرىس كوچرا لەكتىبەكەيدا وتويەتى: (لەدواي كوشتنى عەلى شىرو) ئىتر بنكەي بزوتنەوې شۆپشگىرەكان گويىزايەو بۇناوچەي (بەختيار) و توركەكان لەو ناوچانەدا بەوپەرى دېندەيىەتى و خوينېژىيەو رەفتارىيان لەگەل دانىشتوانى بى چەكدا كىردووە دارستانەكاناين سوتاندووە و سەرۇكى دانىشتوانى ناوچەكە كە (شاھىم ئاغا) بوو حكومت كوشتى (بەرلەمە باسمانكرد كە شاھىن ئاغا لەلايەن (خفر ئەحمەد) ناويكەو كوزابوو) توركەكان لەدۆلى (دىكسور) ھەزاران ژن و منداال و پىرى بى تاوانيان كوشتبو كە پەنايان بردبوە بەر ئەشكەوتەكان و دەرگاي ئەشكەوتەكانيان دەبەست و ئاگريمان تىادا دەكردەووە خەلكىكى زۇريان كوشت و سوتاند كە يەككە لەوانە (حسین رەسىك)ى كوپى سەيد رەزابوو كە داىكى بەبرىندارى دابوو دەست ئەفەسەرىكى تورك بۇئەوې برىت بۇ (العزىن) و لەوئى تىماربكرىت (ئەمە وەكوئەو وایە بەرخىك بەدەي بەگورگىك) بەلام لەجياتى تىماركردن لەژىر سزادانا كوشتبويان.

كريس كوچرا وتويەتى: حكومت تەنھا بەكۈشتىنى و سزادانى شۇپشگىرەكان وازى نەدەھىنا بەلكو عەشىرەتەكانى (قورەيشان) و (كورگان) كەبەھىچ شىۋەيەك بەشداريان نەكردبوو لە شۇپشەكەدا، بەمال و مندال وە ھەموويان گرتن و خانوو بەرەكانيان سوتاندو دەيان كەسيان ليكۈشتن.

لەو ھىرش بىردنەى حكومت بۆسەر شۇپشگىران چەند جاريك فېرۇكەكان بۆردومانى شۇيۈنەكەى سەيد رەزيان دەكرد، بەلام سەيد رەزا خۇى دەربازكردو خۇى گەياندە (ئوئاسىك).

كريس كوچرا لەلاپەرە ۲۱۱ى كتيبەكەيدا باسى چۆنىتى سەيد رەزى بەم جۆرە كىردو:

(حاكمى ئەزىربايجان لەمانگى سېتەمبەرى ۱۹۳۷دا بلۆى كىردەوە حكومتى تورك دەيەوئ دان بەداخوازىەكانى كوردا بنئ و شەپو كۈشتار بوەستىنىت و ھەرزەرو زىانىك لەخەك كەوتبىت بۇيان بېژىرت.

سەيد رەزا بۇ تاقىكردنەوەى نيازى حكومت دەچىتە ئەزىربايجان و لەوئ لەدواى گفوتوگۆكردن دەيەوئ بچىتە دەرەوە بەلام دەمو دەست لەسەر پلىكانەكانى كۆشكى ئوستاندارى ئەزىربايجان دەسبەستى دەكەن و دەيگرن و ئەويش ھاوار ئەكات: ئەى حكومتى توركى درۆزن و بئ شەرەف ئاوا بەم جۆرە و بەم شىۋە ناپياوەتتە دەمگرن؟

لەدواى ئەو گرتنە دەريئت بەدادگاى (العزىن) لەكاتى دادگاىكردندا حكومت بەوە تاوانبارى دەكات كە پيۋەندى بەشورەويەوە ھەبوە و چەك و يارمەتى ئى وەرگرتووە و ئەفسەرەانى سۆفيت لەناو

چەكداره كانيان بوون، بەلام سەيد رەزا ئەو درۆو دەلەسانە ھەمووی بەدرۆ دەخاتەووە بەدادگاگە دەلێت: (پشتیوانی من لەشۆرشد تەنھای ھەر میللەتی کورد بوو بەدریژایی سالانی ژيانم خەباتم تەنھا لەپیناوی میللەتەكەي خۆمدا کردوو و ھەولم نەداوە یارمەتی لەھیچ لایەك وەربگرم) لەدوای چوار رۆژ دادگایکردن لە ۱۴/ی نۆفەمبەری ۱۹۳۷دا سەيد رەزاو دەكەسی تری ھاوکاری حوكمی ئیعدام دەدریژ و لە ۱۸ی ئەو مانگەدا ھەموویان لەسێدارە دران.

کریس کۆچرا ئامارێی بۆ دۆکیمەنتی ئەرشیفی وەزارەتی دەرەوێی بریتانیا کردووە ژمارە (Fo.371-35012)ی رۆژی ۹/۱۰/۱۹۴۳ یەعنی دوای پتر لەشەش سال ھەلواسینی سەيد رەزا لەو دکیۆمەنتەدا راپۆرتێکی کورنوالیسی تیاڤایە (کورنوالیس ماوێەك مۆستەشاری وەزارەتی ناوخوای عراق بوو، كەتا ماوێەكی زۆر ئینگلیزەكان لە وەزارەتەكانی حوكمەتی عراقدا مۆستەشاری خۆیان بەناوی كاربەدەستێکی حوكمەتی عراقەوە دانەنا بۆ ئەو لەرێگەي ئەو مۆستەشارانەوە ئاگاداری ھەموو كاروباریکی عراق بن) لەو راپۆرتەدا باسی چۆنیەتی لەسێدارەدانى سەيد رەزای کردووە كە لەدوای بێریاری لەسێدارەدانى لەبەردەمی دادگادا سەيد رەزا وتویەتی:

(من تەمەنم گەيشتووە ٧٥ سال و ساتیکی تر دەچمەلای شەھیدانی تری کوردستان، ھەرەكو ئاگادارن بزوتنەوەكەي دەرسیم تێك شكا بەلام کوردو کوردستان ھەرەكو خۆیان دەمێنێتەووە ھەرگیز لەناوناچن و لاوانی کورد بەھیچ شیوێەك نایەن ئەم بزوتنەوێەي کورد بکوژنێرتەووە خامۆش بکریت و ئەوان تۆلەي من دەسێننەووە... ئیتر ھەربێژی کوردو

کوردستان و بروخیّت دام و دەزگای زۆرداران و ستمکاران و نەفرینی خوا
لەهەمووی بێت).

لەهەمووی سەیرۆسەمەرەترو نیشانەیی ئۆپەری بێ عەدالەتی و بێ
رەوشتی کاربەدەستانی حکومەتی تورک و دادگاکانی، ھەروەکو دکتۆر
عبدالرحمان قاسملو لەلایە پەرە ٧٩ی کتێبەکیددا سەرچاوە ١٦ وتووەتی:
(جگەلەوێ سەید رەزا بەو تەوانبارکراووە کە پێوەندی بە سۆقیەتەو
ھەبوو یارمەتی لەوان وەرگرتوو، سەید رەزایان بەشتیکی تر تەوانبار
کردبوو کە ئیجگار دۆربوو لە رەوشت و کردەوێ ئێو ساتیک دادگا خۆی و
ھاوکارەکانی بەوش تەوانبار کردبوو کە دزیان کردبوو.

بەرامبەر بەو درۆو دەلەسە بێ سەرووبەری دادگای حکومەتی تورک
(A.Romanette) لە کتێبەکیددا بەناوی (Lekurdistan ET laqestion kurds)
لەلایە پەرە ٦٢یدا چاپی پاریس سالی ١٩٣٧ گالتهی بەکاربەدەستانی تورک
کردووە کە تەوانی دزینی دابوو پال سەرکردایەتی شۆرش لەکاتیگدا ھەموو
تەوانی ئێو سەرکردایەتیە بریتی بوو لە خەبات و تیکۆشان بۆ رزگارکردنی
ولتەکەیان، درۆیکە تری نوسەرانی تورک بەرامبەر بە شۆرشی کورد
ھەروەکو قاسملو باسیکردووە ئامارێ بۆ نوسەرێکی تورک کردووە کە ناوی
(عوسمان مینە) بوو لەرۆژنامەیی (sun post) دا لەسالی ١٩٤٨ دا یەعنی دوا
دە سال تێپەرپوون بەسەر دامرکانەوێ شۆرشەکەیی دەرسیمدا لەو
رۆژنامەییەدا بەشان و باھوی کاربەدەستانی حکومەتی تورکدا ھەلیداو
وتووەتی حکومەت خزمەتیکە زۆری ناوچەکەیی کردووە بۆ پیشکەوتنی
شارستانییتی کەچی ھەروەکو نوری درسیمی لە کتێبەکیددا باسی کردووە
ئێو نوسەر ھەرخۆی دانی بەویدا ناو کە ساتیک چۆتە ناوشارەکە

لەکاربەدەستی باج کۆکردنەوه بۆ حکومەت و لەسەربازو جەندەرمە بەولاه
 کەسێکی تری وای ئی نەبوه خەزەمتی پێشکەوتنی شارستانی بکات.
 ھەمان نوسەر (عوسمان مێتە) لەباسەکەیدا وتویەتی: زۆرم ھەولدا بگەمە
 ناخی دەرونی دانیشتوانەوهو شتیکیان ئی تێ بگەم، بەلام بۆم دەرکەوت کە
 ئێمە (مەبەست حکومەتی تورک) ھێچمان بۆ نەکردبوون و ھێچ جۆرە
 پێشەسازی و بازگانیەک شوێنەواریان دیار نەبوو، لەوشارەدا تاقە
 دکتۆریکی تیا دانەبوو، خەلک مانای دەرمانیان نەدەزانی و رێگەوبان
 نەکرابووه بۆ ئاسانکردنی ھاتوچوکردن لەنیوان دانیشتوانی گوندەکانا
 (لەباشی ھۆی دەسپێکردنی شۆرشێ دەرسمیدا باسی ئەوکرابوو کە تەنھا
 حکومەت بایەخی داووبو بە چاکردن و کردنەوهی ئەو رێگا و بانانەیی سودیان
 ھەبوه بۆ گواستنەوهی ھێزەکانی سوپا بۆلێدانی حکومەت کە کردنەوهی
 رێگای شەمەندەفەر و لەناوچەیی دەرسمیدا یەکیک بوو لەو کارە بێ
 سودانەیی حکومەت کە دانیشتوانی دەرسم گەییان ئی کردووه و لێی
 بیزار بوون).

دەربارەیی چوونی سەید رەزا بۆلای کاربەدەستانی حکومەت و گرتنی
 سەید رەزا وەکو بەرلەمە کریس کۆچرا باسیکردووه، قدری جەمیل بەگیش/
 زناڕسلوپی لەلای پرە ۲۰۸ی کتێبەکەیدا سەرچاوه ۵۷ بەم شێوہیە باسی
 چوون و گرتنی سەید رەزای کرۆه کە ئەم بەشێوہیەکی فراوانتر لە باسەکە
 داواوه و وتویەتی:

(بەنزیکبوئەوهی وەرزی زستان و سەرماو سۆلە باری شۆرشگێرەکان
 ئیجگار گران و ئالۆزبوو لەناوچە شاخاویەکانی دەرسمیدا لەبەرئەوهی
 بۆماویەکی کەم شەڕ راوہستا، سوپای تورک بەرلەمە زیانیکی زۆری ئی

کهوتبوو، سهرکردایه‌تی سوپای حکومت له‌ریگه‌ی والیی ئه‌زربایجان‌ه‌وه نامه‌یه‌کی ناردبوو بۆسه‌ید ره‌زا که‌له‌و کاته‌دا له‌به‌رئ‌ه‌و بۆردومان‌ه‌ی فرۆکه‌کانی حکومت کردبوایانه سهر سه‌ید ره‌زا بنکه‌که‌ی خۆی گواستبووه‌و بۆ (ئوئاستیک)، له‌و نامه‌یه‌دا که‌بۆ سه‌ید ره‌زا نێررابوو به‌لێنی ئه‌وه‌درابوو حکومت ئاماده‌یه‌ داخوازییه‌کانی دانیشتنی دهرسیم به‌جێ بێنیت و داوا له‌ سه‌ید ره‌زا کرابوو بۆئ‌ه‌و مه‌به‌سته‌ بچیته ئه‌زربایجان بۆ گفتوگو‌کردن له‌گه‌ڵ کاربه‌ده‌ستانی حکومت‌دا.

سه‌ید ره‌زا باوه‌ری به‌ناوه‌پۆکی ئ‌ه‌و نامه‌یه‌ ده‌کات و ده‌چیته ئه‌زربایجان و له‌وئ‌ ده‌سه‌به‌جێ خۆی و ئ‌ه‌وانه‌ی له‌گه‌ڵیدا بوون ده‌گیرێن و ده‌نێرێن بۆ (العزین) له‌پاش دادگایکردنیک‌ی هه‌ر مه‌یه‌ی سه‌ید ره‌زا و کوپه‌کانی له‌ سێداره‌دران له‌گه‌ڵ (قمرئاغا)ی سه‌رۆکی عه‌شیره‌تی (یوسفیان) و (سه‌ید حسین) ی سه‌رۆکی عه‌شیره‌تی (قریشان) و علی ئاغا زنا‌رسلو‌پیش هه‌روه‌کو ک‌ریس کوچ‌را باسی قسه‌کانی سه‌ید ره‌زای کردوه له‌به‌رده‌می سێداره‌دا بۆیه‌ پێویست ناکات ئ‌ه‌و قسانه‌ دوباره‌بکه‌ینه‌وه.

قدری جمیل به‌گ زنا‌رسلو‌پی باسی ئ‌ه‌وه‌ی کردوه له‌دوای له‌سێداره‌دانی سه‌ید ره‌زا ئ‌ه‌وسا نۆره‌ش هاته‌سه‌ر (رێبه‌ری) برازای سه‌ید ره‌زا که‌ خیا‌نه‌تی له‌کوردو له‌مامی خۆی کردبوو، قاره‌مانیک‌ی ئازاو دلاوه‌ری کوردی کوشتبوو که‌ (علی شیرو) بوو.

(رێبه‌ر) لای وابوو به‌و خیا‌نه‌ته‌ی کردبووی ئ‌یت‌ر تورکه‌کان وازی ئ‌ی ئ‌ه‌ه‌ینن و جیگه‌ی مامی ده‌گریته‌وه له‌سه‌رکردایه‌تی‌داو نه‌یده‌زانی له‌دوای سه‌ید ره‌زای مامی نۆره‌ش دێته‌سه‌ر خۆی و تورکه‌کان له‌شوینیک‌دا که‌ پێی ده‌وتری (تیشان) رێبه‌رو کوپه‌که‌ی ئ‌ه‌ده‌نه‌به‌ر گولله‌ و هه‌ردوکیان ده‌کوژن و

خانۋەكەشيان كەلە (بىيامە)دابوو داگىرى دەكەن و لەراستىدا بەندىكى
پىششىنان ھەيە دەلى بۆ (رىبەر) و خائىنانى تىرى لەونىيەى ئەو وتراۋەكە
دەلىت: ھەزار سال بىكەيت بىگانە پەرسىتى, لەئەنجامدا ھەردەھىت
نوشوستى.

لەگۇقارى نوكتادا, سەرچاۋە/۷ لەباسى گرتنى سەيدىرەزادا لە
(ئەرزىجان) وتويەتى لەدوای دادگاگردنى, خۇي و (رەشك حسين)ى كوپرە
بچوكى و برازاىيەكى (يوسف خان قمير) كە سەرۆك عەشىرەت بوو لەگەل
(سەيد حسين) سەرۆكى قىرىشان لەگەل دە كەسى تىردا لەپۇژى
(۱۹۳۷/۱۱/۱۸) دا لەسەيدارە دران.

(دەربارەى ئەو (رەشك حسين)ەى گۇقارەكە باسىكردووە كرىس كوچرا
ناۋەكەى بە (حسین رسیك) ناۋىردووە كرىس كوچرا نەيوتووە لەگەل
باوكيا لەسەيدارە درابوو بەلكو ۋەكو بەرلەمە كرىس كوچرا باسىكردووە
وتويەتى لەو ئەشكەوتەى توركەكان ئاگىريان تىبەردابوو كورىكى سەيد
رەزا كەناۋى (حسین رەسیك) بوو بەبرىندارى دايكى دايە دەست
ئەفسەرىكى تورك بۆ ئەۋەى لە (العزیز) تىماربكرىت بەلام بەپىچەۋانەو لەژىر
ئەشكەنجەو ئازاردا كوشتبويان).

گۇقارى نوكتا سەرچاۋە (۷) دەربارەى ھەلۋىستى دواى لەسەيدارەدانى
سەيد رەزا وتويەتى:

((بەلەسەيدارەدانى سەيد رەزا شۆرشەكەى درسیم كۆتايى پى نەھات و
لەسالى (۱۹۳۸)دا دوبارە پاپەرىن و بزوتنەۋە سەرى ھەلدايەۋەو لەو پوۋە
(ناشد ئولوغ) كە پۇژنامەنوسىكى تورك بوۋە لەباسىكىدا وتويەتى: ئەۋا
دوبارە ئانارامى لە ۱۰قالان) دەستى پىكردەۋەو ھۆى ئەمەش ئەۋەيە

حکومت پهره‌ی به‌رۆشنییرکردنی خه‌لک نه‌داوه، له‌به‌رئه‌وه که هه‌وا خۆش بوو هێرش کرایه‌ سه‌ر (قایان) و ده‌بی به‌هه‌موو شیوه‌یه‌ک کۆتایی به‌م کێشه‌یه‌ به‌ئێرنیت و پێیوێسته به‌پێی ماده‌ی (٦)ی ئه‌و پرۆژه‌یه‌ی حکومت ئاماده‌ی کردووه‌ گوندی (کوئفنگا) پاک بکریته‌وه‌و ناوچه‌که به‌سوتێنریت.

هه‌مان گۆڤار ئاماژه‌ی بۆ باسیکی (شوگری بایکار) کردوه که له‌و باسه‌یدا وتویه‌تی: ئه‌و شه‌په‌ری له (٢١ی تیرمه‌هی ساڵی ١٩٣٨) دا پویدا، هه‌موو چه‌ته‌کان پرایانکرد بۆناو ئه‌شکه‌وته‌کان و سوپا ده‌وره‌ی دان و به‌تۆپ و مه‌تره‌لۆز به‌ربوونه‌ دانیشتوانی ئه‌و ناوچانه‌و له‌ئه‌شکه‌وته‌یکدا که (٢١٦) که‌سی تیا‌بوو هه‌موویان کوژران و له‌ناوچه‌ی (مونزیر Munzir) یشتدا لاشه‌ی (١٢) که‌سی‌تر دۆزرانه‌وه‌و به‌فرۆکه‌ش (٤٠) که‌سی‌تر کوژراو له‌چپای (مامک Mamek) هێزه‌کانی حکومت هێرشیان کرده‌ سه‌ر گوندی (جات) و له‌و (٧٠) چه‌ته‌ی له‌و گونده‌دا بوو بیست که‌سیان لێکوژرا.

به‌رله‌وه‌ی بچینه‌ سه‌ر باسی هه‌لسه‌نگاندنی شوێنشی درسیم و که‌م و کووریه‌کانی و ئه‌و ره‌خانه‌ی لێی گیراوه به‌پێیوێستم زانی ئه‌و هه‌ول و ته‌قه‌لایانه‌ی تورک بڅمه‌ پێش چاو که‌له‌لایه‌که‌وه‌ هه‌ر دانیان به‌بوونی کوردا نه‌ئاوه‌و ئه‌و کورده‌ی که‌ هه‌بوون به‌پێی ئه‌و درۆ و ده‌له‌سانه‌ی کاربه‌ده‌ستانی حکومتی تورک و پۆژنامه‌ تورکیه‌کان بلأویان ده‌کرده‌وه، له‌لایه‌کی تریشه‌وه‌ هه‌ولیان داوه‌ له‌و سه‌رژمیرییه‌ ره‌سمیانه‌ حکومتی تورکیا جاربه‌جار کردویتی هه‌موو جارێک ژماره‌ی کورد له‌سه‌رژمیرییه‌که‌دا که‌م بکاته‌وه، بۆ پونکردنه‌وه‌ی ئه‌و ته‌قه‌لایانه‌ی حکومت باسی هه‌ندی سه‌رچاوه‌ ده‌خه‌ینه‌ پێش چاو که‌ ده‌رباره‌ی سه‌رژمیری هه‌موو دانیشتوانی تورکیا و کوردو که‌مه

نەتمەھكان دواون پروفېسسور حسرتيان لەو كۆتېبەيدا دەربارەى ئەو باسە
دواو

لەكتىبى يەكەميان، سەرچاوە (٤٩) لەلایەن (١٦٩) دا ئاماژەى بۆ
باسنىكى (istatistic yilligi) كەردووە كەلەسالى (١٩٥١) دا بۆلۆكرادەتەو،
لەلایەن (٧٢-٧٣) يەدا لىستەيەكى كەردووە بۆ دانىشتوانى زۆربەى
ويلايەتەكانى پۆرمەلات (ناوچە كورد نەشەنەكان) و بەراوردى دانىشتوانى
ئەو سالى كەردووە لەگەل دانىشتوانى ئەو ويلايەتەدا كەلەسالى (١٩٣٥)،
١٩٤٠، ١٩٤٥ و لەبەراوردەردى سەرژمىرى سالى (١٩٣٥) لەگەل
سەرژمىرى (١٩٤٠) دا دەرکەوتووە سەرژمىرى سالى (١٩٤٠) برىتى بوو لە
(٢٩٨٨٦٥) كەس كەمتر لەوێ لەسالى (١٩٣٥) دا بوو.

حسرتيان لەكتىبەكەيدا دەربارەى ئەو كەمبونەى نىوانى سالى (١٩٣٥)
لەگەل سەرژمىرى سالى (١٩٤٠) دا، لەگەل ئەوەشدا لەو ماوەيدا هىچ جۆرە
نەخۆشەيەكى كوشندەى و بۆلۆنەبوووە كە ئەو نەخۆشەى بووئىت بەهۆى
ئەو ژمارە زۆرە، كەواتە هۆى كەمبونەووە كە تەنها بەهۆى ئەو كوشتارانەو
پەيدا بوو بوو كە لەشۆرشەكانى كوردا لەو دەورووبەردا لىيان كرابوو لەگەل
ئەوانەى لەشۆرشەكانى خۆيان هەلەنرابوون و ئاوارەكرابوون بۆ ناوچە تورك
نەشەنەكان (كەبىنگومان ئەمانەى گۆيزرابوونەو لەسەرژمىرىەكانا بەتورك
تۆماركرابوون كە حسرتيان ژمارەى كورە ئاوارەكانى ئەو سەردەمە
بەچوارسەد هەزار كەسى داناو).

پروفېسسور حسرتيان لەلایەن (٦٩) ي كۆتېبەكەيدا سەرچاوە (٤٥)
(القومية فى تركيا)، لەو باسەيدا لەو دواو چۆن توركەكان تەقەلايان دواو
بۆ شارەندەوێ ژمارەى ئەوانەى لەراستيدا بەرەگەز تورك نەبوون و دەلىت:

(دوای ئه‌وه‌ی تورکیا بوو به‌جمهوریه‌ت، جه‌وت جار حکومه‌ت سه‌رژمیری دانیش‌توانی کردوه به‌لام هیچ جاریکیش له‌دوای ته‌واوکردنی سه‌رژمیری به‌هیچ شی‌وه‌یه‌ک به‌ره‌سمی نه‌نجامی سه‌رژمیری‌ه‌که‌ی بل‌اونه‌کردۆ-ته‌وه‌و له‌پراستیدا نه‌گه‌ر بل‌اویشتی به‌کردایه‌ته‌وه‌ هیچ شتیکی به‌شی‌وه‌یه‌کی پراست و دروست نیشان نه‌ده‌دا چونکه له‌و سجلات و لیستانه‌ی حکومه‌ت ناماده‌ی کردبوو بۆ تۆمارکردن سه‌رژمیری تیایانا به‌هیچ شی‌وه‌یه‌ک خانه‌یه‌کی له‌وسجلات و لیستانه‌دا ته‌رخان نه‌کردبوو بۆ نه‌وانه‌ی به‌ره‌گه‌ز تورک نه‌بوون و هیچ گومان له‌وه‌دا نیه کاربه‌ده‌ستانی تورک بۆیه شوینیکی وایان له‌سجلات و لیسته‌کانا ته‌رخان نه‌کردبوو بۆ غه‌یری تورک چونکه نه‌یان ویستبوو ژماره‌ی نه‌ته‌وه‌کانی تری غه‌یری تورک بزانریت چهند بووه.

له‌سه‌رژمیری سالی (۱۹۲۷) دا حکومه‌تی تورکیا له‌گه‌ل ئه‌و هه‌موو ته‌قه‌لاو درۆو ده‌له‌سه‌و ئه‌و هه‌موو فروفی‌لانه‌ی کردبووی نه‌یتوانیبوو ئه‌وه بشاریت‌ه‌وه له‌شوینیکی وه‌کو نه‌سته‌مبولدا که ژماره‌ی که‌مه نه‌ته‌وه‌کان له‌و شاره‌دا (۲۷,۴۵٪) بوه له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا له‌سالی (۱۹۲۷) دا نسه‌به‌تی کوردی به (۳۴,۴٪) داناوه له‌ناوچه‌کانی پۆژه‌ه‌لاتی نه‌نادۆلدا، که له‌ویلایه‌تی (وان) نیه‌سه‌به‌تی کورد له (۲۷٪) و له بدلیس و موش و سیرت (۷۵٪) بو، بو له‌دیاربه‌کرو هه‌کاریدا (۶۹٪) بووه له‌ماردیندا (۶۱٪) و له‌العزیز دا (۵۳٪) بووه.

هه‌روه‌کو سجلات‌ی حکومه‌ت پیشانی داوه سه‌رژمیری کورد کورد له‌سالانی بیسته‌کانا له‌تورکیادا (۹,۱۵٪) بوه به‌لام له‌سالی (۱۹۴۰) دا به (۷,۸۶٪) و له‌سالی (۱۹۵۰) دا به (۶,۲۴٪) ده‌سنیشانکراوه.

ده‌رباره‌ی ئه‌و سه‌رژمیرییه‌ی پرۆفیسۆر حسرتیان له‌و دوو کتێبه‌یدا باسیکردوه که سربا به‌درخان له‌کتێبه‌که‌یدا سه‌رچاوه (۷۹) ده‌رباره‌ی

ئەو سەرژمىرىيەى حكومت لەسالى (۱۹۲۷)دا كوردبوى، ژمارەى ھەموو دانىشتوانى توركيای بە (۱۳)مليۆن كەس داناو، لەگەل ئەو ھەشدا توركەكان خويان زۆرباش دەيانزانى ژمارەى تورك لەو سالى سەرژمىرىيەدا تەنھا (۵،۵) مليۆن بوە بەھەموو دانىشتوكانىيەو كە تەنھا لەو ھەش (۳،۵)مليۆنى تورك بوو.

سريا بدرخان لەپەراويزى لاپەرە (۵۸)ى كتيبەكەيدا لەباسى ئەو سەرژمىرىيەى حكومتى تورك ژمارەى دانىشتوانى توركيای بە (۱۳،۶۴۹،۹۴۵) داناو بەھەموو نەتەوكانى تریشەو وتوويەتى ئەو ژمارەيە لەكاتى خويدا سەرنجى (يوشن نادى) پاكىشاو كە نوسەرى پۇژنامەى (جمهورية) رەسمى حكومت بو، وتوويەتى لەسالى (۱۹۱۴)دا (يەنى پيش شەرى جيهانى و ئەو ھەموو كوشتارانەى بەھوى ئەو شەرەو كرابو) ھەموو دانىشتوانى خەلافەتى عوسمانى لەو سالىدا ھەموو برىتى بوە لە (۲۰،۹۷۳،۹۰۰) كەس و ئەگەر دانىشتوانى سەردەمەى سوريا و ميسوبوتاميا و فەلەستين و عەرەبستانى لى دەريكرايە — كە لەشوينىكى وەكو سوريادا فەرەنسيەكان كە سوريايان لەژێردەستدا بى لەسالى (۱۹۲۱)دا لەم سالىدا تەنھا ژمارەى دانىشتوانى سوريا برىتى بوە لە (۲،۹۲۸،۲۱۸) كەس و لەسالى (۱۹۲۳)دا ئەو سەرژمىرىيەى سوريا (۲،۹۸۱،۸۶۳) بوە ئەگەر ئەمەى سوريا و دانىشتوانى فەلەستين و عەرەبستان و كوردو يونان و ئەرمانى و ئەوانەش كە لەشەرى جيهانىدا كوژرابوون دەردەكەيت ئەو ھى كە مابووەو تورك بوە تەنھا لە پينج مليۆن تىپەرى نەكردو.

ھەلىسەنگەندى شۆپشى درسىم ۋە ۋە ۋە كۆرۈنەكلى

شۆپشى درسىم ۋە پاپەرىنى دانىشتىۋانى لەدۋاى دامرکانەۋەى شۆپشى
ئاگرىداغ شىتىكى ناچارى بوو دەبۋايە ھەر پۈۋى بدايە ۋە تۈرك بۇ تەۋاۋ
کردىنى ئەۋ تاۋانەى كاتى خۇى لە شۆپشەكانى تىرى كوردا تەۋاۋى
نەكردبوو، ھەرۋەكو تكتىكى كمالىەكان بۇ لەناۋىردىنى كورد قۇناغ بەقۇناغ
ناۋچەى درسىمىيان ھىشتىبۈۋە بۇماۋەيەك بۇ ئەۋەى دانىشتىۋانى ناۋچەكە
نەۋۋوژىن ۋە بەشدارى نەكەن لەشۆپشى پىران ۋە ئاگرىداغدا ۋەزىيان
لەسەركردەكانى ناۋچەى درسىم ھىناۋىبوو، باجىيان ئى نەدەسەندى ۋە لە
پاستىشدا ئەگەرچى ھەندى سەرچاۋە ۋە توۋيانە سەيد پەزا لەدۋاى شۆپشى
پىران يارمەتىى ھەندى لەناۋارەكانى دابوۋ بەلام تەنھا ئەۋە بەس نەبوو
ۋەكو كوردىكى بەتۋانا ۋە دەستەلاۋدا لەكاتى شۆپشەكانى تىردا
كەمتەرخەمى بىكات ۋە لام ۋەيە ۋە زانىبوۋ بەۋ بىدەنگ بوۋنەى ئىتير
تۈركەكان ۋەزى ئى دەھىن ۋە حسابىكى تايبەتىى بۇ دەكەن لەمانەۋەيدا
لەناۋچەكەى خۇيدا، بەلام تۈركەكان دەمىك بوو نەخشەى خۇيان كىشاپوۋ،
پىشنىيازەكانى (عابدىن ئوسمان) ۋەزى ئى نەھىنرابوۋ تەنھا بەرامبەر بەدرسىم

دواخراښو، ساتنك كاتى خوى هات توركه كان خوځيان پى نه گيراوئ وهو باج نه سندنه يان له دانىشتوانى ناوچه كه شتيكى كاتى بوو، له دواى شوپشى ناگريداغ ده ستيانكرد به ده سندرېژيكردن بوسه درسيمو ساتنك دانىشتوانى ناوچه كه به سهر كړدايه تى سهد پرها به ناچارى كه وتنه خوځيان و ده ستيان دايه چهك تازه كار له كار ترازاښو كوردى ناوچه درسيم بهو چهكه كوڼو ژهنگاويانه هه يان بوو نه يان توانى بوماو هيه كى دريژخايه بهرگه دوزمن بگړنو له راستيدا راپه پرين و شوپشه كيان له چاو شوپشه كاني پيران و ناگريداغدا له پله يه كى زور نزمداښو نه گهر چى شوپشگيږه كان بهوپه پرى فيداكاريه وه خوځيان بهخت كړدبوو بۇ پرو به پرو بونه وهى دوزمن و بهو چهكه هه يان بوو به بى بوونى نه خشه يه كى تايبه تى بۇ شوپشو بى سهر كړدايه ته كى ئى هاتوو به هه پر مه يى ده ستيانكرد به شوپشو ريځخراو يكى سياسى نهو توى نه بوو بتوانيت كاروبارى شوپشو له شكر كپش به باشى ببات بهرپوه و له ماو هيه كى كه مدا له لايه كه وه خيانه تى هه نديكيان وهكو (پښه) ي برازى سهد پرها كه (على شيرؤ) شوپشگيږى كوشت و خيانه تى له كوردو له شوپشى كوردو له سهد پره زى مامى كړدو (خضر نه حمده) يش (شاهين ناغا) ي كوشت كه نه ویش كوردىكى نيشتيमान په روه ريكي ئى هاتوو بوو، جگه له وه سهد پرها خوشى دهرس وپه ندى له پرو دواو به سهراته كاني تر وهر نه گرتبوو، بهوپه پرى ساويلكه يه تيه وه به پيى خوى چوبوه بهرده ستى دوزمنه كاني و نه وانىش دم وده ست له ناويان بردو گويان نه دايه هيچ رهوشت و به ئين و په يماننك كه دابوويان به سهد پرها كه به نيازى گفت وگو كړدن داوايانكردبوو چاوى پى يان بكه وئت و له وپوه وه زنا رسلو پى له كتيبه كهيدا باسى لووت به رزى

ھەندى ئەسەر كىردەكانى درسىمى كىردۈ كەلام واىە مەبەستى سەيد پەزا
 خۇى بوە كەبەلاى ئەوۈوۈە وابوۈ لووت بەرزى سەيد پەزا بو بەھۇى ئەوۈى
 لەھەموو پاپەپەرىن و شۆپشەئەنى بەرلە شۆپشەى درسىمى
 سالى (۱۹۳۶) دەستى پىكرىبوو ۋەكو پاپەپەرىنەكانى ملاطىيە و درسىم
 كۆچگىرى كەلەبەرگى دوھەدا باسى ھەمووى كراوۈ دەر كەوتوۈ سەيد پەزا
 بەلاى ھىچيانا نەچوۈ ئەگەرچى و تراوۈ يارمەتى ھەندى لەئاوارەكانى داوۈ.
 لەبەرگى دوھەدا باسى پاپەپەرىنى يەكەمى دانىشتوانى ناوچەى درسىم
 كرا كەلەسالى (۱۹۲۰) دا دەستى پىكرىبوو، لەوپۇژانەدا ھىشتا كەمالىەكان
 خۇيان بەھىز نەكردبوو، دوزمىيان زۆربو، شەپرى يۇنان لەلايەكەوۈ بوونى
 پاشماوۈى خلافەت لە ئەستەمبول لەلايەكەوۈ كارىكى وای كىردبوو ئەگەر
 لەشۆپشەى يەكەمى درسىم و كۆچگىرىدا لەھەمان كاتدا دەستەلاتىكى ۋەكو
 سەيد پەزا ھاوكارى بىكرىدايە لەگەل شۆرشەكانى تردا تور كەكان ھەروا
 بەئاسانى ئەو پاپەپەرىنەى سالى (۱۹۲۰) يان پى لەناو نەدەبراو ئەوۈى
 سالى (۱۹۲۰) لەدرسىمدا ئەگەر بەراورد بىكرىت لەگەل شۆپشەكەى درسىم دا
 لەسالانى (۱۹۳۶-۱۹۳۸) دا دەر دەكەوۈىت كەئەوۈى سالى (۱۹۲۰)
 پىشكەوتوۈ تىبوۈ لەپوۈى چالاكىى سىياسىيەوۈ سەر كىردەكانى ئەو پۇژە
 توانىبويان لە شۆپشەىكى يەكگرتوۈيانداو بەتلگراف داوايان لە حكومەتى
 ئەنقەرە كىردبوو دەم دەست بىر يارەكانى سىفىر پەسەند بىكات و ئالابى
 كوردستان ھەلكرىا حكومەتى ئەنقەرە ئەگەرچى بەدرۇش بوۈىت ناچار كرا
 دان بەوۈدا بىنىت كە ئامادەيە داخوازىيەكانى كورد سەير بىكات و ساتىك
 حكومەتى تور ك ھەوليدا بۇ خاۋ كىردنەوۈى بارودۇخى ناوچەكە ئامادەى
 خۇى پىشان بدات كە ئامادەيە (على شان) بىكات بە متصرفى (سىواس) و

براگەي بىكات بە جىڭگىرى متصرفى ناوچەي درسىم بەلام لەوھى شۆپشى درسىمى سالى (۱۹۳۶-۱۹۳۸)دا ھەرلەسەرەتاوھ ساردو سېرى و كەمتەرخەمى تىادا بەدىكراوھو سەيد پەزا كە سەركردايەتى ئەو شۆپشەي گرتە دەست وەكو سەركردەيەكى نەتەوھىي نەيتوانى كاروبارى جەماوھرى ناوچەكەي ببات بەرپوھو نەيتوانىبوو جەماوھرى خاوەنى مافى راست دۇنيا بىكات كەئەوھى لەگەل دوزمندا دەكرىت برىتتە لە تاقىكردەنەوھىەكى زۆر تال و ئەگەر ھەموويان نەكەونە خويان و سەركردايەتتەك كەلەناوچەرگەي جەماوھرى ناوچەكەوھ ھەلقولابىت سازنەكرىت ئەوا شۆپشەكەيان بەزوتترىن كات لەناو دەچىت و سەيد پەزا لەو كاتە گىرنگ و ناسكەدا نەيتوانىبوو لەناو ئەو جەماوھردا لە دەرەبەگىكى دەسپوھىوھەبىت بەنوینەرى راستى ئەم جەماوھرى كە ھەندى لەسەرچاوەكان لەباسى سەيد پەزادا ھەندى شتيان تۆماركردوھ بەپى ئەو ياسانەو بەپى ئەو ھەلوئىستتەنى سەيد پەزا لەگەل خەلكدا ھەيبوھە پابردودا نەيانتوانىبوو بەئاسانى لاپەرەيەكى تازەيان لەگەل بىكاتەوھ.

دەربارەي ئەمە ھەروەكو پروفىسۆر حسرتيان باسىكردوھ سەيد پەزا توانىبووى بەزۆرە مىلى دەستەلاتى خوى بەسەر دانىشتوانى (۲۳۰) گوندى ناوچەي درسىمدا بەسەپىنىت و دانىشتوانى ئەو گوندانە ناچار بوون سەرانەيەكى ھەمىشەيى بەدەن بەسەيد پەزا كە سالى واھەبوھ دووجار ئەو سەرانەيان ئى سەندراوھ كەپى و تراوھ (دوما).

بىجگە لەوھ سەيد پەزاي سەركردەي شۆپش لەبەر ئەو ناكۆكيەي لەگەل (پىبەس)ى برازايدا پەيدا بوو لەسەر مۆلك بوو ھەوئى ئەو خيانەتەي پىبەر لە شۆپشەكەي كردو سەيد پەزا كە نەيتوانىبىت

كىشەيەك لەگەل برازاكەى خۇيدا چارەسەر بىكات بەھىچ جۇرىكىش قايىل نەبۇە كىشە لەگەل ھىچ كەسىكى تر بەخۇشى چارەسەرىكات ولاشم وایە ھەرئەمەشە كە زنا سەلۇپى وتوویەتى لەبەر لووت بەزىیى ھەندىك نەتوانرا ئەو كۆبۇونەوہیەى لە نىوان سەركردەو سەروكى عەشیرەتەكانا كرا سەربىگىت لە كاتىكدا لەسالى (۱۹۲۰) دا لەھەمان ناوچەدا تۈنارابو كۆبۇونەوہیەكى یەكگرتوو پىك بىت..

دەربارەى ئەو پىروپاگەندەى توركەكان بىلۇيانگىلدبۇە وەكە حكومەتى سۇقىت ھاندەرى شۇرششەكەى درسىم بۇە لەدادگادا سەيد پەزا بەوہ تاوانباركراپو كە ئەفسەرى سۇقىتى لاپوہ یارمەتى لەوانەوہ وەرگرتوہ، ئەمە شتىك نەبۇە كە تورك بۇ پىنە كردنى تاوانەكانى خۇى دەس بەبلاوكردنەوہى درۆ دەلەسەى وانەكات ولام وایە سەيد پەزاو دارو دەستەكەیشى رىكخراوئىكى ئەوتۇيان نەبۇە كە بىر لەپەيدا كردنى جۆرە پەيوەندىيەك بىكاتەوہ لەگەل سۇقىتداو سۇقىتیش وەنەبى ناگای لەبۇ چوون و ھەلۆیستى سەيد پەزا نەبووبىت ولەوہنەگەیشتبىت كەسەيد پەزا ئەو سەركردەنەبۇە كە جەماوہرى كورد لەسەر بناغەيەكى پتەوى يىروباو،پر لەخۇى كۆكاتەوہ.

دەربارەى ئەو درۆ دەلەسانەى توركەكان لەو پوہوہ بىلۇيانكردۆتەوہ دىكتور عبدالرحمن قاسملو لە كىتبەكەيدا سەرچاوە (۱۶) نامازەى بۇ كىتبەكەى (م. بوغوریلون) كىردوہبەناوى (المسالە الكردیە) ئەو نووسەرەلە لاپەرە (۸۰) ى كىتبەكەيدا وتوویەتى:

((لەپەرەپىنى سالى (۱۹۳۷) دا حكومەتى توركو دەولەتە ئىمپىرىيالىستىكەكان گەلىك درۆ دەلەسەیان دەربارەى شۇرشى درسىد

بلاؤكردۇتەۋە گوايا سۇقۇت دەستى تىادا ھەبۇە، توركەكان لەو درۆو دەلەسەيەياندا بۇ بيانوويەك دەگەرەن لەكورد بدەن لەلەيەكى تىرىشەۋە لەژىرەۋە دەيان ويست لەنازىەكان نىزىك بىنەۋە بۆيە دروشمى دژى سۇقۇتتەيان بەزىكردبۇەۋە، ساتىك ئەم تەقەلەيەيان سەرى نەگرت چوونە پال ئەۋانەى دەيان ويست پەيماننىكى ناۋچەيى دروست بىيىت كەلە دواييدا ئەۋ پەيمانە بەسراۋ ناۋى نرا پەيمانى(سعداباد)كە بىرىتى بوۋ لەئىران و عراقى دراۋسىشى بەمۇر كردنى ئەم پەيمانە ويستى ئەۋە موسوۋەگەر بىكات كەئەۋ دوو حكومەتەى تىرىش وەكو خۆى دژى ھەموو بىزوتنەۋەيەكى نەتەۋايەتى كوردىن كەلەيەكىك لەمادەكانيا ووتراۋە:

((ھەرلەيەك لەۋانەى پەيمانى سعدابادىان مۇركردۈە بەلئىن بەلاكانى تر دەدات كە دەبى پىگە لەجم و جۇل و بىزوتنەۋەى تاقمىكى چەكدا بىگىت كە ئەۋ تاقمە بەچەك يا لەرنگەى كۆمەل و پىكخراۋى سياسىيەۋە ھەول بىدات دژى لاكانى ئەۋ پەيمانە جم و جۇل بىكات(كە بىگومان مەبەستى تورك بەتايىبەتى لەمەدا بىزوتنەۋەى كوردىن)).

لەدۋاى مۇركردنى ئەۋ پەيمانە بارە ھاتوركەكان بلاۋيانكردەۋە كە ئىتر شتىك لەئارادا نەماۋە پىي بوترىت كوردو پۇژنامەى(SUN POST)ى توركى لەسالى (۱۹۴۶)دا ھەمان قەۋانى كۆنى پىشۋوى لىدابۋەۋە كەۋتبۋوى: تازە ئىتر لەتوركىادا ناتوانرىت بوترىت ھىچ كەمايەتەك ھەيە لەتوركىادا بەناۋى كوردەۋە.

بەشى سى ھەم

لە كۆتايى ئەم بەرگەدا بە پىويستم زانى لەم بەشەدا ئەم باسانە خوارەو
بەكورتى بخەمە پىش چاو:

باسى يەكەم: ئەو پەخنانى لە شۆرشەكانى كورد گىراو بەشىۋەيەكى گشتى و
لەشۆرشەكانى باكورى كوردستان بەتايىبەتى.

باسى دوھەم: ئەو دەرسو پەندانى پىويستە كورد لە شۆرشەكانى كورد
بەشىۋەيەكى گشتى و لەشۆرشەكانى باكورى كوردستان بەتايىبەتى ۋەرىگىرەت.

باسى سى ھەم: ھەلۆستى حكومەتى تورك بەرامبەر بە كورد بەشىۋەيەكى
گشتى و ئەو ياساۋ بىيارانەى دژى كوردو مافى كورد دەرى كردبوو.

ئەو رەخنانەى لە شۆرشەكانى كورد گىراون بەشىۋەيەكى گشتى و
لە شۆرشەكانى باكورى كوردستان بەتايبەتى

لە ھەرسى بەرگەكانى ئەم كتيبەدا، ئەو رەخنانەى بەشىۋەيەكى تايبەتى
لە ھەرشۆرشىك گىرايىت بەپىي سەرچاۋەكان خراونەتە بەرچاۋو لەم باسەدا
ھەولنەدەين ئەو رەخنانەى بەشىۋەيەكى گشتى لە تىكپراي شۆرشەكان
گىراون باس بکەين و ئاماژە بەكورتە باسىكى ئەو سەرچاۋانە بکەين كە
ئىيان دواون.

ئەو زۆربەى سەرچاۋەكان باسيان كردوۋە بريتين لە چەند خالىكى زۆر
گرنىگ كە زۆربەيان سوورن لەسەر ئەوئەى ئەو ھۆيانە ھۆيەكى سەرەكى بوون
لەسەر نەگرتنى شۆرشەكانى يەك لەدواى يەكى باكورى كوردستان كە
ليڤرەدا ھەولنەدەين كورتەيەكى ئەو ھۆگرنگانە بخەينە پيش چاۋ و
لەدواييدا ئاماژە بۆ ئەو سەرچاۋانەش دەكەين كەلەو باسە دواون:

۱- بەرلەۋەى حكومەتى عوسمانى پىك بىت و بىيىت بە حكومەتتىكى
بەھىزى دەستەلاتدار لەناۋچەيەكى فراواندا، كورد لەو سەردەمەدا لەباكورى
كوردستانا خاۋەنى چەند ئەمارەتتىكى نيمچە سەربەخۆى پچر پچرۈ لىك

دابراوی خوی بوو هه ره ماره ته میریک یا سه رکړدیه ک بر دویتی به پړوه که به داخه وه شو میره زور جار له گهل سه روک و میره کانی تردا ناریک بوو هه ولای لاواز کړدنی داوه و ناماده بوو وه کو په وشتیکي عه شایری زور کورتیبانه سهیری دواړو خویان و نه ماره ته که یان بکه و ناماده بوون بومانه وهی خویان و بولناو بردن و لاواز کړدنی نه ماره تیکي تری کورد له گهل دوزمنیکي بیگانه دا هاوکاری بکه.

نالو بارو دوخدا بوو که شرفخانی بدلیسی به پی ی چهند مارجیک له گهل سولتانی عوسمانیدا پیک کهوت که له بهرگی یه که مدا باسی شو پیکه وتن و مارجانه کراوه به پی یی شو پیکه وتنه قهواله ی طاپوی نه ماره ته که ی خوی و هی نه ماره ته کانی تر که توانیبوی نه میره کانیان قایل بکات که هه موویان بین به وابسته ی ده ولته ی عوسمانی (که دورنیه نه مه ی له ترسی صفویه کان کردبیست) هه مووی پیشکش بکات به خلیفه ی عوسمانی که به درو ناوی خوی نابوو خلیفه ی نیسلام که له بهرگی یه که مدا به دورو دریژی له باسی نه ماره ته کانی کوردا له کاره ساته میژوییه دواوین، په خنه ی زوربه ی په خنه گران له م پوهه ناراسته ی شرفخان کراوه به پاده ی یه که م و بول شو میرانه ی تری کورد که به و په پی کورت بینی و ساویلکه یه تیه وه شو پیشنیازه ی شرفخانیان په سهند کړدبوو.

به داخه وه له پوزانه دا هه روه کو چون تورکه کانی عوسمانی توانیبویان له پاشه بهر ی مه غولیه کان و شو تورکانه ی به کوچ وبار له کاتی خویدا له پوزناوای چینه وه گه یشتبونه شو ناوچه یه ی نیمرو پی یی ده وتریت تورکیا حکومه تیکیان دروست کړدو نه گهرچی شو حکومتی عوسمانیه له سه رته ی دروستبونیوا و هه تا ماوه یه کی زوریش تووشی ده یان گیره و.

کیشەى ناوخۆ بو بوو، برالەسەر کورسى سولتانی و لەسەر دەسلەت برای
خۆى دەکوشت و بگرە لەهەندى جارددا باوکیش کۆرى خۆى لەناو بردە بەلام
لەئەنجامدا بۆ ماوەى چەند سەدەیهکى زۆر مایەو و بەرگەى گرت و بووبە و
ئیمپراتۆریەتەى پوژئاواى ئاسیا و پوژهەلاتى ئەوروپا و باکوورى ئەفەریقای
گرتهو، بەلام بەداخو و ئەمیرەکانى کورد بەلای ئەویدا نەچوون و هەولێ
ئەو هیان نەدابوو ئەوێ عوسمانیەکان بۆى چوون تاقى بکەنەو کە
بیگومان قایل نەبوونى هیچ ئەمیریکی کورد بەدەستەلاتى ئەمیریکی تر هۆى
سەرەکی بوو بۆ بیرکردنەو و لەو تاقیکردنەوێه و بیگومان شەرفخانى
بدلیسیش ئەوێ لەخۆیدا بەدى نەکردو کە بتوانیت ئەو ئەمارەتە کوردانە
لەژێر دەستەلاتى خۆیدا یا لەژێر دەسلەلاتى ئەمیریکی ترا بکات بەیەک.

پاش ئەوێ عوسمانیەکان بەتەواوەتى بەسەر صفوییهکانا سەرکەوتن و
ورده ورده توانیبویان ئەمارەتەکانى کورد لاواز بکەن و بیانکەن بەدوژمنی
یەکتەر ئیتر لەبەلێنو پەیمانەکانى خۆیان پەشیمان بوونەو کە دابوویان
بەکوردو یەکە یەکە ئەمارەتەکانى کوردیان هەلۆشانەو.

٢- بیجگە لەکیشەى نیوان میرو سەرۆکەکانى ئەمارەتەکانى کوردو
کیشەیهکى مالدویرانکەرى تر پەیدا بوو کە بریتى بوو لە کیشەى نیوان
کوردی سوننى مەزەب و کوردی علوی کە لەباسى سوارەى حمیدیەدا
لەبەرگى یەکەمدا بەدووردیژ باسى ئەو دەردە کوشندەیه مانکرد کە چۆن
تورکەکانى عوسمانى بۆ سوودی خۆیان لەکوردە سونیهکان پیکخراوێکى
عەشایرى چەکدارنەیان دروستکردبوو لە شیۆه (قۆزاق)ەکانى روسى
قیصرى و تورکەکان ئەم پیکخراوەیان بۆ دوو مەبەستى سەرەکی و بۆ
سوودی خۆیان پیکهێنابوو یەکەم بۆ بەکار هێنانى ئەو هێزە بۆ پاراستنى

سنووره كانى خۇيان دوھەم حكومت ويىستى لە پىنگەي ئەو ھىزەو كورد
 بكات بە دووبەشەو و پىنگەي ئەو بگرىت لە دوا پۇژدا يەك بگرىت كە
 لەپاستيدا توركەكان لە ھەردو مەبەستەكەيانا سەرکەوتن و بەكارىان ھىنا
 بۆ سنووره كانى خۇيان و كرديشيان بەداردەستى خۇيان بۆ بەكار ھىنانى
 دژى ھەرايەك بەرامبەر حكومت بوەستايە و كوردە علويەكان تووشى
 زيانىكى زۆربوون بەھوى ئەو ھىزە و ھەكو لەباسى سوارەى حمىديە دا
 لىى دواين و ئەنجام بەو گەيشت لە دوا پۇژدا ھەر پاپەرىن و شۆپشىك
 سەركردەكانى برىتى بوونايە لە كوردى سوننى مەزھەب، علويەكان بەلايا نە
 دەچوون و ھاوکارىيان لەگەڵ نە دەکردن و لە زۆر ھەلۆيىستدا دەبوون
 بەلايەنگرى حكومت دژى شۆپشى كورد كە نمونەى ئەمە لە شۆپشى
 پىران و ئاگریداغدا بەناشكرا پوون بۆتەو و كاتىكىش كوردە علويەكان
 دژى جەورو ستەمى كار بە دەستانى توورك پاپەرىن، لەو پاپەرىن و شۆپشەى
 علوييدا كوردە سوننىەكان بەشدار نە دەبوون ھەكو ھەلۆيىستى سوننىەكان
 لەكاتى شۆپشەكەى درسىمدا بەسەركردايەتى (سەيد پەزا).

پروفييسۆر حسرتيان لەلاپەرە (۹۳) ى كتيبەكەيدا سەرچاوە (۴۵) باسى
 ئەو ى كردو و چۆن توركەكان سودىكى زۆريان وەرگرتبوو لەناكۆكىي نيوان
 سوننىەكان و علويەكان لەشۆپشەكانى باكورى كوردستاندا.

بەناشكرا پوون بۆتەو كەلەگەل ئەو ەشدا شىخ سعید بەناو چەند
 ەشیرەتيكى كوردى بىلايەن و ھەنديك لەعەشیرەتە علويەكان گەرابوو بەلام
 نەيتوانبوو ھىچيان بكات بە دوستى خوى و بەھاوکارى شۆرششەكەى و
 بگرە لەكاتى شۆپشەكەيدا ھەندى لەو ەشیرەتانەى ھانای بۆ بردبوون و

داوای ھاوکاریکردنی لیکردبوون له ناسکترین کاتدا بویون به لایه نگرى حکومت درى شورششى پیران.

جگه لهو تهقه لا بى سوودانهى درابوون بۇ پهیدا کردنى دوستى ناوخو، سهرکردهکانى شوپش نه یانتوانیبوو کاریکی وابکهن باسى کیشهى میلله تهکهى خویمان بۇ میلله تان پروون بکهنه وه و وه وه و تهقه لایانهى سریا بدرخان دابووى بۇ موسوه گهر کردنى لایه نگریتی و یارمه تیدانى کورد لهو چوونهیدا بۇ نه مهربکا به ھاوکارییی ئهرمه نیه کان، ئه وهى توانیبووى بیكات به شى ئه وهى نه کردبوو بتوانیت یارمه تیهکی تهوای پارهو چهک بۇ شورشهکهى ئارارات وه دس بنیت.

له راستیدا کورد له کۆنه وه له سیاسهتدا کۆل بوهو نه ییتوانیوه وهکو میلله تان دوست و دوزمنى خوى لیك جیا بکاته وه.

لهو پروه وه دوکتور عبدالرحمن قاسملو له لاپه ره (٦٩) ی کتیبه کهیدا سهرچاوه (١٦) په خنه یهکی توندو تیژی له کورد گرتوه دهرباره ی ئه وهى کورد نه ییتوانیوه دوست و دوزمنه کانى خوى به باشى لیك جیا بکاته وه و بۇ نه مه دوستایه تی کردنى کوردی له گهل (تاشناق) هکانى هیناوه ته به نمونه که له مه دا قاسملو نه گهرچی له بۇ چوونه کهیدا نیوه ی بۇ چوونه کهی راست بوه به لام له مه ندیکیشیا به باشى نیشانى نه پیکاهه ، بۇ نه مه لای وابوه سوڤیه تی ئه و پوژانه تاقه جیگه یه که بوه که هیوای کوردی تیادا به دی کرا به لام کورد به لای ئه وه دا نه چوه وه به پیچه وانوهه پرویکردۆته ده ولته ئیمپریالیزمه کان و به ته ماى ئه وه بوه له ریگه ی ئه وانوهه کورد به مافی خوى بگات و لهو پروه وه وتوویه تی:

((له‌بەر ته‌سكى بىنىنى سهركرده‌كانى كورد، به‌لاى ئه‌وه‌دا نه‌چوو‌بوون داواى يارمه‌تى له‌دۆسته راسته‌كانى كورد بكه‌ن به‌لكو پشتيان به‌ستوه به ده‌وله‌ته ئىمپىرياليزمه‌كان له‌وانه‌ى ته‌نها بۆيه بووون به‌لايه‌نگرى كورد كه توركه‌كانى پى‌لاواز بكه‌ن))

قاسملۆ له‌لاپه‌ره (٧١)دا هيرشى بردۆته‌بهر هاوكارىكردى نىوان كوردو ئهرمه‌نيه تاشناقه‌كان پاش ئه‌وه‌ى ئه‌و ئهرمه‌نى يانه هيوای ئه‌وه‌يان نه‌ما‌بوو به‌ته‌نها خۆيان بتوانن دژى توركه‌كان بوه‌ستن و بگه‌ن به‌مه‌به‌ستى خۆيان.

ده‌رباره‌ى به‌شى دوه‌مى ئه‌م په‌خنه‌يه‌ى كه‌وتوو‌يه‌تى تاشناقه‌كان دژى سۆڤيه‌ت بون و وابه‌سته‌ى ده‌وله‌ته ئىمپىرياليزمه‌كان بوون بۆ چوونىكى راسته‌و ئه‌و ئهرمه‌نياه‌ش له‌ قوناغيكدا به‌هاندانى ولاتانى رۆژئاواى ده‌سپه‌ر به‌ شيوه‌يه‌كى دۆستانه نه‌چوو‌بونه پيشه‌وه له‌گه‌ل كورد داو چاويان بپه‌يه‌وه ئه‌وه‌ى به‌شىكى زۆرى ناوچه كورديه‌كان بخه‌نه ژژىر ده‌سته‌لاتى خۆيانه‌وه به‌نيازى پىكهاتنى ئهرمه‌نياى گه‌وره كه‌باسى ئه‌مه‌مان له‌ په‌يمانى سيقه‌ردا به‌دورو دريژ كرده‌و پىويست ناكات لي‌رده‌دا دووباره‌ى بكه‌ينه‌وه، به‌لام له‌گه‌ل ئه‌مه‌شدا پروداوه ميژووييه‌كان ئه‌وه‌يان سه‌لماندوه كه‌له سياسه‌تدا نه‌ دۆستى هه‌ميشه‌يه‌ى هه‌يه‌و نه‌ دوژمنى هه‌ميشه‌يه‌ى چونكه هه‌ردوكيان به‌ندن به‌وه‌ى كه‌له پروداويكدا به‌رژه‌وه‌ندييان له‌گه‌ل يه‌كترا يه‌ك ده‌گريته‌وه يانا؟ له‌راستيدا سۆڤيت له‌سياسه‌تيا هه‌ر ئه‌م رېبازه‌ى گرتبه‌بهر.

لي‌رده‌دا ئه‌گه‌رچى ئهرمه‌نيه‌كان له‌هه‌ندى هه‌لوڤستيانا له‌گه‌ل به‌رژه‌وه‌ندييه‌كانى كوردا نه‌بوون به‌لام له‌داوييدا كه هه‌له‌ى خۆيان بۆ ده‌ركه‌وت ئيتىر ناماده‌يه‌ى خۆيان پيشاندا بۆ يارمه‌تيدان و هاوكارىكردن له‌گه‌ل كوردا كه نمونه‌ى ئه‌مه له‌باسه‌كه‌ى سريا بدرخاندان پوون بۆته‌وه كه

چۆن ئەرمەنىيەكان لە ئەمەرىكا پۇلىكى گەورەيان ھەبوە لە پونکردنەوہى تاوانەكانى تورك بەرامبەر بەكوردو لە شۆرششەكەى ئاگریداغدا نوینەرى ئەرمەنىيەكان لەكوپى شەپەكانا لای احسان نوری پاشای سەرکردەى شۆرششەكە بوون، ئایا بەپىنى بۆچوونەكەى قاسملو، دەبوايە كورد ئەو یارمەتیانەو ئەو ھاوکاری کردنەى ئەرمەنىيەكانى پەسەند نەکردایە كەلەو پۆژانەدا بەناشكرا توركەكان دەستیان خستبوە بینەقاقای كورد بۆلە ناوبردن؟... وەكو لە شۆرشەكەى ئاراراتدا پوون بۆتەوہ لەو پۆژە ناسكەدا ئەرمەنىيەكان تاقە دەروازەيەك بوون كە لە رێگەيانا بگەنە ئەو شوینانەى توانیبویان دەنگى بیزارىی خویمان بەرز بکەنەوہ.

ئایا ئەگەر كوردەكان ئەو پەيوەندییەى كە قاسملو پەخنەى لیگرتوہ كورد لەگەڵ ئەرمەنىدا نەیبوايە تۆ بلىی ئەوسا سۆفیت لەبەر خاترى كورد وازى لەو پەيمانى دۆستایەتیە بەینایە كەلەگەڵ توركە كمالیەكان بەستبووى كە لە شوینى خۆیدا باسما نكردوہ كە بەناشكرا یەكێك لەمادەكانى ئەو پەيمانە دژایەتیەكى تەواوى تیا دا بەدى دەكریت بەرامبەر كوردو بەلگەى ئەمەش نمونەيەكى لەوباسەى دكتۆر عزیز شەمزینىدا دەردەكەویت كەلە لا پەپە (٨٨)ى كۆتیبەكەیدا سەرچاوە (٤٢) كەلەوہدا ئاماژەى بۆ ئەو نامەيەى حكومەتى ئارارات كردوہ كەنێردرابوو بۆ قونسولخانەى سۆفیت لە (ماكو) لەسالى (١٩٢٨) دا كەلەو نامەيەدا و ترا بوو:

((لەمەوبەر حكومەتى كورد لە ئارارات نامەيەكى بۆ ئارادبون بەلام تانیستە هیچ وەرەمێكى پى نەگەيشتوہ. شیکردنەوہى بارودۆخى سیاسەتى ئیمپرو ئیمەى هیناوەتەسەر ئەوہى كەباوەرى كورد وایە

بەبى يارمەتى و پشتىوانى سۆڧىت پزگارى نابىت و مافى نەتەوايەتى
خۇى دەسگىر نابىت و، بۆيە دەمانەوى مەسەلەى خەباتى نەتەوہىي
پزگاريوخوازيماں لە (انتر ناسيونالى) دا باس بکرىت و چالاکىى خۇمان
لەگەل سىياسەتى سۆڧىتدا ھاوجوت بکەين، ھەل و مەرجى ئىمپرو بۆ
گەيشتن بەو مەبەستەزۆر لەبارەو ھەركاتىک ئەم داخوازييەى ئىمەنان
پەسەند کرد حکومەتى ئارارات ئامادىە نوینەرانى خۇى بۆ شوینى
ديارىکراو بنىرىت بۆ گەفت وگۆ کردن بۆ ئەو مەبەستە)).

لەراستیدا، ئاخۆ داواکردنى يارمەتى لەدۆستىکى وەکو سۆڧىت
لەپوژدەدا دەبوايە بەچ شىوہىەکى تربوايە بۆ ئەوہى سۆڧىت لای نە
کورد بکردايەتەوہ؟؟

لام وایە دکتور قاسلو ئەگەر ئەم راستىيانەى بزانيايە، بواری ئەوہى
نەدەبوو لە کتیبىکى دکتۆراکەیدا کە لەولاتىکى سەربە سۆڧىتى ئەو پوژانە
دا دکتۆراکەى وەرگرتبوو باسى بکردايە.

بىجگە لەو پەخنەيەى قاسملو کەلە پەيوەندىکردنى کوردبە ئەرمەنيە
تاشاقەکان و بەدەولەتە ئىمپرياليزمەکانەوہ ھەيبوہ وەکو ئەو باسىکردوہ،
دوورنيە قاسملو پەخنەکەى لەوہوہ دەست پىکردوہ کە
بەھوى تاشاقەکانەوہ کورد ھەولى داوہ پىوہندى و دۆستايەتى لەگەل
دەولەتە ئىمپرياليزمەکانا پەيدا بکات لام وایە پىويستە بچينە سەرباسى دوو
ھەلويسىت جياوازی دەولەتان بەرامبەر بەکورد کە دکتۆر قاسملو لای وابوہ
دۆستى کورد تەنھا برىتى بوہ لە يەکىنتى سۆڧىت و دەولەتە ھاوپەيمانەکانى
ئەو دەولەتانەى دژى سۆڧىت بون نەدەبوو کورد ئىيان نزىک بىيتەوہ...

له راستیدا کورد ههولێ دابوو تهنه له سوڤیت نزیك ببیتوه كه له هه موو تهقه لاكانیا لهو پوهوه کورد هیچی دهستگیر نه بوه، دهوله تانی تر، به تایبه تی ئهوانه ی له (ئومه میه تی دوهه مدا) به شداریان کردبوو به پی پێوانه که ی قاسملو ئهوانه له خانه ی دوژمنانی کوردا بوون به لام نه گهر به ووردی بچینه بنج و بناوانی باسه که بۆمان ده رده که ویت که ئومه میه تی یه که م و سی هم که به سه رکر دایه تی سوڤیت و دهوله ته هاوپه یمانه کانی به سه رابوو، نه گهر چی له هه ر دوو کیانا باسی چه وساندنه وه ی میلله تانی ژیه ر دهستی ئیمپریالیزمیان کردوه و دروشمی مافی چاره نووسی گهلانیان به رز کردبووه، به لام له هیچ کۆبوونه وه و باسیکیانا باسی چه وساندنه وه ی میلله تی کوردیان نه کردبوو له هه موو به شه داگیر کراوه کانی، به پیچه وانوه ئومه میه تی دوه م که حربه ئیشتراکیه کان به سته بوویان له کۆبوونه وه ی مانگی ئابی (۱۹۳۰) دا هه روه کو دکتور عزیز شمزینی له کتیه کهیدا سه رچاوه (۴۲) باسی کردوه لهو کۆبوونه وه یه دا که له شاری (زوریخ) به سته بوویان به ریاره کانیان ئهوانه ی میلله تی کوردیان گرتبووه و زۆر پونترو ئاشکرا تریون به رامبه ر به مافی کورد و ده برینی ههستی ئه و اشتراکی یانه دژی هه لوێستی حکومه تی فاشستی تورک به رامبه ر کورد به ئاشکرا و بی پیچ و په نا شتیك نه بوه که به نه هینی بووبیت.

لهو کۆبوونه وه یه دا ئه و تاشناقانه ی که قاسملو ره خنه ی له دۆستایه تی کردنیان گرتوه یاداشتییکیان دابوو به به شداریوانی کۆنگره ی حربه اشتراکیه کان ده رباره ی مافی کورد و ئه و تاوانه ی تورکه کان له کورده کان کردبوویان که یاداشته که به م شیوه یه بوه:

((مەسلەھى كورد باسنىكى زۆر گرنگە بۇ ئەم كۆنگرەيەو ئەگەر ئەو كىشەيە چارەسەر نەكرىت ئەمە دەبىتە ھۆى نەبوونى ئاشتى و ئانارامى لەناوچەكەداو دەبىتە ھۆى ئەوھى توركەكان لە ئومەمىيەتى سى ھەمدا كىشەي كورد بقۆزەو، لەبەر ئەو لايەنگرىتى ئومەمىيەتى دوھەم بۇ كورد دەبىتە وەرەمەنەوھەك بۇ ئەوانەي لايەنگرى ھەلۆىستى سۆفیت دەبن))

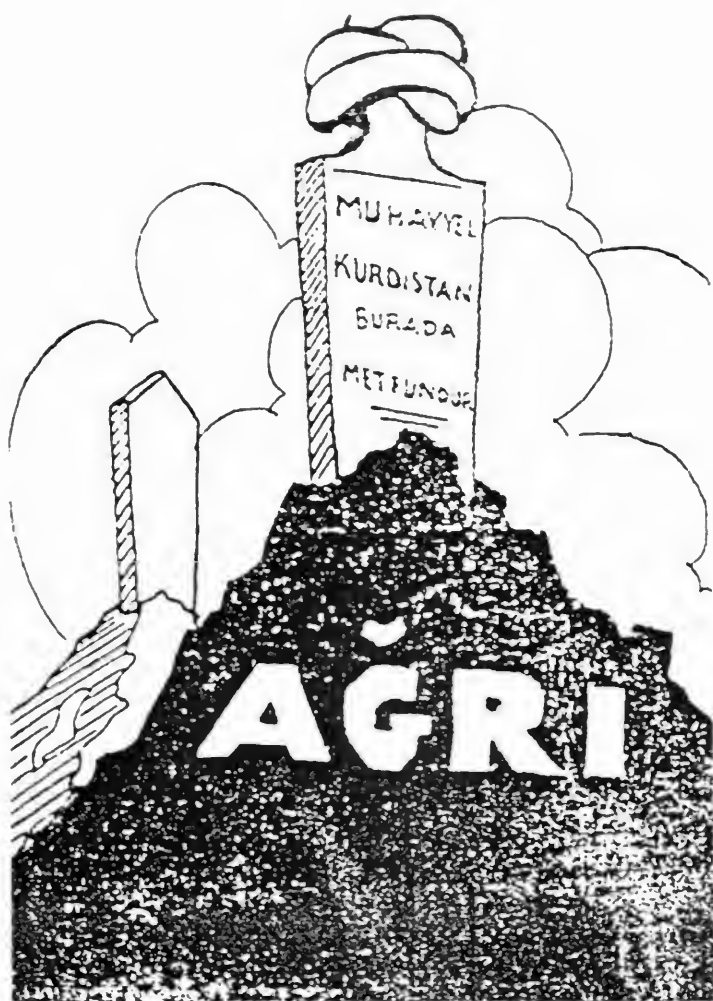
بلەچ شىركوھ لە لاپەرە (۱۱۷)ى كىتەبەكەيدا سەرچاوە (۶۰)باسى ئەوېرىارە تايبەتەي لىژنەي تەنغىزى مەكتەبى كرىكارانى اشتراكىيەتى دولى كوردە كەلە (۱۹۳۰/۰۸/۳۰)دا دەربارەي كورد دەرمانكردبوو ھەروەكو دەقەكەي لە پۆژنامەي (الاهرام)ى پۆژى (۱۹۳۰/۰۹/۰۹)دا وەكو خوارەوہ بلاؤكراوہتەوہ:

((لىژنەي تەنغىزى مەكتەبى كرىكارانى اشتراكىيەتى دولى (مەبەستى لەئومەمىيەتى دوھەمە كە حزبە اشتراكىيەكان نەك كۆمۇنىستەكانى تىايا بەشداربوون) ئەو كوشتارانەي ھۆمەتى تورك دەيكات لەو كوردانەي بۇ ئازادى و سەرەستى خۇيان تىدەكوشن و ئەوانەش كە بەشداريان نەكردوہ لە خەباتى كوردا توركەكان دەيانەوئى چى يان بەسەر ئەرمەنيەكانا ھىنابوو كوردىش بەو دەرە بىەن بەبى ئەوھى راىي گشتى جىھانى ئارەزايى و بىيزارى خۆى دەرېرېت بەرامبەر بەم دەرەندەيەتەي توركو دوورنە دەسدرېژىش بەكەنە سەر ولاتى فارس و ئەمە پوونى دەكاتەوہ كۆمەلى گەلان (مەبەستى عەسبە الامە) تواناي ئەوھى نىە مىللەتە بى ھىزو بى دەسەلاتەكان لە دەسدرېژىكردنى دەولەتەكان بپارىژىت.

لەبەر ئەمە ھەيئەتى تەنغىزى داوا لەھەموو جىھان دەكات بىزارى خۇيان دەرېرېن بەرامبەرەو كارەساتە خويناويەي بەرامبەر بەكورد نەكرىت))

بلە چ شىركوھ لەھەمان كتيبييا ئاماژەى بۇ پۇژنامەى (مىليت)ى تورك
كردوھ كەلەو پۇژنامەىەدا وتراوھ: لەدواى شكانى شۆپشى ئاگریداغ: ئەمە
گۆپى خەيالى كوردستانە.

(بلە چشیركوھ بۇ وەرامى ئەوباسە پۇژنامەى مىليت وتوویەتى: دەبوايە
بى نووسیایە: گۆپى سەربازى ئەناسراو لەپیناوى سەربەخویى
كوردستاندا...)

كۆرى خەباتى كوردستان / رۆژنامەى مىلىت

ليڤه دا پرسيارىڭ دېته پېشه وه:

راسته ئهو دوله تانه ي حربه اشتراكيه كانيان له ئومه ميه تي دوه مه دا به شداريان كوردبوو و نه بووبى ئهو حكومه تانه يان له وهى سؤڤيت پاكتر و راستر بووبن بهرام بهر به ئازادى و بهرام بهر به مافى ميلله تان و ئه وهش كه له ئومه ميه تي دوه مه دا ناوى كوردى تيا دا باسكرا وه ته نها برىتى بو له ده برېنى بېزارى ئهو حربه اشتراكى يانه نك هى دوله ته كانيان، به لام ئايا نه ده بوو له ئومه ميه تي سى هه مه دا كه يه كىتى سؤڤيت جله وى گرتبو وه دست و برپاره كانى ئومه ميه تي دوه مى پيسوا كوردبوو، ئايا نه ده بوو به قسه ش بو ايه شتىكى ده براره ي كورد ده بر كرايه بهرام بهر به وتا وانه زۆره ي توركه كان له كورد يان كوردبوو!!

لام وايه قاسملو ده بو ايه پروى ده مى ره خنه كهش بكر دايه ته سؤڤيت كه به هېچ شيوه يه باسى كوردى نه كرده و بېگومان تاشو ساش هېشتا سؤڤيت هر ئومىدى له وه نه برابوو كه هه لئىدات توركي يا به لاي خوي دا دابشكىنىت و پڻگه ي پى نه دات بچېته با وه شى ولا ته سه رمايه داره كانه وه كه له دوايىدا له په يمانى (سعدا باد) دا كه له سالى (۱۹۳۷) دا مۆركرا به ئاشكرا بووبه كوته كى ده ستى ئهو دوله تانه و له ژېر سي به رى ماده كانى ئهو په يمانه دا ئه وه نده ي تر كورد بچه وسينىته وه و هه ولئى توانه وه ي كورد بدات له بو ته ي نه ته وه ي توركه دا ..

ليڤه دا شتىكى ميژوويش هه يه نابى ئى نه دوين ئه وېش ئه وه يه جيا وازى سؤڤيت و دوله ته ئيمپرياليزه كان ئه وه بو وه سؤڤيت نه گه رچى به لئىنى به كورد نه دا بوو، به لام ده ستيشى نه برېبوو به به لئىنى درؤ نه گه رچى له وهى كۆمارى كوردستاندا له مه هاباد په نجه بو ئه وه دريژ ده كرىت كه

يەككە لەو ھۆگرنگانەى سۆڧىت دەسبەردارى ئەو كۆمارە بو بوە، برىتى بوەلەو گفەت وگۆ نەيىيانەى لەگەل (توام السلطنة) دا كرابو كە بەدرۇ بەلئىنى دابوو بە سۆڧىت كەنەوتى باكورى ئىران بخاتە ژىر دەسەلاتى سۆڧىتەوہ.

بە كورتى بۆ وەرامى پەخنەكەى دوكتۆر قاسملۆ، ھەرچەند لەبەرگى دوھەمدە، لەباسى پەيمانى سىڧەردا باسى ھەندى ھەلۆىستى سۆڧىتەمان كردوہ، بەلام لىرەشدا جىي خۆيەتى ئامارە بۆ ھەندى لەو سەرچاوانە بكەين كە بەلگەى ئەوہيان داوہ بەدەستەوہ كە كورد جگە لەو داخووزىيەى لەلايەن شۆرشگىرانى ئاگرىداغەوہ بۆ سۆڧىت نىرابوو جارەھا داواى يارمەتىي لەسۆڧىت كردوہ بەلام بەداخەوہ سۆڧىت بەدەنگ ئەو داخووزىيانەوہ نەچوہ كە ئەمانە نمونەيەكن لەو راستى يە:

۱- كورد ھەرلە تەقەلا بى سۈودەكەى شىخ مەحمودەوہ كە ساتىك مليكى كوردستان بوہ ئىمپىريالىزمى برىتانىا گەپى لە شىخ مەحموبو حكومەتەكەى ئالاندبوو بۆ ئەوہى لەناوى ببات، ھەرەكو لەلاپەرە (٤١٩)ى بەرگى دوھەمى كىتەپكەى شىخ مەحمود دا سەرچاوە (٨٠)نامەكەى شىخ مەحمودمان بلاوكردۆتەوہ كە بۆ سۆڧىتى ناردبوو، بەلام لەلايەن حكومەتى سۆڧىتەوہ وەرامى نەدرابووہ.

بىجگە لەو تەقەلا دانەى شىخ مەحمود سەمكۆ شكاكىش ھەلئىكى لە ھەمان جۆرى دابوو لەگەل سۆڧىتداو (ئەحمەد تەقى)ى كردبوو بەنۆينەرى خۆى بۆ ئەوہى ئەو داخووزىيەى بگەيەنئە كاربەدەستانى سۆڧىت ھەرەكو لەكتىبى (سەمكۆ بزوئەوہى نەتەوايەتى كورد) چاپى سوید سالى (١٩٩٥) بەدورو درىژى باسەكردوہ ئەو ھەول و تەقەلادانەى سەمكۆش ھەربى سوو، بوہ.

سەير ئەۋەيە قاسملۇ خۇشى لەلاپەرە(۱۱۲)ى كىتەپكەيدا دانى بەۋەدا ناۋە كە سۇقۇت نەيۋىستىبو يارمەتى كورد بدات لەبەرگى دوھەمى ئەم كىتەپكەدا لەباسى سىھەمى بەشى دوۋەھەدا ناۋەپۇكى ئەو دوكيومنىتەمان بىلۈكردۈتەۋە كە سۇقۇت بە ئاشكرا نەيۋىستىبو يارمەتى كورد بدات و خۇ ھەلۋىستى سۇقۇت بەرامبەر كۆمارى كوردستان لەمەھاباد شتىك نىيە چاۋى ئى بېۋىشىرىۋ پىنە بىكىت ۋەكو بەرلەمەش ئامازەمان بۇ كردۈە.

بەو شىۋەيە دەردەكەۋىت لەكاتىكدا كە كورد لەژىر فشارى حكومەتى فاشىستى توركدە بوەو بەھاۋكارى و لايەنگىرتى ئەمىرىكا كۆمارى كوردستان پوۋخىنرا، لەھەردۈكيان سۇقۇت بەدەنگ و ھاۋارى كوردەۋە نەچۈە.

لەكۇتايى ئەو پەخنەيەى دىكتور قاسملۇدا دوو ھەلۋىستى تىرى سۇقۇتتىم ھاتەۋە بىركە ھەردۈكيان لەيەك ناچن و نىشانەو بەلگەى ئەۋەيە كە سۇقۇت ھەمىشە سەيرى پەرزەۋەندى خۇى كردۈەو زۆربەى ئەو دروشمانەى بەرزى كردۈەۋە ووشەى سەر كاغەزبون.

ھەلۋىستى يەكەم بىرىتەلەۋەى لەسالى(۱۹۶۳)دا فاشىستەكانى بغداد بەشمندوفەرى ئەمىرىكا ھاتن و بغداديان داگىر كردۈو دەستيانكرد بەكۈشتن و قەلاچۇكردى ئازادىخۋازانى عراق كە حزبى كۆمۈنىستى عراق لەھەموان زۆرتىرى ئى كوزراۋ خرانە ناو زىندانەكانەۋە، بەرامبەر بەم ھەلۋىستە دېندانەيەى فاشىست پۇژنامەى پراقتا لەلاپەرە(۹۵)ى حىزىرانى(۱۹۶۳)دا باسىكى بىلۈكردەۋە بەناۋى((ئەو تاۋانانەى لەعراقتا دەكرىت بىان ۋەستىن)) ھەروەھا لەژمارەكانى پۇژى(۲۰)يونىۋو لە(۱۰)ىتموزى ھەمان سالدا باسى دوو تاۋانى تىرى پۇژىمى بغدادى كردۈە يەكەمىيان دەربارەى ئەو جىنۇسايەدى لە كوردى باشۋور كرابوۋ لەلايەن ھەمان پۇژىمەۋە دوھەم باسى ئەۋەى كردۈە نوپىنەرى سۇقۇت ۋەكو لەبراقتا

ژماره‌ی پۆژێ (١١)ی تموزدا بلاوی کردبوو و بیزاریی خۆی دەرپرێبوو بەرامبەر بەو تاوانە‌ی لە‌کوردستاندا دەرکێت (کە بیگومان هەردو بیزاری دەرپرێنە‌کە لە‌وکاتە‌دا بوو کە سوڤیت پزێمی بغدادی بە‌نە‌یاری خۆی حساب کردووە کەچی هەمان پزێمی بغداد کە‌لە‌ دواییدا بون بە‌دۆستی سوڤیت و ئە‌و تاوانە‌ گە‌وره‌یه‌ی هە‌لبجە‌یانکرد کە بە‌غازی ژە‌هراوی حە‌وت هە‌زاریان لە‌ناو‌برد، پۆژنامە‌ی پراڤدا بە‌و پە‌ری بی‌ شە‌رمیە‌وه‌ بلاوی کردووە کە درۆیه حکومە‌تی عێراق. غازي ژە‌هراوی لە‌ هە‌لبجە‌دا بە‌کار نە‌هێناوە‌ دژێ کورد...

ئە‌و‌ی شایانی باسە‌ بە‌رامبەر بە‌هە‌لۆیستی سوڤیت لە‌کاتی خۆیدا (جاسمی جلیل) کە ئە‌ندامێکی حزبی شیوعی بوو ئە‌ندامی یە‌کی‌تی نووسە‌رانی سوڤیت بوو یا‌داشتی‌کی دابوو بە (گۆرباچۆڤ) لە‌و‌دا بیزاری خۆی دەرپرێبوو..

بی‌جگە‌ لە‌ جاسمی جیلی، لە‌و کۆنگره‌یه‌ی لە‌ناو‌ه‌راستی مانگی ئۆکتۆبەر (١٩١٩) دا لە‌پاریس بە‌سترا پڕۆفیسۆر (نادر نادروف) و تارێکی خۆی بلا‌و‌کردووە دەرپاری ئە‌و هە‌لۆیستە نامە‌دێیه‌ی سوڤیت و وتی: خە‌ڵک لە‌یه‌کی‌تی سوڤیتدا شتیان ئی‌شارا‌و‌تە‌وه‌ و نە‌یان هێشتووە ئاگاداری ئە‌و تاوانە‌ گە‌وره‌یه‌ بێن کە لە‌کورد کراوە.

لە‌بە‌شی یازدە‌هە‌می باسی شۆرشێ ئاگریدا‌غدا باسی چە‌ند هە‌لۆیستی‌کی سوڤیتیمان کردووە پێ‌ویست ناکات لێ‌رە‌دا دو‌بارە‌ی بکە‌مە‌وه‌.

٢- ئایا لە‌سنوری ئە‌و پە‌خنە‌یه‌ی دو‌کتۆر قاسملۆ لە‌ شۆرش‌گیرانی کوردی گرتووە کە دا‌وای یارمە‌تی یان لە‌ سوڤیت دا‌وانە‌کردبوو، بە‌ل‌کو بە‌تە‌م‌ای یارمە‌تی دە‌و‌لە‌تە‌ ئیمپریالیزمە‌کان بوون، تۆ‌بلی ئە‌گەر شۆرش‌گیرانی کورد لە‌ شۆرشێ پیراندا کە تورکە‌کان بە‌ناشکرا ویست‌بویان کورد لە‌ناو‌بە‌ن، دا‌وایان لە‌ سوڤیت بک‌ردایە تۆ‌بلی سوڤیتی دۆستی

توركى كمالى كە پەيماننىكى دۇستانەيان لەنىۋاندا ھەبۈەۋازى لەو دۇستانەيتە بەئىنايە؟ ياھەر ھىچ نەبۋايە فشارى بۇستانەيتە سەر ئەو ھكۈمەتە توركەى دۇستى بەو شىۋە دېندانە پەفتار لەگەل كوردو لەگەل دانىشتۋانى بى تاۋانىان نەكات.

دورنىە توركەكان ھەروەكو لە باسى شۇرشى پىراندا بەدورۋو درىژى باسكراۋە، ھەلىيان دابۋو لەۋولاتان بگەيەنن شۇرشەكەى كورد بەھاندانۋ بەيارمەتتى ھكۈمەتى برىتانىا بۈە كە لەدۋايىداۋ بەپىنى ئەو سەرچاۋانەۋ ئەو دوكيومىتانەى ئامازەمان بۇكردۋون دەرگەۋت ئەمانە ھەموۋى پەرپاگەندەۋ درۋو دەلەسەى كارىبەدەستانى تورك بۈەۋ تۈپلى مۇخابەراتى سۇقۇت كە بەكونى دەرزىدا دەچۈۋن ئەۋەندە گەمژە بوۋېن لەدرۋو دەلەسەكانى تورك نەگەيشتېنۋ سەير ئەۋەشە ئەو درۋو دەلەسانەى تورك كارىكى واىكردېۋو سۇقۇتەكان شۇرشەكەى پىرانۋ سەركرەدەكانى ئەو شۇرشەيان بەۋابەستەى ئىنگلىز دەزانىۋ يەكىكى ۋەكو شىنخ عەبدالقادىرى شەمىزىنى كە گىيانى خۇى لە پىناۋى ئازادىۋ مافى مىللەتەكەى خۇيدا پىشكەشكرد سۇقۇتەكان بە شۇرشىگىرىكى سەربە ئىمپىريالىزىيان لەقەلەم ئەداۋ تاماۋەيەكەش ئەو كوردانەى لە سۇقۇدا بىيان ۋىستانەى دوكتۇرا لەشۇرشەكانى كوردا ۋەربگىرن ياباسى ئەو شەرانەشيان بىكردايە كە بۇ شۇرشىگىرە شەھىدەكانى كورد ۋترابۋون دوكتۇراكەيان پەسەند نەدەكرا كە ئەمە باسىكى زۇر دورۋو درىژەۋ ئەو كوردانەى بۇ خۇيىندىنۋ بۇ دراسەى ئەۋباسانە بچۈۋنايە بۇ سۇقۇت كە پەيۋەندى بۇ شۇرشەكانى باكوۋرەۋە ھەبۋو ھەرىكەيان دەردى سەرىى خۇى لەلايە كە چۇن لەو پۈۋەۋ بەئاسانى نەيانتۋانىبو مامۇستاكانىيان ۋالى بىكەن كە شۇرشەكانى كوردى باكوۋر بە شۇرشىكى دىژى پىژىمىكى فاشست لەقەلەم بەدن.

ئەدەرس، پەندەنى پىلەيستە لەبەسەرھات، (ووداۋەكانى باكوۋى
كوردستان سوۋدىان لى ۋەربگىرئىت

مىژۋى مىللەتان بۇ ئەۋە دەنوسىرئىت كەبەسەرھات و پوداۋە
گىرگەكانى ئەۋ مىللەتەى تىادا تۆمار بىرئىت بۇ ئەۋەى نەۋەى دواپۇژى ھەر
مىللەتئىك ئاگادارى بەسەرھات و پوداۋەكانى ولاتى خۇى و جىھان بىت و
بزانئىت ھۇى ئەۋ پوداۋانە چى بوە و چۆن پوداۋە بە چى گەشتوۋە ھۇى
سەرگەوتن و ژىر كەوتنى ئەۋ پاپەرىن و شوپشانەى مىللەتەكەى خۇى
كردوئىتى چى بوە بەمەبەستى سوود وەرگرتن لىيان و لەناۋ مىللەتانى
جىھاندا نەتەۋەى كورد مىژۋىيەكى تال و ترش و پىر لەكىشە و چەرمەسەرى
بوە و زنجىرەلىك نەپچراۋەكانى ئەۋ كارەسات و بەسەرھاتانەى بەسەر كوردا
ھاتوون بەدە كىتئىب و بىست كىتئىب كۆتايى نايەت، بەلام بەداخەۋە تائىستە
مىللەتى كورد نەيتۋانىۋە ۋەكو مىللەتانى تر دەرس و پەند لەپوداۋە
بەسەرھاتەكانى پابردوۋ وەرگرت و پىگەنەدات بەدووبارە بوونەۋەى ئەۋ
ھەلە زلانە كراۋە ۋەكرئىت.

بېجگه له وکتیبه میژویانې له م سهرده مه دا له لایه ن چنه د پسرپوړو
 میژوو نووس و شاره زایانې خومانه وه نووسراون و بلوکرانه ته وه،
 له پراږدودا له چنه د سهرچاوه کی که م به ولاوه که نووسه رانی کورد
 توماریانکړدوه وه کو شرفنامه که ی بدلیس نه و سهرچاوانه تر که باسی
 میژوی کوردیان تومار کړدوه بریتی بوون له نووسه ران و میژوونووسانی
 بیگانه، به دؤست و نه یاره وه، به شاره زان و نه شاره زان وه نه مانه هه موویان
 به سهرچاوه بؤ نووسه رانی خومان و بیگانه و له کتیب و نووسینه کانا
 ناماژیه یان بؤ کراوه.

به داخه وه له بهر نه بوونی حکومتی کی کوردی د سسرپوړو که دهر فته
 نه وه ی تیا دا هه بوو بیټ نووسه رانی خوی مشووری تومار کړدنی پووداو
 به سهراته کان بن بؤ نه وه ی بن به سهرچاوه بؤ به راورد کړدنی نه و پووداو
 به سهراته تومار کراوانه له گهل نه وه ی نووسه ری بیگانه دهر باره ی کورد
 نویویانه، بویه زورجار دوزمنی کورد له و که لیننه وه دهر فته تیان هیناوه
 نه و بوشاییه ی له قوناغه کانی میژوی کوردا هه بوو به ناره زوی خویان و
 د سترپو بوو کار به ده ستانی حکومت ته کانی خویان زورجار میژوی کوردیان
 چه واشه کړدوه به شیوه یه کی راست و دروست پووداو کانیان تومار
 نه کړدوه و گه شتو به و پاده یه ی هندی له نووسه رانی بیگانه میژوی کورد
 په گه زی کوردیان تی که ل کړدوه به نه فسانه و چیرو کی جنو که و خپو و که سیش
 نه بوو له کاتی خویدا وهرامی نه و کاره ناره وایه و نه و درؤو ده له سانه یان
 بداته وه، بویه نه رکی نووسه رانو میژوونووسان و شاره زایانې کورده به و
 هه موو سهرچاوه گومان لیکراوانه دا بچنه وه و بزاریان بکه ن و به شیوه یه کی
 زانیاریانه و به به لگه ی میژووی کی که جیگه ی باوه ربن نه و هه موو درؤو

دەلەسانە پوچەل بکەنەو بۆ ئەوێ پاست لەدرۆ جیا بکړیتەو و میللەتان به‌باشی له‌میژووی کورد بگهن.

دەربارەى ئەم هەول و تەقەلادانە پیویست و پیروژه، ماوێهکە بەتایبەتی لەشەپری جەهانى یەكەم بەدواو هەندى لەشارەزایان و میژوونووسانى کورد لەوانەى دلایان بەمیلەتەکیان سووتاو ئەم ئەركە پیروژهیان گرتۆتە ئەستۆی خوێان و بەتایبەتی له‌ دواى ئاشکراى بونی بەلگە نەهینەکانى ناو ئەرشیفى ولاتان کە زۆربەیان ناوهرۆکەکانیان لەکاتى پروداو بەسەرھاتەکانا تۆمار کراون گەلیک بەرھەمى بەنرخ تۆمارکراو، کە یەکیک لەوانە کتیبە بەنرخەکەى مامۆستای میژوونووسى گەورەى کورد، مامۆستا ئەمین زەکی بەگە کە بۆیەكەم جار لە سەرھەتایی سالی سەییەکانا ئەو بەرھەمە بەنرخەى بەناو (پوختەى میژووی کورد و کوردستان) چاپکردو بەلاو کړدۆتەو بێگومان بێجگە لە ئەمین زەکی بەگ گەلیک میژوونووسى تر توانیویانە هەتا رادەیکە گەلیک لەو کەلیانەى لە میژووی کوردا هەستى پیکراو و پەری بکەنەو لەم باسەدا هەولنەدەین، ئەو باسە گرنگ و بەسوودەى ئەمین زەکی بەگ لەکتیبەکیدە دەربارەى ئەو کەم و کۆریانەى لەشۆرەکانى کوردا بەدی کردو کە ئەو باسەى ئەو لەگەل ئەم باسەى ئەم بەشەدا یەك دەگرتەو، کورتەیکەى پیشکەشی خویندەواران بکەین. بەرلەوێ بچینە سەر ئەو باسەى ئەمین زەکی بەگ، داواى لیووردن ئەکەم لەو هەموو کەسانەى کە خوێان بە رێبەر و بەسەرکردەى بزوتنەو و راپەرین و شۆرەکانى کورد زانیو و دەیزانن کە لیرودا بەو پەری بى‌لایەنیتى و دوور لە عاطفە و لایەنگریتى ئەم و ئەو ئەم رەخنە پاست و رەوانە پیشکەش بە هەندیکیان بکەم کە پوختەى ئەو رەخنەیکەم هەر لە

بۇچۈنەكەي ئەمىن زەكى بەگەۋە ۋەرگرتۈزە كەلەباسەكەيدا لەزۇر شۇنىندا داخ و خەفەتى دل ۋ دەروونى خۇي ھەلپشتۈە بەرامبەر بەو نەشارەزايى و ئىنەھاتويىيە ھەندى لە پېبەرانى كورد لەوانەي جەلەۋى شۇرشىيان گرتۈتە دەست و ھەموو جارىكىش ھەول ۋ تەقەلاكانيان لەبەرناكامى و نەشارەزايى بى سوود بوە.

پەخنەش برىتيەلەۋەي نۇزبەي ئەوانەي پېبەرايەتى شۇرشەكانيان كوردە ميژۋوى بەسەرھات و پووداۋەكانى بەرلە خۇيان نەخويندۈتەۋە ۋەگەر ھەندىكىشىيان خويندېتەۋە لىنى تى نەگەيشتون ۋەگەر تىشى گەيشتىن سوود و پەنديان ئى ۋەرنەگرتۈە بەلگەش بۇ ئەمە ئەۋەيە بەرنىجىرە يەك لەدۋاي يەك ھەلە زەق و ئاشكرাকাكى خۇيان دووبارە كوردۈتەۋە ۋەروەكو فۇتۇكۇپىي يەكتەر ھەمان ھەلەيان دووبارە كوردۈتەۋە بەداخەۋە نۇرشىيان لەوانەنن بەرگەي ھىچ پەخنەلېگرتنىك بگرن و پۇژىك لە پۇژان دانيان بەو كەمو كورپىيانەي خۇيانا نەناۋە.

ئاي لەو ھەناسە ساردو قولەي ھەلم كىشا دۋاي خويندەۋەي يەككە لەو دوكيومنىتانەي ۋەكو بەلگەيەكى ميژۋويى ئەو مۇرەيان ناۋە بەسەر ناۋچەۋانى كوردا كە لەدۇكيومنىتى ژمارە (C.O.730-6-9700) پۇژى (۲۸)ى ئۇكتۇبەرى (۱۹۲۱) لەناۋ دوكيومىتەكانى ناۋ ئەرشىفى وزارتى دەرەۋەي برىتانىادا (كەۋا ديارە بەپىي ميژۋوي دوكيومىنتەكە دەبى مەبەستى كاتى راپەرېنەكەي كوچگىرى و درسىمىيەكە مە كەلەبەرگى دۋەمدا بەرلە شۇرشى پىران باسمانكردۈە)، ئابەم شىۋەيەي خوارەۋە لەو پۇژانەدا باسى كوردى كوردە:

((پېرسى كوكس-مندوبى سامى برىتانىا له بغداد-ميسوپوتاميا-دږى
ئەوھىيە بەھىچ شىۋەيەك يارمەتى كورد بدريت چونكە لاي وايە ئەو
يارمەتيدانە ھىچ سوودىكى نىھو زيانى بۇ برىتانىا دەبىت)).

لەھمان دوکيومنىتدا باسلىكى (BULLARD) ى تىادايە و وتوويەتى:
((كوردەكانى باكور بەھىچ شىۋەيەك لەناو خۇيانا يەكناگرن و شۆپش و
پاپەرىنەكانيان ھەمووى پچر پچرو لىك ترازاو ھىچى بەسر ھىچەو نىھو
ھىچ لايەكيان لەگەل لاكانى تردا ھاوکارى ناکات و ئەو شۆپشانە جارنىك لە
بدليس و دياربکرو درسيمو جارنىكى تر لەشويئىكى تردا ھەلدەگىرسىت ئە
ئەو پاپەرىنەى دوایى كەلە (شرناخ) دا كرا نمونەيەكى ئاشكرايەو ھىچ گومان
لەودەانيە شۆپشى ھىچ ناوچەيەك بەتەنھا سەرناکەويت و بەتەنھا خۇي پى
راناگىرىت و بەرگەى سوپاي رىك و پىكى پىر چەكى تورك ناگىرىت بۇيە
يارمەتيدانمان بۇ ھىچ لايەكيان سوودى نىھ)).

ئالپەردا خەفەتى ئەو ھەلۋىستەى كورد لەدل و دەرووندا زۆرتر پەنگ
دەخواتەو كەھەتا ئىستە نەيتوانىو سوود لەو كەمو كورى يانەى خۇي
وەرگىرت و تائىستە نەيتوانىو ستراتىجىيەتىك بۇ بزوتنەوكانى لەھەموو
بەشەكانى كوردستاندا لەپىگەى رىكخراويكى ئىھاتەو دەستىنیشان بکات
و ەكو چۆن مىللەتانى تر لەو قۇناغەى كورد لەپىگەى پىكەينانى
كۆنگرەيەكى كوردستانىو ئەو ستراتىجىيە دەستىنیشان بکات بۇئەو
بىت بەپىنماى شۆپشگىران و سەركردەكانى شۆپشەكان و بۇئەو ھەلە
بەھەرەمەيى و بەلەيەكترازان لەيەكتر جارلەدوای جار شۆرشش
پاپەرىنەكانى كورد لەبارنەبەن كە ھەموو جارنىك لەمال و ویرانى و كاوبوونى
كوردستان بەولاو ھىچ سوودىكى تریان نەبەو دەربارەى ئەو پەندو.

نەسیحەت و دەرسانەى كە پێیوستە لەبەسەرھات و پرووداوەكانى كوردستان بەشیۆهیهكى گشتى و لەپاڤەپرین و شوڤرەشەكانى باكور وەرەگرت، مامۆستای میژوونووسى كورد نەمین زەكى بەگ لەلاپەرە (٢٤٤)ى كۆتیبەكەیدا بەرگی یەكەم سەرچاوە (٣٢) باسیكى دوردیژو ووردی زۆر بەنرخى تۆمار كردووە كە لەپراستیدا لەداوى خویندەنەوى ئەوباسە چەوپەرەى ئەمین زەكى فلیمیكى سینه‌مايى دیتەبەرچاوو لیژەدا باسەكەى ئەو وەكو خۆى چۆنى تۆماركردووە پێشكەشى دەكەین.

ئەمین زەكى لەوباسەیدا بەقوولایى میژوودا چوو لەدیڤر زەمانەو بەاسى پەيوەندى كوردو میللەتەكانى دراوسێى كردووە كە كورد چەند خزمەتى ئەو میللەتانەى بەخۆپایى كردووە ئەنجامیشى بەو گەیشتو حكومەتەكانى ئەو میللەتانە هەمیشە كوردستانیان كاوكردووە كوردیان چەوساندۆتەو كە لەمەدا كورد خۆى تاوانبارى سەرەكى بوو لەو پرووداوانەى بەسەریا هاتووە هەروەكو ئەمین زەكى بەزنجیرە ئاماژەى بۆ زۆریەى ئەو بەسەرھات و كارەساتانە كردووە داواى لەكورد كردووە دەرس و پەندیان ئیوەرەگرن بۆ ئەوێ لەو زیاتر تووشى مال كاوی و ماف خوراوی نەبن كە باسەكەى بەم شیۆهیه دەست پێكردووە:

((بەشیۆهیهكى گشتى دەتوانین بڵێین ئەو هەموو شوڤر و بزوتنەوانەى كە كراون لەشوڤرەكەى كۆپى (جاننصۆلاد-جاننبلات-كەمانای لەشى پۆلایین دەگرتەو) كە لەبنەمالەى (ئەمیر حسن) بوو كە ساتى خۆى بگەڕەبەگى (حلب) بوو كە لەلایەن حكومەتى عوسمانیەو دامەزراوو، بەلام لەداواییدا كۆپى جاننپۆلاد لەحكومەتى عوسمانى هەنگەپرایەو لەسالى (١٠١٦)ى كۆچیدا بەرامبەر سالى (١٦٠٧)ى

زايين شه پرنكى گهوره له ننيوان نه و حكومه تي عوسمانيدا پووي داو
 له داوييدا جانبولاد ناچار بوو خو ي بگه يه نيته نه ستمبول و داو اي
 لي خو ش بووني لي بكات و سولتان لي خوي شوو كردي بگريه كي
 (تمشوار) كه يه كي ك بوو له ناوچه كاني ولاتاني نه مسا (كه دياره نه و كاته
 له لايه ن عوسمانيه كانه وه داگير كرابوو)، به لام (مراد پاشا) ي خويند
 نه مه ي به دل نه بوو بويه جانبولادي كوشت له كاتي كدا كه خهريك بوو
 بچيت بو نه و ويلايه ته.

نه مين زه كي له لاپه ره (٢٤٥) دا و توويه تي نه گه رچي (مير علي) ي كو پي
 جانبولاديش له داو اي يا خي بووني له حكومه تي عوسماني له ماوه يه كي كه دا
 تواني بووي حكومه تي كي به مي ز دروست بكات به لام حسابي نه وه ي نه كر دي بو
 له نه نجام دا به رگه ي مي زه كاني حكومه تي عوسماني ناگريست و
 نه وه بوو (قويو جي مراد پاشا) به مي زكي چل هه زار كه سي يوه كه هه رله كورد
 دروست كر ابوو په لاماري داو حكومه ته كه ي هه لوه شان وه نه مين زه كي
 له باسه كه يدا له سه ري نه پروا ده ليت:

نه و پا په رينه ي (مير علي) ي كو پي جانپولاد و نه وه ي نه مير خاني
 برادوست و تهيموور پاشاي ميللي و كو په زاكاني و شو په كه ي نيبه رايم
 پاشاي ميللي هه مووي بو يه كه مه به ست بوو دهر باره ي نه مه
 نه و باسه ي (مي جر - ميلنگ) نوسيوي تي نه م بو چونه ي ني مه (نه مين زه كي)
 په سه ند نه كات ميلله تي كورد له زه ماني كو نه وه توانيويه تي بووني
 نه ته وايه تي خوي و په وشت و خوي خوي بپاري زيت له گه ل نه و هه موو
 پروه دا وانه ي به سه ريا هاتبوو كه له و پروه ميلنگن و توويه تي:

((ئەو پووداوانەى لەسەدەى نۆز دەھەمدا لەكوردستانا پوویدا بوو دەرى ئەخەن كە ھەستىكى نەتەوايەتى تەواوو پەسەنى ئاشكرا ھەبۆە لەناو كوردەكانا ھەر لەبزوتنەوەكانى محمد پاشاى پەواندزى و ئەحمەد پاشاى بابان و بدرخان بەگ و من خۆم (مىلنگن) چاوم بە ئەحمەد پاشاى بابان و پەسول پاشاى پەواندزى و گەلىك لەسەرۆكەكانى ترى كورد كەوتوو لەگەل ھەمووانا لەو پەووە گەت و گۆمانكردووە لەھەمويا بۆم دەرکەوتووە ھەستى نەتەوايەتى و سەربەخۆيى لەناو كوردا خامۆش نەبۆتەو- ھەرەكو مىلنگن لەلایە (٢١٦) ى كتيبەكەيدا بەناوى- ژيانىكى سەرەتايى لەناو كوردا) باسى كردووە.

ئەمىن زەكى دەلىت: بەلام لەگەل ئەو ھەموو پاپەرىنانەدا ئەبى ئەو بەخىنە بەرچاومان كە ھەموويان برىتى بوون لەتەقەلادانىكى ناتەواوو لەكاتى خۆیداو لەكاتى پىويستدا دەستى پى نەكراو، چەنگە لەپاستیدا كورد لەوكاتەندا خۆى بۆسەرگرتنى مەبەستىكى وا گرنگ ئامادە نەكردووە ئەبى ئەو ھەش بزانریت كە پادەى پيشكەوتنى زانىارى و ئابوورى و كۆمەلایەتى و چالاكىەكانى ترى ناو ژيانى كۆمەلایەتى دەتوانیت دەستنىشانی ئەو بەكەن و بپارىدەن چكاتىك باشە بۆ ئەو مەبەستەو لەچ كاتىكدا بەباشى سەردەگریت و ھەرتەقەلایەك بەرلەووى ئەم مەرجانە پىبگەن لەزىان گەياندن بەولاو ھىچ سوودو بەرھەمىكى نايت و بەلگەش بۆئەمە برىتىە لەسەرەنجامى ئەو ھەموو شۆرش و بزوتنەو پاپەرىنانەى كوردە لەسەدەى نۆز دەھەمدا پوویداو لەگەل پووداوەكانى سالى (١٩٢٧) (مەبەستى شۆرشى ئاگریداغە).

له گەل ئەوانەى دواى ئەویش كە جاروبار لەهەندى ناوچەدا بەكۆمەل
یالەلایەن تاكە كەسەو پووئەدات بێجگە لەمە، دەبى ئەوێش لەبیر نەچیت
كە لەناو ھۆكانى سەرنەگرتنى شوێشەكاندا ھۆیکى زۆر گەرنك ھەيە
كە بریتىيە لەو ناكۆكى و پقەبەرایەتیەى لەناو ئەمارەتەكانى كوردە ھەبوە كە
ھەریەكەیان بەخیلى بەوى تر بردوھو چاوى بەرایى نەھیناوە كاروبارى
لاكەى تر باشتريت لەوھى لای خۆى.

بەكورتى، دان بەوھدا بنریت ھۆى سەرنەكەوتن بەھۆى ناوخۆو
زۆركارىگەرترىبوە لەھۆى دەستىوھردانى بێگانەو ئەوێشمان بۆ پوون
دەبیتەو ئەوانەى بەوشوێشانە ھەلساون ئەوئەندە كارامەو ئىھاتوو نەبون كە
بتوانن و بزائن چ حەسابێك بۆ بارودۆخ و ھەلوێست و بارى سیاسەتى
دەورپشتى خویان بكەن.

ئەو پەرمان پاشای بابان لەشەپى دەرەندى بازىان زۆر خراپ شكا
لەئەنجامى خیانەتى خالد پاشای برايدا كە لەو شەپەدا بووبەلایەنگرى والى
بغداد و ژمارەيەكى زۆرى لە ھیزەكەى ئەو پەرمان پاشای براى جیاكردەوھو
دایە پال ھیزەكەى والى بغداد كە لەئەنجامى ئەو پەرمانپاشا شكاو ولاتەكەى
تووشى كارەسات و مال كاوى بوو.

ئەم كارەساتە جەرگەرە ناخۆشانە سى جارى تر پوویاندايەو:

- ١- لەسالى (١٢٢٠ھ-١٨٠٥زايين) دا لەكاتى ويلايەتى على پاشادا.
- ٢- لەسالى (١٢٢٣ھ-١٨٠٨زايين) دا لەكاتى سلیمان پاشای (اللاز) دا.
- ٣- لەسالى (١٢٢٧ھ-١٨١٢زايين) لەكاتى عبداللە پاشادا.

كهئو سى'كهسه ههريهكهيان لهكاتى خۆيدا واليى بغداد بون و ههرسى
پووداو كهش ههرا له دهرفندى بازياندا پوياندا بوو. جاريكيش
لهنزىك(كفرى)پوييدا.

ئهمين زهكى دهريارهى هۆى لهناوچوونى ئهمارهتهكهى محمد پاشا
لهپواندز وتوويهتى:

هۆى لهناوچوونى ئهو ئهمارهته بريتيى بوه لهمانه:

۱- لايهنگريتيهكى كويزانهى بى' حساب و پشت بهستن بهبۆچوونى
ههندى' له عالمه ئاينيهكان كه شارهزاي كاروبارى سياسى نهبون.

۲- پىك نهكهوتن لهگه' ئهمارهتهكانى دراوسيدا بهنيازي هاوكاريكردن و
يهكخستنى تواناي ههمويان.

۳- بهخيلى و بين بركى'يهكى سهخت لهنيوان ئهميزهكانى ئهمارهتهكانى
بابان و بادينان و عزيزان له جزيره.

ئهمين زهكى لهلاپه(۲۴۶)دا وتوويهتى:

ئهگه محمد پاشا بهوپادهيه لهخۆى بايى نهبوايه و ئهميزهكانى
ئهمارهتهكانى دراوسينى لهخۆبايى نهبونايه و بين بركى'يهكى خو'كوژانهيان
لهگه' يهكتريدا نهكردايه و پق'وقين و ناكوكيى نيوان خويانيان
بخستايه تهلاوه و بيو بۆچوونى ههمويان يهكى بگرتايه و سهركردايه'يهكى
ئ'ها تووى يهكگرتوويان ههبايه حكومهتى عوسمانى وا بهئاسانى
نهيده توانى بهسهه بزوتهوهكانى كوردا زال' بوايه.

به'لى, دوورنیه ههندى' لايان سهركهوتنى بهدهست هيناييت, بهلام لهبهه
ناكوكى و ناپىكى و دووبههركى نيوانيان ئهنجامى ئهسهركهوتنهش
ههپووجه'ل بوتهوه و يهك لهدواى يهك لهناوچوون.

ئەبى سەيرى ئەمەش بىكەين كە ئىسماعىل پاشاى بادىنانى ئەمەندە
 دۆڭمىنايەتتى خۆى بەرامبەر محمد پاشاى پرواندزى توندوتىژو بەتەين
 نەكرادىيە لەكاتىكدا كە حكومەتى عوسمانى ئەمارەتەكەى سۆرانى محمد
 پاشاى دەرووخان و لەناوى ئەبرد و ئىسماعىل پاشا بەو لەناوچوونەى
 ئەمارەتى سۆران دلى خوش نەبوايە عوسمانىيەكان بەئاسانى ئەمارەتەكانى
 تىرى دراوسىنىشى بەوشىنويە نەدەرووخان و ئەوى عمادىيەشى وەكو
 ئەمارەتەكەى پرواندز نەدەرووخان و ئەمىرەكەى بەزنجىر كراوى نەدەنارد بۆ
 بغداد. ئەمارەتەكەى ئەحمەد پاشاى بابانىش سەرىيەخويەكەى ھەروەكو
 ھى ئەمارەتەكانى تىرى كورد تياچوو كە بىگومان ئەوپق و قىنەى لەلايەن
 عبدالله پاشاى براىيەو و لەلايەن محمود پاشاى مامىيەو دژى ئەحمەد پاشا
 ھەيانبوو نەدوبو ھۆى پروخاندنى ئەمارەتەكەى بابان.

ئەمىن زەكى لەسەرى ئەپراو دەفەرموئەت:

ئەگەر بەووردى بچىنە بنچ و بناوانى ھۆى سەرنەكەوتن و سەرنەگرتنى
 شۆپشەكەى بدرخان بەگ بۆمان دەردەكەوئە ھۆى لەناو چوونەكە بەھۆى
 ناوخۆبەو نەك بەھۆى دەروەو يەككىكى وەكو عزالدين شىر(مەبەستى
 ئەمىن زەكى يزدان شىرى برازاي بدرخان بەگ) گەورەترىن خيانەتى كرد
 بەرامبەر بەنىشتمانەكەى خۆى و لەكاتى توورەبوون ھەلچوونىا لايدايە لاى
 دۆڭمىنى جارانى كە (عوسمان پاشا)ى عوسمانى بوو، وەلەگەلپارەك
 نەدەكەوت دژى خزمەكەى خۆى و ئەو ئەمارەتە سەرىيەخويەى كورد
 وابەئاسانى لەناو نەدەچوو، ھەرچەند عزالدين شىر لەداوييدا ناچاربوو
 ئەويش دژى حكومەتى عوسمانى راپەرئەت، بەلام تازە كارلەكارترازابوو ئەو
 راپەرئەتى دژى عوسمانى بەكەلكى نەھات چونكە توركەكان وەكو چۆن

ئەمارەتەكەى بىدرخانيان لەناوبردبوو بەھەمان شىۋە خۇشيان
لەناوبرد(لەبەرگى يەكەمدا، لەباسى شۆرشەكەى بىدرخان پاشادا بەباشى
ئەو ھەلۋىستەى يزدان شىۋى برازاي كراو ھەمان بەرگدا باسى چۆنىتى
لەناوبردى يزدان شىۋىش بەدوردرىۋى كراو).

ئەمىن زەكى لەباسەكەيدا داخى دلى خۇى دەرىپىو بەرامبەر لەناو
چوونى ئەمارەتى كوردىيەكان يەك لەدواى يەك دەلىت:

بەو جۆرە بۆمان دەردەكەوتى دەولەتى عوسمانى لەئەنجامى ئەو ھەموو
نارىكى و دووبەرەكى و يەكنەگرتنەى كوردو دوزمنايەتى يان لەناوخۇيانا
بەرامبەر بەيەك بووبەھۆى ئەو ھەربە چەكدارو سەربازەكانى كورد
ئەمارەتە كوردىيەكان لەناو بىبات و ئەمارەتى(بىلىس)يش لەناو پراستى
سەدەى نۆزدەھەمدا بەھۆى ناكۆكى و دووبەرەكى وقىن و پقى يەك
بەرامبەر بەيەك ئەم ئەمارەتەش ھەكو ئەوانى تر لەناو بىبات و(شرف بگ)كە دوا
ئەمىرى ئەم ئەمارەتەبە ھەرچەند بۆماو يەك توانى ئەمارەتەكەى بپارىزىت
بەلام بەھۆى ناكۆكى و چەند بەرەكى و نارىكى نيوان كوردەكان و كىشەى
نيوان ەشىرەتەكان نەيتوانى خۇى بگرى و ھىچى پى نەكراو كاربەو
گەيشت كەكورد خۇى يارمەتى توركىدا ئەمارەتەكە لەناو بچىت
كەلەسالى(۱۴۶۰)كۆچى بەرامبەر بەسالى(۱۸۴۹)زاين لەناو چوو.

بەكورتى: بۆمان دەردەكەوتى ھەموو بزوتنەو ەكانى كورد بۆدەستگىر
بوونى سەربەخۇى بەخەبات و بەپىيى بىروبۆچوونى تاكە كەس و
بەبىلايەنگرتى و ھاوكارىكردى ھاولاتيان ھىچيان سەرنەكەوتن و
بەخىلى و جەسادەت كارىكى كوشندەو كارىگەر بو ھە سەرنەكەوتنەدا.
يەككى ھەكو(مىجرسۇن)لەپو ھەو زۆر باش بۆى چو ەكەوتوويەتى:

((كورد ھەميشە ئازاد چاۋنەترس بۇھو كۆلنەدەربۇھو ئامادەنەبۇھ لەژئىر دەستى بىڭانە دا بىۋ بەھىچ جۇرىك سەرى بۆكەس دانەواندوھو تەنھا لەشەرەكانى ناوخۆيدا شكاوھ كە لەئەنجامدا ئەمەبۇھ بەھۆى ئەوھى دوزمەنەكانى بەسەريا زال بنو سەرىكەون)).

ئەمىن زەكى لەلاپەرە (۲۴۸) دا فەرموويەتى:

بەپراستى مىژوو ئاۋىنەيەكى بالانمايەو پىۋىستە دەرس و پەندو ئامۇزگارى لىۋە ۋەرىگىرىن و زۆر بەۋوردى لىۋى بىكۆلىتەۋە بۇ ئەوھى سوۋدى ئى ۋەرىگىرىت و نەكەۋىتە ژئىر بارى ھەمان ھەلەو ئارىكىەكانى پىشوو كەبۇھ بەسەرگەردانى و مال وىرانى كە ھۆى سەرەكىى ئەو سەرگەردانى و مال وىرانىيە دەگەرئىتەۋە بىۋىر بىلۋوبونەۋەى دەردى نەخوئىندەۋارى لەناو ھاۋلاتيانى كوردو سەرۋىك و سەرگەردەو مىرو كاربەدەستانى كورد كەشارەزا نەبۇون كە بەداخەۋە ئىستەش ھەربەو شىۋەيە.

ئەبى باش بزانرىت دروستبۇونى دەزگايەكى سەربەخۇ بەتايبەتى لەم سەدەيەدا پىۋىستى بەبۇونى دوشىت ھەيە: پىنۋوس و پارە... ھەرمىللەتەك لەو دوشىتە بىۋەش بىت ھىچ بەتەماى ئەۋە نەبىت جۆرە سەرگەۋتەك بەدەس بىنئىت و لەھىچ كاروبارىكى سىياسىدا سەرناكەۋىت و ھەربىزۋتەۋەيەك بىناغەكەى لەسەربۇونى ئەم دوشىتە پىك نەھاتبىت لەمالوئىرانى و سەرگەردانىى مىللەت بەۋلاۋە ھىچى تىرى ئى نايەتە بەرھەم تەنھا مەگەر پىكەۋت و بارودۇخ و ھەلۋىستى سىياسى دەۋلەتان بىتەھۆى يارمەتىدانى بۇگەيشتىن بەۋئامانچ و مەبەستە كەلەمەشدا ھىشتا مىللەت بەباشى ناگاتە مەبەستەكانى چۈنكە لەم

کاته شدا هه رپا بهستی جوړه وابهسته ییبه کی بېگانه ده بیټ که نمونه ی
نه مه له زور کاتدا بېنراوه.

(لیږده) نه مین زه کی وه کو نه حمه دی خانی بوی نه چوه که وتوویه تی
شیروپینوس و لام وایه نه مین زه کی حسابی نه وه ی کردوه نه و میلله ته ی
خواه نی زانا و پوښن بېرو سیاسه تمه داری لیوه شاووه بیټ و پارده اریټ
ده توانیټ به پاره له مهر کاتیڅدا بیهوی چک په یدا ده کات).

نه مین زه کی له لاپهړه (۲۴۹) ی کتیبه که یدا باسی نه وه ی کردوه چوڼ
هه میسه بېگانه کان کوردیان به کاره ی ناوه بو سوودی خو یان و کورد
ته نها هر خزمه تی حکام و مه لیکه به انصافه کانی نه کردوه له وانه ی
کاروباری کوردستانیان گرتو ته ده ست و به رپوه یان بردوه (مه بهستی هی
خو مانه بوه)، به لکو هی نه و میلله تانه شی کردوه که ده سته لاتیان هه بوه
به سهر کوردستانا، له وانه ی مافه په واکانی کوردیان خستو ته پیش
چاوو به شیوه یه کی به ویزدانانه له گه ل کوردا په فتاریان کردوه و نه و
میلله تانه خو شیان سوودی کی زوریان له کارگوزاری تی کوردو
له نازایه تی و پاکی وپاله وانی تی کورد ده سگیر بوه و لاپهړه کانی میژوو
شایه تی نه و نه که نه وه ی به پیچ وانه ی نه مه له گه ل کوردا په فتاری
کرد بیټ و به شیوه یه کی سته مگرانه له گه ل کوردا جوو لابنه وه و له مافی
خو یان بی بهش کردوه هه میسه له ته قه لاکانیان سهر نه که وتون و تووشی
کاره سات و زیانی کی زور بوون. بون نمونه: حاکم و پادشاکانی ناشووری
که به وپه پری دلپه قی و خو به زل زانین و بی به زه ییانه په فتاریان له گه ل کوردا
کردوه. هر له سهره تای دروست بوونی حکومت ته که یانه وه هه تا کاتی له ناو
چوونی، زیانی کی زور مالویرانیه کی بی شوماریان به کوردو کوردوستان

گه یاندوه و له نه نجامی نه وره فتارو هه لویسته یانا تووشی زیانیکی
 کوشنده بوون و زۆر جار تیک شکاون بیجگه له وهی ئاشوورییه کان،
 کوردستان ماوه یهک بووبه گوڤه پانی نهو شه پانه ی له نیوان
 حکومه ته کانی (البرث-اشفان-اشگان) و ساسانییه کان و
 پۆمانانه کاناکرابوو، لهو شه پانه دا کورد هۆی هه ره گه وره و چالاکترین
 به شداربوانی شه پرکه بووه و هه رکوردیش بوه زۆریه ی سوپای ئیرانی ئی
 پیک هاتبوو، کورد هه ربه و شیوه یه مایه وه هه تا کاتی هاتنی ئیسلامه کان
 بۆناوچه که، هه رچه ند له سه ره تا دا به ره ره کانیی نهوانیشیانکرد
 به شیوه یه کی زۆر سه خت، به لām له دواییدا کورد خۆی گو شه گیر نه کرد، و
 هاوکارییه کی گه رمی کرد له کاتی دامه زانندنی خلافتی عباسیدا و
 چه سپاندنی ده سه لاتی نهو خلافته له ناوچه کاندای که نمونه ی نه مه نه
 ابا موسلمی خوراسانیدا ده رده که ویت.

نه مین زه کی لیتره دا ئاماژه ی بۆ کتیبه که ی به لچ شیرکۆ کردوه که
 وتوویه تی باوکی ابا موسلمی خوراسانی کورد بووه و به لگه ش بۆ
 کوردایه تی باوکی ابا مسلم بریتیه لهو شعره ی (ابی دلامه) که ده رباره ی
 ابا مسلمی خوراسانی وتوویه تی:

علی عبده حتی یغیرها العبد

الا ان اهل الغدر اباؤك الكرد

ابا مجرم ماغیر الله نعمه

افی دوله المنصور حاولت غدره

(سه یه ره وه یه نوو سه رانی عه ره ب زۆریه یان به ره ره چی نه وه نه ده نه وه،
 که ابا مسلمی خوراسانی کورد بوو بیته چونکه لایان وانیه کورد شتی،

واى تيا هه لکه وتبیت و وهکو میژووی صلاح الدینی ئه یوبی یان
 نه خویند بیتته وه، به لām هه رکاتیک ویستبیتان کورد و ناوی کورد بزپینن
 یه کیکی وهکو ابا موسلمی خوراسانیان به تاوانبار له قه لām داوه و
 له پێگهی ئه وه وه هیژشیان بردۆته سه ر کورد و ناویان زپاندوه، مه گه ر
 شاعیریکی به ویژدانی وهکو (نعیم بسیو) دانی به م راستیه دا نابێ که
 وتوویه تی:

کم اکره من علمني
 الدرس الاول من التاريخ
 کرد یا کان صلاح الدین
 وانتصر واصبح عربيا
 ماذا لو هزم صلاح الدین
 لاصبح جاسوسا کردیا

ئهمین زهکی بێجگه له (ابا مه سلمی خوراسانی) ئاماژه ی بۆ ئه وه کردوه
 که ساتیک (ابو جعفر المنصور) به رله وه ی ببیت به خلیفه والیی کوردستان و
 ئازربایجان بووه ئه گه ر یارمه تی و هاوکاری کردنی کوردی له گه لā نه بوایه
 نهیده توانی هیژشی، پۆمانه کان به ریه ست بکات و ئه گه ر (ملکشای سلجوقی
 به هاوکاری کردن و یارمه تیدانی کورد نه بوایه نهیده توانی (قاورت) لاتمه ی
 بکات و (سلطان مودود) یش به بی یارمه تیدانی کورد نهیده توانی موصل
 داگیر بکات و (محمدی کوپی ملکشای) یش به بی کورد نهیده توانی (شام) داگیر
 بکات.

پوخته و کورتەى ئەم باسە ئەو دەهەنەو کە دانیشتوانى کوردستان گەورەترین خزمەتى خەلافەتى ئىسلامیان کردووە لە پیناویا سەرۆمال و گیانی خۆیان فیدا کردووە. ئایا (الباز ابو شجاع الکردی) نەبوو کە خلیفەى بغدادى پاراست و خلافتەکەى چەسپاندو بەهیزی کرد دژی (ال بویه)؟ هەرۆها ئەوى لێشاوی هێرش بەرانی پاروستان دژی ئىسلام لەوڵاتە ئىسلامیەکانا کوردو عەشایرەکانى کورد بوو کە بەهۆى ئازایەتى و وریایى کاربەدەستانى حکومەتى (مروانى) کوردووە هێرشى داگیرکەران وەستێنران و کوردەکانى عەشایرى (حمیدیە) بەناوبانگ تووشى زەرەرو زیانیکی زۆر گەورەبوون لەئەنجامى ئەوێ خۆیان تەرخانکردبوو بۆ پاراستنى خلیفە (المسترشد بالله) عەباسى دژی هێرش و پەلامارەکانى (عمادالدین) زەنکیى مال وێرانکەر.

بێجگە لەمانە، کورد ئەوپەڕى خزمەتى پیشکەشکردووە بۆ (سلطان سلیم) عوسمانى و بەو پەڕى پاکی و دڵسۆزییەو شەپى بۆ کردووە دژی حکومەتى ئێران و پۆلیکی زۆر گرنگى هەبوو لەسەرکەوتنى ئەو سولتانەدا لەشەپى (چالديران) دا (مەبەستى ئەو شەپەیه کە لەنیوان عوسمانى و صفویەکانا لەچالديران پوویدا بوو)، هەرۆها بەپینچەوانەى ئەو، ئەوانەى دوای شا ئىسماعیلی صفوی کاروبارى ئێرانیان گرتبوو دەست سوودیکی زۆریان لە کوردەکانى (موکریان) وەرگرتبوو، شا عەباس کە لەسالى (١٠٥٤هـ) دا بەرامبەر (١٦٤٤ى زایین) ساتیک کاروبارى سوپای ریکخست ژمارەیهکی زۆرى لەکوردەکان خستە ناو سوپاکەى خۆیەو.

بەلام سەیر ئەوێهە کاربەدەستانى عوسمانى هەربەهۆى کوردو لەرێگەى کوردووە بوەتوانیبووین بەئاسانى ئەمارەتەکانى کورد لەناو ببەن!!

بهوجۆره، ميژووی ئيران و عوسمانی پرن لهو نمونانهی که بیگانهکان سوودیان له کورد وهرگرتوه و نهوانهیی لهو چاکهیهی کوردیان لهبرچاو نهبوه زیانیکی زۆریان بهخۆیان گهیاندوه.

پووسهکان لهشهری سالی (۱۲۱۹) کۆچی بهرامبهر به (۱۸۰۴-۱۸۰۵) ی زاین پێوهندیان بهکوردوه کرد و لهو شهرانهی نیوانی تورک و پوسدا لهسالانی (۱۲۴۴) ی کۆچی بهرامبهر (۱۸۲۸) ی زاین، و (۱۲۹۴) ی کۆچی بهرامبهر به (۱۸۷۷) زاین و (۱۲۹۵) کۆچی بهرامبهر به (۱۸۷۸) ی زاینیدا پوویدا کورد لهوشهرانهدا تووشی زیان و مالمویرانیهکی ئیجگار زۆر بوو، ئهو هاتنهپیشهوهی پووس بوو بههۆی ئهوهی شارهزایی دهربارهی کورد پهیدا بکه و ساتیک پووسهکان له ئازایهتی و بهتوانایی کورد گهیشتهین ئهوهیش توانی سوودیکی زۆر له کورد وهرگیرست و لهسالانی (۱۲۴۵) ی کۆچی بهرامبهر بهسالانی (۱۸۲۹) ی زاین هیژنکی تهواویان لهکوردهکان پیکهینا و هانیان دان بو ئهوهی ههندی له عهشایرهکانی کورد بچن بو قفقاس و لهدوای شهری (قهرم) لهسالانی (۱۲۶۹) تا (۱۲۷۵) ی کۆچی بهرامبهر (۱۸۵۳-۱۸۵۸) ی زاین پووسهکان دووهیزی تریان له کوردهکان پیکهینا.

حکومهتی عوسمانیش ههتا کۆتایی سهدهی دوازهههه سویدیان تهنا له هیژی عهشایرهکانی کورد وهرگرت بهلام لهدوای ئهوهی عوسمانیهکان شهرهزاییان پهیدا کرد له پیکهستنی هیژی سوپا و لهشکرکیشیدا، ئیتر نهمانیش ههروهکو پووسهکان دهستیانکرد بهوهی هیژی تایبهتی لهکوردهکان پیکهستن، بهتایبهتی لهدوای شهری (۱۲۹۴) ی کۆچی- (۱۸۷۷) ی زاین، وشهری سالی (۱۲۹۵) ی کۆچی بهرامبهر

بەسالى (۱۸۷۸) ى زايىن كەلەوكاتانەدا ئاسايش لەكوردستاندا تىكچوبوو
 لەئەنجامى لاواز بوونى حكومەتى مركزى يەو و لەپەيمانى (برلين) دا
 لەمادە (۶۱) یدا بېريارى ئەو درابوو كە پتيويستە دەسبەجى باشكردن و
 گۇرپانكارى بكات لەناو وولاتدا بەبيانوى پاراستنى ژيانى ئەرمەنيەكان
 لەهېرشى كورد و چركسەكان.

بەلام حكومەتى عوسمانى بېريارەكەى پەيمانى برلين واليكدايەو كەتەنها
 بۆ سوودى ئەرمەنيەكان ئەو بېريارە دەرچوبوو، بەپيچەوانەو زيانىكى زۆرى
 دەگەيانەد بەدەولەتى عوسمانى بۆيە ئەو بېريارەى پشتگوى خست،
 لەئەنجاميا ئەرمەنيەكان دووبارە دژى تورك پاپەرين و كۆمەلانى ئەرمەنى
 لەلندن و روسيا و سويسرە دەستيانكرد بەچالاكىي مادی و ئەدەبى و ئالۆزى
 كەوتە نيوان ئەرمەنى و كورده وە ئەو ئاشتى و برايتىيەى لە نيوانيانا
 ھەبوو ھەمووى تىكچوو، رۆق و قين پەرى سەندو ژمارەيەكى زۆر لە
 ئەرمەنيەكان پەنايان برەبەر دەسپۆيوە بەھيزەكانى كورد بۆ ئەوہى بيان
 پاريزن.

پاش ئەو لەزەمانى سولتان عبدالحميدى دووھەمدا
 لەسالى (۱۳۰۲) ى كۆچى بەرامبەر (۱۸۸۵) ى زايىن ھىزى ئىسترسوار
 لەكوردەكان دروستكرا (مەبەستى سوارەى حميدى) لە وینەى (قۇزاق) ەكانى
 پوس بۆ ئەوہى بەھۆى ئەو ئىسترسوارنەوە بىتوانيت ئاسايش لەناو
 كوردستانا بپاريزيت كەنەخشەكىشى ئەو ھىزى ئىسترسوارە (موشير شاكر
 پاشا) بوو.

عوسمانىەكان ويستيان بەھۆى ئەوہو دۆستايەتى و لاىەنگرىت،
 ەشايەركانى كورد بۆ خويان موسوھگەر بكن و ئىبراھيم پاشاى سەرۆك،

عەشاییری میللی کە کوپەزای تەیموور پاشا بوو ھەموو عەشیرەتەکی خۆی خستەناو ئەو ھێزەو ھەوسمانیەکان سوودیان لەو ھێزە وەرگرت ھەتا کاتی اعلانی چاکردنی دەستوور(مشروطیە) ئەوسا سواری ھمیدیە ناوھەکی گۆپراو کرایە (خفیف سواری ئالایلی).

پاشا باسی ئەم ھەموو بەسەرھات و کوپەرەو ھریانە ئەمەین زەکی چۆتە سەرباسی باروڤۆخی کوردستان و باکووری کوردستان و سەرھتای شۆرشێ پیران لەسالی (١٩٢٥) داو داخ و خەفەتی خۆی ھەلپشتو ھەرامبەر بەوناکوکی و ناتەباییە لەناو کوردا ھەبوو و چەن جار لەدوای جار لە زیان و مال کاوی بەو لاو ھیچ شۆرشێکیان سوودیکی دەستگیر نەبوو لەگەڵ ئەو ھەموو لەخۆ بوردن و فیداکاری یانەیی پیشکەش کرابون و لەو پوھە ھەموویەتی:

لەکاتی کدا کە کۆمەڵی گەلان(عصبە الامم) باسی کیشەیی موصلی دەکرد شۆرشێکی گەورەیی کورد لەناوچەیی(خربوط-دیاربەکر) پوویدا بەسەرۆکایەتی شیخ سعیدی پیران لەسالی (١٤٤٣)ی کۆچی ھەرامبەر بە (١٩٢٥)ی زایین و ھیشتا کاتی ئەو نەھاتو پیاو بێتوانیشت ھوکی عەدلانەیی پاک بەدا دەربارەیی ئەو شۆرشەو شۆرشەکانی تر چونکە ھیشتا ھۆی پوودانی ئەو شەپانە بەتەواوەتی نەزانراو (مەبەستی ئەمەین زەکی تاکاتی سالی (١٩٣١) بوو لەکۆتیبەھەیی میژووی کورد و کوردستانی تیا دا تەواو کردو و بلۆی کردۆتەو، بێگومان تا ئەو کاتەیی ئەو نامازەیی بۆکردو، ھەرچەندە ئەمەین زەکی بەگ ئەفسەرێکی شارەزاو لیھاتوو بوو لەناو سوپای ھوسمانیدا و لاشم وایە ئاگاداری جەورو ستەمی تورکە کمالیەکان بوو کە چۆن بەوپەڕی دڕندەییەتیەو ویستبویان کورد لەناو ببەن و

ئەۋى بىمىيە ئەۋەلەناۋ بۆتەى تورىدا بىانتۆيىنىتەۋە، بەلام ھىشتا ئەۋ سەرچاۋانەى دەربارەى ئەۋ شۆپشەنەۋ ئەۋ راپەپىنەنە دواۋن ھىشتا تائەۋسا بىلاۋ نەكرابوۋنەۋە، بەتايىبەتى رەنگە، ئەۋسا دىكىۋمىنىتەكانى ئەرشىفى ۋلاتانى ۋەكو برىتانىيا ۋوسىيا ۋسۇقىت شاراۋەبون ۋكاتىك دەرقەتى بىلاۋكردنەۋەيان ھات ئەۋسا بەباشى زانرا چ كارەسات ۋ بەسەرھاتىك بەسەر كوردا ھاتىۋو)

ئەمىن زەكى لەسەر باسەكەى ئەۋراۋ دەلىت:

ھەرچۆنىك بىت ئەۋ شۆپشەنە ئەنجامەكانى زۆر كارىگەرۋ زىان بەخش ۋ دلتەزىن بون ۋ وىژدانى مرقۇ خۇى پىئاگىرىت ۋ ناتاۋىت بىدەنگ بىت بەرامبەر بە ئەنجامەكانىيان ۋ جىگەى داخ ۋ نىگەرانىيە ئەۋ ھەموو كارەسات ۋ مال كاۋلىيە پويىداۋو نەتوانراۋو بەشىۋەيەكى ئاشتى ۋ برايانە چارەسەر بىرىن ۋەكو چۆن جارەن پەيۋەندىيەكى تارادەيەك دۇستايەتى ۋ خۇشەۋىستى ھەبوو كە بىگومان ھۇى سەرنەگرتنى ئەۋ نەكەۋىتە ئۆبالى ھكۈمەتى تورىيا چۈنكە لەجىياتى ئەۋەى پاداشى چاكەكانى رابردۋى كوردى بدايەتەۋە دەۋايە تورى بەجۆرىك سەيرى كوردى بىكرىيە ۋ دانى بەمافى سىروشتى رەۋاي كوردا بىنايەۋ رىگەى بدايە بىزوتنەۋەيەكى زانىارىيانەۋ شارستانىيىتى ھەموۋلايەكى بىگرتايەتەۋە دەۋايە تورىكەكان بىيان زانىايە كەدانى ئەۋ مافە لەدەستەلاتدارىتى ۋ ھاكىمىيەتى ھكۈمەتى تورىكى كەم نەدەكردەۋە، بەلكو بە پىچەۋانەۋە ئەۋەندەى تر ھكۈمەتى تورىكياى پى بەھىزترۋ بەسامانتر دەۋو، كوردىش بەچاۋىكى ترەۋە دەپروانىيە ئەۋ ھكۈمەتى بىبەشى نەكردىۋو لەمافى خۇى ۋ ئەۋايە ئەۋەى لەبىرنەچاۋايەتەۋە كە كورد ھەمىشە ھۇيەكى گەرەبۋە بۇ بارى پىشكەۋتنى

تورکيا و بۇ تىرۆتە سەلکەردنى چ لەکاتى شەپداو چ لەکاتى ئاشتیداو
هەمىشە پال پىشتىكى بەهیز بوە بۇ تورک لەهەر کاتىکدا دەسدرىژى
بکرايەتە سەر تورکيا .

لەگەل ئو هەموو پەفتارانەى تورک لەگەل کوردا کردى , دەرى دەخات
کە ناتوانریت هەتا سەر پىگە لەمىللەتان بگىریت کە تەقەلای ئووە بدات
خواست و ئارەزوەکانى بۇ سەر بەخۆیى و سەر بەستى و ئازادى موسووەگر
بگات و کار بە دەستانى حکومەتان و لىپرسراوەکانیان , بە تايبەتى
پۆشنبیرەکانیان پىویستە حساب بۇ ئووە بکەن سەر بەخۆیى و ئازادى
مەبەست و ئامانجى هەموو لایەك بىت بەبى ئووەى لە پىبازى بەکارهێنانى
عەقل دوور بکەن و بىر لەووە بکەن وە کە هەتا کاتى خۆى نەیت بىر لەووە
نەکریت وە موزەفە بکرىت و پىویستە بەر لەهەموو شتىک لەگەل هاو
ولائىندا بەشیووەیهكى گشتى و جەماوەرى کار بکرىت لە پىگەى پىشکەوتنى
بىروباوەرو ئابووریووە بنەمايەكى بەهیزو پتەو سازبکەن بۇ گەيشتن بەو
قۇناغەى کە دەتوانریت شوپشى تىادا بەرپا بکرىت و دەبى بزانرى تەنها
بەمانە دەتوانریت مىللەت بگات بە هیواو سەرگرتنى مەبەستەکانى .

ئەمىن زەكى ئەلئى : لەپاستیدا لەم سەدەیدا لەتوانادا نیه سەر بەخۆیى
دەسگىر بىت ئەگەر برسىتتى و نەخویندەوارى زال بىت بەسەر کۆمەلایەتى
ئو مىللەتەداو بەپىچەوانووە ئو مىللەتەنەى دەبنە ئامىرى گەمە پىکردن و
دەبن بەدار دەستى بىگانە و تەنها چاو دەبەرنە سوودى تايبەتى خویان و
مىللەتەکیان بۇ گەيشتن بەو مەبەستەى خویان بەکار دەهینن لەمالویرانى و
زىان بەولاوە هیچ ئەنجامىكى تری نابىت پىویستە دەستەلاتداران و
کار بەدەستان وەکو باوکیک چۆن دەروانىتە مندالەکانى بەوشیووەیهش

سهیری هاو لاتیانی خوی بکات و نهوی بهوجوره نهجولیتسهوه هرچهند
 بشتوانیت دریزه بهماوهی دهسه لاتداریتی خوی بدات، بهلام لهینهجامدا
 هرسهرکه وتوو نابین و پۆژیک دی لهو بۆچوون و ههلویتسهی خوی
 پهشیمان دهییتسهوه بهتایبهتی لهکاتی تهنگانهدا که نهوسا ههست
 بهوه دهکات چهند پیویستی بهلایهنگریتی جهماوهر دهییت.

میژوو نووسی گهره‌ی کورد مامۆستا محمد امین زکی
(به‌رگی یه‌که‌می کتێبه‌که‌ی میژووی کوردو کوردستان)

ھەلۋىستى تۈرك بەرامبەر كوردو ئەوياسانى ھكۈمەت دژى كورد دەرى كوردو

۱- بارودۇخ لەناوچەى كوردنشىنەكانى باكوورى كوردستانداو
ھەلۋىستى ھكۈمەتى تۈرك لەدواى شۆرشى درسىم:
ھكۈمەتى تۈركىيا كەلەسەر بناغەيەكى فاشىستى پىكھاتېوو، لەدواى
دامركاندەنەوى شۆرشى درسىم و لەناوبردىنى سەركرەدەكانى و ئاوارەكردىنى
كوردو تالانكردىنى مۈلك و مالىيان، ئىتر وەنەبى بەمانە كۆتاييان بەرەفتارە
دېندەكانى خۇيان ھىنا بىت، بەلكو پۆژ لەدواى پۆژ پتر لەجاران ھەولنى
تواندەنەو و لەناوبردىنى كوردىيان ئەداو بۆسەرگرتنى ئەم مەبەستەيان
بەشىكى زۆرى بۆجەى سالانەيان لەجىياتى ئەوۋى بۆ ئاودەانكردەنەوى
ولات تەرخان بكن، چەكىكى زۆرىيان پىكېرى و ئەگەرچى تۈرك لەشەپرى
جىھانى دوھەمدا بەشدارىيى نەكردېوو، بەلام دەى ويست سوپايەكى گەرەو
بەھىزو پرچەكى ھەمىشەيى ھەبىت بۆ ئەوۋى لەكاتى پىويستدا ئاواتەكانى
بەيىتەدى كەبرىتى بوو لە بوژانەوۋى بىرى طورانىزم و دەسەلاتدارىتى

تورك بەسەر ئەو ئاۋچانەى دەكەۋتەنە نىۋان توركىستان و توركيادە و لايان واپو دەتوانن بەو سوپا و چەكە زۆرە ئىمپراتورىيە تىكى تىرى وەكو ئەۋەى جارانى عوسمانى دروست بىكەنەۋە، بەلام بارودۇخى جەھانى و پىيازى ئەو شەپرى لەنىۋان دەۋلەتە شەركەركانى شەپرى جىھانىدا پرويدا بەشىۋەيەك نەبوو بتوانىت سوود لە ھەلوئىست وەرېگىرت و ئەگەرچى توانىبووى لەنگەرىك رېگىرت لەنىۋان بەرى ئەلمانىي نازى و ئىتالىيە فاشتى لەلايەك و لەۋلاشەۋە ئەمىرىكا و برىتانىا و سوۋىت و ھاۋكارەكانىان و لام وايە ئەگەر بەرى يەكەم سەربىكەۋتايە و بەرى دوھەم نوشوستى بەئىنايە ھەۋلى ئەۋەى ئەدەبىيەت بەپارسەنگى بەرى يەكەم كەلەشەپرى جەھانى يەكەمدا ھاۋكارى بوو، بۇ ئەۋەى تۆلەى ھەۋەشانەۋەى ئىمپراتورىيەتەكەى عوسمانى بىكەتەۋە دەست بىگىرت بەسەر زۆرەى ئەو ئاۋچانەى پۇژەلاتى ناۋەراستدا كەمرخى ئىيان خۆشكردبوو...

ۋەكو لاۋىكى سەردەمى شەپرى جەھانى دوھەم لەبىرم دى ئەگەرچى توركىشم نەدەزانى بەلام زامانزانەكانى ئەو پۇژانە باسەكانى حسين جاھىدالچىن و ھەندىكى تىران بۇ دەكردىن بەكوردى كە لەئىستگەى ئەنقەرەۋە بەسەر گەرمىيەكى توندو تىزەۋە بەزمانى توركى باسى شەپركەيان لىك ئەدايەۋە و بەناشكرا قسەكانىان بۇنى ئەۋەى ئى دەھات ئاۋاتە خۋازى سەركەۋتنى نازى و فاشىستەكان بوون كە بناغەى دەۋلەتەكەى خۇيان لەسەربناغەى ئەۋانە دامەزىنراپو، بەلام نەيانتوانى خۇيان بەسەر ھىچ لايەكدا ساغ بىكەنەۋە و كە شەپ پرايەۋە دەۋلەتە سوئند خۋارەكان سەركەۋتن ئىتر حكومەتى تورك چارى نەماۋ بايىدەۋە بەلاى پۇژئاۋا دا كە قۇناغىكى تازە ھاتبەۋە پىشەۋە و لەۋاى پوخانى پىژمەكانى

ئەلمانىيا ئىتالىيا دووبەرەى تازە ھاتە كايەوھە كە بىرىتى بوون لەبەرەى
 ولاتانى سۆشياسىستى بەسەرکردايەتى سۆڧىت و بەرەى سەرمایەداران
 بەسەرکردايەتى ئەمىرىكا و توركيای ئو پۇژانە كە لەكوردى ھەردوو جەژنە
 بوو، بە ئومىدى ئەوھى لە سەرپرنگەى ولاتە سەرمایەدارەكانەوھە بىتوانىت
 چارەسەرى كىشەى ئابوورى خۆى بىكات كەلەو پۇژانەدا ھاوولاتيانى
 توركيە لەگەل ئەوھەشدا ھەكو شەپرى يەكەمى جەھانى تووشى مال كاولى و
 كوشتار نەبوون، بەلام بارى ئابوورى يان ئىجگار قورس و لاسەنگ بوو،
 كەچى ئالەوبارە ئالۆزەشدا ھىشتا لەدەمى مىللەتەكەى خۆيان دەگىراپەوھە
 لەجياتى ئەوھى پۇژەى ئاوەدانى و پىشەسازىى ئى بېيئنە بەرھەم كەوتنەوھە
 سەر كەلكەلەو خەيالەخاوەكەى جارانيان بۆ ئەوھى بەيەككە لەدەولەتە
 گەورەكان بژمىرىن و مىللەتى كورد لەباكوورى كوردستانا كەوتە ژىر
 بارودۇخىكى ئىجگار ئالەوبارەوھە بەئاشكرا كارىدەستانى تورك دەستيان
 نابوھە بىنەققاقى بۆ ئەوھى بۆ ئىجگارى لەناوى بېھن.

لەوېرەوھە ھەروھەكو سەرىابدرخان لەكتىبەكەيىدا
 سەرچاوە(۷۹)لەلاپەرە(۵۹)دا ئامارەى بۆ كەردوھە، ھەوالنئىرى
 كۆمەلى(BROOKLYN EAGLE)لە ئەستەمبۆلەوھە پاپۇرتىكى دەربارەى ئو
 پۇژانە ئاردوھە بۆ كۆمەلە كە تىيا و تووئەتى:

((ھكۆمەتى توركيە سەرپاي ئالۆزىوونى بارى ئابوورى ئاوخۆو
 دانىشتوھەكانى، باجى لەسەر ھەموو شتەك داناوھە كە ئەمە كارىكى زۆر
 خراپى كەردۆتە سەر بارى ژيانى ھاوولاتيانى و ھكۆمەت بەرامبەر بەمە
 ئاچاربۆھە قەرزىكى زۆر لەولاتان ھەرىگىرت و ھەتا بىت ژمارەيەكى زۆر

لههونهرمه‌ندان و بازرگان و پیشه‌سازان ولّات به‌جی ده‌هین و پرووده‌کن ولّاتانی دهره‌وه.

ئه‌گهر تورکیا بۆ ماوه‌یه‌کی کاتیش بتوانیت چاره‌سه‌ری ئه‌م کیشه‌یه بکات به‌لام نابی به‌ته‌مای ئه‌وه بیت بتوانیت ئه‌و نه‌خشه‌یه‌ی بۆ دانیش‌توانی کوردی کیشه‌وه به‌جی بی‌نیت و ئه‌گهر مصطفی کمال تاسهر به‌ته‌مایی ئه‌وه بیت که ده‌توانیت کیشه‌ی خۆی له‌گه‌ل کوردا به‌زۆره ملی چاره‌سه‌ر بکات ئه‌وا به‌هه‌له‌دا چوه و ئه‌گهر واز له کوردستان نه‌هینیت به‌ته‌مای ئه‌وه نه‌بیت باری ئابوریی ولّاته‌کی چاره‌سه‌ر بکات.

دوکتۆر عزیز شمزینسی له‌لاپه‌ره‌(۱۶۲-۵)ی کتێبه‌که‌یدا سه‌رچاوه‌(۴۱)باسی هه‌لوێستی در‌ندانه‌ی تورکی کردوه به‌رامبه‌ر به‌کورد و وتویه‌تی:

((له‌دوای دامر‌كانه‌وه‌ی شو‌پ‌رش‌ی در‌سیم ح‌كومه‌تی تور‌کیا ر‌ی‌گه‌ی نه‌دابوو به‌ه‌یچ پ‌ۆژ‌نامه‌نووس و په‌یام‌ن‌یر‌ێ‌ك‌ی ب‌ی‌گانه‌ سه‌ر‌له‌ناو‌چه‌ ك‌ورد نش‌ینه‌كان ب‌ده‌ن و له‌گه‌ل ئه‌مه‌ش‌دا ده‌نگ‌ی نا‌ره‌ز‌ای‌ی و ب‌ی‌زار‌یی ك‌ورد‌یان پ‌ی‌ ك‌پ نه‌ك‌راوه‌ و در‌وست‌ك‌رد‌نی ئه‌و ك‌ۆس‌پ و به‌ره‌ه‌ل‌ستی‌یانه‌ی تورك كر‌دویه‌تی بۆ ل‌ی‌ك‌تر‌از‌انی ك‌ورد له‌یه‌ك‌تری و بۆ دا‌بر‌ین‌یان له‌ول‌اتانی جه‌ان ب‌ی‌سوود بو‌ه‌ و ك‌ورده‌كانی با‌كوور زۆر باش ئا‌گا‌داری بارود‌ۆخی ك‌وردستان‌ی ع‌راق و ئ‌یر‌ان.

له‌و پوه‌وه‌ كات‌ب‌ێ‌ك‌ی تور‌ك‌ی به‌ناو با‌نگ(ئوستون‌گی‌ل)له‌لاپه‌ره‌(۵۲)ی یاد‌اشته‌كان‌یا كه‌له‌كاتی خ‌ویدا له‌ز‌ین‌دانی فاش‌سته‌كانا نوس‌یوی‌تی، سه‌ری ر‌یزو نه‌وازش بۆ خه‌باتی گه‌لی ك‌ورد دا ئه‌نه‌و‌ین‌ین و نوس‌یوی‌تی:

((بەشىۋەيەكى گىشتى گرىك(يۇنان)، كورد، ئىرمەنى، لەزگى ھەمويان بەجۆرىك توۋشى ئازارو ئەشكەنجەي ژاندىرمەكانى تورك بون و كە پىاو ئەو باسە دەخوئىنئىتەۋە موۋچركە بەلەشىدا دىت.

شارى ماردىن كە كەۋتۆتە سەرچىايەك و ئەم شوئىنە دورە ۋاي لىكراۋە لەقەفەزىكى ئاسنىن دەچىت كە ئاۋى بەژىردا بىروات و بەبەرچاۋى خۇمانەۋە لەم شوئىنەدا لاۋانى كورد و غەرب لەناۋ قەفەزە ئاسنىنەدا گىانىان دەردەچىت و دەمرن.

كوردەكانى توركىيا لەو گۇپرانكارىانەي بەسەر كوردى ئىران و عراقدا ھاتو ھاگادارن و گروپە پىشكەۋتنخوازەكانى توركىياش ھەمىشە پەيۋەندىان لەگەل پابەرانى بزوتنەۋەي پزگارى نىشتەمانى كوردستانى عراق و ئىراندا ھەيە، بىگومان بزوتنەۋەي چەكدارانەي كوردەكانى عراق دامەزىراندنى كۇمارى ئۇتۇنۇمى سالى(۱۹۴۵) لەكوردستانى ئىراندا لەناۋ توركىيادا دەنگى دابوۋە، بەلام كوردەكانى توركىيا نەيانتوانىۋە خەباتى خۇيان لەگەل خەباتى براكانى ئىران و عراق يەكبەخەن و ئەم دياردەيە ھۇي تايىبەتى خۇي ھەيە:

۱- لەسالانى دەوروبەرى جەنگى جىھانى دوھەمدا، لەدۋاي ھىرش بىردن بۇسەر ستالىنگراد و بەرەو پىشەۋەچوۋنى سوپاي ئەلمانىا، ئەلمانەكان مرخىيان لەداگىر كردنى قفقاس و ئاسىيائى ناۋەپراست خۇشكردىۋو، توركەكانىش دەيان ويست ئەو ناۋچانە بىكەن بەبەشىكى جىيانەكراۋە لەتوركىيا و بۇ بەدبەيئەننى ئەم نامانجەش دەۋلەتى توركىيا پىتر لە نيو مىلۇن سەربازى خۇي لەناۋچەكانى پۇژھەلاتى توركىيادا، واتە لەناۋچە كوردنشىنەكانا مۇلداۋو، بىگومان بوۋنى ئەو ژمارە زۆرەي

سوڀاي تورکيا که به تازه ترين چەک و کەرەسەي شەپ پەر چەک کرابوون،
 پيگە لە بەرپا بووني هەموو جوړە چولانەو هەيەکی چەکدارانەي کوردی
 ئيران و عراق گرتبوو بۆ ئەو هەي هيج جوړە يارمەتیهکی کوردی تورکيا
 نەدەن و بەو شيوهيه ناوچە کورد نشينهکانی تورکياش هەروا بەقەدەغە
 کراوی مانەو و لەوناوچانەدا هەموو کاروباری بەرپۆهبردنی پۆزانەي
 ناوچەکەو دادگاگان و دەزگاگانى دەولەت هەمووی لەژێر دەسەلاتی
 میلیتاریستەکانی تورکدا بوون.

۲- دەولەتە ئیمپریالیستە گەرەکانی وەک بریتانیا و ئەمەریکا بەهەموو
 جوړیک پژیمی تورکیان دەپاراست دژی هەرجولانەو هەيەکی کورد گەر پووی
 بدایە.

لەگەڵ ئەوەشدا ئەم هەموو کردارو هەلۆیستانە هیشتا هەر نەیان توانیبوو
 خەباتی گەلی کورد کپ و خامۆش بکەن و بەپێی بلاوکراوەکانی ناو پۆزنامەي
 جەمهوریتی تورکی دەردەکەوی لەئۆکتۆبەری (۱۹۴۷)دا پاپەرینیکی
 چەکدارانە بەسەرکردایەتی (مصطفی شاھین) لەناوچەي جزیرەدا
 هەلگیرساو (مصطفی شاھین بەگی بەرازی یەکیک بوە لە ئەندامانی
 دامەزرێنەری خۆیبون).

مستوف شاهین بهک

ھەرۋەكۈ(ئۈستۈنگىل)باسىكردۈ، ھەرچەندە پۇژنامەكانى ئەرۋوپا نامازەيان بۇ بەرپابوونى ئەرۋاپەرپىنە كىردۈ، بەلام ھىچ شتىك دەربارەى ئەرۋاپەرپىنە بەشىۋەيەكى تىرو تەسەل بلۋنەكراۋەتەرۋە بىگومان دەرۋەتتى تۈركىيا لەكاتى خۇيدا رىگەى نەداۋە ھىچ شتىك دەربارەى بلۋبىكرىتەرۋە، بەلام ھەرۋەكۈ(ن.ئە.ئۇفۇسلىۋف) لەپەرۋوۋكەكەيدا بەزمانى پوسى لەژىرناۋى (تۈركىيا)چاپى مۇسكۇ سالى(۱۹۵۱)لەلاپەرە(۳۹)دا باسىكردۈ تۈركەكان لەدايىدا ناچاربوون شتىك دەربارەى ئەرۋاپەرپىنە بلۋبەكەنەرۋە لەو پەرۋە(ئۇفۇسلىۋف) نووسىۋىتى:

((لەسالى(۱۹۴۹)د ابەپى ئەرۋاسانەى لەپۇژنامەكانا بلۋكراۋنەتەرۋە(كە بىگومان مەبەستى پۇژنامەكانى تۈركىيا بۈ) لەئەنجامى پەرۋەرۋوۋونەرۋەى چەكدارانەى نىۋان جوتيارەكان لەلايەك و پۇلىس و جندرمە لەلايەكى تەرۋە بەھاۋكارىى ھىزە چەكدارەكانى تىرى حكومەت پوۋىداۋ لەم پىكانەدا جوتياران دەرگا دەرۋەتتى و فىۋدالەكانيان سوۋتاندو دەستيانگرت بەسەر كۇگا و ئازەل و كىلگەكانى دەرۋەتداۋ زەرۋى و زارىكى زۇريان داگىر كىردو لەناۋ خۇيانا بەشىانكرد)).

ھەرۋەكۈ دوكتۇر عزيز شىمىزىنى نامازەى بۇ لاپەرە(۹۲)ى كىتەبەكەى (پامبۇق) كىردۈ كە لەسالى(۱۹۴۷)دا لەپارىس چاپكراۋە، لەسالى(۱۹۴۸)دا لەكاتى ھەلېژاردنى ئەندامانى پارلماندا حكومەتى تۈركىيا رىگەيان لە دانىشتۋانى(۶۰)گۈندى كورد لەۋىلايتى ئەرۋپومدا

گرت بەشدارى بىكەن لەو ھەلبەرزاردنە گىشتىيەداو لەئەنجاي ئەمەدا
 ھەمويان مانيان گرتو بېجگە لەدەم پاستى دى كەسى تر دەنگيان ئەدا.
 پەفتارو كوردەوھى كار بە دەستانى تورك بەرامبەر كورد لەشيوھى
 پەفتارو پيوھەندىي نيوان كۆيلەو كۆيلەدار وابوو، لەلايەكەوھ پقى لەكورد
 بوو لەلايەكى تريشەوھ لەھەموو بزوتنەوھىيەكى كورد دەترساو بەو
 پەپرى دېرندەيەتيەوھ لەناوى دەبرد.

ھەرەكو رامبو ئاماژەى بۇ پۆژنامەگەريى تورك(ئۇزاقلى گيل)ى ژمارەى
 پۆژى (۱۱/۰۴/۱۹۴۶) كوردوھ كە وتوييەتى پۆژنامەى(سون
 پۆست)نوسيويتى:

((لامان پوون و ئاشكرايە لە ئيران و عراقدا كە سانىكى ھوشيارى ئەوتۇ
 لە ئارادانين، بەلام ئەوھى ئيمە ليرەدا مەبەستمانە ئەوھىيە كەلەتوركيدا
 كوردنيە)).

ھەمان پۆژنامە خويندەوارەكانى دۇنيادەكات و دەليّت ((لە توركيا توركى
 كيوى، ياخود توركى دېرندە ھەيە بۆيە پيوستە لەسەرمان بەزووترين كات
 بيا نكەينەوھ بە تورك و ئەگەر دراوسىكانمان نايانەوى بېروخين، ئەوا
 پيوستە ھەميشە وريا و بەئاگادارين)).

شمزىنى ئەلى: سەير ئەوھىيە ئەو تورانيە شوقينيستە نازانيت تەنھا سى
 پۆژ بەرلەوھى ئەو ووتارەى بلاوبكاتەوھ(سەراج ئۇغلۇ)ى سەرەك وەزيرانى
 توركياى ئەو پۆژانە بەناچارى دانى بەبوونى كوردەكانى توركيا دانا بوو،
 لە (۰۸/۰۴/۱۹۴۶)دا سەراج ئۇغلۇ لەپرسىيارەكانى چەند پەيامنيرىكى
 ئەمريكيدا وتبووى: ((لەتوركيدا تەنھا يەك كەمەنەتەوھ ھەيە ئەويش كوردە

بەلەم ھەموو راپەرېنەكانيان زادەى چەند ھۆيەكى ئاينىيە و مۆركى سىياسى بەخۆيە و گرتوھ.

دەربارەى ھەلۆيىستى تورك بەرامبەر بەكورد (PhilipRobins) سەرچاۋە (۶۷) و تۆويەتى: داڧىد ھونام كەلەكتىبەكەيدا (The Kurds) چاپى لىندن سالى (۱۹۴۷) لەلاپەرە (۱۷۸) نوسىيۆتى:

((توركە نەتەو ۋە پەرستەكان لەترسى دروستبۇنى حكومەتى كوردو ئەرمانى، لەكاتى حۇيدا ناكۆكيەكانى خۇيان خستبۇە لاو، بەلەم لەگەل ئەوشدا شتىكى ئاسان نەبوو ئەو دوونەتەويە بەھەويەى تورك قايىل بن و لەسالى (۱۹۶۱) دالە دەستوورىكى تازەدا ھەلندرا ئەوكىشەيە بەو سووك بكرىت كە بوترى: ھەموو دانىشتوويەكى توركيە بەتورك حساب دەكرىت و ھەندى ووشەى ھىواش كەرەش ھىنرايە ئاراو ۋەكو ئەوترا توركە شاخاوييەكان يا دانىشتوانى ناوچەكانى پۇژھەلات (كەمەبەستى كورد بوە).

سەرچاۋە (۶۷) ئاماژەى بۆكتىبەكەى (ئەندىرۇ مانگۇ) چاپى (۱۹۷۵) كىردو كەلەلاپەرە (۵۲) يىدا كەنسبەتى دانىشتوانى كوردى بەگەلىك جۆر باسكردو ۋەكو: ۱، ۷، ۱۷، ۱۸٪ كە ئەمانە دوايى تۆزىك لەژمارەيەكى نىزىك بەراست و پىك وپىك دەژمىرىن و بەپىي ئەو سەرژمىريەى سالى (۱۹۹۰) داكراو ژمارەى توركيەى بە (۷۵) مىليۇن دانائو ۋە بەپىي ئەمە دەبى ژمارەى كورد (۱۲، ۲) مىليۇن بىت بەلەم بەھىچ شىوئەك لە (۱۰) مىليۇن كەمتر نىيە.

ھەمان سەرچاۋە ئاماژەى بۆ كىتەبەكەى (جىفرى لوىس) چاپى ئۆكسفۇرد سالى (۱۹۶۸) لەلاپەرە (۳۳۳) يىدا كەباسى علويەكانى كىردو لەتوركىادا كەوتوويەتى ژمارەيان نىزىكى لە (۴۰٪) دانىشتوانە بەلەم ئەوانەى شارەزاي

ئەمۇ باسەن ئەم ژمارەيە ئىجگار زىادە پۇيسى تىدايەو علويەكان لە (۱۵٪) -
 ۲۰٪)ى توركييا تىپەپناكەن كە بەوپىيە يە دەبىي ژمارەيان نزيكى (۱۱,۷)مليون
 بىت(لەتوركيادا علوى لەناوتروكو كوردا ھەيە بەلام ھىچ سەرچاويەك باسى
 ژمارەى ھەردوولاي بەجيا نەكردوھ).

نوسەر ئەلى لەبەر ئەوھى سونى مەزھەبەكانى توركييا پقيان لە
 علويەكانە, بۆيە ئەمانە دوایی ئەو ھەستى سونى وای ليكردون بەرھو
 چەپ رەوى بېرۆن كە تاقمىك لەمانەى زۆر سەر بزيون پىيان دەلن(قزل
 يۆل) كەبنكەكەيان ئىستە لە ئەلمانيايەو داواى درۆستكردنى حكومەتيكى
 جياوازي علوى نەكەن ھەروھكو چۆن كوردەكان داواى جيابوونەوھو
 حكومەتيكى سەرەخۆ ئەكەن.

(سەرچاويە ئەم بۆچوونەى(Philip Robins)بريتيە لەكتىپەكەى(پوٹ
 ماندل) لەژۆر ناوى (توركيياو ئەلمانيا), لاپەرە(۱۶۶)چاپى لىندن
 سالى(۱۹۹۰).

لەكوٹايى ئەم باسەدا(فليپ رۆبنسن)ئەلى: لەپاستيدا پىكھاتنى
 حكومەتيكى علوى لەتوركيادا شتيكى نەگونجاوھ چونكە وھكو چيشتى
 سوالكەر وان و بریتين لە چەند رەگەزىكى پىكھوھ نەلكاو كەھەر لايەيان
 بەشپوھيەك ئەم رېيازى مەزھەبيەيان گرتوتەبەر.

ھەمان نوسەر لەلاپەرە(۳۹)دا لەباسىكى كوردا وتوويەتى: بەپىي سەر
 ژمىرى سالى (۱۹۸۵), لەناوچە كوردىيەكانا لە(۲٪)ى خاوەن زەوى و
 زارەكان نزيكەى لە(۳۰٪)ئەم زەوى و زارەكان بەدەستوھيە كەبەكەلكى
 كشتوكال بىن و لەم سالانەى دواييدا خاوەن زەوى و زارو ئاغاي گەرەكانى
 كورد توانيويانە خويان دەولەمەند بکەن و نەك ھەرنیستا بەلكو ھەرلە

زەمانى عوسمانىيەكانەوہ ئەو ئاغوا دەرەبەكانە نۆربەيان سەربە حكومت بون و حكومت پالېشتيان بوەو بايەخى پېداون و حكومت لەپى ئەوانەوہ توانيويىتى دەسەلاتى خۆى بەسەر ناوچە كوردىيەكانا بەسەپىنىت.

حكومت لەكۆنەوہ پېشكەوتن وپېشخستنى بارى ئابورى و كۆمەلايەتتى لەناو كوردەكانا پشنگوى خستوہ و ھەروەكو غرقەى بازىرگانيى ئەستەمبول لەپۆژنامەى (Turkish daily news) لەژمارەى (٢٠) ى ئايارى (١٩٩٠) دا بلاوى كردۆتەوہ نەسبەتى دەرەمەدى سالانەى كوردى ناوچە كوردىيەكان لە (٤٠٪) ى دەرەمەدى شوپىنەكانى ترەو لەمەدا جياوازىيەكى پوون و ئاشكرا دەبينىت لەنيوان ھەردوولادا. دەربارەى پشنگوى خستنى ناوچە كورد نشينەكانى توركييا. پۆژنامەى گاردىيانى لندنى لەژمارەى پۆژى (٣) ى ئايارى (١٩٩٠) دا باسيكى تيايە دەربارەى بارودۆخ لەكوردستاقا و توويەتى لەشوينىكى وەكو دياربەكردا پيشەسازى لەپىزى نەبوان دەرژمىرەت و بيجگە لەئاغاكان لەناو كوردەكانا ئەوہى تۆزىك بارى ئابورى باشتر بىت لەكوردەكانى تر تەنھا برىتيىن لەوانەى گوندەكانى خويان بەجى ھىشتوہ و پوويانكردۆتە شارەكان و لەوى نىشتەجى بون و ئەوى لەو پوہوہ زۆر سەرنج پاكىشە ئەوہىە ئيمپرۆ شارى ئەستەمبول گەورەترين شوپىنە كە ژمارەيەكى زۆرى كوردى تيادا كۆبۆتەوہ و نىشتەجى بوە.

دەربارەى بارودۆخى ناوچە كوردنشينەكان لەتوركىيادا و ھەلويست و سياسەتى حكومەتى توركييا لەپشنگوى خستنى بارى ژيانى كوردەكان بەپىي كتيبەكەى (وليم ھايل)

(Political and economic development Of modern Turkey) چاپی لندن

سالی (۱۹۸۱) له لاپېره (۲۲۴) یدا وتوویه تی:

((ناوچه دیهاتیه کانی کورد له پروی کومه لایه تی و خوینده وارییه وه
له پوژمه لات و خواروی پوژمه لاتی نه نا دۆلدا نزمترین و دواکه وتووترین
پله ی خوینده واری و کومه لایه تی تیادا به دی ده کړیت که هوی
سهره کی نه مه ده گپړتیه وه بۆ هژاری و ده ستکورتی و کم دهرامه تی
دانیشتوان و نه بوونی قوتا بخانه و نه بوونی ماموستا بۆ نه و قوتا بخانه
که مانه ی که هن و له نه نجای نه مه دا ماموستایان خویان دور ده خه نه وه
له و ناوچه پر هژارو دواکه وتوه که ژمارانه ی له و ناوچانه دا ده ژین.

له لایه کی تره وه لووت به رزیی تورکه کان و خۆبه زل زانین به رامبه ر کورد
له و ناوچانه دا بۆته کۆسپینکی تری زور گه وه و پښه کی له وه گرتوه هیچ
پوژمه یه که له و ناوچه کورد نشینه کانا بکړیتیه وه و ده سه لاتداریتي
دهره به گه کانی کوردیش به پال پشیتیتي حکومت به به سه رباری نه و
دواکه وتنانه و نه و حزبه سیاسي یانه ش که له و ناوچانه دا چالاک بن ته نه ا هر
اعتماد نه که نه سهر نه و ناغاو دهره به گه ده سه لاتدارانه بۆ نه وه ی ده نگیان بۆ
کۆبه که نه وه له کاتی ده نگدانداو له راستیدا نه و حزبان ه یچیان ته قه لای
نه وه ناده ن کاروباری نه و ناوچانه باش بکړیت و نه و ته قه لایه ی
له سالی (۱۹۷۸) دا درابوو نه ویش سهری نه گرت چونکه پښه کی سهر گرتنی
لینگیرا.

دهرباره ی هه مان شت پوژنامه ی (Independent) ی پوژي (۱۹۹۰/۰۴/۰۷)

که له لندن دهره چیت وتوویه تی:

((كۆچكردنى كورد لەناوچە دىھاتىيە ھەژارەكانمۇ، لەبەر كەم دەرامەدى
پرويانكردۆتە شارەكان و ئەم كۆچكردنەيان لەكۆچ پێكردنى پێست
پەشەكانى ئەمريكا دەچيێت كەلەناوچەكانى خوارووە پرويانكردە ناوچە پەر
پيشە سازىيەكانى باكوور لەدواى شەپرى جىھانى دوھەم)).

لەپراستيدا توركەكان وەنەبى تەنھا ھەر دژى كوردبووبن لەباكوور
كوردستانا، بەلكو ھەميشە چاويان بېرىبوو كوردى پۆژھەلات و باشورىش و
لەھەر لا يەكيانا بزوتنەوھەكى نەتەوايتى كورد پوى بدايە تورك نامادەبوو
لەگەل شەيتانىشدا ھاوكارى بكات بەمەرجى ئەوھى ئەو ھاوكارىكردنە
ببيتە ھۆى لەناو چوونى ئەو بزوتنەوھى كورد، بۆنمۆنەى ئەمە:

لەباشورى كوردستاندا، ھەرلەدواى شەپرى يەكەمى جىھانى بەدواو،
يەكەم كيشەى تورك كەلەگەل حكومەتى برىتانىا دا پەيدا بوو لەسەر ئەوھوو
لەسەرەتادا حكومەتى برىتانىا رینگەى دابوو بەشىخ مەحمود بۆماوھەيەكى
كاتى ئەو ئىدارەيەى لەناوچەى سەليمانيدا پێكى ھىنا بوو جۆرە
دەسەلاتدارىيەكى كوردى تيا بەدى بكرىت... بۆلەناو بىردن و پوو خاندى
ئەو ئىدارەيە لەگەل ئەوھشدا سوودىكى ئىجگار زۆرى لە سۆفيت دەسگىر
بوو، بەلام ساتيک ئىنگليزەكان لەتوركە كەمالىەكان گەياند نامادەن باسى
كورد و مافى كورد لەپەيمانى سىفەردا پشتگوى بخەن بەمەرجىك توركىش
واز لە دۆستايەتى سۆفيت بھيئيەت و دەم و دەست توركىا بايدايەو بەلاى
ھاوكارىكردن لەگەل پۆژئاوا داو ئەوھوو لەدواييدا بوو بەئەندامى
پەيمانى (سعداباد) لەساى (١٩٣٧) دا كەيەك كەلەمادەكانى ئەو پەيمانە
پيگرتن بوو لەھەر بزوتنەوھەيك لەلايەن كوردەوھە بكرايە.

لەرۆژه لاتی کوردستانیشدا له‌دوای شه‌ری جیهانیی دوهم، ساتیک کۆماری کوردستان له‌مه‌باد پیکهات تورکه‌کان ئارامیان ئی بپراو که‌وتنه په‌له‌قارمه‌ هاندانی دۆسته‌کانیان بۆ له‌ناو بردنی ئه‌و کۆماره به‌زوترین کات که‌نه‌خشه‌ی ئه‌و له‌ناو بردنه‌ی کۆماری مه‌باد له‌لایه‌ن حکومه‌تی ئه‌مریکاوه کیشرابوو.

لیره‌دا بۆیه‌لگه‌ ئاماژه بۆناوه‌پێکی دوکیومتیکی ناو ئهرشیفی سۆفیت ده‌که‌ین که‌چۆن تورکه‌کان په‌له‌قاره‌ی له‌ناو بردنی کۆماری مه‌بادیان کردبوو دوکیومنتی یه‌که‌م- دوکیومینتی سۆفیت ژماره‌(ف094-ئو-٤-د- ١٨٨٨پ١٨. له‌لایه‌په‌ره(١٠مه‌تا١٤)- که‌له‌گۆفاری گزنگ له‌سوید له‌ژماره‌(١١)ی(١٩٩٦)دا بلاوکه‌راوه‌ته‌وه‌ ده‌رباره‌ی ده‌ربیرینی نیگه‌رانییته‌ی حکومه‌تی تورکیا به‌رامبه‌ر پووداوه‌کانی کوردستانه‌ی ئێران له‌نیوان سالانی(١٩٣٥-١٩٣٨ و ١٩٤٠-١٩٤٥):

پاپۆرتکه‌ ده‌لیت:

((پۆژی پینجه‌می سبته‌مهر سکرته‌ری گشتی وزاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی تورکیا سه‌بارت به‌و مه‌سه‌له‌یه‌، رای گه‌یاند که‌له‌وانه‌یه‌ حکومه‌تی تورکیا سوپای خۆی بنیڕیت بۆسه‌ر سنوور.

سیربۆلارد(که‌دیاره‌ لێپرسراوی حکومه‌تی بریتانیا بوه‌ له‌و پۆژانه‌دا) وتووێه‌تی:

له‌گه‌ل هاوتای خۆیدا له‌حکومه‌تی شووره‌وی قسه‌ی کردوه‌و ئه‌ویش له‌وه‌رامدا پای گه‌یاندوه‌ که‌ هاوتای تورک له‌و پوه‌وه‌و خاتره‌ جه‌م بکات-- مه‌به‌ست دُنیا بکات).

لاى سىرېبۇلارد وايه توركەكان لەچوونى سەرۆك عەشیرەتەكانى كورد بۆ
(باكو) نىگەراندو بەرامبەر بەمە بالیوزى شوورەوى پايگەیاندا كە
ئەوچاوپىكەوتنانه تەنھا لایەنى فەرھەنگى يان ھەبوە.

لە(۱۵)ى سېتىمبەردا دەولەتى تورکيا دوھەم نامەى خۆى نارد دەربارەى
چالاکىي کوردەكان و حکومەتى تورکيا دەرى برى ھىزە داگیر کەرەكانى
شوورەوى پشتیوانى لەکورد دەکەن و لەم پوھە پێوەندىيى تورکيا و ئێران
تیکچوھ و بارودۆخىكى ناانارامى پر لەمەترسىيى پیکھێناوہ.

ھەرچەندە راپۆرتەكانى تورکيا زۆر زیادە پۆيى تىدايە بەلام لەوانەيە
ئەمە بېيتە ھۆى تیکچوونى پێوەندىيى نيوان روسيا و تورکيا))

ھەرۆھو گوڤارى گزنگ بلۆى کردۆتەوہ, لەبەشى دوھەمى ھەمان
دوکیومەنتدا وتراوہ:

لەھاوېرى(مولوتوف)وہ بۆ(کریس-کەبالیوزى حکومەتى بریتانیا بوہ
لەسۆڤىت لەنيوان سالانى (۱۹۴۰-۱۹۴۲) نامەيەك لەپۆڤى(۱۹۴۱/۱۲/۲۸)دا
نێرراوہ سەبارەت بەونامە نىگەرانیەى تورکيا کەلە(۲۰)ى
دیسەمبىرى(۱۹۴۱)دا نیراوہ بۆ ئیدن کە وەرەمەکەى مۆلۆتوف وتوویەتى:

((حکومەتى ئێران بەھىچ جۆرىک گلەيى دەرئەبەرپوہ بەرامبەر بە
ھەلویستى سۆڤىت دەربارەى کوردو لەکۆبونەوہيەكى ئاغای(فروغى)ى
سەرەك وەزیرانى ئێران لەگەل بالیوزى شوورەوى وای پاگەيان کە
ئینگلیزەكان پشتیوانى يان لەکوردەكان کردوہ و لەھەندى ناوچەدا
کوردەکانیشيان دژى ئێران ھانداوہ, کەواتە تورکيا ھىچ بەلگەيەكى
ئەوتۆى بەدەستەوہ نىہ کە بلێت شوورەوى کوردەكانى ئازربایجان ھان
ئەدەن و ئەوپوہەندیيەش کەکراوہ بەبىننى چەند شەخسەتیکى کورد,

سەفەرى ئەوانە تەنھا بۇ مەبەستى فەرھەنگى بىوھ بۇ ھىچ جۈرە مەبەستىكى تر نەبىوھ.

ئەو بۇ چوونەش كە (بۇلارد) بۇى چوھ كە پىنى وایە لەو ناوچانەى ھىزى شورەوى تىادایە تەئسىرىكى كەمیان ھەيە لەسەر دانىشتوان و ئەمە بەلگەيە بۇ دۇنيا بوونى توركەكان)).

تائىرە برىتى بوو لە باسى بارودۇخى باكورى كوردستان و ھەلۆستى حكومەتى توركىا بەرامبەر بەكوردو پاش ئەمە دەچىنە سەر باسى ئەو برىارو ياساىانەى حكومەتى تورك دژى كورد دەريانكردبوو.

۲- برىارو ياساكانى حكومەتى توركىا:

بۇ ئەم باسە ئاماژە بۇ دوو سەرچاۋە دەكەين، يەكەمیان كىتەبەكەى پروفىسۇر حسرتيان سەرچاۋە (۴۵) دوھەمەم- ئەو كوراسەيەى لە فرىنسىيەۋە لەلايەن انتتىۋنى كوردى لەپارىسەۋە كراۋە بە ئىنگىلىزى لەژىر ناۋى (The Boning Of Kurdish Culture) ئەگەرچى لەباسى شۇرەشەكانى پىران- ئاگرىداغ- درسىم دا باسى گەلىك لەو ياساىانە كراۋن، بەلام لەپاشكۆى ئەم بەرگە دا بەپىۋىستەم زانى ئاماژە بۇ ئەم دوو سەرچاۋەيە بىكەمەۋە.

پروفىسۇر حسرتيان لەلاپەرە (۷۴) ى كىتەبەكەيدا باسى ھەندى لوپرىارانەى كردوھ كە توركەكان دەريانكردبوو بۇ بەربەستىكردو پىگەگرتن لەمەموو جۈرە جم و جولو چالاكىى سياسى و ئابوورى لەلايەن ئەوانەۋە كەتورك نەبون كەوتووئەتى:

۱- ((لەبەھارى (۱۹۲۴) دا پروژەيەك لەلايەن كارىدەستە كۈنەپەرستەكانەۋە ئامادەكرا (مەبەستى پىشنىازەكانى عابدىن ئۆزمانە

كەلەباسى شۆپشى ئاگرىداغدا بەدوردىڭىزى باس كراۋە) بەپىيى ئەۋە دەسنىشانى ئەۋە ھىلانەكرا كەبۇ نىشتەجى بوۋنى كەمەنەتەۋايەتەكەن ئامادەكراۋو ۋەبىرىاردرا ژمارەى ئەۋەكەمە نەتەۋايىانە لەھىچ شارىكدا لە(۱۰٪) دى دانىشتۋانى ئەۋەشارە تىپەپنەكەن ۋەبەپىيى ئەۋەبىرىارە بىرىاردرا(۲۰۰) ھەزاركەس بگويزىنەۋە لەشۋىنەكانى خۇيانەۋە بۇ ئەۋەشۋىنەنى بۇيان تەرخانكراۋو(سەرچاۋەى حسرتيان بۇئەمە بىرىتىن لەبلاۋكراۋەى پۇژەلەتلى تازە ژمارە(۱) لاپەرە(۱۲۸) چاپى سالى(۱۹۲۵)).

۲- لەھىزىرانى (۱۹۲۷) دا ئەنجۈمەنى مىللى توركى ياساى ژمارە(۱۰۹۷) دى دەرکرد بۇ گواستەۋەى كورد لەۋىلايەتەكانى پۇژەلەتەۋە بۇ پۇژئاۋا بەتايىبەتى ئەۋە كوردانەى حكومت ئۇيان رازى نەبوو، لەئەنجامى ئەمەدا بەھەزاران خىزانى كورد ئاۋارەكران ۋەۋەى زارەكانيان لەكىس چۈ.

۳- لەۋە ۋتارەدا ئەمىنى گشتىيى حزبى شعبى جەمھورى توركى لەمانگى تشرىنى يەكەمى سالى(۱۹۳۱) دا خويندبويەۋە(كەرجب بىر)بوو، دەربارەى لىكدانەۋەى ۋوشەى نەتەۋە ۋتبۋى:

((ئىمە ھەموو دانىشتۋانى توركىا بەيەك نەتەۋە دەرژمىرېن چ لەپۋى سىياسىيەۋە بىت چ لەپۋى كۆمەلەيەتەۋەۋە ئەمە ئەۋەكەسانەش دەرگىتەۋە كەبەخۇيان ئەلېن نەتەۋەى كورد، ياچركس، يا(الان)، يا(ئەلبوماكىيە) ۋ پىۋىستە لەسەر كمالىەكان ئەۋە عبارەتەنەى بەھەلە بەۋناۋانەۋە ماۋنەۋە ھەموۋيان راست بىكرىنەۋە كەلەمىراتى كۆنى مىژۋەۋە بۇمان ماۋەتەۋە(مەبەستى ماۋەى خلافتى عوسمانىيە). ئىمە ئەۋانە بەنەتەۋە نازمىرېن كە ژمارەيان (۵) ھەزار، دەرەزار، ياسەدەرەزار، ياملىۋنىكىش بىت).

۴- لەحزیرانی (۱۹۳۴)دا ئەنجومەنی میلی تورک یاسای ژمارە (۲۵۱۰)ی دەرکرد و بەپێی ئەو یاسایە حکومەت پرۆگرامیکی ئامادەکرد بۆ ئاوارەکردن و دابەشکردنی کەمەنەتەوهکان و نەخشی تازە کیشرا بۆ تورکیا بەپێی ئەو تورکیا کرا بەسێ بەش:

یەکەم: ئەو ناوچانەی پێویستە تەنها تورکی تیادا نیشتهجێ بێت. دووەم: ئەو ناوچانەی بۆ ئاوارەبوەکان تەرخانکرا بەمەرجێک و لەو دانیشتوانە بکریت کە تەنها بە تورکی فیزی زانستی و پۆشنیری بن. سێهەم: ئەو ناوچانەی پێویستە لەبەر هۆی ئابووری و تەندروستی و پۆشنیری و سیاسی و سوپایی و بەمەبەستی دا بین کردنی ئاسایش چۆل بکری و پێگەنەدری کەس تیا یان نیشتهجێ بێت کە ئەمەش تەنها بۆ ئەو کرابوو کە کوردەکان بگریتهوه و بکریت بەبیانوو بۆ دەرکردنیان لە شوێنەکانی خۆیان و جێگەکانیان چۆل بکریت (بێگومان مەبەست لەو چۆلکردنەش ئەو بوو حکومەت بە ئارەزووی خۆی بیدات بە تورک).

۵- لەسالی (۱۹۳۴)دا گەلیک مادی تر خرایە سەر ئەو یاسایە بەرلەمە باسیکراوه و بەپێی ئەو ماده تازانە دەسەلات درابوو بەکار بەدەستانی حکومەت بە ئارەزووی خۆیان دانیشتوانی کورد بەکۆمەل بگۆزنەوه. حسرتیان ئەلی: دواي ئەو می ئەوانە ی بریاری گواستەوهیان درابوو گۆیزانەوه. بەهیچ شیوهیهک پێگەیان پێ نە درا پێوهندیان بە مال و مولک و زهوی و زارهکانیانەوه بمینی.

پرۆفیسۆر حسرتیان لەباسەکیدە لەسەری پۆشیتووه و توویەتی: ((تورکە پەگەز پەرستەکان ژەهری ناکۆکی و دووبەرەکی و دوزمناپەتی یان بلاو کردەوه بەمەبەستی لەناو بردنی کەمەنەتەوهکان و توانەوهیان

لەبۆتەي پەگەزى تورکدا. (نەھال ئادىسن) كەيەككە بوو لەتوندەرەو پەگەز پەرسەكانى تورك لەوتارىكىدا بلاوى كەردەو كە پىويستە پەگەزى تورك ھەموو دانىشتوان بگىرتەو و ئەوى لەم پەگەزە نەبىت پىويستە لەوولات دەرەگىرەن و بەھىچ شىوئەكە نابى پىگە بدەيت تاقە كەسەكە كەمە نەتەوكان لەناو دەرەگەكانى دەولەت و ئەفسەرانى ناو سوپا دابەينەو (سەرچاوى حەسرىيان بۆ ئەمە برىتەلە: پەيامنەرى ئەكادىمى علومى سۆڧىياتى ژمارە (۸) لەپەرە (۱۰۱) سالى (۱۹۴۹)).

بەوپىيە توركەكان كۆردەكانى پۆژەلەتەيان ئاوارە كەرد بۆ پۆژئاوايى توركييا و سەرۆكەكانىيان نارد بۆ ئەو سەربازگانەي بۆ ئىش تەرخانكرايون بۆ ئەوى لەوى قورستەين و گرانترەين ئىشيان پى بگىرتەو. حەكومەت بەوئەشەو نەوئەستا بەلكو باجىكى تايبەتەي دانرا لەسەر كەمە نەتەوكان بۆ ئەوى بارى ژيان و گۆزەرانىيان گرانترە بگىرتەو.

حەسرىيان لەپەرە (۸۱) ي كەتەبەكەيدا باسى بارودۇخى ناوچە كۆرد نەشەنەكانى كەردەو كە چۆن حەكومەت سەياسەتەيكى وایان بەكارمەيناو دانىشتوانى ئەو ناوچانە لەپرووى كشت و كالا و تەندروستى و خویندەوارى و پۆژەنەبىرەو بەدواكەوتووترەين ناوچەكانى توركييا بزمەيرەن. پۆژنامەي (يەنى صەباح) ي توركى لەژمارەكانى كانونى يەكەمى (۱۹۶۰) دا چەند باسەيكى بلاو كەردەو كە لەلەيەن (تەيزگەن) ي ھەوالنەيرەو بۆي نەرايوو كەبەناوچەكانى پۆژەلەتەيدا گەرايوو. لەوباسانەدا لەبارى ژيان و ھەژارى و بى دەرامەدى و بى بەش بوونى دانىشتوانى كۆرد لەمافى مەوقايەتەي دوايوو. ئامارەي بۆ ئەو كەردبوو چۆن حەكومەت ھەلۆستەيكى ئەوتۆي ھەبوو بوەبە ھۆي ئەوى كۆردەكان لەويلەيتى (ئورفە) دا خۆيان و وولەغەكانىيان لەتاقە

ژورېځکې بې پهنجه ردا ده ژيان و له هاویندا ناچار ده بون له ژیر دوارا بژین و
 له یه کیڅ له قهزاګانیا که ژماره یان (۱۰) هزار که سه ته نها (۶) قوتا بخانه ی
 تیا دایه و سې قوتا بخانه له وشه شه دا خرابوون و حکومت پرېګه ی دابوو
 به ناغا و دمره به ګهګان زهوی و زارېځکې زوریان به ده سته وه بیت و هی وایان
 هه بوه ده یان ګونډی هه بوه له کاتیکدا جووتیارو فلاحه ګان بې به شکرابوون
 له زهوی و زار.

پر پوځیسور حسرتیان له لاپهړه (۸۲) دا دمر باره ی چوښتی نه میشتنی ناری
 کورد و ناو نه بردنی شو و وشه یه چنه د مه لېه نډیکې تورکی کړد بوه و و
 له باسیګدا ساتیک باسی کورد و تورک هاتبوه پیشه وه (فخرالدین کینین) که
 ماموستای میژوو بوو. داوای شهوی کړد بوو شهوانه ی خو یان به تورک نازان
 پیو یسته له پړه ګو پړشه دمر به ښیرین.

پر پوځیسور حسرتیان له سهری شهرو او ده لیت:

له پوځی (۲۴) ی تشرینی دوهمی سالی (۱۹۶۰) دا (جمال کورسیل) ی
 سهړوک کوماری تورکیا له شاری دیاربکر ختبه یه کی دا له ودا به سهړوبالای
 بیرو باوه پری شوځینیتي تورک هلی دابوو، (ضیاء کوک نالې) که به تورکیکی
 شوځیني ناسراو بوو له لایه جمال کورسیله وه کرا به نموننه ی
 تورکیکی پوځنیرو زاناو ساتی باسی کورد هاته ناراه ووتی: لای نیمه
 کوردنیه و کوردو تورک هردوولایان به پړه ګه ز ده چنه وه سهړیه و
 له ویلايه ته ګانی پوځه له اتدا له تورک به ولاره که سیکی تری تیا دایه و
 به ده سته وه یه یاسایه کی تازه دهرچیت هرکه سیګ له ویلايه ته ګانی
 پوځه له اتدا خو ی به کورد دابنیت به رامبر به مه سزا بدریت...

پۇژنامەكانى توركىش دەستيانكرد بەبلاؤكر دنەۋەى ھەمان بەيت و
 بالۇرەو پۇژنامەى (يەنى گون) لەپۇژى (۱۹۶۰/۱۰/۲۸) دا باسىڭى
 بلاؤكر دەۋەو بەئاشكرا لەۋباسەدا وتراپوۋ: ئىمە كەس ئاناسىن كەپنى
 بوترى كورد، دانىشتوانى توركىا ھەمويان توركن و ھەندى لەپىكخراۋەكانى
 لاۋانى پەگەز پەرستى تورك لەشۋىنە گشتىەكانا بەزۇر خەلكيان ناچار
 دەكرد تەنھا ھەربەزمانى توركى بدوین و گەنجە شۇقۇننىە پەگەز پەرست و
 قوتايىبەكانيان بەسەر دوكانەكانا ئەگەرەن و نوسىنيان بەديۋارەكانا
 ھەلدەۋاسى كە بەزمانى توركى لىنى نوسراپوۋ پىۋىستە لەسەر ھەموو
 كەسك تەنھا ھەر بەزمانى توركى قسە بكن و ئەۋانەى سواری پاى و
 ئوتۇمبىلى حكومت بوایە ئەگەر بەتوركى قسەى نەكردايە ماۋەى
 سواربونيان نەئەدان كار بەدەستانى سوپاى حكومت بەتايىبەتى
 لەئەستەمبول لايەنگرى ئەم نەخشەيە بون و متصرفى ئەستەمبولى كە (پرفىق
 تولخا) بوۋ لەگفتوگۇيەكى پۇژنامەۋانيدا بەئاشكرا وتبوۋى:

((داۋامان لەۋانە كوردە كە بەتوركى قسەناكەن نابى كارىكى وابكەن
 بەقسەكردن بەزمانىكى تىرى جگە لە توركى سەرى خەلك بىەشىنن لەبەر ئەۋە
 پىۋىستە لەسەريان تەنھا بەزمانى توركى قسەبكەن))

حسرتيان لەكتىبەكەيدا ئەللى: بەلام ئەم ھەلۋىست و نەخشەيەى
 حكومت بوۋبە ھۆى پىسۋاكردىن حكومەتى تورك و زپاندنى ناۋبانكى
 لەدەرەۋەى ۋاقتدا، بۆيە حاكمى ھىزى سوپا لە ئەستەمبول ناردبوى بەشۋىن
 سەرۋكى يەككىتى قوتايانداۋ داۋاى لىكرد دەسبەردارى ئەۋ كوردەۋانە بن و
 ۋازى ئى بىنن.

حسرتیان لەلاپەرە (۸۵) ی ھەمان سەرچاوەدا باسی نەخشەی تورکی کردووە چۆن بەپێی ئەوە لەسەر چەوسانەوی کورد دەپۆیشتن و لە (۸) ی ئایاری (۱۹۶۰) دا لەدوای دوو پۆژ بەسەر ھەلگەرانەوی عسکریدا (مەبەستی حسرتیان ئەو ھەلگەرانەوی سوپایە کە بەسەرکردایەتی جەمال کورسیل لەسالی (۱۹۶۰) دا پوویدا بوو)، کار بە دەستانێ سوپا ژمارە ۱۵۰ کە لە تاقە مانگی کدا گیرا و لە کۆتایی مانگی ئەیلوولدا ژمارە ۱ گیرا و ھەکان گەیشتە (۲۲۱۸) کەس جگە لە گرتنی (۲۸) پیاوی ئایینی لە کوردەکان کە لە ناو ئەمانەدا (شیخ علی رضا، شیخ صلاح الدین) بون کە ھەردوکیان لە نەوێ شێخ سعیدی پیرانی سەرکردە ی شۆڕشی سالی (۱۹۲۵) بون.

لە پۆژی (۱۹/۱۰/۱۹۶۰) دا (لێژنەی یەکییتی نەتەوایەتی) شان بە شانی ژمارە (۲۵۱۰) کە بەر لە مە ھەر چوو بوو یاسایەکی تری ھەرکەرد ژمارە (۱۰۵) بەپێی ئەم یاسا تازە ھە دەسەلات درا بە کار بە دەستانێ حکومەت ھەرخیزانیکی کورد کە جینگە ی متمانە ی حکومەت نەبێت لە شوینی خۆیان دوور بخزێنەو ھو بگوێزێنەو ھو بۆ ناوچەکانی پۆژئاوای تورکیا و بۆ ئەو مەبەستە نامە بۆ (۱۹) ویلايەت نووسرا کە بریتی بوون لە (ھاتای، موشر، سیرت، دیاربکر، ئورفە، مار دین، ئاگری، بدلیس، وان، ئەرزەروم، قزل تەپ، ماراش (مرعش)، ئادیمان، ملاطیە، العزیز، تونجلی (درسیم)، بنگول، ھەکاری، ئەرزەجان) و داوا لە کار بە دەستانێ ئەو ویلايەتە کرا ناوی ئەوانە دەسنیشان بکەن کە ئەم یاسایە ھەیانگریتەو ھە.

لە ھەرتای کانونی دوھەمی (۱۹۶۱) دا (۴۹) کورد گیرا و دران بە دادگای سوپایی لە ئەنقەرە لەزەمانی (مەندریس) داو دادگا کردنی ئەوانە بە نەھیتی

کراو تاوانی ئەوێ درایە پالیان کە دەیانەوی حکومەتیکی کوردیی
سەر بەخۆ دامەزرێنن و یەکییتی ولاتی تورکیا تێک بدەن و ئەمانە لە (۸-
۱۵) سالّ حەپس کران کە لە ناویاندا محامی و دکتۆر و قوتابی یان تیا دا بوو.

لە (۶) ئایاری (۱۹۶۱) دا (۸) کورد لە شاری (بورصه) کە لە مانگی
حزیرانی (۱۹۶۰) دا گیرابوون بە پێی یاسای (قانون استيطان- یاسای
نیشته جێ کردن) بەروخی نەر تاوانبار کران. بەر لە مه لە سالی (۱۹۶۰) دا (۲۷۵)
کە سایەتی ناسراو و سیاسەتمەداری کورد کە لە ناویاندا ئەندامی پەرلەمان و
فرمانبەر و مامۆستا و پیاوی ئاینیی و سەرۆک عەشیرەت هەبوو، لە پاش
دادگا کردن (۲۲۰) کەس لەو گیراوانە بریاری ئەوێان بە سەرا درا کە پێویستە
لە شوێنیکی تایبەتیدا بەزۆرە ملی نیشته جێ بکڕن و (۵۵) کەسیان
هەریەکیان بۆچەند سالیکی بریاری زیندانی کردنیان دەرچوو.

لە پاییزی سالی (۱۹۶۱) دا حکومەتی تورک بە سەدان خێزانیان
لە ناوچهکانی پۆژە لاتەوێ گواستەوێ بۆ پۆژئاوا بە بیانووی ئەوێ حکومەت
ویستبووی ئەو خێزانە کوردانە لە چهوساندنەوێ دەرە بە گەکان پزگار
بکڕن (وێکو حکومەت خۆی دەستی نەبوو بێت لەو چهوساندنەوێ
ئەو خێزانانە) کە سەرچاوەی پڕۆفیسۆر حسرتیان بۆ ئەمە بریتیه لە:

کتێبەکی (ئ.م. شمس الدینوف- الجمهوریه التركیه، چاپی مۆسکۆ
سالی (۱۹۶۲) لا پەرەکانی (۷۸-۷۹).

پڕۆفیسۆر حسرتیان لە کۆتایی باسە کەیدا، لە لا پەرە (۸۶) دا وتوویهتی:
(ئەمە یە پەرەتار و سیاسەتی شۆقینی و کۆنە پەرستانە ی حکومەتی
تورک و تاقمی کار بە دەستە دکتاتۆرە کۆنە پەرستانەکانی ئەم حکومەتە
بەرامبەر نەتەوێکانی کورد و ئەرمەن و یۆنانیەکان... بەلام ئەم سیاسەتە ی

تابىت لەنرخى ئىو ھۆكۈمەتە كەم دەكاتەو، لەلايەكى ترەو مەعنەوياتى ئىو مىللەتە چەوسىنراوانە ھەتا بىت پۇژ لەدواي پۇژ بەرزتر دەبىتەو، كۆلنەدەن بۇ گەيشتەن بەو مەبەستەي دەيانگەيەننە سەربەستى و ئازادى و پزگار بوون لەقەين و پقى طورانىەكان كەئەم طورانىانە دەيانەوئ بەو سىياسەتە پەگەز پەرستانەيان ئىو مىللەتانە لەناو بۆتەي خۇيانا بتيۆننەو)).

تائىرە بريتى بوو لەوياسە بەنرخەي پروفيسۆر ھىسرتيان دەريارەي ئىوئاسايانەي ھۆكۈمەتى تۈرك بەرامبەر كوردى باكوور دەريان كوردبوو، پاش ئەم باسە دەچىنە سەر ئىو باسەي (ئەنستىتۇتى كوردى لەپارىس) لەفرىسيەو باسەكەي كوردو بەئىنگلىزى لەژىر ناوى (The Boning Of Kurdish Culturo) بەلام بەرلەوئى بچىنە سەر ئىو باسە ئەنستىتۇتى كوردى بەپىويستەم زانى لىرەدا جارىكى تر كورتە باسىكى ئىو مادانەي لەپەيمانى (لۆزان)دا كوردبوويان بەمەرج بەسەر ھۆكۈمەتى تۈركىاو كە دەبوايە بەپىئى ئىو مەرجانە ھۆكۈمەت پىويست بوو ناوئەپۇكى ئىو مادانە بەجى بەئىننەت كەلەو پەيمانەدا بىريارى لەسەر درابوو و ھۆكۈمەتى تۈركىاش مۇرى كوردبوو.

لەبەرگى دوھەمى ئەم كىتەبەدا لەباسى دوھەمى بەشى ھەوتەمدا كەبۇ ئەوپەيمانە تەرخانكراو دەريارەي ئىو مادانەي لەوپەيمانەدا دانىشتوانى كوردى گرتەبوو لەباكوورى كوردستاندا ئامازەمان بۇ مادەكانى (۲۷، ۲۸، ۲۹، ۴۴) كوردبوو كەلەو مادانەدا كوردى دەگرتەو و ھەكو لەخوارەو باسكراون:

ماده: ۳۷- حکومتی تورکیا بەلّین ئەدا هیچ بېيارو ياسايەك دەرەكەكە
كە بەپېچەوانەى ناوەرۆكى مادەكانى ئەم پەيمانەى (لۆزان) بېت.

ماده: ۳۸- حکومتى تورکیا بەلّین ئەدات ھەموو دانىشتوانى ولاتەكەى
سەرەستىيەكى تەواويان دەبېت بى جياوازی لەپرووی نەتەوايەتى و زمان و
رەگەزو ئاینى ئەم دانىشتوانەو.

كاده: ۳۹- هیچ جۆرە فشارو بەرمەلستىەك ناخریتە سەر هیچ ھاولاتیەكى
تورکیا و پێگەى ئى ناگیریت لەبەكارهینانى ھەر زمانىك كە بیهوى بەكارى
بېنیت لەكاروبارى خۆیدا وەكو كاروبارى بازرگانى و ڕاگەيانندن و نووسین و
بلاوکردنەوى چاپەمەنى لەشوینە گشتیەكانا.

ماده: ۴۴- بەلّینەكانى حكومتى تورکیا لەبەجیھینانى مادەكانى ئەم
پەیمانە بریتین لەبەجیھینانى بېیارەكانى نیو دەولەتى كە بەھیچ شیوہیەك
حكومتى تورکیا بوى نیە ئى یان پاشگەز بېتەو و ئەم ولاتانەى كۆمەلى
نەتەوەكانیان ئى پێك دیت (مەبەست عصبه الامم) ە مافى
سەرپەرشتىکردنى بەجیھینانى ئەم مادانەیان ھەيە بۆ دلتیابوون لەوہى
ئایا تورکیا بەجىيان دەھینیت یانا؟ وە مافى ئەوشیان ھەيە دەست
لەكاروبارى تورکیا وەربەدن تا ئەوكاتەى ناچارى دەكەن بەلّینەكانى
بەجى دەھینیت.

ئەوہى شایانى باسە ئەم پەیمانەلە (۲۴) ى تموزى (۱۹۲۳) دا لەلایەن
حكومتەكانى: بریتانیا، فرەنسە، ئیتالیا، ژاپون، یونان، رۆمانیا، صرب،
كرواتیا، سلوڤینا و تورکیا وە مۆرکرا و نوینەرى تورك لەكاتى مۆرکردنى
پەیمانەكەدا و تېبوى: حكومتى تورکیا بەناوى حكومتى تورك و (۷۵)

ئەندامى كورد كە لە ئەنجومەنى مىللىي توركدان لە ئەنقەرە ئەوپەيمانە
مۆردەكات...

بەلام ھەمووی چەند مانگىگ تىپەرى نەکرد بەسەر ئەو پەيمانەدا،
مصطفی کمال ئەنجومەنى مىللىي توركى ھەلۆەشانووە
لەپۆژى (۱۹۲۴/۰۳/۰۳) دا زمانى كوردى و قوتابخانە كوردىيەكانى
قەدەغەکردو ئيتەر ھەربىرىارو ياساى تازه بوو لەلایەن حكومەتەو
دەرئەچوو كە ھەموویان پێچەوانەى بپارەكانى لۆزان بون و ئەو
حكومەتانەش كە بەرپرسيارىبون لە بەجیھێنانى مادەكانى لۆزان و
سەرپەرشتىكردنیاى ھىچیان ووتەیان لیوہ نەھات و ئەو (۷۵) ئەندامە
كوردەش كەلەو ئەنجومەنە ھەلۆەشینراوہ دابوون ھىچ حسابیكيان بۆ
نەكراو حكومەت بەوپەرى دپندەيەتیەو سەركوتى كردن.

بەپێى ھەرگێرانی ئەنستیتۆتى پاریس لە فرەنسیەوہ بۆ ئینگلیزی
حكومەتى توركيا زنجیرەيەك بپارو ياساى دەرکرد ھەروەكو لەخوارەوہ
باسىكراوہ:

(۱) لەسالى (۱۹۲۴) دا ياسايەكى تازه بلاوكرايەوہ دەرپارەى پێبازى
نەتەوايەتى پێژمى توركيا كەبەو ئایدیولۆجیانە دەوترا (كمالیزم -
Kamalism) و پاراستنى ئەو كمالیستە خرایە ئەستۆى سوپا و
دەسەلاتىكى تەواوى پىدرا بۆ سەرگرتن و ئەو ئەركەى پێى سپێرابوو،
وەلە ھەمان سالددا ياسايەك دەرچوو بەپێى ئەو ياسايە ھەموو جوۆرە
پەخنە گرتنىك لە مصطفی کمال یالە ئایدیولۆجیەتى توركيا لەپووى
پەگەزەوہ دەبى بەتورك بژمیرین و بەوجوۆرە ناوھێنانى كوردو
كوردستان و باسكردنیاى بەتاوان دەرژمیریت.

ئەسەو ياساىانەى لەلايەن حكومەتەو دەركران كە پىچەوانەى
پىچەرەكانى لۆزان بوون برىتى بوون لە:

٢) لەسالى (١٩٢٦) دا بەپىنى مادەكانى (١٤١) و (١٤٢) ئەوياساىەى
پىچەرەكانى پىچەرەكانى كورد بۆى نىە مەريەى كوردايەتى خۆى باس
بكات و دەستنىشانى بكات و بۆى نىە هىچ كۆمەل و پىچەرەكانى
تايبەتى خۆى مەبىت.

٣) لەياساى ژمارە (٢٨٢٠) دا وتراو: نابى هىچ پارتىكى سىياسى
پىچەرەكانى دان بەبوونى كوردانى بنىت يا پارىزگارى لەبوون و
بلاو بوونەو پۆشنىبرى كورد بكات.

لە (١٩٢٦/٠٣/٠٣) دا ياساى ژمارە (٧٦٥) بلاو كراىەو كە پىنى
وتراو (قانونى عقوباتى توركى) لەمادە (١٤١) دا فقرە (٤) و تراو:
(ئەوانەى بەناوى پەگەزايەتەو مەولبەدن بەشىك يا مەموو ئەو
مافانەى لەياسادا دەستنىشانى لاوز بكن يا تىكىيان بەدن (٥-
١٤) سال زىندانى دەكرىن (مەبەست لەماف-مافى دەسەلاتدارىتى
دەسەلاتدارانى حكومەتە).

٤) بەپىنى فقرە (٥) ي مادە (١٤١) ي مەمان ياسا (مەبەست ياساى
ژمارە (٧٦٥) ئەوانەى دەبن بەلايەنگرى ئەوانەى لەفقرە (٤) دا باسكراو
بەپىنى ئەوياساىە (٥-١٢) سال زىندانى دەكرىن.

٥) بەپىنى فقرە (٦) ي مادە (١٤١) ي مەمان ياساى پىشوو، دەتوانرى
ئەگەر ئەو كەردارەى لەمەدا باسكراو پىشووئەندى بەيەكىك لەدەزگا كانى
پەريوئەبردنى حكومەتەو مەبىت ويا ئەوكارە لەناو هۆل و خانووى
دەزگاكانى حكومەتەدا پووبەدات كەنرخى ئەو هۆل و خانوو شوئەنە

۲- له (۱۹۸۲/۰۹/۱۰) دا یاسای ژماره (۲۳۹۲) دەرچوه که تایبته بوه به چاپه منی و بلاوکراوه کان و پوژنامه و گوڤارو فلیم و گهلیک شتی تر.

.. نهوهی شایانی باسه، جگه لهو دووباسه پروفیسور حسرتیان و وهرگیراوه که ی نهیستیتوتی کوردی له پاریس دهریاره ی نهو یاسایانه ی دژ ی کورد دهرچوون، هه ندی سهرچاوه ی تریش باسی هه ندی لهو یاسایانه ی یان کوردوه وه کسو کتیبه که ی عبدالرحمن قاسملو سهرچاوه (۱۶) که له لاپه ره (۷۸) یدا ئاماژه ی بو کتیبه که ی رامبو کوردوه دهریاره ی راگوینانی کورد له ژیر ناوی (Rambour Les Kurds) که بهرله مه دکتور عزیز شمرینیش باسی کوردوه بیجگه لهوه دکتور قاسملو ئاماژه شی بو کتیبه که ی (م. تیکیا لب) کوردوه که به زمانی چیکی دهریاره ی که مالیه کن له سالی (۱۹۲۸) دا چاپکراوه له لاپه ره (۲۲۲) یدا باسی چونیتی قه دهغه کردنی زمانی کوردی کوردوه.

قاسملو ئاماژه شی بو کتیبی نووسه ریکی تورک کوردوه (نه حمده رشید) که ماموستایه کی نه کادیمیو له لاهای کتیبه که ی چاپکوردوه به ناوی (مافی که مایه تیه کان له تورکیا له پابردو له ئیستاداو لهو کتیبه یدا که به ئاره زوی حکومت نوییوتی، هه ندی شتی به پینچه وانیه ی راستیه کان تۆمار کوردوه که وتوویه تی (میژوو دهری خستوه تورکیا هه میشه وه به شیوه یه کی چه سپاو پیزی له مافی که مهنه ته وه کان گرتوه ههرچند زۆرجار پروداوه کان له گه ل ناوه پۆکی یاسادا یه کناگریته وه نهو کیشیه یه ش که له نیوان حکومتی تورکیا و هه ندی کۆمه ل و تا قمد ا پرویداوه هیچ پیوه ندیه کی نه بوه به مافی که مهنه ته وه کان)).

قاسملۇ بۇ بەرپەرچدانەۋى قىسەكانى ئەو نووسەرەو ئەوانەى تر كە
 بىستويانە پى شىلكردىنى مافى كەمەنەتەۋەكان بشارنەۋەو بيانو درقو
 دەلەسەى بۇ بدۆزنەۋە، ئاماژەى بۇ ئەۋبەيانو ووتارەى مصطفى كمال
 كردو كەسالى (۱۹۳۶) دا لەئەنجومەنى مىللىدا بەئاشكرا وتبوى:

((گرنگترىن كىشەى ناوخۇ برىتىيە لەكىشەى درسىم (مەبەستى
 شۆپشەكەى درسىمە بەسەركردايەتى سەيد رەزا) و بۇ چارەسەركردىنى ئەم
 كىشەى پىۋىستە كاربەدەستانى حكومت لەۋناۋچەيەدا ئەپەرى
 دەسلەتايان پى بدرىت بۇ كەم كردنەۋەو نەھىشتىنى ئەو كىشەى))،
 سەرچارەى قاسملۇ بۇ ئەمەى مصطفى كمال برىتىيە لەكىشەكەى نورى
 درسىمى لاپەرە (۱۰۵) لەباسى دەمەى شۆپشى ئاگرىداغىشدا بەرلەمە
 ئاماژەمان بۇياساي ژمارە (۱۸۵۰) كردو كە ھەرەكو گۇقارى (The Kkurd)
 بلاۋى كردۆتسەۋ دەربارەى ئى نەپرسىنەۋە لەھەر كوشتارو رەفتارىك
 كەلەلەين كاربەدەستانى سوپايى و مدنى توركەۋە كرايىت بەنيازى
 دابىنكردىنى ئاسايش لەناۋچەكانى (Zelan-Ercis) و ئاگرىداغ و ئورفەو
 نەرزىجان يالە ھەرشوئىنىكى ترى ئەناتوليا ھەرەكو لەپۇژنامەى مىللىت دا
 بلاۋكرادەتەۋە.

تائىرە، لەم بەرگى سەھەمەدا باسى شەپرى جەھانى دوھەم و ھەندى
 لەۋياساينەى دۋاى شەپرى دوھەمى جەھانى دەرچۈە خرايە پىش چاۋن
 خويىندەۋارانى بەرپىزو ھىۋادارم لەدۋاى سەرکەۋتنى شۆپشى مەزنى كورد
 لەباكور ئەۋانەى لەمن شارەزاتر ئاگادارى پووداۋەكانن زنجىرەى مېژو
 باكورى كوردستان تەۋاۋ بكەن و لاشم وايە مىللەتەى دۋاى ئەو ھەمور
 فېداكارى و خۇبەختكردانەى لاپەرەكانى مېژو تۆماريانكردو، ئەۋا

ھەربەئامانجى خۇي ئەگات و پزىمى فاشستى وورده وورده گەندەل ئەبىت و ئازادى و ديموكراتى سەردەكەويٲ.

لەكۆتايى ئەم بەرگەدا سوپاسىكى بىٲ پايانى ئەو بەرپزانە ئەكەم كە ھەندىٲ سەرچاوەيان بۆناردەم بەتايبەتى براى بەرپزم مامۇستا محمدى ملا كرىم كەھەمىشە خەمى ھەموو نووسەرىكى خواردوہ بۆ دەستگىر بوونى ئەو سەرچاوانەى لەتوانايدا بوہ پەيدايان بكات.

سەر چاوه‌گانی به‌رگی دوهم

زنجیره	ناوی سەرچاوه	نوسه‌رو وەرگیر	شوێن و سالی له‌چاپه‌دانی
١	گۆڤاری The Kurds	David Macdwell	ژماره/٣ لندن ١٩٨٢
٢	اعلام الكرد	میر به‌صری	لندن-قبرص ١٩٩١
٣	میژووی پۆژنامه‌گه‌ری	دکتۆر جمشید حیدری	گۆڤاری په‌یڤ ژماره/١٦ لندن ١٩٩٢
٤	People With Out Contry	نوسینه‌ی Challand وهرگیرانی دکتۆر احمد عوسمان	گۆڤاری نووسه‌ری کورد ژماره/٤ سالی ١٩٨٦
٥	پۆژنامه‌ی کوردستان	ده‌سته‌ی نووسه‌رانی گۆڤاری چوار چرا	گۆڤاری چوار چرا ژماره/٢ سالی ١٩٨٦
٦	پێوه‌ندیه‌ی نیوان کوردو پوسیا	دکتۆر کمال علی	گۆڤاری چوار چرا ژماره/٢ سالی ١٩٨٦
٧	شوێشی ئه‌سه‌م	وهرگیرانی له‌ تورکیه‌وه بۆ کرمانجی ی ژووروی له‌لایه‌ن دکتۆر جبار قاسر به‌پیتی لاتینی و وهرگیرانی حسن کوه‌ی بۆ پیتی عه‌ره‌بی به کوردی	گۆڤاری پێشه‌نگ ژماره/١٥ سوید سالی ١٩٨٨ و گۆڤاری پۆشنجی نوی ژماره/١٢٦ سالی ١٩٩٠
٨	مه‌سه‌له‌گانی کورد	د. ج. ئیلفنست. وهرگیرانی عبدالقاسر حشمت بۆ کوردی	له‌بلاو کراوه‌گانی ده‌نگی گیتی
٩	کوردستانێ تورکیا به‌زه‌مه‌ینه‌ی میژوویه‌وه	دکتۆر عصمت شریف وانلی	گۆڤاری خوندکاری کورد پارێس ١٩٩٠
١٠	گۆڤاری کوردستان ١٩٢٠-١٩١٩	فه‌ره‌اد په‌ربان	چاپی پارێس ١٩٩٠
١١	چل سال له‌میرمه‌وه‌ری جلادت به‌رخان	کونی ره‌ش	گۆڤاری هیوا پارێس ژماره/٨ سالی ١٩٨٦
١٢	الابازانی و الهه‌رکه التحریریه انتفاضة بارزان الاولی ١٩٣٢-١٩٣١	مسعود بارزانی	چاپخانه‌ی خه‌بات ١٩٨٦
١٣	ملاخظه تاریخیه حول نشاة الحركة القومية الکرديه	سیامند احمد عوسمان	گۆڤاری ئه‌سه‌سات کرديه-پارێس سالی ١٩٨٤
١٤	پابه‌ری پۆژنامه‌ گه‌ری	جمال خه‌زنه‌دار	بغداد ١٩٧٢

١٥	پۇتنامەكانى بىنانگى كوردىستان پۇتتى كوردستان ١٩٢٢-١٩٢٣	جمال خەزىندەدار	١٩٧٣، ١٩٧٤ بىغداد
١٦	كردستان والاكراد	دكتۇر عبدالرحمەن قاسىملۇ	بىروت ١٩٧٢
١٧	جەمھورىيە مەھاباد	ولەيم ئىيىگلىتن-ومرگىزىنى جىرجىس فتىح اللە بۇ غەرىمى	بىروت ١٩٧٢
١٨	پاپىرىنى كوردەكان سانى ١٨٨٠	نوسىنىنى دىكتۇر جىلىلى جىلىلى ومرگىزىنى دىكتۇر كاوس قەفتان بۇ كوردى	بىغداد ١٩٧٨
١٩	كىشىەى كورد لەسىغەرمە بۇ لۇزان	دىكتۇر فواد حمە خورشىد	گۇتقارى پەنگىن رۇمارە/٧٩-١٩٩٥ بىغداد
٢٠	دەرىارى پۇتنامەى كوردستان	مەھمەد ملا كرىم	گۇتقارى پەنگىن رۇمارە/٧٩-١٩٩٥ بىغداد
٢١	كوردەكانى ئىمپىراتۇرىتى عوسمانى	نوسىنىنى دىكتۇر جىلىلى جىلىلى ومرگىزىنى دىكتۇر كاوس قەفتان بۇ كوردى	بىغداد ١٩٨٧
٢٢	كردستان والحركة القومية الكردية	جالال تالەبانى	بىروت ١٩٧١
٢٣	كوردو كردستان فى الوثائق البريطانية	دىكتۇر ولەيد مەھمەد الاعظمى	قىرىم ١٩٩٢
٢٤	كوردستان لە سالەكانى شەرى جەھانىدا	دىكتۇر كمال مەزھەر	بىغداد ١٩٧٥
٢٥	عرب والاكراد-رۇوىيە عربىيە	مەندىر المرسلى	بىروت ١٩٨٦
٢٦	پۇتتى كورد سانى ١٩١٢	جمال خەزىندەدار	بىغداد ١٩٨١
٢٧	ياداشتەكانى مەيجر نۇئىل	مەيجر نۇئىل	دوكى-مومىتى-Fo.371 13947 ئىرشىلىنى وزارتى دەرمەوى برىتانىيا
٢٨	جەمھورى اول توركى	پىچارد رالىنسۇن و ئىرىج ئەمەنى كردوىيەتى بە فارسى	چاپى تاران ١٣٥٦/٠٤/٠٧ كۇچى
٢٩	كوشتارى ئەرەمىيەكان	كاك باجلانKak Bajalan	گۇتقارىKurdish Time رۇمارە/٢ سانى ١٩٩٢ ئەمىرىكا

٣٠	کمال ئەتاتۈرک	محمد محمد توفیق و سماعیل فراھانی کردویتی به فارسی	چاپخانه‌ی موسوی-شیراک ئێران ساڵی ١٣١٨ ی کۆچی
٣١	کوردستان و شۆڤر شەهکی	نوسینی دکتۆر جمال نەبەزو دکتۆر کوردۆ لێ ئەلمانیەوه کردویتی به کوردی	چاپی سوید ساڵی ١٩٨٥
٣٢	خلاصە تارىخ کرد کردستان	نوسینی ئەمین زەکی بەگ بەکوردی وەرگیرانی محمد علی عونی بۆ عەرەبی	چاپی قاهرە ١٩٦١
٣٣	گەشتەگە (بیور) لە کورد ستاندا	شکر مصطفی لەتورکیەوه کردویتی بەکوردی	گۆڤاری کۆپی زانیاری-بغداد ژمارە ٢/ ساڵی ١٩٨٣
٣٤	کورد لای گۆرلیفسکی	دکتۆر کمال مەزھەر	گۆڤاری کۆپی زانیاری ژمارە ٢/ ساڵی ١٩٨٣
٣٥	عرب، ئاکرام-خەمام بو و نام	دکتۆر درێه محمد علی عونی	قاهرە چاپی ساڵی ١٩٩٣
٣٦	کوردو مەسەلەگە	میخائیل سیمۆ نۆڤیچ لازاریف وەرگیرانی دکتۆر کمال علی بۆ کوردی	گۆڤاری (سوکسە) سوید
٣٧	الاکراد شەبا و قەضیە	صلاح بێرالدین	بیروت ١٩٧٨
٣٨	مێژوو-کوردو مێژوو	دکتۆر کمال مەزھەر	بغداد ١٩٨٣
٣٩	چەمەند لاپەرەییەکان لە مێژووی گەلی کورد	دکتۆر کمال مەزھەر	بغداد ١٩٨٣
٤٠	کۆمەڵە و پێکھێنان حزبە کوردیەکان لە نێو سەمەدا	دکتۆر عبدالستار طاهر شریف	بەرگی ١٨-١٩ گۆڤاری کۆپی زانیاری-بغداد ١٩٨٨
١/٤٠	الجمعيات و المنظمات والاحزاب الكردية في نصف قرن	دکتۆر عبدالستار طاهر شریف	بغداد ساڵی ١٩٨٩
٤١	مێژووی کورد لە سەدەی نۆزدەھ بێستەدا	کرێس کوچرا-وەرگیر محمد ریاڵی	چاپی تاران ١٣٦٩ ی کۆچی
٤٢	جولانەسەرە پێگەساری نیشتمانی کورد	نوسینی دکتۆر عزیز شەمزین وەرگیرانی بۆ کوردی (ئەسە سەرد)	چاپخانه‌ی ئیبراهیم عەزو ساڵی ١٩٨٥
٤٣	کورد	مینورسکی وەرگیرانی بۆ عەرەبی دکتۆر ماری خەزەندەر	بغداد ١٩٨٤

٤٤	الرجل الصنم-نهاتورك الجزء الاول والثاني	طابط تركى سابق وترجمه عبدالله عبد بۇ عربى	بيروت ١٩٩٢
٤٥	القومية في تركيا	پروفييسور حسرتيان وهرگيرانى بۇ عربى(سيامند سرتى)	شوين و سالى چاپى لهسرتيه.
٤٦	تركيا والشرق الاوسط	Philip Robins ترجمه بۇ عربى-ميخائيل نجم خورى	ليما سول-قبرص ١٩٩٢
٤٧	العرب والترك في العهد الدستوري العثماني ١٩٠٨-١٩١٤	دكتور توفيق برو	دمشق ١٩٩١
٤٨	الدولة العثمانية-قراءة جديدة لعوامل الانحطاط	دكتور قيس جواد العزاوي	فلوريدا ١٩٩٤
٤٩	كردستان تركيا بين الحريين	پروفييسور حسرتيان و ترجمه بۇ عربى سعدالدين ملاو باقى نازى	بيروت ١٩٨٧
٥٠	بنمهالى شىخى پيران	Robertolson	جامعهى كنتاكي ١٩٨٤
٥١	سياحه متنامى لهوليا جليس	وهرگيرى سعيد ناكام بۇ كوردى	بغداد ١٩٧٦
٥٢	كورد از بيرون	حسن عرفه-وهرگيرانى حامد گوهمر	سويد ١٩٨٥
٥٣	جنبشهاى كورد از بيرون تا اكنون	م. كاردوخ	يوتوبوري/سويد ١٩٩٢
٥٤	الاكراد	باسيل نيكهتين وهرگيرانى صلاح بروارى	١٩٩٢
٥٥	نهضة الاكراد الثقافية	دكتور جليلى جليل-باقى نازى(د.ولاتو)كردويانه به عربى	بيروت ١٩٨٦
٥٦	كردستان والحركه القومية الكردية	صلاح بدرالدين	نيقوسيا ١٩٨٢
٥٧	في ســـــــــــــــــــــــــــــــــبيل كردستان(مذكرات	زفار سلبي(قدرى جميل پاشا)	بيروت ١٩٨٧
٥٨	تاريخ الدولة العلية العثمانية	فريد بكرى المحامى	بيروت ١٩٨١
٥٩	جولانسهوى پزگارى خوازيبى كورد	پادوفان بافيج وهرگيرانى محمود ملا عزت	سويد ١٩٨٥
٦٠	القضية الكردية-ماضي	بله چ شيركو(جلادت بدرخان)	بيروت دار كاوه للنشر ١٩٨٦

	الکورد و حاضری		
٦١	انتفاضة ناگري-مذکرات	وهرگيراني صلاح بروراي بۇ عربي	بيروت ١٩٩٠
٦٢	مهازمريهيك دمرياره كوردستان	ژنهكهي ميچرسون	ههگواراي Journal The Royal Centre هزيرانى ١٩٢٥
٦٣	الحركة الكردية في الزمن الحديث والمعاصر	تاليف مجموعة من المشرقين الروس ترجمه بۇ عربي كرم السويدي	مسوده ميكي چاپ نهكراوه
٦٤	The Banning Of Kurdog is Culture	نوسيني پروفيسور حسرتيان ترجمه(ش.خ.محو)	انسيتوتوتى كوردى له پارس
٦٥	ياداشتتهكانى ماموستا رفيق حلمي	رفيق حلمي	چاپى دوهم بغداد ١٩٨٤
٦٦	The Conflict Of Tribes in Iran And Afghanistan	مارتن فان بروسنون	لندن ١٩٨٣
٦٧	بهرموريهكانى عزيز يامولكى	عبدالعزيز يامولكى	فوكسبارى ماموستاى كورد(١٩٦٦)سويد
٦٨	گهشتهكهي (پيچ)	وهرگيراني همههي همهه باقى	چاپى تهورين ١٩٤٢
٦٩	ياداشتتهكانى نهحمه تقى	ئامادهكردنى جلال تقى	بغداد ١٩٧٠
٧٠	كوردو عجم	صالح محمد نهمين(نوشهريوان مستفاه)	چاپى سالى(١٩٩٢)
٧١	كورتته ميژووى بزوتنهوى نهتوايهتى كورد	صادق شرفكندى	سويد ١٩٩٥
٧٢	ذكر الاكراده اصولهم من كتابات المسلمين الاوائل	دكتور احمد عوسمان ابوبكر	ههگواراي كوردى زانبارى ژماره/١٢ سالى ١٩٨٥ بغداد
٧٣	شيخ و ناغا و دهولت	مارتن برومنوف بهرگى يهكه ترجمه دكتور كوردى على	سويد ١٩٩٦
٧٤	السترات الكردى في المؤلفات الايطالية	Mirello Galletti وهرگيراني دكتور يهنس حبي بۇ عربي	ههگواراي كوردى زانبارى ژماره/٨ سالى ١٩٨١
٧٥	شرفنامه	شهرفخاني بسديس-ههژار لهفارسيهوه كردويقتى بهكوردى	چاپى تاران چاپخانهوى جهوههوى سالى ١٩٨١
٧٦	پوژنامهى كوردستان لهسالانى ١٩٠٢-١٨٩٨	كۆكردنهوهوه لهسهرنوسيني محمد نهمين بۆز نهرسهلان	دوچلد-سويد
٧٧	ههگواراي زين	كۆكردنهوهوه لهسهرنوسيني محمد	چوار جلد-سويد

	نهمین بۆز نمرسلان		
۷۸	ژیانی شریف پاشای خاندان	گۆفاری مامۆستای کورد-سوید سالی ۱۹۹۵	
۱/۷۸	Dicavkaniye Swedi De Motiven Kurdi	پوهات ئالاکۆم	چاپی سوید ۱۹۹۱
۷۹	The Case Of Kurdistan Against Turkey	سوریا بدرخان	فلادلیفیا سالی ۱۹۲۸ چاپی دوهمی سوید ۱۹۹۵
۸۰	بەرگی یمکەم و دوهمی کتیبه‌کە شیخ محمودی قارەمان و دەرلەتەکە کوردستان	محمد رسول هاور	۱۹۹۰ لندن و ۱۹۹۱ ستۆکھۆلم
۸۱	گزیده‌ی استاد سیاسی ئینران و عوسمانی در دوره‌ی قاجاریه-جلداول	دفتر مطالعات ساسی، بین الملل تیران	تاران ۱۳۶۹ کۆچی
۸۲	الامراطویة العثمانیة	سعید احمد بر جاوی	بیروت ۱۹۹۲
۸۳	الترك في العصور الوسطی وبینظمة و سلاجة الروم	دکتۆره زبیده عطا	کویت-دار الفکر العربی میژووی چاپی لیسرنیه
۸۴	The Emegenco Of Kurdish Nation alism And Shaikh Said Rebilion 1880-1925	Robert Olson	چاپی امریکا ۱۹۸۹
۸۵	Ataturk The Birth Of Nation	Patrick Kinross	لندن ۱۹۹۵
۸۶	المغول	السید الباز العربی	بیروت ۱۹۸۶
۸۷	ژمارەکانی گۆفاردکانی پۆزی نوێ	ئیسماعیل حقی شاویس	۱۹۶۰-۱۹۶۱ سلیمانی
۸۸	مجلات الهلال خلال سنوات	منشاه جرجی زیدان	مطبعة الهلال-لجالة-مصر
۸۹	The Otoman Empire Osoman	Wane.S.Vucinich مسهیل نازی کردویتی به فارسی	چاپخانه‌ی شفق/تیموریز سالی ۱۳۴۶ ی کۆچی
۹۰	تاریخ عوسمانی از تشکیلات تافتح استمبول	دکتۆر نیرج نوبخت کردویتی به فارسی	۱۳۶۸ ی کۆچی
۹۱	کوردستان موکریان یا اتروپاتین	حمین حوزنی موکریان	رواندز ۱۹۲۸

٩٢	الاكراد والعرب	ئىبراھىم ئەھمەد	بغداد چاپى يەكەم سالى ١٩٣٧
٩٣	تارىخ الامارات الكردية من الامراطورية العثمانية	پروفيسور جليل وەرگىنرانى دكتور محمد عبدالسفنارى بۇ عرىس	دمشق ١٩٨٧
٩٤	پيوندلرئى كورد	دكتور جمال ئەبەز	١٩٨٦ ستوكھولم
٩٥	معاهدة سيفر	م. رسول ھاور	گۇلارى القانە الكردية ژمارە ٢، چاپى لىدن- مەلەبەندى پۇشنەبى ١٩٨٨
٩٦	الاكراد حفيد الميديين	مىنورسكى وەرگىنرانى دكتور كمال مەزھەر	گۇلارى كۆپى زانئىارى بغداد
٩٧	ئارنىستاو نامەى مەينەتى ئايىنى زەردەشت بەشى يەكەم	ئەنداز ھويزى	سويد ١٩٩٢
٩٨	كوردستان لەچەند گەش-تەشكى پۇژ ئاوايىمەكاندا	شوكر مصطفى لەتوركىمەو كردوئىتى بەكوردى	گۇلارى كۆپى زانئىارى ژمارە ٨/ سالى ١٩٨١ بغداد
٩٩	مىژروى ھەسەنەبىلى و عميارى	محمد جميل پۇژ بەيائى	بغداد ١٩٨٦
١٠٠	پۇژنامە گەرىس كورد	مالەيسايخ(مالەمىخان)	سويد ١٩٨٩
١٠١	دوكومىنت-مەكانى ئەرشىلى ھەكومتى برىتانىا	ئووسەرى پاپۇرتەكان	.....
١٠٢	خەبەت(كەشە)-لەپزى كوردستاندا	پروفيسور خالەف، جلال تەقى لەروسيەو كردوئىتى بەكوردى	١٩٨٢
١٠٣	اضواء على قضايا دولية	دكتور كمال مەزھەر	بغداد ١٩٧٨
١٠٤	مىژروى مۇسقىاى كورد	محمدى ھەمە باقى	سەقز ١٩٩٦
١٠٥	ئىسلام مردم پەسەند، ناسيوناليزمى كورد- سەرىزوى شىخ سەيد لەتوركيا سالى ١٩٢٥	مارتن فان بىرسون و Gerard Beneck وەرگىنرانى ھەسەنى قازى بۇ كوردى	Publick Record لىدن
١٠٦	بەشى سى-ھەمە ياداشتەكانى مامۇستا رەقق ھەمە	ئامادەكردنى دكتورە پاكىزە رەقق ھەمە	بغداد

۱۰۷	Mesopotamia And Kurdistan Disgiuse	ميجرسون	چاپى لندن ۱۹۱۲
۱۰۸	كوردستان-يەكەمەن پۇرۇنامەى كوردى	كۇكرىنسەرمو لەسەمەر نوسىيىنى د.كەمال فوئاد	سليمانى ۱۹۹۸
۱۰۹	شۇپشى شىنخ سەيد	د.ھوسسان على	گۇلزارى ئالائى نىسلاام ژمارە/۱۴ سانى ۱۹۹۸
۱۱۰	باسى ھەسبە الامم ومىيانلى ولسون	دكتۇر ھەسەت شريف وائلى	گۇلزارى نراساتى كوردى ژمارە/۲۱ بەشى ھەرىس-پارىس
۱۱۱	بىرخانىيۇ جەزيرە بۇتان	نوسىيى مالمىيانژو ۋەرىگىنپانى بۇ ھەرمەيى شوكر مصطفى	ايرىل ۱۹۹۸

زنجیره‌ی چاپکراوه‌کافی سالی ۲۰۰۷
به‌ریزه‌ریختی چاپ و بلاوکردنه‌وی سلیمانی

ز	ناوی کتیب	ناوی نویسم / ویرگیژ	بایعت	چوژی چاپ
۴۷۰	سینوگرانی چاپ و بلاوکردنه‌وی	جبار سابر	سینوگرانی	چاپکردن
۴۷۱	نيساپکلتی‌های متال / گمردون	ناوات عهدللا	متالان	چاپکردن
۴۷۲	نيساپکلتی‌های متال / زوی	ناوات عهدللا	متالان	چاپکردن
۴۷۳	هردزه کاران با عریان بدرین	گمشاو عهدلقادر	کۆمه‌لایه‌نی	چاپکردن
۴۷۴	زروه که کان	سۆزان جمال	زانسی	چاپکردن
۴۷۵	سایکس پیکر	لەحمەد سەید عەلى بەرزنجی	رامباری	چاپکردن
۴۷۶	سەرمەخمی دالیا	عالیه عهدولکتریم	چیرۆک	چاپکردن
۴۷۷	کەشکۆلی گمردون	جمال محمد	زانسی	چاپکردن
۴۷۸	پارێژک لێهه‌راوترا	لەحمەد عەزیز	چیرۆک	چاپکردن
۴۷۹	چیرۆکی لێهه‌زاد	ره‌ئوف زوه‌دی	چیرۆک	چاپکردن
۴۸۰	گۆزاری هه‌نار ژماره (۱۲)	چاپ و بلاوکردنه‌وی	گۆزار	چاپکردن
۴۸۱	گۆزاری هه‌نار ژماره (۱۳)	چاپ و بلاوکردنه‌وی	گۆزار	چاپکردن
۴۸۲	ره‌خه‌ی نوێ کوردی	د. کمال ده‌عروف	لێکۆلینه‌وی	چاپکردن
۴۸۳	گفتوگۆ لێسه‌ر عوانین کۆره‌هاتیک لێهه‌نه‌قال	حمه‌که‌که ره‌ش	گفتوگۆ	چاپکردن
۴۸۴	ره‌هاتار تیکچرونی متال	نوری سه‌عید قادر	لێکۆلینه‌وی	چاپکردن
۴۸۵	پریه‌تر	سه‌لام مارف	کۆمپیه‌تر	چاپکردن
۴۸۶	کان‌ه‌گری کلتری لێه‌ن لێسه‌ر کورد	عه‌نا له‌ره‌داغی	رامباری	چاپکردن
۴۸۷	ژبان لێه‌ناو گه‌راندنه‌وی	جبار سابر	لێکۆلینه‌وی لێه‌نی	چاپکردن
۴۸۸	گۆزاری هه‌نار ژماره (۱۴)	ب. چاپ و بلاوکردنه‌وی	گۆزار	چاپکردن
۴۸۹	گۆزاری هه‌نار ژماره (۱۵)	ب. چاپ و بلاوکردنه‌وی	گۆزار	چاپکردن
۴۹۰	دیوانی ناوات حمه‌د	ناوات حمه‌د	شعر	چاپکردن
۴۹۱	تۆلیاتووسیک لێه‌ناوان	جمال وه‌لی نیراهیم	کۆمه‌لایه‌نی	چاپکردن
۴۹۲	ده‌سترووسی لێه‌یکان	نه‌جیات نوری	رۆمان	چاپکردن
۴۹۳	گۆزاری هه‌نار ژماره (۱۶)	ب. چاپ و بلاوکردنه‌وی	گۆزار	چاپکردن
۴۹۴	دیوانی غه‌وسه	ئا: مارف ناسراو	شعر	چاپکردن
۴۹۵	الیدی	د. نه‌رین حوێ عزیز	لێه‌ندروستی	چاپکردن

ز	ناوی کتیب	ناوی نووسې / ویرگیږ	بابت	چېړۍ چاپ
۴۹۶	دیوانی جمیل ریځپور	جمیل ریځپور	شعر	چاپکړدن
۴۹۷	زخیریهک بس و لیکوالیموه	و. رهنمت مورادی	لیکوالیموه	چاپکړدن
۴۹۸	مافی سړوشی	و. دلیر میرزا	لیکوالیموه	چاپکړدن
۴۹۹	پوهنویزه کانی پازو سالی زینلایم	فواد محمد لویلی	پوهنوی	چاپکړدن
۵۰۰	لهمنگی نو کاتیمیر	شرین تاهیر	چېړۍ	چاپکړدن
۵۰۱	لزمونی شافز گری گریزک	پورهان لمره داغی	شافز	چاپکړدن
۵۰۲	نفسانهی جندگل	حمده رشید لمره داغی	چېړۍ	چاپکړدن
۵۰۳	هملز پوره کانی	جهدال محمود علی	چېړۍ	چاپکړدن
۵۰۴	گزلاری همنار زماره (۱۷)	چاپو پلاوکر دنده	گزلار	چاپکړدن
۵۰۵	بدجیهانیرون	عومر رسول شینکی	لیکوالیموه	چاپکړدن
۵۰۶	نیشتمانی من	نیلرس شهیداهز	نورسینی رزوانیموایی	چاپکړدن
۵۰۷	نوح	نعمتور فادر محمد	چېړۍ	چاپکړدن
۵۰۸	نارمان و نازاره کانی ژن	سروهر کریم	وناری رزوانیموایی	چاپکړدن
۵۰۹	نانشاپرون پشموسفر	و: ریحاز مستغلا	لفظله	چاپکړدن